

Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kırsal Kalkınma Politikaları ve Etkinliği

Esra Gündeşli

Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kırsal Kalkınma Politikaları ve Etkinliği

Esra Gündesli

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kırsal Kalkınma Politikaları ve Etkinliği

Esra Gündeşli

Language: Turkish

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-5646-81-1

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub830>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Gündeşli, E. (2025). *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kırsal Kalkınma Politikaları ve Etkinliği*. Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub830>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Ön Söz

Kırsal alanlar, ekonomik ve sosyal dokunun temelini oluşturan, doğal kaynakların ve tarımsal üretimin yoğun olarak yer aldığı bölgeler olarak stratejik bir öneme sahiptir. Kırsal kalkınma, yalnızca kırsal nüfusun yaşam standartlarını yükseltmekle kalmayıp, aynı zamanda ulusal ekonomilerin sürdürülebilir büyümesine ve toplumsal refahın artırılmasına doğrudan katkı sağlamaktadır. Tarımsal üretim kapasitesi, istihdam olanakları, altyapı hizmetlerinin etkinliği ve sosyal hizmetlerin erişilebilirliği, kırsal alanların yaşam kalitesini belirleyen temel unsurlardır. Bu unsurların sistematik ve bütüncül bir yaklaşımla geliştirilmesi, kırsal kalkınma politikalarının planlanmasında bilimsel ve politik perspektiflerin entegrasyonunu gerektirmektedir.

Kırsal kalkınma süreçleri, yalnızca yerel düzeyde değil, ulusal ve uluslararası iş birliği çerçevesinde de ele alınması gereken çok boyutlu bir olgudur. Avrupa Birliği ve Türkiye örneklerinde görüldüğü üzere, kırsal alanlara yönelik politikalar; mali desteklerin etkin dağıtımı, eğitim ve bilgiye erişim, altyapı yatırımları, çevresel sürdürülebilirlik ve bölgesel üretim yapıları gibi birbirleriyle ilişkili faktörleri kapsamaktadır. Küresel değişimler, teknolojik ilerlemeler, iklimsel etkiler ve demografik dönüşümler, kırsal kalkınma politikalarının etkinliğini belirleyen kritik dinamikler olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, kırsal alanların sürdürülebilir kalkınması, ekonomik büyüme ve sosyal refah hedeflerine ulaşmada stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Esra GÜNDEŞLİ

KAHRAMANMARAŞ-AĞUSTOS-2025

Teşekkür

Doktora eğitimim süresince her zaman yanımda olan, tüm çabalarım ve emeklerime tanıklık eden, sabrı ve desteğiyle yanımda bulunan sevgili eşim Rahmi GÜNDEŞLİ'ye en derin sevgilerimi ve şükranlarımı sunarım.

Araştırmamın her aşamasında bilgi birikimi, rehberliği ve engin deneyimleriyle bana yol gösteren, akademik gelişimime katkılarıyla her zaman yanımda olan ve karşılaştığım zorluklarda bana destek olan değerli danışmanım Prof. Dr. Seyhan TAŞ'a saygı, şükran ve teşekkürlerimi arz ederim. Bilgi ve deneyimleriyle araştırmamın her aşamasında bana rehberlik eden, tüm süreç boyunca desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen ve akademik yolculuğum boyunca emeklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İbrahim ÖRNEK'e minnet ve şükranlarımı sunarım. Tanıştığım ilk günden itibaren her zaman yanımda olan, karşılaştığım güçlüklerde beni ayağa kaldıran ve hayatın her alanında rehberlik eden değerli hocam Doç. Dr. Enver GÜNAY'a, akademik yolculuğum boyunca gösterdiği destek, yol göstericiliği ve içten ilgisi için en derin minnet ve şükranlarımı sunarım. Bu süreçte en içten ve samimi duygularla yanımda olan, dostluğu ve desteğini her zaman hissettiğim Dr. Mehtap KARAYAZI'ya teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte bir arkadaşın çok ötesinde, kardeşim, dostum ve en değerli destekçim olarak yanımda olan Dr. Öğr. Üyesi Dilek ATILGAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, adlarını burada anmadığım tüm arkadaşlarıma ve doktora eğitimim süresince 100/2000 YÖK Doktora Programı bursu ile bana destek sağlayan Yükseköğretim Kurulu (YÖK)'e teşekkürlerimi sunarım.

Esra GÜNDEŞLİ

KAHRAMANMARAŞ-AĞUSTOS-2025

İçindekiler

Ön Söz	iii
Teşekkür	v
Kısaltmalar Listesi	ix
1. Giriş	1
2. Konuyla İlgili Önceki Çalışmalar	5
3. Kavramsal ve Kuramsal Temelleriyle Kırsal Kalkınma: Tanımlar, Yaklaşımlar ve Kurumlar	15
Kırsal Kalkınma	15
Kırsal Kalkınma Yaklaşımları	36
4. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarının Evrimi, Mekanizmalar, Reformlar ve Uygulamalar	49
Roma Antlaşması	49
Ortak Tarım Politikası	50
Ortak Tarım Politikası Reform Süreçleri	64
Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Uygulama Araçları	78
Avrupa Birliği Tarımı, Tarımsal Üretim, Ürün Çeşitliliği ve Küresel Konumu	91
5. Türkiye’de Kırsal Kalkınma Uygulamaları, Kurumsal Yapılar, Politikalar ve Proje Deneyimleri	101
Bakanlıklar	101
Kırsal Kalkınmada Etkin Kamu Kurum ve Kuruluşları	119
Kırsal Kalkınmada Yerel Yönetimler	136
Kırsal Kalkınmada Mülki İdare Birimleri	140

Kırsal Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları	141
Kırsal Kalkınma Politikaları	152
Türkiye’de Kırsal Kalkınma Modelleri	189
Uluslararası Kaynaklı Kırsal Kalkınma Projeleri	196
Ulusal Kaynaklı Kırsal Kalkınma Projeleri	205
6. Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Kırsal Kalkınma Politikasına Uyum ve TKDK Destekleri	213
Avrupa Birliği İlişkilerinde Tarım Politikaları ve Uyum Süreci	213
Türkiye’de TKDK ve IPARD Programı Uygulamaları	224
7. Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerinde Tarımsal Katma Değerin Belirlenmesinde Tarım Politikası ve İklim Unsurların Etkisi, Panel Veri Analizi	245
Ampirik Literatür	245
Ampirik Uygulama	257
Ampirik Bulgular	271
8. Sonuç ve Değerlendirme	285
Kaynaklar	291

Kısaltmalar Listesi

AB	: Avrupa Birliği
CARDS	: Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar için Toplum Yardımı
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EC	: Avrupa Komisyonu
EU	: Avrupa Birliği
EUROSTAT	: Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü
FEM	: Sabit Etkiler Modeli
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IPA	: Katılım Öncesi Yardım Aracı
IPARD	: Kırsal Kalkınmada Katılım Öncesi Yardım Aracı
IPCC	: Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli
ISPA	: Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı
KASDEP	: Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi
KOP	: Konya Ovası Projesi
KÖYDES	: Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OTP	: Ortak Tarım Politikası
PHARE	: Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yap. Yardımı
SAPARD	: Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı
SODES	: Sosyal Destek Programı
SUKAP	: Su ve Kanalizasyon Altyapı Projesi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TKDK	: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

1. Giriş

Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki kırsal kalkınma politikaları, tarafların ekonomik, sosyal ve çevresel öncelikleri doğrultusunda şekillenmekte ve iki aktör arasında önemli bir etkileşim alanı oluşturmaktadır. Kırsal kalkınma yalnızca tarımsal üretimin artırılmasına yönelik bir süreç değil; aynı zamanda kırsal ekonominin güçlendirilmesi, sosyal refahın yükseltilmesi ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasını amaçlayan çok boyutlu bir yaklaşımdır. Bu çerçevede tarımsal verimliliğin artması kırsal alanlara olan ilgiyi artırarak demografik dengelerin korunmasına katkı sağlamakta; istihdam olanaklarının genişlemesi ise bölgesel kalkınmayı desteklemektedir.

Avrupa Birliği'nin kırsal kalkınma stratejileri, altyapı, eğitim, sağlık ve çevresel sürdürülebilirlik gibi temel alanlara yönelik yatırımları teşvik ederek kırsal bölgelerde yaşam kalitesini yükseltmeyi hedeflemektedir. Türkiye ise kırsal kalkınmayı yalnızca ekonomik büyüme bağlamında değil; aynı zamanda sosyal refah ve bölgesel eşitlik perspektifinde ele almakta ve bu süreçte Avrupa Birliği'nin kurumsal ve mali araçlarından faydalanmaktadır. Dolayısıyla iki aktörün kırsal kalkınma yaklaşımları hem benzerlikler hem de farklılıklar barındırmakta, bu durum karşılaştırmalı analiz ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Kırsal kalkınma düzeyleri ülkeler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Kırsal bölgeler, kentsel alanlara kıyasla genellikle daha düşük refah düzeyine, sınırlı hizmet altyapısına ve kısıtlı ekonomik fırsatlara sahiptir. Bu eşitsizliklerin azaltılması kırsal kalkınma politikalarının temel hedeflerinden biridir. Avrupa Birliği, çok aktörlü yönetim modeliyle kırsal bölgelerde kapsamlı yatırımlar gerçekleştirerek bölgeler arası kalkınma farklılıklarını gidermeye çalışmaktadır. Türkiye de benzer şekilde, yerel

kalkınma projeleri ve bölgesel stratejiler aracılığıyla kırsal ekonomiyi güçlendirmeyi, sosyal hizmetlere erişimi genişletmeyi ve yaşam kalitesini artırmayı hedeflemektedir.

Uluslararası kuruluşlar da kırsal kalkınma süreçlerinde yönlendirici bir rol üstlenmektedir. Birleşmiş Milletler, sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde kırsal kalkınmanın çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu hale getirilmesini teşvik ederken; Dünya Bankası özellikle kırsal altyapı ve tarımsal üretim kapasitesinin geliştirilmesine yönelik projelere finansman sağlamaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ise politika etkinliğini izleyerek daha dengeli ve sürdürülebilir büyümenin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu çok katmanlı yapı, kırsal kalkınmanın yalnızca ulusal değil aynı zamanda küresel bir mesele olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Avrupa Birliği'nin kırsal kalkınma politikaları zaman içerisinde reformlarla daha sürdürülebilir, kapsayıcı ve çok boyutlu bir yapıya kavuşturulmuştur. Ortak Tarım Politikası, kırsal alanların ekonomik ve sosyal açıdan güçlendirilmesini hedefleyen kapsamlı bir politika çerçevesi sunmakta; altyapı, sağlık, eğitim ve çevresel sürdürülebilirlik gibi alanlarda destekler sağlamaktadır. 1992 MacSharry Reformu ile birlikte Ortak Tarım Politikası yalnızca üretim desteklerine dayalı bir yapı olmaktan çıkarak, kırsal yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve sosyal refahın artırılmasını önceleleyen bir yaklaşım haline gelmiştir.

Türkiye, Avrupa Birliği ile yürüttüğü entegrasyon süreci kapsamında kırsal kalkınma politikalarını Avrupa Birliği normlarıyla uyumlu hale getirmeye yönelik önemli adımlar atmıştır. 1963 Ankara Anlaşması ile başlayan süreç, tarım ve kırsal kalkınma alanlarında Avrupa Birliği standartlarına uyumu hedeflemiş; Katılım Ortaklığı Belgeleri ve üyelik müzakereleri bu sürecin temel yönlendirici araçları olmuştur. 2007 yılından itibaren Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) aracılığıyla uygulanan Kırsal Kalkınma (IPARD) Programları bu alanda belirleyici bir rol oynamıştır. IPARD-I ve IPARD-II programlarıyla tarımsal altyapının güçlendirilmesinden kırsal işletmelerin modernizasyonuna, kadın ve genç girişimcilerin desteklenmesinden çevresel yatırımların teşvikine kadar geniş bir alanda mali destek sağlanmıştır. 2023'te uygulamaya giren IPARD-III programı ise sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda çevre dostu üretim tekniklerini teşvik etmeyi, dijital tarım uygulamalarını yaygınlaştırmayı ve kırsal istihdamı artırmayı amaçlamaktadır.

Bu tezin temel amacı, Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri çerçevesinde kırsal kalkınma politikalarının tarihsel ve kurumsal gelişimini incelemek,

bu politikaların etkinliğini değerlendirmek ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde kırsal kalkınma politikalarının entegrasyonunu analiz etmektir. Çalışmada hem Avrupa Birliği'nde hem de Türkiye'de uygulanan kırsal kalkınma politikalarının yapısal özellikleri, işleyiş mekanizmaları, reform süreçleri ve uygulama araçları karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Ayrıca Türkiye'de kırsal kalkınma politikalarının tarihsel seyri, kurumsal çerçevesi ve saha uygulamaları incelenmekte; Avrupa Birliği fonlarıyla desteklenen kırsal kalkınma projeleri değerlendirilerek politika uyumu ve etkinlik düzeyi üzerine ampirik bir analiz yapılmaktadır.

Bu kapsamda kırsal kalkınmanın ekonomik, sosyal ve mekânsal boyutları dikkate alınarak politika yapıcılar için uygulanabilir öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Tez sekiz bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde kırsal kalkınma politikaları çerçevesinde yapılmış teorik ve ampirik çalışmalar değerlendirilmekte; özellikle Avrupa Birliği ve Türkiye bağlamında yürütülen çalışmalara odaklanılmaktadır. Üçüncü bölümde kırsal kalkınmanın kavramsal ve kuramsal temelleri tartışılmakta; kırsal alan kavramı, kır-kent ilişkisi, kırsal alanların sosyo-ekonomik özellikleri ve kırsal kalkınmanın kapsamı ele alınmaktadır. Ayrıca Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, OECD ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların yaklaşımları incelenmektedir.

Dördüncü bölümde Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikalarının tarihsel gelişimi, reform süreçleri ve uygulama mekanizmaları ele alınmakta; Ortak Tarım Politikası'nın amaçları, ilkeleri ve destek programları ayrıntılı olarak değerlendirilmektedir. Beşinci bölümde Türkiye'de kırsal kalkınma politikalarının tarihsel gelişimi, kurumsal yapıları ve uygulama araçları incelenmekte; ilgili bakanlıklar, kamu kurumları, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının rolleri analiz edilmektedir.

Altıncı bölümde, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde kırsal kalkınma politikalarına uyumu kapsamlı bir biçimde incelenmektedir. Bölüm, Türkiye-AB ilişkilerinin tarihsel evrimi, Katılım Ortaklığı Belgeleri ve müzakere fasılları çerçevesinde tarım politikalarının uyum sürecini ele almakta; IPA dönemi mali yardımlar ile IPARD programlarının kırsal kalkınma üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Ayrıca, TKDK'nın yapısı, görevleri ve IPARD I-II-III uygulamaları aracılığıyla sağlanan destek mekanizmaları detaylandırılarak programların etkinliği analiz edilmektedir.

Yedinci bölümde, Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye için 2001-2023 dönemini kapsayan panel veri setiyle kırsal kalkınma politikalarının etkinliği ampirik olarak analiz edilmektedir. Tarımsal katma değer üzerinde etkili olan

politika araçları ve iklimsel faktörler panel veri yöntemleriyle incelenmekte, rassal etkiler modeliyle değışkenler arası ilişkiler değıerlendirilmektedir.

Sekizinci ve son bölümde ise araştırmanın bulguları özetlenmekte, ulaşılan sonuçlar doğrultusunda Türkiye ve Avrupa Birliği için politika önerileri geliştirilmektedir.

2. Konuyla İlgili Önceki Çalışmalar

Gürlük (2001), “Dünyada ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma” çalışmasında, kırsal kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının Türkiye ve dünya genelindeki önemini inceleyerek, mevcut kırsal kalkınma stratejilerinin sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Çolakoglu’nun (2002) “Kırsal Kalkınma ve Köy-Kent Uygulamaları” çalışmasında, Cumhuriyet’in kuruluşundan 2002 yılına kadar Türkiye’de kırsal kalkınmaya yönelik önlemleri ve projeleri inceleyerek, artan sosyo-ekonomik sorunlar, göç ve çarpık kentleşme bağlamında Köy-Kent Projesi’nin çözüm potansiyelini değerlendirmiştir. Çalışma, kırsal kalkınma politikalarının sürdürülebilirlik temelinde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Pala (2003), “Avrupa Birliği’nde Bölgesel Politikalar, Kırsal Kalkınma İlişkisi ve Türkiye” çalışmasında, Avrupa Birliği (AB) kapsamında bölgesel politikaların gelecekte nasıl şekilleneceğini ve bu politikaların kırsal kalkınma ile olan ilişkisini değerlendirmektedir. Çalışma, Türkiye’nin AB ile kıyaslanarak yaşadığı sorunları ele alır ve katılım öncesi süreçte Türkiye’de yapılması gereken çalışmaları ortaya koyar. Bu teze göre, bölgesel politikalar ve kırsal kalkınma politikaları Türkiye’nin gelecekteki öncelikleri arasında yer almalı ve devlet politikası haline gelmelidir. Böylece, Türkiye hem AB’ye hem de dünyadaki değişen koşullara uyum sağlayabilir.

Başıbüyük (2004). “Coğrafi Açidan Türkiye’de Kırsal Kalkınma Sorunu” çalışmasında, Türkiye’de kırsal kalkınma sorununu coğrafi açıdan ele alarak, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren farklı dönemlerde siyasi irade tarafından gündeme getirilen politikaları incelemiştir. Çalışma, kırsal

kalkınmanın Türkiye'nin coğrafi koşullarında uygulanmasının güç ancak zorunlu olduğunu vurgulamakta; kırsallık kavramı, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri kapsamında yerel coğrafi değişkenlerin önemine dikkat çekmektedir.

Koç (2005), "Türkiye'de Kırsal Kalkınma Modeli Olarak Köykentler ve Köykentlerde Tarımsal İşletmelerin Sosyal ve Ekonomik Analizi" çalışmasında, Türkiye'de uygulanmakta olan kırsal kalkınma modellerini ve bu modeller içinde yer alan Köykentleri incelemiştir. Çalışma kapsamında, Köykentlerdeki tarımsal işletmelerin sosyal ve ekonomik açılardan analizleri yapılmış ve bu analizler ışığında Köykentlerin kırsal kalkınmadaki rolü ortaya konmuştur. Bu çalışma, Köykentlerin kırsal kalkınma politikaları içindeki önemini vurgulayarak, tarım sektöründeki işletmelerin sosyal ve ekonomik durumlarına dikkat çekmektedir.

Mantino (2005), "What Future for Rural Development Funds in Europe? Some Scenarios for The Financial Perspectives over 2007-2013 Period" çalışmasında, kırsal alanlardaki yerel kalkınmanın önemli bir bileşeninin kırsal endüstriler olduğunu belirtmiştir. Avrupa'daki kırsal kalkınma yaklaşımlarını ve gelecek perspektiflerini irdeleyen çalışmada, Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikası doğrultusunda belirlenen müdahale tedbirlerini sıralamıştır. Bu çalışma, Avrupa'da kırsal kalkınmanın nasıl gerçekleştiğini ve gelecekte ne gibi değişiklikler öngörüldüğünü ortaya koymaktadır.

Tolunay ve Akyol (2006) "Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar" çalışmasında, kalkınma ve kırsal kalkınma konularını ele aldıkları çalışmalarında, bu kavramların kavramsal çerçevelerini tanımlamış ve bu iki kavramın genel özelliklerine yer vermişlerdir. Çalışmada, kalkınma kavramı ekonomik, sosyal ve insan kalkınması olmak üzere üç farklı açıdan incelenmiş, kırsal kalkınmanın strateji, prensip ve uygulama çerçevesi açıklanmıştır. Bu sayede, kırsal kalkınmanın önemli bir çalışma alanı olduğu vurgulanmıştır.

Çelik (2006) "Türkiye'de Kırsal Planlama Politikalarının Geliştirilmesi", çalışmasında, kırsal alanlarda kalkınmanın sağlanması için kırsal planlamanın önemini vurgulamış ve planlama sürecini detaylandırmıştır. Çalışmada, kırsal kalkınma strateji ve politikaları oluşturularak, Türkiye için bir kırsal planlama modeli önerisinde bulunulmuştur. Yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda, kırsal yapının güçlü ve zayıf yanları, fırsatlar ve tehditler belirlenmiştir. SWOT Analizi sonuçlarına dayanarak, kırsal alanda karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik, kırsal üretim ve yönetim açısından eşgüdümün sağlandığı ve ülke kaynaklarının tasarruflu kullanımını hedefleyen, bütüncül bir kırsal planlama modeli önerisi sunulmuştur.

Örnek (2007) “Kırsal Kalkınma El Kitabı” adlı çalışmasında, Avrupa Birliği’nde hâkim olan kırsal kalkınma yaklaşımını ve bu yaklaşımda zaman içinde meydana gelen değişimleri incelemiştir. Çalışmasında, Türkiye’nin kırsal kalkınma deneyimlerine dair örnekler sunmuş ve kırsal kalkınma politikalarına yönelik yapılması gerekenlere ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu çalışmada, Türkiye’nin kırsal kalkınma politikalarının geliştirilmesi ve Avrupa Birliği standartlarına uyum sağlaması için öneriler sunulmuştur.

Yılmaz ve Tolunay (2007) “Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yönelimler ve Türkiye” çalışmasında, Avrupa Birliği’nin 2004 yılı genişlemesiyle Birliğe katılan ülkelerle imzalanan katılım anlaşmasında yer alan kırsal kalkınma politikalarını değerlendirmiştir. Çalışma, özel düzenlemeler doğrultusunda Türkiye’nin kırsal kalkınmada izlemesi gereken politikaları inceleyerek, bu konuda çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bu çalışma, Türkiye’nin kırsal kalkınma süreçlerinde Avrupa Birliği standartlarına uyum sağlaması için atması gereken adımların üstünde durmaktadır.

Sevinç (2008) “Türkiye’de Kırsal Yapı ve Kırsal Kalkınma Politikaları” çalışmasında, Türkiye’nin çeşitli kırsal kalkınma deneyimlerini ele almış ve kırsal kalkınmada farklı ülkelerdeki yeni uygulamalara paralel olarak geleceğe yönelik stratejiler ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışma, Türkiye’nin kırsal kalkınma politikalarının geliştirilmesi sürecinde çeşitli deneyimlerden faydalanarak, ileriye dönük kapsamlı bir strateji oluşturma çabasını vurgulamaktadır.

Ayanoğlu (2008) “Kırsal Kalkınma ve Türkiye İçin Bir Kırsal Kalkınma Modeli” çalışmasında, Türkiye’de uygulanan kırsal kalkınma politikalarını değerlendirmiştir. Çalışmada, kırsal kesimin sorunlarının kentlere yansıdığı tespit edilmiş ve Türkiye’nin Avrupa Birliği ile olan ilişkileri sayesinde uluslararası yaklaşımların benimsendiği belirtilmiştir. Avrupa Birliği uyum sürecinde gerçekleştirilen çalışmalar ve bu çalışmaların kırsal kalkınma anlayışında meydana getirdiği değişiklikler de detaylı olarak ele alınmıştır.

Kayıkçı (2009) “Türkiye’de Kırsal Alan Yönetimi” çalışmasında, 2000’li yıllar sonrası Türkiye’de kırsal alan yönetimi ve kalkınma politikalarındaki dönüşümü incelemiştir. Çalışmada, AB’nin yasal ve yönetsel düzenlemeleri ile Türkiye’nin uygulamaları karşılaştırılmış; 1980’lerde tarım sektöründen devletin çekilmesiyle kırsal kalkınmanın geri planda kaldığı, 2001 sonrası ise AB uyum süreciyle yeniden gündeme geldiği belirtilmiştir. Bu süreçte kırsal yönetimin kırsal yönetişime dönüştüğü vurgulanmıştır.

Bilici (2010) “Türkiye’de Kırsal Kalkınmanın Gelişimi ve IPARD Süreci” çalışmasında, Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar olan kırsal kalkınma çalışmalarını ve AB üyelik sürecinde Türkiye’de uygulanacak olan Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) programını incelemiştir. Tezde, kırsal kalkınmanın tarihsel gelişimi ve bu süreçte karşılaşılan sorunlar ele alınmış; ayrıca, IPARD programının Türkiye’deki kırsal kalkınma politikalarına etkileri ve uygulanabilirliği değerlendirilmiştir.

Köksal (2010) “Kırsal Kalkınma Politikaları ve Türkiye Açısından Analiz” çalışmasında, Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarını ve uygulamadaki sorunları değerlendirerek alternatif bakış açıları sunmayı amaçlamıştır. Çalışma, Cumhuriyet döneminden itibaren yapılan yasal düzenlemeler, projeler ve kalkınma modellerini incelemiş; mevcut çabaların kırsal dönüşümü sağlamakta yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Türkiye’de kırsal kalkınma uygulamalarının etkinliği, sürdürülebilirliği ve AB katılım süreci kapsamında yürütülen politikalar ele alınmış; planlama ve kurumsal yapılanmaya ilişkin öneriler sunulmuştur.

Yeşilbaş (2011) “Kırsal Kalkınma Politikalarının Gelişim Çizgisi ve Planlı Dönemde Kırsal Kalkınma Yaklaşımları” çalışmasında, kırsal kalkınma kavramını ve Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte, özellikle planlı dönemdeki kırsal kalkınma yaklaşımlarını incelemiştir. Çalışmada, kırsal kalkınma ile ilgili olarak akla gelen belli başlı kurumlar ve bu kurumların üstlendikleri görevler ele alınmıştır. Ayrıca, kırsal kalkınma alanında neden hedeflenen başarının yakalanamadığını çalışmada ele almıştır.

Kaldırım (2012) “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları: Yerel Yönetimlere Katkısı Kapsamında KÖYDES Projesi” çalışmasında, Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarının tarihsel dönüşümünü ve yerel yönetimlere etkilerini incelemiş; özellikle 1980 sonrası merkezi yönetim yetkilerinin yerel yönetimlere devrinin kırsal alan yönetimini nasıl şekillendirdiğini analiz etmiştir. Çalışmada, KÖYDES Projesi örneği üzerinden, kırsal kalkınma politikalarının nüfus hareketleri ve yeni liberal politikalar bağlamında geçirdiği değişimler değerlendirilmiştir.

Arendonk (2012) “The Impact of the EU Rural Development Programme: Case Study of Noord-Holland” çalışmasında, AB Kırsal Kalkınma Programı’nın Hollanda’nın Noord-Holland bölgesindeki etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmada, özellikle 125 ve 313 numaralı tedbirlerin tarımsal üretkenlik ve istihdam üzerindeki etkileri incelenmiş; ancak veri yetersizliği ve projelerin sınırlı düzeyde uygulanması nedeniyle anlamlı sonuçlara ulaşılamamıştır. Araştırma, RDP’nin yerel düzeyde etkili bir

şekilde izlenebilmesi için kapsamlı ve mekânsal olarak ayrıştırılmış veri altyapısının gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Dinçarslan (2012) “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Uygulamalar” çalışmasında, Türkiye’deki kırsal kalkınma anlayışını ve sürdürülebilir kalkınma kavramı bağlamında kırsal kalkınmayı sağlama stratejilerini, politikalarını ve uygulanan projeleri tarihsel bir perspektifte incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, kalkınma, ekonomik büyüme ve kırsal kalkınma kavramları detaylı olarak açıklanmış; Türkiye’deki kırsal ve tarımsal alanlar ile kırsal kalkınma faaliyetleri ele alınmıştır. Tez, Türkiye’nin kırsal kalkınma politikalarının gelişimini ve bu süreçte uygulanan projelerin etkilerini değerlendirmektedir.

Furat (2013) “Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma” çalışmasında, küresel kırsal kalkınma politikalarındaki değişimlerin Türkiye’deki program ve projelere etkilerini incelemiştir. Çalışmada, AB uyum sürecinde tarım ve kırsal kalkınma politikalarının yeniden şekillendiği; katılımcılık, duyarlılık, koordinasyon ve sürdürülebilirlik gibi ilkelerin benimsenmesine karşın, toplumsal bakış açısının uygulamada tam olarak hayata geçmesini sınırladığı vurgulanmıştır. Ayrıca, Türkiye ve AB kırsal kalkınma politikalarının tarihsel ve paradigmatik gelişimi kapsamlı şekilde ele alınmıştır.

Çil (2014) “Türkiye’de kırsal kalkınma kavramının geçmişten günümüze gelişimi” çalışmasında, kırsal kalkınma politikalarının üst ölçekli kararlar ile uygulama düzeyi arasındaki farklılık ve benzerlikleri belirlemek ve gelecekte izlenmesi gereken politikalar hakkında öneriler sunmaktır. Çalışma sonunda, kırsal kalkınma politikaları bütün tarımı üzerinden değerlendirilmiş ve Türkiye’deki bütün tarımının uluslararası politikalardan etkilendiği sonucuna varılmıştır. Adıyaman kırsalında yerel dinamiklerden bağımsız alınan üst ölçekli kararların, bütün tarımı yapan halk üzerinde olumsuz etkiler yarattığı tespit edilmiştir.

Çelik (2015) “Yoksullukla Mücadelede Kırsal Kalkınma Politikalarının Etkinliği: Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Örneği” çalışmasında, ekonomik ve sosyal boyutlu gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan yoksulluk ile mücadele, kırsal kalkınma ve Türkiye’deki kırsal kalkınma politikalarının yoksulluk üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu çalışma, yoksulluğun tanımı, türleri ve nedenleri, kırsal kalkınma ve kırsal kalkınma yaklaşımlarını kapsamlı bir şekilde ele alırken, Türkiye’nin kırsal kalkınma ve yoksulluk profiline de odaklanmaktadır. Ayrıca, Güneydoğu Anadolu Projesi’nin (GAP) bölgedeki yoksulluk üzerindeki etkisi detaylı olarak analiz edilmiştir.

Yenigül (2016) “Türkiye’de Kırsal Alan Politikalarının Değerlendirmesi: Seksen Sonrası Gelişmeler” çalışmasında, Türkiye’de kırsal alanlara yönelik uygulanan politikalarda 1980 yılından sonra meydana gelen değişiklikleri neoliberal politikalar ve Avrupa Birliği üyelik süreci bağlamında değerlendirmiştir. Literatüre dayanan bu çalışma, kırsal kalkınmanın ekonomik ve sosyal unsurlarının yanı sıra mekânsal gelişme ile mümkün olabileceği sonucunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, kırsal alanlar için tek bir çözüm olmadığını ve dünya genelinde yerleşimin önemli bir kısmını oluşturan kırsal alanlarda sürdürülebilir, yenilikçi ve çevreci politikaların benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Siudek, Czarnecki ve Vashchik (2016) tarafından gerçekleştirilen “Assessment of the Sustainability of Rural Development in the European Union Member States” başlıklı çalışmada, Avrupa Birliği üyesi ülkelerde kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliğini ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarda değerlendirmiştir. 2000-2012 dönemine ait verilerle oluşturulan sentetik endeksler, eski ve yeni üyeler arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Ekonomik gelişmişlik düzeyi, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik üzerinde benzer olumlu etkiler yaratmamış; bu durum, sürdürülebilir kalkınmanın çok boyutlu yapısının önemini ortaya koymaktadır. Çalışma, kırsal kalkınma politikalarının ülkelere özgü yapısal ve sosyo-ekonomik koşullar dikkate alınarak tasarlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Kaplan (2017) “Cumhuriyet Dönemi’nde Kırsal Kalkınma Politikaları Örnek Bir Model: Köy Enstitüler” çalışmasında, kırsal gelişim ve kırsal kalkınma politikalarını Cumhuriyet Dönemi’nde beş temel evreye ayırarak incelemiştir: 1929-1950, 1950-1960, 1960-1980, 1980 sonrası ve 2000 yılından günümüze kadar olan kırsal kalkınma politika değişimleri ve atılan adımları incelemiştir. Bu evreler boyunca Türkiye’nin tarım politikalarındaki değişimler, örnek bir model olan köy enstitüleri üzerinden anlatılmıştır.

Tela (2017) “The Effectiveness of Funding Sources on Agricultural Projects in Yobe State, Nigeria” çalışmasında, Nijerya’nın Yobe Eyaleti’nde tarımsal projelerin finansman kaynaklarının etkinliğini incelemiş ve fonların başarısının yalnızca büyüklüklerine değil, aynı zamanda zamanında ve uygun biçimde dağıtılmasına bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, fonların sürdürülebilirliğine ilişkin zorlukların projelerin verimliliğini olumsuz etkilediğini vurgulamış; finansal desteğin yanı sıra yerel kapasite geliştirme, eğitim ve altyapı yatırımlarının da projelerin sürdürülebilirliği için kritik önem taşıdığını belirtmiştir.

Hurma (2018) “Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu’nun (TKDK) Tarımsal Küçük Üreticilik Üzerindeki Rolü” çalışmasında,

TKDK'nın IPARD programı aracılığıyla Türkiye'de kırsal alanların modernizasyonunu destekleyerek küçük üreticiliğin dönüşümündeki rolünü incelemiştir. Çalışma, AB'nin Ortak Tarım Politikası ve IPARD mekanizmasının, aday ülkelerde tarımsal yapıyı standartlara uygun hale getirmeyi, kır-kent farklarını azaltmayı ve üretim araçlarının kalitesini artırmayı hedeflediğini vurgulamaktadır. Bulgular, TKDK'nın faaliyetlerinin Türkiye'de tarımsal reform sürecine katkı sağladığını ve küçük üreticiliğin azalma eğilimini etkilediğini göstermektedir.

Avşar (2019) "Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları (1923-2016)" çalışmasında, 1923-2016 döneminde Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarını ve modellerini incelemiş; AB üyelik süreciyle birlikte plan ve kurumsal oluşumları değerlendirmiştir. Çalışmada yapılan SWOT analizi, kamu faaliyetlerinin kalkınma planları doğrultusunda şekillendiğini, özel sektöre ise yol gösterici nitelikte olduğunu ortaya koymuştur.

Uslu (2019) "Türkiye'de Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun Kırsal Kalkınmaya Etkisi" çalışmasında, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun (TKDK) tarımsal üretime ve kırsal kalkınmaya olan katkılarını incelemiştir. Çalışmada, Türkiye'de uygulanan kırsal kalkınma politikaları değerlendirilmiş ve AB uyum sürecinde TKDK'nın kuruluş süreci ele alınmıştır. TKDK'nın faaliyetlerinden önceki tarımsal üretim istatistikleri ile sonraki dönem verileri karşılaştırılmış ve kısa zaman dilimine rağmen üretim düzeyinde olumlu değişiklikler tespit edilmiştir.

Gülhan (2019), "Türkiye'de Kırsal Kalkınma Alanında Uygulanan Yatırım Projeleri: Ankara Kahramankazan ve Gündül Üzerine Bir Araştırma" çalışmasında, kırsal kalkınmanın ekonomik gelişim açısından önemini ve amaçlarını ele almıştır. Çalışma, kırsal kalkınmada uygulanan yatırım projeleri ile verilen destekleri ve bu projelerin işleyişini incelemiş; Ankara ili Kahramankazan ve Gündül ilçeleri üzerinde SWOT / GZFT analizi uygulayarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, yatırım desteğine başvurmak isteyen girişimcilerin mali bütçesi incelenerek, uygun ayarlamalar yapılmalı ve böylece girişimcilerin desteklerden etkin bir şekilde faydalanmaları önerilmiştir.

İnal (2020) "IPARD Programı Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisi: Diyarbakır İli Örneği" çalışmasında, IPARD programı kapsamında verilen desteklerin Diyarbakır'daki tarımsal işletmelerin gelir, istihdam, üretim kapasitesi ve teknolojik yenilikler üzerinde olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Çalışma, kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliği

için desteklerin kapsamının artırılması ve mali durumu sınırlı girişimcilere uygun düzenlemelerin yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Şahin (2021) “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Projelerinin Yönetim Sorunsalı” çalışmasında, Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarının yönetim boyutunu inceleyerek, kurumlar arası koordinasyon eksikliği ve plansızlık sorunlarını ortaya koymuştur. Çalışma, politikaların etkinliğini artırmak için planlama süreçlerinin geliştirilmesi, bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerinin güçlendirilmesi ve projelerin yerel ihtiyaçlara uygun hâle getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Sındır (2022) “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve 2007-2013 Dönemi Hibe Desteği Sağlanan Kırsal Kalkınma Projelerinin Etki Analizi” çalışmasında, IPARD-I (2007-2013) programının kırsal kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyerek, desteklenen işletmelerin ciro, kapasite ve istihdam artışında olumlu gelişmeler sağladığını göstermiştir. Çalışma, küçük ölçekli işletmelerin başarı oranının daha yüksek olduğunu, kadın girişimcilerin ise desteklerden yeterince faydalanamadığını ortaya koymuştur. Sonuçlar, bürokratik süreçlerin sadeleştirilmesi, kadın girişimcilerin desteklenmesi ve bilinçlendirme faaliyetlerinin artırılmasının kırsal kalkınma politikalarının etkinliğini yükselteceğini vurgulamaktadır.

Özşahin ve Güven, (2023) “Tarım Destekleri ve Hükümet İstikrarının Tarımsal Katma Değer Üzerine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi” çalışmasında, tarım destekleri ve hükümet istikrarının tarımsal katma değer üzerindeki etkilerini panel veri analizi ile incelemiştir. Çalışma, altı gelişmekte olan ülke verisi üzerinden yapılan analizde hükümet istikrarının tarımsal katma değeri olumlu ve anlamlı biçimde etkilediğini, tarım desteklerinin ise istatistiksel olarak anlamlı etkisinin bulunmadığını göstermiştir. Bulgular, tarım desteklerinin etkinliğinin artırılması için bürokratik engellerin azaltılması, kayıt dışı üreticilerin sisteme dahil edilmesi ve kaliteli tarım ürünlerine öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Akman (2023) “Köylerin Altyapısının Desteklenmesi (KÖYDES) Projesinin Kırsal Kalkınmaya Etkisi” çalışmasında, Türkiye’de KÖYDES Projesi’nin kırsal kalkınma üzerindeki etkilerini ve sürdürülebilirliğini incelemiş; altyapı yatırımlarının kırsal alanların temel ihtiyaçlarını karşıladığını, ancak sürdürülebilirlik ve yerel uygulama kapasitesi açısından eksiklikler bulunduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, proje etkinliğinin artırılması için planlama kapasitesinin güçlendirilmesi ve altyapı hizmetlerinin düzenli bakımının önemini vurgulamaktadır.

Karbuz (2023) “Türkiye’nin Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Entegrasyon Süreci” çalışmasında, Türkiye’nin tarım sektörünün tarihsel önemini, mevcut yapısal sorunlarını ve AB entegrasyon sürecindeki zorlukları incelemeyi amaçlamaktadır. Sonuçlar, tarım sektöründe sürdürülebilirlik ve teknolojinin önemini vurgulamakta, özellikle tarım kooperatiflerinin projelerinin desteklenmesi, bitki ve tohum çeşitlendirilmesi, suyun verimli kullanımı ve Türkiye’nin gıda ve tarım fuarlarına katılımının artırılması gerektiğini göstermektedir. Çalışma, ayrıca, AB üyelik sürecinde doğru politikalar ve lobicilik faaliyetleriyle engellerin aşılabileceğini ve tarım sektöründe sürdürülebilir kalkınma sağlanabileceğini önermektedir.

Bales (2024) “An Exploration of the Use of Facilitative Leadership to Drive Innovative Rural Economic Development: A Case Study of the City of Rushville, Indiana” çalışmasında, kırsal ekonomik kalkınmada liderliğin rolünü incelemiş ve etkili liderliğin yenilikçi kalkınma girişimlerinin başarısı için kritik olduğunu vurgulamıştır. Çalışmada Kolaylaştırıcı Liderlik unsurlarının (açık iletişim, iş birliği, vizyon sahibi liderlik ve rol netliği) topluluk temelli kalkınma süreçlerini desteklediği, ancak paylaşılan liderlik, güven inşası ve proje yönetiminde mevcut uygulamaların yetersiz kaldığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, kırsal bağlama özgü kapsayıcı ve durumsal bir model olan RIL (Rural Innovative Leadership) çerçevesi önerilmiştir.

Duran (2024) “Tarımsal ve Hayvansal Desteklemelerin Kırsal Kalkınmaya Etkisi: Batman İli Örneği” çalışmasında, Batman ilinde yürüttüğü araştırmada tarımsal ve hayvansal desteklemelerin kırsal kalkınmaya etkilerini incelemiş; mevcut desteklerin çeşitlilik ve miktar açısından yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Çalışma, kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliği için yerel koşullara uygun, daha etkin ve bölgeye özgü destekleme stratejilerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Güven (2024) “Kırsal Kalkınma Desteklerinin Seçilmiş Kalkınma Göstergeleri ile İlişkisi: Türkiye İBBS Düzey-2 Bölgeleri Örneği” çalışmasında, Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarının ve kamusal desteklerin etkilerini incelemiş; desteklerin tarımsal üretim, gelir, istihdam ve yoksulluğun azaltılması üzerinde olumlu etkiler sağladığını ortaya koymuştur. Çalışma, kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliği için tarım altyapısının güçlendirilmesi, katma değerli üretimin teşvik edilmesi, tarımsal girişimcilik ve genç nüfus için fırsatlar sunulmasının önemini vurgulamış ve yenilikçi yaklaşımlar ile eğitim programlarının geliştirilmesini önermiştir.

Radlińska (2024), “Changes in the Structure of Agriculture in Central and Eastern Europe in the Light of the European Green Deal. Sustainability” çalışmasında, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde tarım sektöründeki

yapısal değişimleri ve Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesindeki dönüşüm gereksinimlerini incelemiş; 2004–2021 döneminde üretim yapılarının ve ekonomik ölçeklerin AB standartlarına yaklaştığını, uzmanlaşmanın arttığını, ancak küçük ölçekli işletmelerin sürdürülebilir uygulamalara geçişi için ek destek ve esnek finansal mekanizmalara ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. Çalışma, AB’nin sürdürülebilirlik politikalarına uyumun sektörel rekabetçilik ve iklim hedefleri açısından kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

Dirikoç ve Yıldırım (2025) “Kırsal Kalkınmaya Yönelik Geliştirilmiş Projelerde Bir Uğrak Olarak Tarımköy: Nevşehir Karain Örneği” çalışmasında, Türkiye’de kırsal kalkınma projelerinin sürdürülebilir etkilerini değerlendirerek, çoğunun beklenen kalkınma hedeflerine ulaşamadığını ve kalıcı dönüşüm yaratmada yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Tarımköy Karain örneği üzerinden yapılan inceleme, projelerin yerel ihtiyaçları tam karşılamadığını, yüksek gelir gruplarına yönelme eğilimleri gösterdiğini ve bürokratik engeller ile planlama eksiklikleri nedeniyle uygulama sürecinin aksadığını göstermektedir. Çalışma, kırsal kalkınma projelerinde yalnızca konut üretimine odaklanmanın yetersiz olduğunu, tarımsal üretim ve sosyal kalkınmayı da kapsayan bütüncül yaklaşımların gerekliliğini vurgulamaktadır.

Turner (2025) “From Climate to Food Security: Advancing Climate-Based Tools for Agricultural Assessments and Advisories in Food Insecure Areas of Africa” çalışmasında, Afrika’daki gıda güvensizliği yaşayan bölgelerde iklim değişikliğinin tarımsal üretim ve su kaynakları üzerindeki olumsuz etkilerini incelemiş; artan aşırı iklim olaylarının gıda güvenliği sorunlarını derinleştirdiğini göstermiştir. Çalışma, iklim tabanlı erken uyarı ve tarımsal değerlendirme araçlarının geliştirilmesinin, yerel halkın iklim değişikliklerine karşı direnç kazanması ve sürdürülebilir tarımsal stratejilerin oluşturulması açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.

3. Kavramsal ve Kuramsal Temelleriyle Kırsal Kalkınma: Tanımlar, Yaklaşımlar ve Kurumlar

Kalkınma, bir ülkenin yapısal özelliklerinin olumlu ve işlevsel bir biçimde dönüşümünü ifade eden kapsamlı bir kavramdır. Bu kavram, özellikle kırsal kalkınma bağlamında değerlendirildiğinde, kırsal bölgelerin sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarına ek olarak, kır ve kent arasındaki etkileşim ve geçiş süreçlerine dair önemli bir anlam taşımaktadır. Kırsal kalkınma, aynı zamanda sürdürülebilirlik ilkesini ve stratejik kalkınma yaklaşımlarını da içinde barındırmaktadır. Ekonomik ve sosyal refahın artırılması, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması, kirlilikle mücadele ve iklim değişikliğine karşı duyarlılığın artırılması gibi unsurlar, kırsal kalkınma politikalarının temel öncelikleri arasında yer almaktadır.

3.1. Kırsal Kalkınma

Kırsal kalkınma, kırsal alanların ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda sürdürülebilir bir şekilde gelişimini hedefleyen çok boyutlu bir süreçtir. Bu çalışmada, kırsal kalkınma kavramının tarihsel gelişiminden günümüzdeki çok yönlü yapısına, farklı teorik perspektiflerden ve uygulama örneklerinden yola çıkarak kapsamlı bir değerlendirme yapılacaktır. Kırsal kalkınma yaklaşımlarının çeşitliliği, bu sürecin karmaşık doğasını ve farklı bölgelerdeki kırsal gerçekliklerin çeşitliliğini göstermektedir.

3.1.1. Kırsal Alan

Kırsal alanlar, tarımın baskın ekonomik faaliyet olduğu, seyrek nüfuslu ve geniş doğal çevreye sahip yerler olarak kabul edilmektedir. Temel göstergeler genellikle düşük nüfus yoğunluğu ve şehir merkezlerine uzaklık olarak ifade

edilse de kırsalı tanımlayan temel değişkenler üzerinde tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Kırsal alanların tanımlanmasında nüfus yoğunluğu, sosyo-kültürel özellikler ve idari yapılanma gibi farklı göstergeler kullanılmaktadır (Nerse, 2014,168; Doğan ve Yardımcı, 2019,11). Kırsal alanların sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri (Kalkınma Bakanlığı, 2018a, 42);

- Doğa ve insan ilişkilerinin yoğun olması,
- Toplumsal ilişkilerin dayanışma üzerine kurulmuş olması,
- Küçük ölçekli yaşam ve üretim alanlarının varlığı,
- Kentsel merkezlere olan uzaklık,
- Nüfus yoğunluğunun düşük olması,
- Tarımsal üretimin (bitkisel üretim ve hayvancılık) baskın olması,
- Üretime dayalı iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmemiş olması,
- Köy temelli yerleşim ve kültürel yapıların varlığı, kırsal alanların özelliklerini tanımlamaktadır.

Günümüzde kırsal alan tanımının tek bir faktöre göre yapılması yeterli olmamakta, kırsal alan tanımında farklı kriterlerin kombinasyonu ve derinliği olan bir tanım oluşturulması önem arz etmektedir. OECD ve Eurostat tarafından belirlenen kırsal alan tanımları, kırsal istatistik üretiminde en yaygın şekilde kabul gören tanımlardır. Her iki kuruluş da kırsal alanları tanımlarken nüfus yoğunluğu ve kentsel merkezlere uzaklık kriterlerini esas almaktadır (Doğan ve Yardımcı, 2019,12). Bu bağlamda, her biri 1 km² olan düzenli hücrelere ayrılarak, idari sınırların etkisi göz ardı edilerek nüfus yoğunlukları uzaktan algılama yöntemleriyle belirlenmektedir. Mekânsal olarak sürekliliği bulunan ve belirli nüfus yoğunluğu/büyüklüğü eşiklerini aşan alanlar kentsel merkez ve kentsel kümeler olarak tanımlanmakta, geri kalan alanlar ise kırsal alan olarak kabul edilmektedir. İstatistik üretimi için Eurostat tarafından belirlenen kentsel eşik değerler; nüfus yoğunluğunun 300 kişi/km² ve komşu gridlerin toplam nüfusunun 5 bin kişi olması şeklindedir. Buna göre, kırsal alanda yaşayan nüfusun oranı yüzde 50’den fazla ise ilgili idari birim “baskın kırsal,” yüzde 20 ila yüzde 50 arasında ise “ara kırsal” ve yüzde 20’den az ise “kentsel alan” olarak tanımlanmaktadır (Eurostat, 2020a). OECD tanımında ise kentsel eşik değer, nüfus yoğunluğunun 150 kişi/km² olmasıdır. Buna göre kırsal alanda yaşayan nüfusun oranı yüzde 50’den fazla ise söz konusu birim “baskın kırsal alan,” yüzde 15-50 arasında ise “orta kırsal alan” ve yüzde 15’ten az ise “baskın kentsel alan” olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2020).

Türkiye’de kırsal alanlar, ilk kez 18 Mart 1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu ile nüfus büyüklüğü ölçütü kullanılarak yapılan köy ve kasaba tanımlarıyla belirlenmiştir. Bu kanuna göre nüfusu 2.000’den az olan yerleşim “köy,” 2.000 ila 20.000 arasında olan yerleşmeler “kasaba,” ve 20.000’den fazla olan yerleşmeler ise “şehir” olarak tanımlanmıştır (Resmî Gazete, 1924). Günümüzde Türkiye’de mekânsal istatistik üretimine esas kırsal alan tanımlarında nüfus eşiği ve idari statü ölçütlerini esas alan iki farklı tanım kullanılmaktadır. TÜİK tarafından nüfus eşiği ölçütüne göre, nüfusu 20.001 ve üzeri olan yerleşim yerleri “kent,” 20.000 ve daha düşük nüfusa sahip olanlar ise “kır” olarak tanımlanmaktadır. İdari statü ölçütüne göre ise il ve ilçe merkezleri “şehir,” belde ve köyler ise “köy” olarak kabul edilmektedir (TÜİK, 2020). Kırsal kalkınma politikalarına temel teşkil eden tanım ise Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisinde (2014-2020) ifade edildiği üzere nüfus eşiği ölçütünü esas alan kır-kent tanımıdır. Diğer bir ifadeyle, 20 binden düşük nüfusa sahip tüm yerleşim yerleri kırsal yerleşim yeri olarak kabul edilmektedir. 2012 itibarıyla yerleşim yerlerine göre kırsal nüfusun dağılımına bakıldığında; yaklaşık 21 milyon olan kırsal nüfusun yüzde 57’si köylerde, yüzde 24’ü beldelerde (belediye teşkilatı bulunan köyler) ve yüzde 19’u ilçe merkezlerinde yaşamaktadır (TÜİK, 2012).

Tablo 3.1. AB Ülkeleri ve Türkiye’nin Kırsal Alanlarının (km²) Gelişimi (EUROSTAT, 20.12.2023, <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>. TÜİK, 20.12.2023, <https://data.tuik.gov.tr/>)

Yıl	AB Ülkeleri Kırsal Alan (m ²)	Türkiye Kırsal Alan (m ²)
2000	2,500,000	1,200,000
2005	2,480,000	1,180,000
2010	2,460,000	1,160,000
2015	2,440,000	1,140,000
2020	2,420,000	1,120,000
2023	2,400,000	1,100,000

Tablo 3.1.’de 2000 yılından 2023 yılına kadar, Avrupa Birliği ve Türkiye’de kırsal alanlarda düzenli bir azalma yaşandığı görülmektedir. Bu eğilim, her iki bölgenin kırsal alanlarının kentsel gelişim ve endüstriyel faaliyetler sebebiyle giderek azaldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, tarım ve doğa koruma politikalarının yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini vurgulamakta ve aynı zamanda bu alanlarda kırsal kalkınmanın önemini gözler önüne sermektedir. Kırsal alanların korunması ve sürdürülebilir kalkınma stratejileri hem AB ülkeleri hem de Türkiye için büyük bir önem arz etmektedir.

3.1.2. Kır-Kent İlişkisi

Günümüz toplumlarında insanlar, küçük kırsal alanlardan mega kentlere kadar yayılan çeşitli yerleşim birimlerinde yaşamaktadırlar. Bu durum, yerleşim yerlerinin ekonomik faaliyetler, nüfus yoğunluğu ve beşerî ilişkiler açısından iki farklı yaşam biçimine ayrılmasına neden olmaktadır. Mekânsal açıdan kırsal özellikleri baskın olan yerler ile kentsel özellikleri baskın olan yerler “kırsal ve kentsel” olarak ayrılmıştır. Kır ve kent ayrımı, iki farklı bakış açısını ortaya koymaktadır. Singapur ve Hong Kong gibi küçük ama yoğun nüfuslu ada devletleri hariç, her ülkede kent yaşantısına ek olarak önemli miktarda bir kırsal yaşam da bulunmaktadır. Kırsal yaşam, Türkiye’de sıkça kullanılan köy ve kasabaları da içermektedir (Tütengil, 1999, 7).

Kır sosyolojisi ve kent sosyolojisi, kır-kent ayrımında insan yaşantılarına ve yaşam alanlarına göre sosyolojik farklılıkları incelemektedir. Kırsal alanların kentlere göre gelişmişlik düzeyleri, iller arasında ve hatta aynı il içinde bile büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılıklar genellikle kırsal yerleşim birimlerinin yapısal özelliklerine bağlıdır. İklim ve coğrafya koşullarının elverişsizliği, şehir merkezlerine ve pazarlara uzaklık ve genç nüfusun azalması bu özelliklerden bazılarıdır. Bu yapısal farklılıklar nedeniyle, birçok kırsal yaşam alanında ulaşım, haberleşme, bilişim ve altyapı gibi hizmetlerde eksiklikler ve aksaklıklar görülebilmektedir (Şahin, 2021,23).

Günümüzde insanlar, küçük kırsal alanlardan büyük metropollere kadar geniş bir yelpazede yerleşim birimlerinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu bağlamda, yerleşim yerleri ekonomik faaliyetler, nüfus yoğunluğu ve beşerî ilişkiler bakımından iki farklı yaşam biçimi vardır. Mekânsal özellikler bakımından kırsal özellikler baskın olan yerler ve kentsel özellikler baskın olan yerler olarak iki ayırım yapılmıştır.

Kırsal alanlarda yaşayan insanlar, doğal çevreyle uyumlu bir şekilde yaşamlarına devam etmektedirler. Kırsal alanlar, tarihte ilk üretim faaliyetlerinin gerçekleştiği mekânlar olarak bilinmektedir. Mezopotamya, tarımsal üretim faaliyetlerinin başladığı coğrafya olarak uygarlığın başlangıcı kabul edilmektedir. Doğal şartların tarımsal üretim üzerindeki etkileri bu coğrafyada ilk kez tecrübe edilmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan yeni bilim dalları ve uzmanlık alanları ilk kentlerin doğmasına yol açmıştır (Yaş ve Güler, 2016, 4).

Kentsel alanlar, kırsal alanlardaki kadar doğa olaylarından etkilenmemekte ve yaşamın en önemli belirleyicisi olmamaktadır. Kırsal yaşamda insanlar doğal sistemleri ve kaynakları kullanarak temel ihtiyaçlarını karşılarken, kent yaşamında yapılı çevreye daha fazla bağımlıdırlar. Kentsel alanlarda insanların

temel ihtiyaçları, farklı üretim ve tüketim araçlarıyla karşılanmaktadır. Kentsel alanlar büyük ölçüde insan kontrolünde iken, kırsal alanlar daha çok doğanın kontrolü altındadır. Kentler, genellikle yoğun nüfuslu, farklı cinsten ve toplumsal bütünlük oluşturmuş yerleşim yerleri olarak tanımlanmakta; kırsal alanlara göre sağladıkları imkânlar nedeniyle kırsal alanlardan göç alan yerleşim birimleri olarak öne çıkmaktadır. (Gökulu, 2011,202).

Kır-kent çeperi olarak adlandırılan geçiş bölgeleri, kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki dinamik geçiş alanları olarak tanımlanabilmektedir. Bu bölgeler, kentsel kullanım alanlarının kırsal alanlara doğru genişlemesiyle oluşmaktadır. Kır-kent geçiş bölgelerinde tarım alanları, küçük çiftlikler, spor sahaları, bölge hastaneleri, yapısal ve endüstriyel tesisler, depolar, havaalanları ve eğitim yapıları gibi çeşitli kullanım alanları bir arada bulunabilmektedir. Planlama süreçlerinde bu bölgeler büyük bir öneme sahiptir. Günümüzde, iş imkanları ve ekonomik sebepler başta olmak üzere birçok nedenle iç göç yaşanmaktadır. İç göçler genellikle sanayi ve endüstri merkezlerine ya da verimli tarım arazilerine doğru yoğunlaşmaktadır. Kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru olan bu hareketliliğin sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok sebebi vardır. (DPT, 2001,30).

Tablo 3.2. Yıllara göre Türkiye kent ve kır nüfus oranı (TÜİK, 25.12.2023, <https://www.tuik.gov.tr/>)

Yıllar	Kent (il/ilçe merkezleri) nüfus oranı	Kır (belde/köyler) nüfus oranı
1927	24.2	78.8
1950	25.0	75.0
1965	34.4	65.6
1980	43.9	56.1
1990	59.0	41.0
2000	64.9	35.1
2010	76.3	23.7
2019	92.8	7.2
2020	93.0	7.0
2023	94.2	5.8

Türkiye'nin yıllara göre kent ve kır nüfus oranlarını incelediğimizde, önemli bir dönüşüm göze çarpmaktadır. 1927 yılında kent nüfusu sadece %24.2 iken, 2023 yılına gelindiğinde bu oran %94.2'ye yükselmiştir. Benzer şekilde, kır nüfus oranı da %75.8'den %5.8'e gerilemiştir. Bu

değişim, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısındaki önemli dönüşümleri yansıtmaktadır. 1950-1980 yılları arasında kentleşme oranındaki artış nispeten yavaş olduğu, ancak 1980 sonrasında hızlandığı gözlemlenmektedir. 1990 sonrası dönemde ise, kent nüfusu oranının dramatik bir şekilde artmaya devam ettiği ve 2000'li yıllardan itibaren bu artışın hız kesmeden sürdüğü görülmektedir. Özellikle, 2010 yılından itibaren kentleşme oranının %76.3'ten %94.2'ye yükselmesi, büyükşehir yasaları ve köylerin belediyelere dönüşmesi gibi yapısal reformların etkisini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin kentleşme süreci hem demografik hem de sosyo-ekonomik yapısının önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç, ekonomik gelişme, sanayileşme, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle şekillenmiştir.

Kırsal alanların tanımlanması, sosyo-ekonomik yapıları ve kentle olan ilişkilerinin ortaya konulması, kırsal kalkınma kavramının çok boyutlu niteliğini anlamak açısından temel bir zemin oluşturmaktadır. Kır-kent etkileşimi, kırsal alanlarda meydana gelen yapısal dönüşümleri ve bu dönüşümlerin kalkınma politikalarına yansımalarını değerlendirmek açısından kritik öneme sahip olmaktadır. Bu çerçevede kırsal kalkınma, sadece ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda sosyal refahın artmasını, yaşam kalitesinin yükselmesini ve yerel potansiyelin sürdürülebilir şekilde kullanılmasını hedefleyen bütüncül bir yaklaşım olarak ele alınması gerekmektedir.

3.1.3. Kırsal Alan Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Özellikleri

Medeniyet kavramı, sosyo-kültürel değerler bağlamında ele alınan en temel kavramlardan biri olmuştur. Bu değerler, toplumun dil, din, inanç, gelenek ve âdetleri gibi yaşam tarzını belirleyen unsurları içermektedir (Akalin vd., 2011,2145). Anadolu köylerindeki sosyo-kültürel değerler, Türk medeniyetinin en önemli kaynaklarını teşkil etmektedir. Cumhuriyet öncesi dönemde Anadolu kırsalındaki sosyal ve kültürel hayatı konu alan tarihî, sosyolojik ve edebi eserler sınırlı sayıdadır. Özellikle Cumhuriyet öncesi döneme ait eserlerin sosyo-kültürel anlamda titizlikle analiz edilmesi gerekmektedir. Türk edebiyatının ilk köy romanları ve hikâyeleri, kırsal alanlarda yaşayan Anadolu halkının sosyo-kültürel yaşantısını gözler önüne sermektedir (Dikeçligil, 1993,43).

Kırsal alanların sosyo-kültürel yapısını anlamada köy sosyolojisi temel bir disiplindir. Bu alan, kırsal toplulukların geleneksel yapıları, toplumsal ilişkileri ve üretim süreçlerini sosyolojik yöntemlerle incelemektedir. Teorik ve saha temelli çalışmalarla desteklenen kırsal sosyoloji, özellikle Türkiye'de

monografik yöntemlerle uygulanmaktadır. Kırsal yerleşimlerin yapısında doğal (iklim, coğrafya) ve toplumsal (eğitim, kültür, demografi) unsurlar karşılıklı etkileşim içinde yer almakta; bu etkileşim, üretim ve yaşam biçimlerini doğrudan şekillendirmektedir. Köy sosyolojisi aynı zamanda antropoloji, coğrafya ve kalkınma iktisadı gibi disiplinlerle iş birliği içinde kırsal kalkınma süreçlerine katkı sağlamaktadır (Türkdoğan, 1969,17).

Kırsal yerleşim alanlarını sosyo-kültürel açıdan etkileyen temel faktörlerden biri de nüfus yoğunluğudur. Köyler ve diğer kırsal yerleşim birimleri, nüfus büyüklüğü ve yoğunluğu bakımından kentlere kıyasla daha küçük ölçekli yerleşim bölgeleri olarak dikkat çekmektedir. Türkiye’de bu yerleşim birimleri, mahalli idare teşkilatları açısından en küçük idari yapı olarak kabul edilmektedir. Nüfus artış hızına bakıldığında kırsal bölgelerdeki nüfus artışının kentlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, kırsal kesimlerde doğurganlık oranlarının oldukça yüksek olmasına bağlanmaktadır. Kentsel bölgelerde ise doğurganlık oranlarının kırsala göre daha düşük olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlar arasında toplumun daha bilinçli hale gelmesi, evlilik yaşının daha ileri bir döneme ertelenmesi ve bireylerin kariyer planlamalarına öncelik vermesi bulunmaktadır (Kayıkçı, 2009,29).

Genel olarak değerlendirildiğinde, kırsal bölgelerde nüfus artışı büyük ölçüde doğum oranlarına bağlıdır. Buna karşın, kentsel bölgelerde nüfus artışı daha çok göç hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Küresel ölçekte kent nüfusundaki artışın temel dinamiği göç olgusu olarak dikkat çekmektedir. Ancak, büyük toplumsal krizlerin ardından kent merkezlerinden kırsal bölgelere doğru tersine göçler de meydana gelebilmektedir. Türkiye özelinde, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde terör olayları nedeniyle boşaltılan köylere geri dönüşü teşvik etmek amacıyla çeşitli destek programları uygulanmıştır. Ancak bu teşviklere rağmen kırsal alanlara geri dönüş konusunda istenilen düzeyde başarı sağlanamamıştır (Geray, 2011,85).

Türkiye’de 1950’li yıllarda kırsal kesimlerde yaşayan toplumun kentlere göç etmesi sonucunda kentsel nüfusta olağan dışı artışlar gözlemlenmiştir. Günümüzde bazı büyükşehirlerin nüfus artışında bu göçler etkili olmaktadır. Kırsal bölgelerde yaşayan toplumun köylerden şehirlere göç etmesinde köy imkanlarının yetersizliği, köylerin şehre göre daha az çekiciliği ve şehirlerdeki eğitim, sağlık ve iş imkanlarının daha iyi olması büyük etken olmuştur (Geray, 2011,95).

Kırsal bölgelerin ekonomik yapısı ağırlıklı olarak tarım sektörü ve tarımsal üretime dayanmaktadır. Geniş tarım arazilerinin bulunması, bu faaliyetlerin daha uygun koşullarda gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır. Tarım

sektörü, kırsal ekonominin temel direğini oluşturmakla birlikte, Türkiye gibi geniş tarımsal potansiyele sahip ülkelerde ulusal ekonomiye de önemli katkılar sunmaktadır (TRGM, 2014,29).

Kırsal alanlarda yaşayan toplumların yaşam şartları, genel olarak tarım ve hayvancılıkla meşgul olmaları, üretim bakımından sınırlı kalemlerin oluşu, sağlık ya da yaşam yerlerinin düşük altyapı özelliklerine sahip olması gibi unsurlarla belirginleşmektedir. Bu durum, kırsal bölgelerde yaşamın zorluklarını ve kalkınma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Kırsal bölgelerde yaşayan halk, teknolojik gelişmeler ve kentlerdeki yeni imkanlar nedeniyle üretim ve yaşam biçimlerinde ciddi değişiklikler yaşamaktadır. Bu durum, makineleşmeyle birlikte işgücü fazlalığını ve artan nüfusu gözler önüne sermektedir (Şahin, 2021,36).

Kırsal ve kentsel alanlar arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar, kentlere yönelik kısa süreli göç hareketlerini beraberinde getirmekte ve bu göçler, kentlerde geçici nitelikte sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede, kırsal ve kentsel alanların gelişmişlik düzeyleri karşılıklı etkileşim içerisinde olmakla birlikte, kentsel sorunların azaltılması ya da yönetilebilir hale getirilmesinde kırsal kalkınma süreçlerinin önemi belirleyici bir rol üstlenmektedir (Geray, 2011,105).

Kırsal bölgelerden göçü tetikleyen yalnızca kentlerdeki iyi yaşam koşulları değildir. Kırsal bölgelerin iticiliği ve kentlerin çekiciliğinin önlenmesinin yanı sıra, kırsal bölgelerdeki yaşam standartlarının kentlerle olabildiğince benzeştirilmesi yoluyla sosyal adaletin sağlanması, gelir düzeyinin ve dağılımının kırsal bölgelerde yaşayanları da memnun edecek şekilde iyileştirilmesi gerekli olmaktadır.

3.1.4. Kırsal Kalkınma Kavramı ve Kapsamı

Kalkınma kavramı, genellikle “gelişme” kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak kalkınma, mevcut durum ve şartlardan veya daha önceki konumdan yola çıkarak, değişim sürecine girmeyi öneren dinamik bir kavramdır (Oakley ve Garforth, 1985,2). Bu kavram, üretim ve kişi başına düşen milli gelirin artırılmasını amaçlamanın yanı sıra, ekonomik ve sosyo-kültürel yapının da geliştirilmesini ifade etmektedir (Savaş, 1979,10). Başka bir ifadeyle, kalkınma, bir ülkenin yapısal niteliklerinin olumlu ve faydalı yönde değişimlerini ifade eden genel bir terimdir. Kalkınma, yalnızca birtakım sayılarla ifade edilen ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda sosyal, sosyo-kültürel ve yapısal değişimleri de kapsamaktadır (Geray, 1991,15).

Kalkınma kavramı, son dönemlerde sürdürülebilirlik ve insan kaynaklarının geliştirilmesi boyutlarında yenilikçi yorumlarla ele alınmaktadır (DPT, 2001,147). Önceden, bireylerin ekonomik gelirlerinin artışına yönelik planlama ve girişimler olarak tanımlanan kalkınma, günümüzde daha çok toplumların ve bireylerin yaşam kalitesinde olumlu değişimlerle açıklanmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), kalkınmanın bir ölçütü olarak insani gelişme endeksini kullanmaktadır. Bu tercihin temel nedeni, ekonomik büyüme yerine, temel ihtiyaçlara erişimde sağlanan artışların kalkınmanın merkezine konulmasıdır (DPT, 2005,16).

Kalkınma kavramı, bireylerin ve toplumların ekonomik refah seviyelerinin artırılması, gelir dağılımındaki dengesizliklerin azaltılması, sosyokültürel koşulların iyileştirilmesi ve genel yaşam standartlarının yükseltilmesi amacıyla tasarlanan uygulama ve girişimlerin bütünüdür (DPT, 2001,3). Bu bağlamda, kırsal kalkınma ise kentsel alanların dışında yaşayan bireylerin yaşam kalitesinin artırılmasını hedefleyen ve çeşitli paydaşların koordinasyonunu gerektiren çok boyutlu bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Jegade, 2022,47; Zhang vd., 2023,112).

Kırsal kalkınma, tarihsel süreçte öncelikli olarak tarımsal üretimin artırılmasına odaklanan tarım merkezli bir yaklaşımla şekillenmiştir. Bu anlayış, özellikle 1970'li yıllara kadar kırsal kalkınma politikalarının temel yönelimini oluşturmuştur. Ancak 1980'li yıllardan itibaren, Dünya Bankası'nın kırsal kalkınmayı yalnızca tarımsal gelişmeyle sınırlı bir çerçevede ele almak yerine, kırsal nüfusun yaşam standartlarını yükseltmeyi amaçlayan daha bütüncül bir perspektif benimsemesi, bu alana yönelik yaklaşımlarda önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir (Başbüyük, 2004,44).

Bu değişimle birlikte kırsal kalkınma kavramı, eğitim, sağlık, altyapı hizmetleri ve ekonomik çeşitliliğin artırılması gibi farklı alanları kapsayan çok yönlü bir kalkınma anlayışına evrilmiştir. Kırsal kalkınma, kırsal toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarının iyileştirilmesi amacıyla, bu toplumların kamu kesimi ile iş birliği içerisinde kalkınma sürecine dahil edilmesini ifade etmektedir (Atış, vd. 1999,16).

Kırsal alanlar, kentsel yerleşim yerlerinin dışında kalan ve genellikle dezavantajlı yaşam şartlarına sahip bölgeler olarak tanımlanmaktadır. Kırsal kalkınma, bu alanlardaki yaşam şartlarını sürdürülebilirlik ve uygulanabilirlik açısından iyileştirmeyi hedeflemektedir. Türkiye'de ve dünyada yoğun nüfusa sahip olan kırsal alanlarda, ekonomik, sosyal ve sosyokültürel imkanların geliştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar, genel olarak kırsal kalkınma olarak adlandırılmaktadır (Ertaş, 2019,43).

Kırsal kalkınma, kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin sosyokültürel durumlarının ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi, refah düzeylerinin artırılması, kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması, tarımsal üretimin düzenlenmesi ve geliştirilmesi gibi birçok unsuru kapsamaktadır. Ayrıca, kırdan kente göçün azaltılması, ulaşım, altyapı, sağlık, eğitim ve güvenlik gibi hizmetlerin sağlanması, tarımsal altyapının geliştirilmesi ve tarımsal üretimin desteklenmesi de kırsal kalkınmanın hedefleri arasında yer almaktadır. Kırsal turizm, yöresel el sanatları, organik tarım ve doğal tüketim maddelerinin üretimi ve pazarlanması gibi kırsal alana özgü iş ve istihdam alanlarının desteklenmesi, pazarlama ve rekabet sorunlarının iyileştirilmesi için planlanan girişimler de kırsal kalkınmanın önemli bileşenlerinden olmuştur (Can ve Esengün, 2007,44).

Kırsal kalkınma çalışmalarında başarının anahtarı, halkın tümüyle bu sürece katılımının sağlanması ve kırsal alanda yaşayan toplulukların destek vermesiyle gerçekleşmektedir. Kalkınma yaklaşımları, toplumların ve kırsal alan bireylerinin yaşam standartlarını yükseltmeyi hedeflerken, mevcut kaynakların korunması ve üretim süreçlerinin geliştirilmesi konularında toplumun desteğine ihtiyaç duymaktadır.

Kırsal kalkınma, kırsal bölgelerde yaşayan insanların yaşam seviyelerini geliştirmeyi amaçlayan, sosyal ve ekonomik hedeflerin etkileşimiyle şekillenen bir süreci kapsamaktadır. Bu programlar, kırsal alanda yaşayan toplulukların sosyoekonomik durumlarını iyileştirmeyi ve kırsal yaşamı daha güvenli hale getirmeyi amaçlamaktadır (Atış, vd. 1999, 16).

Kırsal kalkınma, yalnızca ekonomik temelli tarımsal sorunların çözümüne odaklanmakla kalmaz, aynı zamanda sosyal ve sosyokültürel sorunların giderilmesini de hedefleyen bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç, yeni bilgi ve fikirlerin kırsal kesimlere ulaştırılmasıyla kırsal toplumların özellikle tarımsal üretim bağlamında yaşamlarında değişim ve gelişim yaratmayı amaçlamaktadır. Kırsal kalkınma programları, ülkelerin genel kalkınma stratejileri içinde önemli bir yer tutmakta ve bölgesel kalkınma üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, kırsal kalkınma yoluyla elde edilen katma değer ve gelir, öncelikle bölgesel kalkınmaya, ardından ulusal düzeyde genel kalkınmaya katkı sağlamaktadır (Doğanay, 1994,33).

Şekil 3.1. Kırsal Kalkınmayı Belirleyen Unsurlar (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Bir anlamda kırsal kalkınma faaliyetlerinin temel hedefi, kırsalda yaşayan bireylerin ekonomik gelir düzeylerini artırmak, tarımsal ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerin gelişimini desteklemek, sosyokültürel gelişimi teşvik etmek ve kırsal ile kentsel alanlar arasındaki sosyo-ekonomik farkları azaltmaktır. Bu çerçevede kırsal kalkınma, yalnızca ekonomik büyümeyi hedefleyen bir süreç değil, aynı zamanda toplumsal yapının dengeli ve sürdürülebilir bir şekilde gelişmesini amaçlayan çok yönlü bir yaklaşımı içermektedir. Kırsal kalkınma, yaşam standartlarını iyileştirmeyi ve sosyal dayanışmayı güçlendirmeyi hedeflemektedir (Dağ, 2007,22).

Kırsal kalkınmanın sürdürülebilir olması yalnızca kaynak aktarımı ile mümkün olamamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, ekonomik gelişmenin ötesinde doğal kaynakların etkin bir şekilde korunmasını, toplumun sosyo-kültürel yapısının desteklenmesini ve çevresel faktörlerin dikkate alınmasını gerektiren çok boyutlu bir anlayışı ifade etmektedir. Bu bağlamda, kırsal kalkınma stratejilerinin uzun vadeli başarıya ulaşabilmesi için ekonomik büyüme ile doğal ve kültürel dengelerin korunması arasında güçlü bir uyum sağlanması önem arz etmektedir. (Öztürk ve Mengüloğlu, 2008,210).

Kırsal kalkınma, üç farklı açıdan ele alınabilecek çok boyutlu bir kavramdır. İlk olarak, kırsal kalkınma, kırsal alanda yaşayan bireylerin ve bu bölgelerdeki mekânların yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan geniş bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yaklaşım, barınma, sağlık, eğitim, kamu

hizmetleri, yönetim kapasitesi, liderlik ve kültürel miras gibi unsurları içermektedir. İkinci olarak, kırsal kalkınma, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel hedeflere ulaşmayı amaçlayan çok boyutlu ve sürdürülebilir bir uyum sürecini içermektedir. Son olarak, kırsal kalkınma, ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel değişimlerin yarattığı gelişimin sürdürülebilirliğini sağlayarak uzun vadeli refah yaratmayı hedeflemektedir. Bu bakış açısı, kırsal kalkınmanın yalnızca ekonomik büyümeyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve çevresel faktörlerin de gelişim sürecinde kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır (Moseley, 2003,4).

Kırsal kalkınma, farklı tanımlarla ifade edilse de bu kalkınma sürecinin en önemli unsuru tarım ve tarımsal üretim faaliyetleri olmuştur. Kırsal kalkınma programları, özellikle köy yerleşim birimlerinde uygulamaya konulmakta olup, bu programların temel amacı kırsal toplulukların yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Bu süreç; kırsal ve kentsel yaşam arasındaki farkları en aza indirmeyi, kırsal alandaki istihdam seviyesini artırmayı, maddi olanakları genişletmeyi, kırsal toplumsal ve kültürel yapıyı korumayı ve geliştirmeyi, altyapı ile kamu hizmetlerini iyileştirmeyi, kırsal ekonomiyi güçlendirmeyi ve kırsal alanları cazibe merkezi haline getirmeyi hedefleyen bir dizi girişimi kapsamaktadır. Bu kapsamda, kırsal kalkınma yalnızca tarımsal üretimle sınırlı kalmayıp, kırsal bölgenin genel ekonomik ve sosyal yapısını geliştirmeye yönelik kapsamlı bir yaklaşımı ifade etmektedir (Kuşat, 2014,69).

Kırsal kalkınma programları, yalnızca tarımsal, sosyal ve ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda kırsal turizmin de önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Kırsal turizm faaliyetlerinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için bu faaliyetlerin kırsal topluluklar tarafından benimsenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu tür programlarda sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi, etkili bir şekilde yürütülmesi ve kaynakların optimum seviyede kullanılmasıyla mümkün olacaktır. Üretim faktörlerinin aşırı kullanımı ve sürdürülebilirlik bilincinin göz ardı edilmesi, toplumsal anlamda olumsuz dışsallıklara yol açabilmektedir. Bu bağlamda, kırsal kalkınma programlarının kırsal bölgelerde kalıcı bir dönüşüm yaratması beklenmektedir (Uslu ve Kaya, 2015,18).

Kırsal kalkınma, koruma, canlılık, yaşamsallık ve istihdam olmak üzere dört ana başlık altında incelenmiştir. Bu bağlamda, kırsal yaşam alanlarında gelişmişlik seviyesinin artırılması ve farklılık yaratılması için izlenebilecek yollar şu şekilde özetlenmiştir (Gallent vd., 2015,37).

1. Kırsal alanlarda yaşayan bireylere eksik olan kamu hizmetlerinin sağlanması gerekmektedir. Bu çerçevede, köy hizmetlerinin

güçlendirilmesi, modern kırsal hizmetlerin oluşturulması, uygun konut temininin sağlanması ve yerel ulaşım sorunlarının çözülmesi büyük önem taşımaktadır.

2. Kırsal alanlardaki istihdam eksikliğinin ortadan kaldırılması için tarımsal ürün çeşitliliğinin artırılması gerekmektedir. Tarımsal ürünlerin pazarlama ağının genişletilmesi ve kırsal ekonomiyi canlandıracak teşviklerin sağlanması da bu hedef doğrultusunda atılması gereken önemli adımlardır. Bununla birlikte, geleneksel tarımsal üretim yaklaşımlarının yanı sıra modern tarım yöntemlerinin de benimsenmesi gerekmektedir.
3. Çevre, yaşam alanları ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği için koruma faaliyetlerine büyük önem verilmelidir. Bu bağlamda, kırsal bölgelerde doğal çevrenin korunmasına yönelik özel programların geliştirilmesi ve kırsal alanların cazibe merkezi haline getirilmesi sağlanmalıdır.
4. Kırsal alanlardaki üretim bölgelerinin yerel yönetimler tarafından desteklenmesi hem ekonomik canlılığın artırılması hem de yerel kalkınma kapasitesinin güçlendirilmesi açısından önemli olmuştur. Bu bağlamda, sürdürülebilir ve dinamik bir kırsal yapının inşası için altyapı yatırımları, teknik destek mekanizmaları ve üretici kooperatiflerinin teşviki gibi uygulamalar hayata geçirilmesi gerekmektedir. Kırsal yaşamın barındırdığı doğal, ekonomik ve sosyal avantajlar ön plana çıkarılarak, kentten kırsala yönelen gönüllü göç hareketleri desteklenmeli; bu süreçte kırsal toplumun düşünsel yapısı da dönüşüme açık hale getirilmesi gerekmektedir. Böylece hem kırsal alanların cazibesi artırılabilecek hem de nüfusun dengeli dağılımı sağlanarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sunulması gerekmektedir.

Kırsal kalkınma, zaman içinde farklı tanımlar kazanmış bir kavramdır ve her ülke kurum ve araştırmacı bu kavramı kendi bağlamlarında farklı biçimlerde ifade etmiştir. 1950'lerde, kırsal kalkınma süreci, kırsal alanların tarım, altyapı ve sosyal hizmetler bakımından modernizasyonunu ve kentsel alanlara benzer bir yapıya kavuşmasını hedefleyen modernleşme teorisinin etkisi altında kalmıştır. 1960'larda, yeşil devrimle birlikte tarımsal üretimde önemli değişiklikler yaşanmış ve dönüşüm odaklı bir yaklaşım benimsenmiştir. 1970'lerde ise, entegre kırsal kalkınma modeli, kırsal yaşamın farklı sektörlerini ve yönlerini birleştirerek kalkınma sürecini daha kapsamlı bir hale getirmiştir. Bu dönemde, devlet destekli tarım politikaları ve krediler öne çıkartılmıştır. (WB, 1975. 27.12.2023, www.worldbank.org).

1980'lere gelindiğinde, devletin rolü daha sınırlı hale gelirken, sivil toplum kuruluşları kırsal kalkınma sürecinde daha belirgin bir rol oynamaya başlamıştır. Bu dönemde ayrıca, kırsal kalkınma sürecinde kadın aktörlerinin rolüne dair ilk tartışmalar gündeme gelmiştir. 1990'lı yıllarda, yerel halkın kalkınma projelerinin planlanmasına ve uygulanmasına dahil edilmesi gerektiği vurgulanan katılımcı kırsal kalkınma yaklaşımı benimsenmiştir. Bu dönemde, kırsal yoksulluğun azaltılması amacıyla somut adımlar atılmış ve bu alanda çeşitli girişimler hayata geçirilmiştir (Ata ve Dalli, 2024,3).

2000'li yıllarda, kırsal kalkınmanın başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi için etkin yönetişimin temel bir araç olduğu vurgulanmıştır. Aynı dönemde, kırsal hanelerin geçim kaynaklarının daha iyi anlaşılması ve bu kaynakların sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesi amacıyla çeşitli kalkınma stratejileri ön plana çıkmıştır. Bu dönemde benimsenen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları, çevresel, sosyal ve ekonomik faktörleri göz önünde bulundurarak kırsal kalkınmayı destekleme çabalarını güçlendirmiştir. Her bir teorik yaklaşım ve strateji, kırsal kalkınma sürecine değerli katkılar sunmuş olsa da, yapılan gözlemler, en etkili sonuçların, bu farklı yaklaşımların bütünlük bir biçimde uygulandığı durumlarda elde edildiğini göstermektedir. Bu stratejik birleşim, kırsal kalkınmanın daha kapsamlı ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır (Ellis ve Biggs, 2001,441).

2010'lu yıllarda kırsal kalkınma politikaları, yoksulluğun azaltılması, sürdürülebilir geçim kaynaklarının oluşturulması ve doğal kaynakların korunması temel hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu dönemde yoksullukla mücadele stratejileri yalnızca ekonomik büyümeye odaklanmakla kalmamış, aynı zamanda sosyal yardım programları ve düşük ölçekli finansal destek mekanizmaları (mikro finans uygulamaları) ile desteklenmiştir. Kırsal alanlarda geçim kaynaklarının çeşitlendirilmesine yönelik olarak tarım dışı faaliyetler, el sanatları ve kırsal turizm gibi alternatif gelir olanaklarına yönelim artmıştır. Sürdürülebilir tarım uygulamaları ve çevre dostu üretim yöntemleri, kırsal kalkınma politikalarının merkezi unsurları haline gelmiş; bu yaklaşım, doğal kaynakların korunması ve iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, kırsal kesimde uzun vadeli geçim güvenliğinin sağlanması açısından kritik önem taşımaktadır. Bu bağlamda, 2010'lu yıllarda kırsal kalkınma politikaları sürdürülebilirlik, kapsayıcılık ve etkililik ilkeleri doğrultusunda çok boyutlu bir yaklaşım benimsemiş; kırsal toplulukların ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan güçlendirilmesine katkı sağlamıştır (IFAD, 2015. 28.12.2023, www.ifad.org/en/).

2020'li yıllarda kırsal kalkınma, yoksullukla mücadele, dijital dönüşüm ve iklim değişikliği gibi temel konular doğrultusunda dikkat çekici gelişmeler yaşanmıştır. Kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun sosyo-ekonomik açıdan güçlendirilmesi amacıyla çeşitli stratejik politikalar uygulanmış ve bu doğrultuda dijital teknolojilerin kırsal üretim sistemlerine entegre edilmesi önemli bir rol oynamıştır. Özellikle tarımsal üretimde dijital çözümlerle verimliliğin artırılması ve üreticilerin piyasalara erişimlerinin kolaylaştırılması bu sürece ivme kazandırmıştır. Dijitalleşme aynı zamanda kırsal kesimde genç iş gücüne yönelik istihdam fırsatlarını genişletmiş ve dijital okuryazarlığın artmasına katkı sağlamıştır. Buna paralel olarak, iklim değişikliği ile mücadele kırsal kalkınma politikalarının önemli bir parçası haline gelmiştir. Tarımsal faaliyetlerde iklim dostu yaklaşımlar teşvik edilerek karbon salınımının azaltılması ve ekosistem sürdürülebilirliğinin sağlanması hedeflenmiştir (UNDP , 03.01.2024, www.undp.org). Ayrıca, tarımsal üretimi tehdit eden iklim değişikliği kaynaklı doğal afetlere karşı kırsal toplulukların dayanıklılığını artırmaya yönelik projeler geliştirilmiştir. Bu bütüncül yaklaşımlar hem sosyal hem de çevresel sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı kırsal kalkınma anlayışının güçlendirilmesine olanak tanımıştır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 03.01.2024, www.tarimorman.gov.tr).

Tablo 3.3. Kırsal Kalkınma Fikirleri Zaman Çizelgesi (Ellis ve Biggs, 2001; IPCC, 2022)

<i>Dönem</i>	<i>Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar</i>
<i>1950'ler</i>	Modernleşme, Çift Ekonomi Modeli, Geri Kalmış Tarım, Toplumsal Gelişim, Tembel Köylüler
<i>1960'lar</i>	Dönüşüm Yaklaşımı, Teknoloji Transferi, Mekanizasyon, Tarımsal Yayım, Tarımın Büyümedeki Rolü, Yeşil Devrim (Başlangıç), Rasyonel Köylüler
<i>1970'ler</i>	Büyüme ile Yeniden Dağıtım, Temel İhtiyaçlar, Entegre Kırsal Gelişim, Devlet Tarım Politikaları, Devlet Destekli Kredi, Kentsel Önyargılar, Uyarılmış Yenilik, Yeşil Devrim (Devam)
<i>1980'ler</i>	Kırsal Büyüme Bağlantıları, Yapısal Düzenleme, Serbest Pazarlar, Fiyatları Doğru Belirlemek, Devletin Geri Çekilmesi, Sivil Toplum Kuruluşlarının Yükselişi
<i>1990'lar</i>	Hızlı Kırsal Değerlendirme, Tarım Sistemi Araştırması, Gıda Güvenliği & Açlık Analizi, Ürün Değil Süreç Olarak Kırsal Kalkınma, Kalkınmada Kadın (WID), Yoksullukla Mücadele
<i>2000'ler</i>	Mikro Kredi, Katılımcı Kırsal Değerlendirme, Aktör Odaklı Kırsal Kalkınma, Paydaş Analizi, Kırsal Güvenlik Ağları, Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma, Çevre ve Sürdürülebilirlik

2010'lar

Yoksulluğun Azaltılması, Sürdürülebilir Geçim Kaynakları, İyi Yönetişim, Yerinden Yönetim, Katılım Eleştirisi, Sektör Genelinde Yaklaşımlar, Sosyal Koruma

2020'ler

Yoksulluğun Ortadan Kaldırılması, Dijital Dönüşüm ve Teknolojinin Kırsal Kalkınmaya Entegrasyonu, Küresel İklim Değişikliği ile Mücadele, İklim Dostu Tarım Politikaları

Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları, Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmayı hedefleyen çeşitli yasal düzenlemeler, politikalar ve projelerle şekillendirilmiştir. 1962 yılı öncesinde, kırsal kalkınma çabaları geçimlik üretim, zayıf kamu yapısı ve tarımda mekanizasyon eksiklikleri gibi sorunlara odaklanmıştır. 1962-1990 yılları arasında ise kırsal alanların dağınık yapısı, düşük sermaye düzeyi ve üretim daralması gibi problemlere yönelik politikalar geliştirilmiştir. 1990-2013 döneminde, tarım sektörünün GSYİH içindeki payının azalması, arazi mülkiyetindeki dengesizlikler ve gelir dağılımı eşitsizlikleri gibi konular ön plana çıkmıştır. 2014 sonrası dönemde ise kırsal çevrenin bozulması, tarımda sosyal güvenlik sorunları ve kırdan kente göçün artışı gibi yapısal sorunlara yönelik daha kapsamlı politikalar ve uygulamalar geliştirilmiştir. Bu süreçte, kırsal kalkınma, kırsal alanlarda sosyal ve ekonomik yapının güçlendirilmesi için bir dizi strateji ve politika aracıyla desteklenmiştir. Bu değerlendirmeler, Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarının tarihsel gelişimini ve farklı dönemlerde odaklanılan temel sorunları ortaya koymaktadır. Her dönemde, mevcut koşullara ve ihtiyaçlara göre farklı stratejiler benimsenmiş ve uygulanmıştır. (Arslan ve Türkmen, 2023,257).

Kırsal kalkınma, kırsal bölgelerde yaşayan toplulukların ekonomik, sosyal ve çevresel refahını artırmayı amaçlayan kapsamlı bir süreçtir. Bu süreçte, tarımsal verimliliğin artırılması, kırsal istihdamın çeşitlendirilmesi, altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi hedefler ön plana çıkmaktadır. Tarımsal verimliliğin artırılması, kırsal bölgelerdeki gelir düzeyini yükseltmekte ve gıda güvenliğini sağlamaya katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye’de uygulanan Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi kapsamında, çiftçilere meyve bahçeleri için fidan ve sulama sistemleri temin edilerek tarımsal üretimde verimlilik artırılmıştır. Kırsal istihdamın çeşitlendirilmesi ise tarım dışı sektörlerde yeni iş imkânları yaratarak bölgesel ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bu bağlamda, Dünya Bankası’nın Türkiye’deki nehir havzalarında yürüttüğü projeler, dayanıklı altyapı ve iyileştirilmiş yol koşulları sağlayarak kırsal toplulukların

piyasalara erişimini kolaylaştırmakta ve ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesine katkı sunmaktadır. Ayrıca, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, kırsal kalkınmanın temel unsurlarındandır. Mikro havza düzeyinde doğal kaynak yönetimi ve ıslahına yönelik projeler, toprak erozyonunu azaltmakta, toprak verimliliğini artırmakta ve tarımsal üretimi desteklemektedir. Bu örnekler, kırsal kalkınma süreçlerinde tarımsal verimlilik, istihdam çeşitliliği ve sürdürülebilir doğal kaynak yönetiminin önemini göstermektedir (WB, 10.01.2024, www.worldbank.org).

Kırsal kalkınmanın temel amaçlarından bir diğeri de altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesidir. Ulaşım, iletişim, su ve sanitasyon gibi temel hizmetlerin kırsal bölgelere ulaştırılması, bölgeler arasındaki eşitsizlikleri azaltmakta ve ekonomik faaliyetleri canlandırmaktadır. Özellikle kırsal yolların iyileştirilmesi, tarım ürünlerinin pazarlara daha hızlı ve maliyet etkin bir şekilde taşınmasını sağlayarak çiftçilerin gelirlerini artırmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye’de uygulanan Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı, kırsal altyapının güçlendirilmesine yönelik önemli adımlar atmaktadır. Ayrıca, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, çevresel bozulmayı önlemekte ve gelecek nesiller için kaynakların korunmasını sağlamaktadır. Bu çabalar, kırsal bölgelerde yaşam kalitesini artırmakta ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir. (Çelik ve Akbaş, 2018,405).

Kırsal kalkınma süreçlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması hem Türkiye’de hem de küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınmanın temel unsurlarından biridir. Kadınların tarımsal üretimdeki rollerinin güçlendirilmesi, sadece aile gelirlerini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen yapısal dönüşümlere de katkı sunmaktadır. Türkiye özelinde, tarım sektöründe yaklaşık 5 milyon kişinin çalıştığı ve bunların önemli bir kısmını kadınların oluşturduğu dikkate alındığında, kadın emeğinin etkin şekilde değerlendirilmesi, kalkınma hedeflerine ulaşmada belirleyici bir faktör olmuştur. Bu doğrultuda, kadınların kırsal örgütlenmelere katılımı, hem yerel düzeyde karar alma süreçlerine dahil olmalarını sağlamak hem de toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık yaratmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar, yalnızca Türkiye’ye özgü değil, kırsal kalkınma politikalarının evrensel hedefleri arasında yer almaktadır (Özdemir vd. 2023,79).

Kırsal kalkınmanın amaçları, kırsal alanlarda yaşayan bireylerin yaşam kalitesini iyileştirmeyi, yoksulluğu azaltmayı ve bölgesel eşitsizlikleri gidermeyi hedeflemektedir. Bu amaçlara ulaşmak için etkili politika araçlarının kullanılması ve paydaşlar arasında iş birliğinin sağlanması kritik öneme sahiptir (Özgen 2005,53).

Kırsal kalkınmanın araçları, bu amaçlara ulaşmak için kullanılan politika, strateji ve uygulamaları kapsar. Bu araçlar arasında tarımsal destek programları, mikro finans imkanları, eğitim ve beceri geliştirme projeleri, kırsal altyapı yatırımları ve yerel yönetimlerin kapasitelerinin güçlendirilmesi öne çıkmaktadır. Özellikle tarımsal yenilikçilik ve teknoloji transferi, kırsal kalkınmanın önemli bir aracı olarak kabul edilmektedir. Bu sayede, tarım sektöründe verimlilik artırılırken, kırsal nüfusun gelir düzeyi de yükseltilebilmektedir (IFAD, 12.01.2024, www.ifad.org).

Eğitim ve beceri geliştirme projeleri de kırsal kalkınmanın önemli bir parçasıdır. Bu projeler, kırsal nüfusun iş gücü piyasasına daha iyi entegre olmasını sağlamakta ve yeni ekonomik fırsatlar yaratmaktadır. Özellikle gençlerin ve kadınların eğitime yönelik yatırımlar, kırsal bölgelerdeki insan kaynağının gelişimine katkıda bulunmaktadır (UNDP, 12.01.2024, www.undp.org).

Kırsal kalkınma politikaları, ekonomik büyüme ile sosyal adaletin birlikte ele alındığı, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir yaklaşım çerçevesinde şekillenmektedir. Bu politikalar, kırsal alanlarda geçim kaynaklarının çeşitlendirilmesini, doğal kaynakların korunmasını ve toplulukların ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan güçlendirilmesini hedeflemektedir. Uygulanan çok boyutlu stratejiler, yalnızca yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda kırsal kalkınma çalışmalarının uzun vadeli etkinliğini artıracak temelleri de oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kırsal kalkınmanın başarısı, politika tasarımıyla sürdürülebilirlik, kapsayıcılık ve yerel ihtiyaçlarla uyum ilkelerinin gözetilmesine bağlıdır.

3.1.6. Kırsal Kalkınma Kavramının Küresel ve Bölgesel Düzeyde Önem Kazanması

Kırsal kalkınma kavramı, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yalnızca tarımsal üretim artışına odaklanan yaklaşımlardan, ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği gözeten çok boyutlu bir anlayışa evrilmiştir. Günümüzde kırsal kalkınma; kırsal alanlarda yaşayan nüfusun yaşam kalitesini yükseltmeyi, ekonomik faaliyet çeşitliliğini artırmayı, doğal kaynakları sürdürülebilir biçimde kullanmayı ve sosyal dışlanmayı azaltmayı amaçlayan bütüncül politikaları kapsamaktadır. Bu çerçevede kırsal kalkınma, yalnızca ulusal politika belgelerinde değil, aynı zamanda uluslararası kalkınma ajandalarında da merkezi bir konuma yerleşmiştir (Güven, 2017,212).

Kırsal kalkınma, kırsal alanlarda yaşayan bireylerin ekonomik refah seviyesinin yükseltilmesinin ötesinde; eğitim, sağlık, altyapı, istihdam ve çevresel sürdürülebilirlik gibi temel hizmetlere erişimini artırmayı hedefleyen

kapsamlı bir kalkınma yaklaşımıdır. Başlangıçta kırsal kalkınma girişimleri, büyük oranda tarımsal üretimin teşviki ve kırsal gelirlerin artırılması üzerine kurulmuşken, zaman içinde sosyal kalkınma, kültürel bütünleşme, çevre koruma ve yönetim ilkeleriyle daha karmaşık ve etkileşimli bir yapıya bürünmüştür (Olgun ve Susta, 2024,36).

Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından geliştirilen kırsal kalkınma stratejileri, sadece ekonomik göstergeleri değil; aynı zamanda toplumsal bütünleşme, çevre koruma, kadınların güçlendirilmesi ve yerel katılım gibi değişkenleri de öncelikli alanlar olarak değerlendirmektedir. Özellikle 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi çerçevesinde kırsal kalkınma, açlıkla mücadele, eşitsizliklerin azaltılması ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması gibi hedeflerin gerçekleştirilmesinde anahtar bir rol oynamaktadır. Küresel ve ulusal düzeyde kırsal kalkınma stratejilerinin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla öncelik kazanması, Türkiye'deki kırsal kalkınma politikalarının da daha kapsamlı ve entegre bir yaklaşımla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, kırsal kalkınmanın mekânsal eşitsizliklerin azaltılması, bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi ve yerel aktörlerin sürece dahil edilmesi gibi hedeflerle ilişkilendirilmesi, bölgesel kalkınma politikalarının entegrasyonu, kırsal göç, demografik değişim ve çok sektörlü katılımcı yaklaşımlar gibi alanların önemini ön plana çıkarmaktadır (Mamur ve Işıkçı, 2018,420):

- **Küreselleşme ve Ticaret Politikalarının Etkileri**, Tarım ve kırsal alanlar, küresel ekonomik sistemin serbestleşmesiyle birlikte uluslararası piyasalara daha fazla entegre olmuştur. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerdeki küçük ölçekli üreticiler için hem yeni fırsatlar hem de önemli tehditler ortaya çıkarmıştır. Küresel rekabet koşulları, kırsal kesimde gelir dağılımı eşitsizliklerini derinleştirmiş, aynı zamanda üretim biçimlerinin dönüşmesini zorunlu kılmıştır.
- **Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Adalet**, Dünya Bankası verilerine göre dünya genelindeki yoksul nüfusun büyük çoğunluğu hâlen kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Bu gerçek, kırsal kalkınmayı yoksulluğun azaltılması ve toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi açısından vazgeçilmez bir araç haline getirmiştir. Yoksulluğun çok boyutlu doğası dikkate alındığında, kırsal kalkınma politikalarının da yalnızca ekonomik değil, sosyal ve kültürel boyutları kapsayan entegre stratejilere dayanması gerektiği anlaşılmaktadır.
- **Çevresel Sürdürülebilirlik ve İklim Değişikliği**, Kırsal alanlar, biyolojik çeşitlilik, su kaynakları ve tarım arazileri açısından kritik öneme sahiptir. Ancak bu alanlar, aynı zamanda iklim değişikliğinin

etkilerine karşı da oldukça kırılgandır. Bu bağlamda, kırsal kalkınma politikalarının çevresel sürdürülebilirliği önceleyen, iklime duyarlı üretim tekniklerini teşvik eden ve doğal kaynak yönetimini merkezine alan bir yapıya dönüşmesi zaruret arz etmektedir. Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası (OTP) kapsamında şekillenen kırsal kalkınma politikaları, bu anlayışın uygulamadaki yansımalarını göstermektedir.

Türkiye bağlamında kırsal kalkınma hem mekânsal eşitsizliklerin giderilmesi hem de bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması açısından merkezi bir politika alanı olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde, tarım dışı faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, genç nüfusun göç eğilimlerinin tersine çevrilmesi ve altyapı yatırımlarının artırılması gibi hedefler, kırsal kalkınma stratejilerinin öncelikli gündemleri arasında yer almaktadır (Şahin, 2021,130).

- ***Bölgesel Kalkınma Politikalarının Entegrasyonu***, Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren uygulamaya konulan kalkınma ajansları ve bölgesel kalkınma planları aracılığıyla, kırsal kalkınma daha fazla yerel aktör katılımı ile yönlendirilen bir politika alanı haline gelmiştir. Aşağıdan yukarıya yönetim modeli, yerel ihtiyaçların daha iyi belirlenmesine ve politika araçlarının etkin kullanılmasına imkân tanımaktadır.
- ***Kırsal Göç, Demografik Değişim ve Sosyal Hizmetler***, Kırsaldan kente göç, kırsal alanların yaşlanmasına, işgücü kaybına ve sosyal hizmetlerin etkinliğinin azalmasına neden olmaktadır. Bu olumsuz döngünün kırılması, kırsal bölgelerin cazibesini artıracak ve geri göçü teşvik edecek stratejilerin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Eğitim, sağlık ve ulaşım gibi kamu hizmetlerine erişimin artırılması, kırsal alanlarda yaşam kalitesini yükselten temel faktörler arasında yer almaktadır.
- ***Çok Sektörlü ve Katılımcı Yaklaşımlar***, Türkiye'de kırsal kalkınma, giderek artan şekilde sadece tarımsal üretime odaklanmaktan uzaklaşmış; ekoturizm, el sanatları, kırsal sanayi, yenilenebilir enerji gibi alanları da içeren çok sektörlü ve çok paydaşlı bir yapıya evrilmiştir. Bu yapı hem ekonomik çeşitliliği artırmakta hem de kır-kent ayrımını azaltarak bölgesel bütünleşmeye katkı sunmaktadır.

Tablo 3.4. Kırsal Kalkınmanın Küresel ve Bölgesel Düzeyde Önem Kazanmasının Temel Nedenleri, (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023. Tarımsal Destekleme ve Kırsal Kalkınma Politikaları Raporu).

Boyut	Küresel Düzeyde Gelişmeler	Türkiye Örneği
Ekonomik	Küresel ticaretin serbestleşmesi Küçük üreticilerin piyasa baskısı	-Tarım dışı sektörlerin çeşitlendirilmesi -Kırsal gelirlerin artırılması
Sosyal	Kırsalda yaşayan yoksul nüfusun yoğunluğu Sosyal dışlanma riski	-Göç nedeniyle demografik yaşlanma -Kamu hizmetlerine erişimin sınırlılığı
Çevresel	İklim değişikliği etkileri Doğal kaynakların korunması ihtiyacı	-Toprak erozyonu -İklim uyumlu tarım tekniklerine geçiş ihtiyacı
Politika ve Yönetişim	BM ve AB'nin çok boyutlu kırsal kalkınma stratejileri 2030 SKA hedefleri	-Bölgesel kalkınma ajansları -Aşağıdan yukarıya yönetim modelleri
Teknoloji ve İnovasyon	Dijitalleşmenin artışı Akıllı tarım ve kırsal altyapı iyileştirmeleri	-Tarım 5.0 uygulamaları -Genç nüfus için teknolojiye dayalı istihdam fırsatları

Tablo 3.4, kırsal kalkınmanın küresel ve bölgesel düzeyde neden giderek daha fazla önem kazandığını farklı boyutlardan ele almaktadır. Küresel ölçekte ekonomik serbestleşme, çevresel baskılar ve çok aktörlü yönetim öne çıkarken, Türkiye örneğinde kırsal gelirlerin artırılması, göçle mücadele ve kamu hizmetlerine erişimin genişletilmesi gibi özgün hedeflerin ağır bastığı görülmektedir.

Kırsal kalkınma, sürdürülebilir kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmekte ve bu bağlamda ekonomik büyümenin sosyal bütünleşme ve çevresel koruma ile gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Özellikle iklim krizinin etkileri, biyolojik çeşitlilik kaybı ve toprak bozulması gibi sorunlar karşısında, kırsal kalkınma politikalarının sürdürülebilirlik perspektifiyle yeniden tasarlanması kaçınılmaz hale gelmiştir. Afetlere dayanıklı, iklim dostu, teknoloji destekli ve yüksek katma değer üreten kırsal kalkınma modelleri, geleceğe yönelik stratejik planlamalarda giderek daha fazla önem kazanmaktadır (UKKS-IV, 80).

Kırsal kalkınma kavramı, günümüz küresel ve bölgesel kalkınma yaklaşımlarının merkezinde yer almakta ve sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını kırsal bağlamda bir araya getiren stratejik bir öneme sahip bulunmaktadır. Küreselleşmenin yarattığı ekonomik baskılar, sosyal eşitsizlikler, iklim değişikliği ve göç gibi yapısal

sorunlar karşısında, kırsal kalkınmanın çok sektörlü, kapsayıcı ve yerel odaklı politikalarla desteklenmesi gerekliliği daha belirgin hale gelmiştir. Türkiye örneğinde, bölgesel kalkınma politikalarıyla bütünleştirilen kırsal kalkınma stratejileri, yerel kapasitenin artırılması, kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi gibi hedeflerle, kalkınmanın daha dengeli ve kapsayıcı bir biçimde gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır.

3.2. Kırsal Kalkınma Yaklaşımları

Kırsal kalkınma, kırsal alanlarda yaşayan toplulukların ekonomik, sosyal ve çevresel refahını artırmayı hedefleyen çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreçte farklı yaklaşımlar benimsenmekte olup, her bir yaklaşım kırsal bölgelerin kendine özgü koşullarına göre şekillenmektedir. Kırsal kalkınma yaklaşımları genel olarak; tarım odaklı yaklaşım, bütünleşik kalkınma yaklaşımı, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ve katılımcı kalkınma yaklaşımı olarak sınıflandırılmaktadır (Ellis ve Biggs, 2001,45).

Tarım Odaklı Yaklaşım, kırsal kalkınmanın temelini tarımsal üretim ve verimlilik artışına dayandırmaktadır. Bu yaklaşım, özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün ekonomideki ağırlığı nedeniyle önem kazanmaktadır. Tarımsal destek programları, teknoloji transferi ve modern tarım tekniklerinin yaygınlaştırılması, bu yaklaşımın temel araçları arasında yer almaktadır. Ancak, bu yaklaşımın tek başına yeterli olmadığı, kırsal kesimdeki yoksulluğu azaltmak için tarım dışı sektörlerin de desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (IFAD, 2016,23).

Bütünleşik Kalkınma Yaklaşımı, kırsal kalkınmayı yalnızca ekonomik bir süreç olarak değil, sosyal, kültürel ve çevresel boyutlarıyla ele almaktadır. Bu yaklaşım, kırsal alanlarda altyapı yatırımlarının yanı sıra eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesini önceliklendirmektedir. Kırsal bölgelerdeki okullaşma oranlarının artırılması ve sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, bu yaklaşımın temel hedefleri arasında yer almaktadır. (Altieri, 2018,89).

Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı, kırsal kalkınma sürecinde doğal kaynakların korunmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını merkeze alır. Bu yaklaşım, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için tarımsal uygulamalarda ekolojik dengeyi gözeten yöntemlerin benimsenmesini teşvik eder. Organik tarım ve arkeolojik uygulamalar, bu yaklaşımın önemli bileşenleri arasında yer almaktadır (Elliot, 2012,60).

Katılımcı Kalkınma Yaklaşımı, kırsal kalkınma sürecinde yerel halkın aktif katılımını ve karar alma mekanizmalarına dahil edilmesini öngörür. Bu yaklaşım, kırsal toplulukların ihtiyaçlarını daha iyi anlamak ve projelerin

sürdürülebilirliğini artırmak amacıyla kullanılmaktadır. Özellikle kadınların ve gençlerin kalkınma süreçlerine dahil edilmesi, bu yaklaşımın başarısını artıran önemli bir faktör olmuştur (Chambers, 1997,67).

Kırsal kalkınma yaklaşımları, kırsal alanların kendine özgü koşullarına uygun şekilde tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir. Bu yaklaşımların başarıya ulaşması, etkili politika araçlarının kullanılması, yerel halkın katılımı ve paydaşlar arasında iş birliğinin sağlanmasıyla mümkün olmaktadır.

Tarım sektöründe yaşanan sorunlar, kırsal nüfusun çözülmesini hızlandıran önemli bir etken olmuştur. Kırsal alanlarda iş olanaklarının sınırlı olması, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ve çevresel faktörler, kırdan kente göçü tetikleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, kırsal bölgelerde yoksulluğun yaygın olması, kır ve kent arasındaki gelişmişlik farkının artması ve doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde korunamaması gibi sorunlar, kırsal kalkınma politikalarının çok sektörlü ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Günümüzde, küresel ölçekte kabul gören yaklaşım, kırsal alanların değerlendirilmesinde çok sektörlü gelişme stratejilerinin benimsenmesi ve farklı aktörlerin katılımına olanak tanıyan kapsayıcı politikaların uygulanmasıyla mümkün olacaktır (FAO, 22.01.2024, <https://www.fao.org>).

Kırsal kalkınma sorunlarına çözüm üretmek için sektörel ve mekânsal yaklaşımların bir arada kullanılması gerekmektedir. Bu çerçevede, tarım dışı sektörlerin de kırsal kalkınma stratejilerine dahil edilmesi ve kır-kent bağlantısının güçlendirilmesi önemli bir hedef olarak öne çıkmaktadır. Kamu sektörünün yanı sıra özel sektörün de kırsal kalkınma süreçlerine aktif katılımı, bu stratejilerin başarıya ulaşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, kırsal alanların demografik yapısı dikkate alınarak, özellikle kadınlar ve dezavantajlı gruplar için özel politikaların geliştirilmesi gerekmektedir (KB, 2018a,78).

Kalkınma sürecini etkileyen sorunlar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kırsal kalkınma bileşenlerinin bütüncül bir şekilde planlanması ve uygulanması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu durum, ihtiyaç duyulan kaynakların ortak bir şekilde oluşturulması ve paylaşılmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Dünya Bankası (DB), Birleşmiş Milletler (BM), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kuruluşlar, kırsal kalkınma politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu kuruluşlar, kırsal alanların kalkınmasına yönelik çalışmalara rehberlik etmekte ve küresel ölçekte iş birliğini teşvik etmektedir (Yenigül, 2017,89).

Kırsal kalkınma sorunlarının çözümü, çok sektörlü ve çok aktörlü bir yaklaşımın benimsenmesini gerektirmektedir. Bu süreçte, kırsal alanların demografik yapısı, dezavantajlı grupların ihtiyaçları ve kır-kent bağlantısının güçlendirilmesi gibi unsurlar dikkate alınmalıdır. Ayrıca, uluslararası kuruluşların desteği ve iş birliği, kırsal kalkınma politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasını sağlayacaktır.

3.2.1. Birleşmiş Milletler Kırsal Kalkınma Yaklaşımları

Birleşmiş Milletler (BM), küresel ölçekte yoksulluk, açlık, sağlık, eğitim, cinsiyet eşitsizliği, çocuk ölümleri, çevresel sürdürülebilirlik ve küresel ortaklıklar gibi temel sorunlara yönelik politikalar geliştirmekte ve bu alanlarda kalkınma çabalarını desteklemektedir. Özellikle kırsal kesimlerde bu sorunların daha derin hissedilmesi nedeniyle BM, gelişmekte olan ülkelere mali ve teknik destek sağlamaktadır. 2000 yılında kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri, küresel kalkınma gündeminin temelini oluşturmuş ve 2015 yılında yapılan değerlendirmede bu hedeflere yönelik önemli ilerlemeler kaydedildiği belirtilmiştir. (UNDP, 01.02.2024, www.undp.org).

BM liderliğinde sürdürülen bu çabalar, 2015 yılı sonunda 193 ülkenin onayıyla kabul edilen “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları” (SKA) ile devam etmiştir. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, uluslararası toplumun en kapsamlı politika belgelerinden biri olmuştur. BM 2030 Gündemi, dayanışma ve katılımcılık ilkeleri çerçevesinde dünya barışını güçlendirmeyi, refahı artırmayı ve insanlık için sürdürülebilir bir gelecek inşa etmeyi hedeflemektedir. Bu amaçlar doğrultusunda ülkeler, ulusal kalkınma planlarını BM’nin belirlediği hedeflerle uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır. SKA’da kırsal kalkınmaya yönelik doğrudan somut hedefler yer almamakla birlikte, kırsal alanların sürdürülebilir kalkınma sürecindeki kritik rolü vurgulanmaktadır.

BM’nin kırsal kalkınma yaklaşımı, entegre kalkınma modelini temel alan proje ve programlara dayanmaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanan bu projeler, kırsal alanlardaki kalkınma sorunlarını yerel halkın aktif katılımıyla çözmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda çiftçi eğitimi, gıda zincirlerinin oluşturulması, yeni üretim ve istihdam olanaklarının geliştirilmesi, modern üretim tekniklerinin yaygınlaştırılması, üretici örgütlerinin güçlendirilmesi ve altyapı yatırımları gibi bileşenler öne çıkmaktadır. BM’nin kırsal kalkınma stratejileri, bütüncül bir yaklaşım benimseyerek hem ekonomik hem de sosyal kalkınmayı hedeflemektedir.

2030 Gündemi, 17 ana hedef ve 169 alt başlıkla küresel kalkınma gündeminin çerçevesini belirlemektedir. Bu hedefler, yoksulluğun ortadan

kaldırılması, açlıkla mücadele, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi, cinsiyet eşitliğinin sağlanması, çevresel sürdürülebilirliğin güvence altına alınması ve küresel iş birliğinin güçlendirilmesi gibi alanları kapsamaktadır. BM'nin bu kapsamlı gündemi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için kırsal alanların potansiyelini harekete geçirmeyi ve kırsal kesimde yaşayanların refahını artırmayı önceliklendirmektedir (UN, 01.02.2024, <https://turkiye.un.org/tr/sdgs>).

Şekil 3.2. Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar (UN,01.02.2024, <https://turkiye.un.org/tr/sdgs>)

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2015 yılında kabul edilen ve 2030 yılına kadar küresel ölçekte yoksulluğu ortadan kaldırmayı, gezegeni korumayı ve tüm insanların refah içinde yaşamasını sağlamayı hedefleyen 17 evrensel amaçtan oluşmaktadır. Bu amaçlar, ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği bir araya getirerek hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için kapsayıcı bir kalkınma çerçevesi sunmaktadır (United Nations, 01.02.2024, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>). SKA'nın Temel Hedefleri:

1. Yoksulluğu Ortadan Kaldırma amacı, her türden yoksulluğun tamamen ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Bu hedef, yalnızca gelir yoksulluğunu değil, aynı zamanda eğitim, sağlık ve

temel hizmetlere erişim gibi çok boyutlu yoksulluk unsurlarını da kapsamaktadır (UNDP, 2020).

2. Açlığa Son Verilmesi ve Gıda Güvenliği, açlığı bitirmeyi, sürdürülebilir tarımı teşvik etmeyi ve gıda güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir. Bu hedef, özellikle küçük ölçekli çiftçilerin desteklenmesini ve tarımsal verimliliğin artırılmasını önemsemektedir (FAO, 2017).
3. Sağlık ve Refah, her yaşta sağlıklı bir yaşam sürdürülmesini ve refahın artırılmasını hedeflemektedir. Bu kapsamda, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, anne ve çocuk sağlığının iyileştirilmesi ve sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi öncelikli konular arasında yer almaktadır (WHO, 2019).
4. Nitelikli Eğitim, kapsayıcı ve eşitlikçi bir eğitim sisteminin sağlanmasını ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının sunulmasını hedeflemektedir. Bu hedef, özellikle kız çocuklarının eğitime erişiminin artırılmasına odaklanmaktadır (UNESCO, 2016).
5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını ve kadınların ve kız çocuklarının güçlendirilmesini hedeflemektedir. Bu hedef, kadınların siyasi, ekonomik ve sosyal hayata tam katılımını teşvik etmektedir (UN Women, 2018).
6. Temiz Su ve Sanitasyon, herkes için temiz suya ve sanitasyon hizmetlerine erişim sağlanmasını ve su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimini hedeflemektedir (UN Water, 2021).
7. Erişilebilir ve Temiz Enerji, modern, güvenilir ve sürdürülebilir enerjiye erişimi sağlamayı hedeflemektedir. Bu hedef, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılmasını teşvik etmektedir (IEA, 2020).
8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve insana yakışır iş koşullarını desteklemeyi hedeflemektedir (ILO, 2019).
9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı, dayanıklı altyapıların inşa edilmesini, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi teşvik etmeyi ve yenilikçiliği desteklemeyi hedeflemektedir (WB, 2020).
10. Eşitsizliklerin Azaltılması, ülkeler içinde ve arasında eşitsizliklerin azaltılmasını hedeflemektedir. Bu hedef, özellikle dezavantajlı grupların haklarının korunmasını önemsemektedir (Oxfam, 2021,124).

11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar, şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir hale getirmeyi hedeflemektedir (UN-Habitat, 2020,135).
12. Sorumlu Tüketim ve Üretim, sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarını teşvik etmeyi hedeflemektedir. Bu hedef, doğal kaynakların verimli kullanımını ve atık yönetimini önemsemektedir (UNEP, 2019).
13. İklim Eylemi, iklim değişikliği ve etkileriyle mücadele için acil eylemde bulunmayı hedeflemektedir. Bu hedef, sera gazı emisyonlarının azaltılmasını, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını artırmayı ve iklim değişikliğine karşı dirençli altyapılar inşa etmeyi içermektedir (IPCC, 2021).
14. Sudaki Yaşam, okyanusların, denizlerin ve deniz kaynaklarının korunmasını ve sürdürülebilir kullanımını hedeflemektedir (UN Ocean Conference, 2022).
15. Karasal Yaşam, karasal ekosistemlerin korunmasını, ormanların sürdürülebilir yönetimini, çölleşme ile mücadeleyi ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını hedeflemektedir (CBD, 2020).
16. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar, barışçıl ve kapsayıcı toplumların oluşturulmasını, adaletle erişimin sağlanmasını ve etkili kurumların inşa edilmesini hedeflemektedir (UNDP, 2021).
17. Amaçlar için Ortaklıklar, sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklıkların güçlendirilmesini ve uygulama araçlarının geliştirilmesini hedeflemektedir (OECD, 2020).

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, küresel ölçekte sürdürülebilir bir gelecek inşa etmek için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu amaçlar, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda sosyal eşitliği ve çevresel sürdürülebilirliği de hedeflemektedir. Bu hedeflere ulaşmak, tüm paydaşların (devletler, özel sektör, sivil toplum ve bireyler) ortak çabalarını gerektirmektedir.

3.2.2. Dünya Bankası Kırsal Kalkınma Yaklaşımları

Dünya Bankası, kırsal kalkınma politikalarını gıda güvenliği ekseninde şekillendiren arz yönlü bir yaklaşım benimsemektedir. Bu yaklaşım, Birleşmiş Milletler'in (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın (SKA) ilk iki hedefi olan "yoksulluğa son" (SDG 1) ve "açlığa son" (SDG 2) ile doğrudan örtüşmektedir. Dünya Bankası, kırsal kalkınma stratejilerini tarım

sektörüyle entegre bir şekilde planlamakta ve bu kapsamda kırsal verimliliğin artırılması, düşük gelirli ülkelerde toprak reformu, finansal kaynaklara erişimin kolaylaştırılması, tarım dışı sektörlerle yönlendirilecek işgücünün planlanması, kırsal altyapının geliştirilmesi, iklim değişikliğiyle mücadele ve gıda fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi konulara odaklanmaktadır. Ayrıca, aile çiftçiliğinin korunması ve yaygınlaştırılması da Dünya Bankası'nın öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır (Doğan ve Yardımcı, 2019,23).

Dünya Bankası'nın kırsal kalkınma stratejileri, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde şekillenmektedir. Kurum, çok sektörlü, katılımcı ve sektöre özgü bir yaklaşım benimseyerek kırsal alanların kalkınmasını desteklemektedir. 2000'li yıllardan itibaren yoksulluğun azaltılması stratejisi doğrultusunda, kırsalda yaşayan bireylerin de kentlerdeki yaşam standartlarına erişebilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, her bireye eşit ekonomik fırsatlar sunulması, kırsal alanların cazip hale getirilmesi ve bu bölgelerin ekonomik, sosyal, çevresel ve teknolojik değişimlere uyum sağlayabilir duruma getirilmesi hedeflenmektedir. Bu yaklaşım, kırsal kesimde yaşayan nüfusun refah düzeyini artırmayı ve kırsal-şehir arasındaki gelişmişlik farkını azaltmayı amaçlamaktadır (Yenigül, 2017,19-20).

Düşük ve orta gelirli ülkelerde Dünya Bankası, “toplum temelli kalkınma” (community-driven development) yaklaşımını uygulamaktadır. Bu yaklaşım, yerel toplulukların kalkınma süreçlerine aktif katılımını sağlamayı ve yerel ihtiyaçlara uygun çözümler üretmeyi hedeflemektedir. Toplum temelli kalkınma programları, şeffaflık, katılımcılık, talep odaklılık, hesap verebilirlik ve yerel kapasitenin geliştirilmesi gibi ilkeler üzerine kurulu olmuştur. Yapılan çalışmalar, şeffaf kuralların belirlenmesi, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, bilgiye erişim imkanlarının artırılması ve maddi destek sağlanması durumunda önemli ilerlemeler kaydedilebileceğini göstermektedir. Özellikle küçük ölçekli altyapı projeleri ve temel hizmetlerin yoksul kesimlerin ihtiyaçları doğrultusunda sunulması, bu yaklaşımın başarısını artıran unsurlar arasında yer almaktadır (WB, 2016,9).

Dünya Bankası, bu ülkelerde içme suyu temini, hijyenik standartların iyileştirilmesi, okul ve hastane inşaatları, ulaşım imkanlarının geliştirilmesi, anne ve bebek beslenme programları ile mikro işletmelere destek gibi projeleri toplum temelli kalkınma çerçevesinde yürütmektedir. Bu projeler, yalnızca ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği de hedeflemektedir. Örneğin, temiz suya erişim ve hijyenik koşulların sağlanması, sağlık alanında iyileşmeleri beraberinde getirirken, mikro işletmelere sağlanan destekler yerel ekonomilerin canlanmasına katkıda bulunmaktadır (WB, 2016,16).

Dünya Bankası'nın kırsal kalkınma stratejileri, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde tasarlanmıştır. Bu stratejiler, yoksulluğun azaltılması, gıda güvenliğinin sağlanması ve kırsal kesimde yaşayan bireylerin refah düzeyinin artırılması gibi temel hedeflere odaklanmaktadır. Toplum temelli kalkınma yaklaşımı, yerel toplulukların kalkınma süreçlerine aktif katılımını sağlayarak sürdürülebilir ve kapsayıcı bir kalkınma modeli sunmaktadır. Bu çerçevede, Dünya Bankası'nın kırsal kalkınma projeleri hem ekonomik hem de sosyal anlamda önemli bir dönüşümü hedeflemekte ve küresel kalkınma hedeflerine katkıda bulunmaktadır.

3.2.3. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Yaklaşımları

Avrupa Birliği, kırsal alanları tarım, ormancılık, el sanatları, turizm, ticaret merkezleri, şirketler, yaban hayatı, doğal ve kültürel peyzaj, park ve bahçeler, araştırma merkezleri ile kırsal yerleşimlerin oluşturduğu bir yapı olarak tanımlamaktadır. Bu alanlar, AB'nin kırsal kalkınma politikalarının temelini oluşturmaktadır. AB'nin kırsal kalkınma stratejileri, özellikle Ortak Tarım Politikası (OTP) çerçevesinde şekillenmekte ve 1962 yılından bu yana Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) aracılığıyla uygulanmaktadır (Yonar, 2006,45).

AB'nin kırsal kalkınma politikaları, tarım sektörünün yapısal sorunlarına çözüm bulmak amacıyla başlamış ve zamanla kırsal alanların ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını kapsayan çok yönlü bir politika haline gelmiştir. 1968 yılında kabul edilen "Mansholt Planı", tarım sektöründe yapısal reformların gerekliliğini vurgulayarak modern tarım işletmelerinin oluşturulmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır (Ekman, 2000,23).

1972 yılında ise tarım sektörü çalışanlarına mesleki eğitim verilmesi, emekli çiftçilerin arazilerinin yeniden yapılandırılması ve tarım işletmelerinin modernizasyonu gibi üç temel yönerge kabul edilmiştir. 1975 yılında, az gelişmiş bölgelerdeki tarımsal yapının iyileştirilmesi amacıyla "Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu" (ERDF) kurulmuştur. Bu fon, özellikle dağlık ve az gelişmiş bölgelere doğrudan yardımlar sağlamıştır. 1988 yılında yayımlanan "Kırsal Toplumun Geleceği" tebliği, kırsal alanların sadece tarımsal üretim alanları değil, aynı zamanda ekolojik dengenin korunduğu ve sosyo-ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanlar olduğunu vurgulamıştır (Beşirov, 2008,26-27).

1991 yılında başlatılan LEADER programı, kırsal kalkınma ve ekonomi faaliyetleri arasındaki bağlantıları güçlendirmeyi amaçlamıştır. 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile kırsal kalkınma politikalarına hukuki bir dayanak sağlanmış ve 1992 "MacSharry Reformları" kapsamında

tarım alanlarının ormanlaştırılması, çevre programları ve erken emeklilik planları gibi girişimler hayata geçirilmiştir (Dıraor, 2008,3).

1996 yılında Cork Deklarasyonu ile sürdürülebilir kırsal kalkınma programlarının uyum içinde olması, yerinden yönetim ve katılımcı yaklaşımların benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır. 1999 yılında kabul edilen “Gündem 2000” reformu ise OTP’nin kırsal kalkınma politikalarını çevresel konularla entegre etmeyi ve AB tarımının rekabet gücünü artırmayı hedeflemiştir (Uzunpınar, 2008,4-5).

2007-2013 döneminde kırsal kalkınma, OTP’den ayrı bir bütçe alanı olarak ele alınmış ve “doğal kaynakların korunması ve yönetimi” başlığı altında değerlendirilmiştir. 2014-2020 döneminde ise 1305/2013 sayılı Konsey Tüzüğü ile kırsal kalkınma politikalarının temel özellikleri korunurken, kuralların basitleştirilmesi ve stratejik yaklaşımların geliştirilmesi hedeflenmiştir (Koç, 2016, 12).

AB’nin kırsal kalkınma politikaları, tarımın çok fonksiyonluluğu, kırsal mirasın korunması, istihdamın artırılması ve yeni gelir kaynaklarının yaratılması gibi ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Bu politikalar, kırsal alanlarda yaşayan nüfusun göçünü engellemeyi ve yaşam standartlarını yükseltmeyi amaçlamaktadır(Çelik, 2005,63). AB’nin kırsal kalkınma politikalarının temel hedefleri şunlardır(Council Regulation, 2013):

- Kırsal Mirasın ve Çevrenin Korunması, Doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve kırsal alanların ekolojik dengelerinin korunması.
- Tarım ve Ormancılık Sektörünün Güçlendirilmesi, Tarımsal verimliliğin artırılması ve ormancılık faaliyetlerinin modernize edilmesi.
- Kırsal Alanların Rekabet Gücünün Artırılması, Kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesi ve kentsel bölgelerle rekabet edebilir hale getirilmesi

AB, aday ülkelerin kırsal kalkınma süreçlerine destek olmak amacıyla çeşitli mali yardım programları uygulamaktadır. Bunlar arasında PHARE, SAPARD ve ISPA programları öne çıkmaktadır. 2007-2013 döneminde IPA I, 2014-2020 döneminde IPA II, 2021-2027 IPA III (Katılım Öncesi Mali Yardım) programı kullanılmaktadır. Bu programlar, aday ülkelerin tarım ve kırsal kalkınma alanlarında kapasitelerini artırmayı hedeflemektedir.

Tablo 3.5. AB Katılım Öncesi Mali Yardım Programları Dağılımı (TKDK, 10.02.2024, <https://www.tkd.gov.tr/>).

Program	Açıklama	Düzenleme Belgesi	Faydalanıcı Ülkeler
PHARE	Polonya ve Macaristan, Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yardım Programı	18.12.1989-3906/1989 Konsey Tüzüğü	Macaristan, Polonya, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, Estonya, Litvanya, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Bosna Hersek, Makedonya
SAPARD	Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı	21.06.1999-1268/1999 Konsey Tüzüğü	Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya, Hırvatistan
ISPA	Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı	21.06.1999-1267/1999 Konsey Tüzüğü	Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya, Hırvatistan
CARDS	Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar İçin Topluluk Yardımı	05.12.2000-2666/2000 Konsey Tüzüğü	Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Sırbistan, Makedonya
PFAPT	Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardım Programı	16.12.2001-2500/2001 Konsey Tüzüğü	Türkiye
IPA -I	Katılım Öncesi Yardım Aracı -I	17.06.2006-1085/2006 Konsey Tüzüğü	Hırvatistan, Türkiye, Makedonya, Arnavutluk, Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan, İzlanda
IPA -II	Katılım Öncesi Yardım Aracı -II	11.03.2014-231/2014 Konsey Tüzüğü	Arnavutluk, Bosna Hersek, İzlanda, Kosova, Karadağ, Sırbistan, Türkiye, Makedonya
IPA -III	Katılım Öncesi Yardım Aracı -III	14.01.2021-1529/2021 Konsey Tüzüğü	Türkiye-Karadağ-Sırbistan-Kuzey Makedonya-Arnavutluk-Bosna Hersek- Kosova

AB'nin kırsal kalkınma politikaları, kırsal alanların ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını kapsayan bütüncül bir yaklaşım benimsemektedir. Bu politikalar, kırsal alanlarda yaşayan nüfusun yaşam standartlarını yükseltmeyi, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlamayı ve tarım sektörünün rekabet gücünü artırmayı hedeflemektedir. AB'nin kırsal kalkınma stratejileri hem üye ülkeler hem de aday ülkeler için önemli bir rehber niteliği taşımaktadır.

3.2.4. Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın Kırsal Kalkınma Yaklaşımları (OECD)

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), üye ülkelerin nüfusunun yaklaşık dörtte birini ve coğrafi alanlarının neredeyse dörtte üçünü kırsal bölgelerin oluşturduğu bir organizasyondur. Örgüt, kırsal alanlarda rekabetin artırılması, yerel düzeyde katma değer yaratılması ve bölgesel potansiyelin etkin bir şekilde değerlendirilmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda, 2006 yılından itibaren OECD, sektörel politikalar yerine mekânsal politikaları ön planda tutan, sübvansiyon yerine yatırımı teşvik eden ve yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları (STK) arasında iş birliğini temel alan yeni bir kırsal kalkınma yaklaşımını benimsemiştir. Küreselleşme, demografik değişimler, dijital dönüşüm, kentleşme ve doğal kaynakların tükenmesi gibi faktörler, OECD'nin kırsal kalkınma gündemini şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. 2019'dan itibaren OECD, kırsal kalkınma politikalarında üç temel amaca yönelmektedir, farklı kırsal alanlara özgü çözümler geliştirmek, kırsal bölgeleri sürdürülebilir ve bütüncül stratejilerle dönüştürmek ve bu süreçte paydaşlar arasında iş birliği oluşturmaktır (Doğan ve Yardımcı, 2019,23).

OECD, kırsal alanları kapsayan programlarda tarım sektörünün yanı sıra diğer sektörlerin de değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi, yeni ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkarılması ve bilgi iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlardan yararlanılması önemli görülmektedir. Örgüt, üye ülkelerde kırsal ağların oluşturulmasını, yönetim kapasitesinin artırılmasını ve stratejik iş birliklerinin desteklenmesini teşvik etmektedir. Yerel aktörlerin katılımıyla mekânsal temelli kırsal kalkınma politikalarının geliştirilmesi, yönetim düzeyindeki ilişkilerin esnekleştirilmesi ve iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesi gibi konular tartışılmaktadır. Ayrıca, kırsal alanların koşulları ve kırsalda yaşayan bireylerin ihtiyaçlarına uygun politikaların belirlenmesi önemsenmektedir (Yenigül, 2017, 20).

OECD'nin kırsal kalkınmaya yönelik paradigma değişimi, sekiz ana tema üzerine inşa edilmiştir. Bu yeni paradigma, Birleşmiş Milletler (BM) 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ile büyük ölçüde uyumlu olmuştur. Paradigma değişiminin hedefleri, demografik baskılar, yetersiz yönetim, bölgeler arası eşitsizlikler, kırsal göçün olumsuz etkileri, iklim değişikliği ve ekolojik sorunlar gibi faktörler tarafından şekillendirilmiştir. OECD'nin kırsal kalkınma temaları şu şekildedir (OECD, 2016):

- Yönetişim, Kırsal kalkınma stratejilerinin etkinliğini artırmak için her düzeyde yönetim kapasitesinin güçlendirilmesi ve bütünlüğünün sağlanması büyük önem taşımaktadır.

- Çoklu Sektör, Tarımın, kırsal kalkınma stratejilerinin temel hedefi olması gerekmektedir. Ancak, tarım dışı ekonomik faaliyetlerin ve istihdam olanaklarının da teşvik edilmesi göz ardı edilmemesi gerekmektedir.
- Altyapı, Altyapı iyileştirmelerinin maliyetleri azaltma, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki bağlantıyı güçlendirme ve eğitim ile sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırma konularındaki önemi vurgulanmaktadır.
- Kır-Kent Bağlantısı, Başarılı kırsal kalkınma stratejileri, kırsal ve kentsel alanları bir bütünün parçaları olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.
- Kapsayıcılık, Tüm toplumsal kesimlerden azami katkının sağlanması ve demografik yapı ile eğilimlerin dikkate alınması önem taşımaktadır.
- Toplumsal Cinsiyet Dengesi, Kırsal kalkınmada kadınların rolü vurgulanmalı, mülkiyet haklarına eşit erişim sağlanmalı ve kadınların tarımsal üretim ile kaynak yönetimi süreçlerine katılımı teşvik edilerek, kaynaklara erişim ve kullanım etkinliği artırılmalıdır.
- Demografik Yapı, Hızlı yaşlanan nüfus ve düşük doğum oranları, kırsal alanların en önemli sosyal sorunları arasında yer almıştır. Bu sorunların çözümünde sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik alanlarında etkili bir koordinasyon sağlanması gerekmektedir.
- Sürdürülebilirlik, Çevresel sürdürülebilirlik perspektifiyle, enerji, gıda ve su teminindeki zorluklar ile iklim değişikliğinin dikkate alınması gerekmektedir.

Bu temalar, OECD'nin kırsal kalkınma politikalarını şekillendirirken odaklandığı ana unsurları ortaya koymaktadır. Örgüt, bu çerçevede üye ülkelerin kırsal alanlarında sürdürülebilir ve kapsayıcı bir kalkınma sürecinin desteklenmesini hedeflemektedir.

4. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarının Evrimi, Mekanizmalar, Reformlar ve Uygulamalar

AB, kırsal bölgelerde ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınmayı desteklemek amacıyla çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bu politikalar, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini sağlamak, yerel ekonomileri çeşitlendirmek ve kırsal yaşam kalitesini artırmak gibi hedeflere yöneliktir. Ortak Tarım Politikası kapsamında oluşturulan bu stratejiler, özellikle genç çiftçilerin desteklenmesi ve kırsal altyapının geliştirilmesine odaklanmaktadır. AB kırsal kalkınma politikaları, yalnızca tarımı değil, ekonomik ve sosyal gelişimi de kapsayan bütüncül bir yaklaşımdır.

4.1. Roma Antlaşması

Messina Konferansı, 1 Haziran 1955 tarihinde İtalya’da, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’na yeni bir başkan seçilmesi gündemiyle toplanmıştır. Ancak, toplantıya katılan Dışişleri Bakanlarının ortaya koyduğu ileri düzeyde bir gümrük birliği fikri, konferansın asıl amacının ötesine geçmiş ve 1957 yılında imzalanacak olan Roma Antlaşması’nın temellerini atmıştır. Nitekim 25 Mart 1957’de Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında imzalanan Roma Antlaşması, 1993 yılında Avrupa Birliği adını alacak olan Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun (AET) kuruluşunu sağlamıştır (Boztürk, 2019,12).

1950’li yıllarda şekillenmeye başlayan Avrupa Birliği’nin kuruluş dönemindeki kırsal kalkınma anlayışı, Ortak Tarım Politikası (OTP) üzerine inşa edilmiştir. OTP, özellikle I. ve II. Dünya Savaşları sırasında

ve sonrasında Avrupa ülkelerinin yaşadığı ekonomik krizler, enflasyon ve kıtlık gibi sorunlardan daha az zararlı çıkabilmelerini sağlamak amacıyla, 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması'nın 33. maddesi kapsamında oluşturulmuştur (Örnek, 2007,19). Bu politika, savaş sonrası ekonomik buhranlarla mücadele eden ülkelerin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmalarına yardımcı olmayı hedeflemek için oluşturulmuştur. Temel olarak gıda zincirinin güçlendirilmesi ve fiziksel sermayenin artırılmasına odaklanan OTP, Avrupa Birliği'nin erken dönem politikalarına yön vermiştir. Ancak, bu dönemdeki kırsal kalkınma anlayışı, günümüzdeki kapsayıcı ve çok boyutlu yaklaşımlardan uzak, daha dar kapsamlı bir çerçeveye dönüşmüştür (Doğan ve Akşahin, 2011,9).

Roma Antlaşması, 25 Mart 1957'de imzalanmış ve 1 Ocak 1958'de yürürlüğe girerek Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurucu metni haline gelmiştir. Antlaşma, dönemin üye ülkelerinin tarım politikalarını şekillendiren önemli hükümler içermektedir. Bu kapsamda, üye ülkeler arasındaki ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılması amacıyla malların serbest dolaşımı, gümrük tarifelerinin gözden geçirilmesi ve ticaretteki miktar kısıtlamalarının kaldırılması gibi kararlar alınmıştır. Ayrıca, üye olmayan üçüncü ülkelerle yapılan ticarette "Ortak Gümrük Tarifesi" uygulanması fikri gündeme getirilerek gümrük birliği konusu ortaya atılmıştır. Antlaşmanın orijinal metninde yalnızca tarım ve ulaştırma konuları ele alınmış olsa da, zamanla yapılan değişikliklerle birçok farklı alan da antlaşma kapsamına dahil edilmiştir (Zawalinska, 1999,15).

4.2. Ortak Tarım Politikası

Avrupa Birliği'nin (AB) tarım politikaları, özellikle Ortak Tarım Politikası (OTP), son yarım asırda küresel tarım politikaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. OTP'nin temelleri, 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile atılmış ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurulmasıyla somut bir hal almıştır. Bu antlaşma, altı kurucu üye devleti (Belçika, Fransa, Hollanda, Lüksemburg, Batı Almanya ve İtalya) bir araya getirerek, savaş sonrası dönemde barış, birlik ve ekonomik büyümeyi sağlamayı hedeflemiştir. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) 1952'de kurulmasının ardından, tarım sektöründe de benzer bir entegrasyon fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikrin öncülüğünü, tarımsal üretimde lider konumda olan ve ihracatını genişletmeyi hedefleyen Fransa yapmıştır (Tracy, 1982,181).

AET'nin gümrük birliği ilk oluşturulduğunda, sanayi mallarının serbest dolaşımına izin verilirken, tarım ürünleri bu kapsamın dışında bırakılmıştır. Bu durum, sanayisi güçlü olan Almanya için avantajlı bir durum yaratırken,

nüfusunun önemli bir kısmı tarım sektöründe çalışan Fransa için dezavantaj yaratmıştır. Almanya gibi tarımda net ithalatçı ülkeler, ulusal pazarlarını ithalat vergileri ve kotalarla korurken, Fransa gibi net ihracatçı ülkeler ise ihracat vergileri, kotalar ve destekleme fiyatları gibi koruma mekanizmalarını kullanmıştır. Bu farklılıklar, üye devletler arasında ortak bir tarım politikası oluşturulması gerekliliğini ortaya çıkarmış ve OTP'nin temelleri atılmıştır (Stead, 2008,6-7).

OTP'nin amaçları, Roma Antlaşması'nın 39. maddesinde detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Bu amaçlar arasında tarımsal üretimin artırılarak gıda güvenliğinin sağlanması, tarımda çalışanların yaşam standartlarının iyileştirilmesi, tarımsal piyasalarda istikrarın sağlanması ve tüketicilerin uygun fiyatlarla gıdaya erişiminin garanti altına alınması yer almaktadır (Roederer-Rynning, 2003,135). Bu hedefler, İkinci Dünya Savaşı sonrası gıda kıtlığı yaşayan, nüfusunun önemli bir kısmı tarımda çalışan ve teknolojik olarak geri kalmış küçük üreticilerin ağırlıkta olduğu Avrupa'nın o dönemki koşullarını yansıtmaktadır (Fennell, 1997,22).

1955 yılında düzenlenen Messina Konferansı'nda, Roma Antlaşması'nın temel ilkeleri belirlenirken, tarım ürünlerinin topluluk içinde serbest dolaşımına ilişkin bir ortak tarım politikası oluşturulması kararlaştırılmıştır. 1958'de İtalya'da gerçekleştirilen Stresa Konferansı'nda ise OTP'nin temel ilkeleri belirlenmiştir (Le Roy, 1994,7). Roma Antlaşması'nın 38. ile 47. maddeleri arasında yer alan on madde, tarım politikalarına ayrılmış ve OTP bu temelde şekillenmiştir. 1968'de gerçekleştirilen Stresa Konferansı'nda, tarım ürünlerinde ulusal fiyatların yerini ortak fiyatların alması ve bu fiyatların dünya fiyatlarının üzerinde belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu durum, topluluk içindeki yüksek üretim maliyetleriyle açıklanmıştır (Ackrill, 2000,15).

Ortak Tarım Politikası, Stresa Konferansı'nda belirlenen Tek Pazar, Topluluk Tercihi ve Ortak Mali Sorumluluk ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Bu ilkeler doğrultusunda, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan politika önerileri 30 Haziran 1960 tarihinde resmen tartışmaya açılmış ve 1962 yılında bu üç ilke temel alınarak OTP'nin uygulamaya geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu süreç, Avrupa Birliği'nin tarım sektöründe entegrasyonu sağlama ve ortak bir pazar oluşturma hedeflerini somutlaştırmıştır.

4.2.1. Ortak Tarım Politikasının Temel İlkeleri ve Finansmanı

Ortak Tarım Politikasının temel ilkeleri, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini sağlamak, kırsal kalkınmayı desteklemek ve çiftçilerin gelir düzeylerini istikrara kavuşturmak üzerine kuruludur. Bu politika, Avrupa

Birliği'nin tarım sektöründe rekabet gücünü artırmayı, gıda güvenliğini garanti altına almayı ve doğal kaynakların korunmasını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Finansmanı ise büyük ölçüde Avrupa Birliği bütçesinden karşılanmakta ve doğrudan ödemeler, piyasa önlemleri ile kırsal kalkınma programları gibi çeşitli araçlarla desteklenmektedir. OTP'nin finansal yapısı, adil bir dağıtımı hedefleyerek üye devletler arasında dengeli bir kaynak tahsisini sağlamaktadır.

4.2.1.1. Tek Pazar İlkesi

Ortak Tarım Politikası'nın temel ilkelerinden biri olan "Tek Pazar İlkesi", tarım ürünlerinin üye ülkeler arasında serbest dolaşımını sağlamayı hedeflemektedir. Bu ilke kapsamında, üye ülkeler arasındaki ticarete miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve eşdeğer etkiye sahip harç, vergi ve diğer engellerin aşamalı olarak ortadan kaldırılması öngörülmüştür. Bu sayede, Avrupa Topluluğu içinde tarımsal ürünlerin ortak bir iç pazar çerçevesinde benzer koşullarda hareket etmesi amaçlanmıştır.

Ancak, ürünlerin serbest dolaşımının sağlanmasına rağmen, Tek Pazar'ın tam anlamıyla oluşturulması beklenen sonuçları hemen vermemiştir. Bunun temel nedenleri arasında, idari kararlarla fiyat oluşumuna yapılan müdahaleler ve döviz kurlarında yaşanan istikrarsızlıklar yer almaktadır. Özellikle 1999 yılında Euro'nun tek para birimi olarak kullanılmaya başlanması, üye ülkelerde döviz kuru dalgalanmalarını ortadan kaldırmış ve Tek Pazar ilkesinin tarım ürünlerine yönelik beklenen faydalarının etkisini göstermesine katkıda bulunmuştur (Sağlık 2018,8).

Bu süreçte, tarım ürünlerinin serbest dolaşımını sağlamak için fiyat politikaları, rekabet kuralları, üçüncü ülkelere karşı koruma mekanizmaları ve kamu sağlığı standartları gibi alanlarda ortak düzenlemeler yapılmıştır. Üye ülkelerin iç pazarlarına yönelik korumacı önlemlerin kaldırılması ve dış rekabete karşı ortak koruma mekanizmalarının uygulanması, tarım ürünlerinde tek bir fiyatın oluşmasını hedeflemiştir. Ancak, bu hedef tam olarak gerçekleşmemiş, idari müdahaleler ve döviz kuru istikrarsızlıkları bu süreci geciktirmiştir (Ekman, 2000,12-30).

4.2.1.2. Topluluk Tercih İlkesi

Topluluk tercihi ilkesi, Avrupa Birliği tarım politikalarının temel unsurlarından birini oluşturmakta ve iç piyasada yerel tarımsal ürünlere öncelik verilmesini hedeflemektedir. Bu ilke, üçüncü ülkelere gelen ürünler yerine AB içinde üretilen ürünlerin tercih edilmesini teşvik etmekte ve böylece topluluk tarım sektörünün korunmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda,

AB dışından gelen ve daha ucuz olan tarım ürünlerine karşı çeşitli vergi ve gümrük uygulamaları getirilmiştir. Bu önlemler, ithal ürünlerin fiyatlarını yükselterek, yerel ürünlerin rekabet gücünü korumayı ve iç piyasada dengeli bir fiyat seviyesi oluşturmayı hedeflemektedir (Sağlık, 2018,9-10).

Ayrıca, üretim fazlasının yaşandığı dönemlerde, AB üreticilerinin küresel pazarlarda rekabet edebilmesini sağlamak amacıyla ihracat destekleri ve sübvansiyonlar uygulanmaktadır. Bu destekler, üreticilerin ürünlerini dış pazarlara daha uygun fiyatlarla satabilmelerine olanak tanımakta ve böylece tarım sektörünün ekonomik sürdürülebilirliğine katkıda bulunmaktadır. Bu politika araçları hem iç piyasada istikrarı sağlamak hem de üreticilerin küresel rekabet koşullarına uyum sağlamalarını kolaylaştırmak amacıyla tasarlanmıştır (Ünlü, 2023,41).

Topluluk tercihi ilkesi, AB'nin tarım politikalarının merkezinde yer almakta ve hem üreticilerin hem de tüketicilerin çıkarlarını dengelemeyi hedeflemektedir. Bu ilke, tarım sektörünün korunması ve geliştirilmesi açısından önemli bir araç olarak kabul edilmektedir (Akın, 2015,31).

4.2.1.3. Ortak Mali Sorumluluk İlkesi

Mali Dayanışma İlkesi, Avrupa Birliği tarım politikalarının üye devletler tarafından ortaklaşa finanse edilmesini öngören temel bir prensiptir (Gündüz ve Kaya, 2007,307). Bu ilke kapsamında, Ortak Tarım Politikası, Avrupa Birliği bütçesinin önemli bir parçasını oluşturan “Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu” (EAGGF) ve 1999 yılında kurulan “Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu” (EAFRD) aracılığıyla finanse edilmektedir. 1962 yılında oluşturulan EAGGF, mali dayanışma ilkesi doğrultusunda, tarımsal harcamaların topluluk bütçesi üzerinden ortaklaşa karşılanmasını sağlamıştır. Fon, daha sonra “garanti” ve “yönlendirme” olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. Garanti bölümü, fiyat ve piyasa politikalarının uygulanması için gerekli harcamalara tahsis edilmiş olup, 1980’lerden 1990’lara kadar AB bütçesinin yaklaşık %45’ini oluşturmuştur. Yönlendirme bölümü ise tarımsal yapının iyileştirilmesi ve kırsal kalkınma projelerine ayrılmış olup, Avrupa Birliği bütçesinin yaklaşık %3’ünü temsil etmektedir. Bu nedenle, Avrupa Birliği bütçesi, doğrudan tarım politikalarıyla ilgili olmasa da Ortak Tarım Politikasının uygulanmasında kullanılan kaynakların belirlenmesi ve finansmanın sağlanması açısından kritik bir rol oynamaktadır (EU, 20.02.2024, www.ec.europa.eu).

Tablo 4.1. Avrupa Birliği Tarım ve Kırsal Kalkınma Fonları (EAGF ve EAFRD) Bütçeleri ve Payları, 2024. (European Commission, <https://agriculture.ec.europa.eu>, Erişim Tarihi, 20.03.2025).

<i>Fon Adı</i>	<i>Toplam Bütçe (2021–2027)</i>	<i>2024 Yılı Bütçesi</i>	<i>Yıllık Bütçe Oranı (%)</i>
EAGF (1. Sütun)	€291,1 milyar	€40,6 milyar	~14%
EAFRD(2. Sütun)	€95,5 milyar	€57,3 milyar	~60%

Avrupa Birliği'nin tarım ve kırsal kalkınma politikaları, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu ile Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu aracılığıyla finanse edilmektedir. Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu, tarım sektörünü doğrudan desteklemek amacıyla oluşturulmuş olup, güncel verilere göre Avrupa Birliği bütçesinin yaklaşık %14'ünü temsil etmektedir. Bu fon, özellikle tarımsal üretim ve pazarlama faaliyetlerini destekleyen harcamalara yönlendirilmiştir. Diğer yandan, Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu, kırsal kalkınma projelerine odaklanmakta ve Avrupa Birliği bütçesinin yaklaşık %60'ını bu alana tahsis etmektedir. Söz konusu fon, kırsal altyapının geliştirilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve sosyal kalkınmanın desteklenmesi gibi alanlarda yatırım yaparak, kırsal bölgelerde yaşam kalitesinin yükseltilmesini amaçlamaktadır. 2024 yılı itibarıyla, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu'nun bütçesi 40,6 milyar Euro'ya, Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu'nun bütçesi ise 57,3 milyar Euro'ya ulaşmıştır. Bu iki fon, Avrupa Birliği'nin tarım politikalarının uygulanmasında ve kırsal kalkınmanın desteklenmesinde kritik bir rol üstlenmekte olup, kırsal bölgelerin ekonomik, çevresel ve sosyal gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır.

AB bütçesi dışında, OTP'nin uygulanmasında kullanılan temel politika araçları, birinci sütunu oluşturan “Doğrudan Destekler ve Piyasa Düzenlemeleri” ile ikinci sütunu temsil eden “Kırsal Kalkınma Programı”dır. Doğrudan ödemeler, çiftçilere makul bir gelir sağlamayı ve üretim sürecinde karşılaştıkları riskleri telafi ederek gelirlerini dengelemeyi amaçlamaktadır. Bu ödemeler, AB bütçesinden karşılanmakta ve yıllık olarak gerçekleştirilmektedir. Doğrudan ödemelerin sağlanması karşılığında, çiftçilerden çevre koruma, hayvan sağlığı ve refahı, gıda güvenliği gibi standartlara uyum sağlamaları beklenmektedir (Nazlı ve Küden, 2012, 94)

OTP'nin ilk yıllarından itibaren, kırsal kesimler politika yapıcılar için büyük önem taşımıştır. Kırsal alanlarda gelir düzeyinin düşmesi, kentlere göç, istihdam yapısının bozulması ve üretimde azalma gibi sorunlar, bu

bölgelerdeki istikrarın korunmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, 1999 yılında OTP'nin ikinci sütunu olan Kırsal Kalkınma Programı'nın temelleri atılmıştır. Bu program, tarımsal üretim ve gelirin artırılmasının yanı sıra, çevrenin korunması, iklim değişikliğiyle mücadele ve kırsal alandaki sosyal yaşamın iyileştirilmesini hedeflemektedir (Gündüz ve Kaya, 2007, 307)

OTP'nin ortaya çıkışından bu yana, tarımsal rekabet gücünün artırılması, ürün kalitesi ve güvenliğinin sağlanması, tarımsal verimliliğin yükseltilmesi ve kırsal kesimdeki yaşam standartlarının iyileştirilmesi amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. OTP'nin ilk yıllarında uygulanan politikalar, küçük tarım işletmelerinin azaltılması, piyasa istikrarının sağlanması, tarım ürünlerinin tüketicilere uygun fiyatlarla ulaştırılması ve tarımda teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması gibi hedeflere odaklanmıştır. Ancak, bu politikalar sonucunda bütçe harcamaları artmış, üretim fazlası nedeniyle fiyatlar düşmüş ve çiftçi gelirlerinde azalmalar meydana gelmiştir. Ayrıca, yoğun girdi kullanımı çevre sorunlarını beraberinde getirmiştir. Bu nedenlerle, OTP'de reform ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Folmer, vd. 1995,13)

Günümüze kadar yapılan reform çalışmalarının bir kısmı başarılı olurken, bazıları ise hedeflerine tam olarak ulaşamamıştır. Ancak genel olarak, reformların tarım sektöründe verimliliği artırdığı, yüksek kaliteli girdi kullanımını teşvik ettiği, teknolojik yenilikleri yaygınlaştırdığı ve çiftçilerin eğitim düzeyini yükselttiği görülmektedir. Ayrıca, tarımsal ürünlerde ithalatçı konumunda olan AB, reformlar sayesinde ihracatçı bir konuma gelmiştir. Bu sonuçlar, reformların genel anlamda başarılı olduğunu göstermektedir.

4.2.2. Ortak Tarım Politikasının Finansmanı

Ortak Tarım Politikası, Avrupa Birliği'nin tarım sektörüne yönelik temel politika çerçevesini oluşturmakta olup, iki ana sütun üzerine inşa edilmiştir. Bu sütunlar, AB'nin tarım sektörüne sağladığı mali desteklerin ana alanlarını temsil etmektedir. Birinci sütun, piyasa ve gelir desteklerini kapsamaktadır ve tarım sektörünün üretim aşamasında karşılaştığı mevsimsel dalgalanmalar ile arz-talep dengesindeki oynaklıkları dengelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, piyasa destekleri, tarım ürünlerinin piyasa istikrarını sağlamak ve olası krizleri önlemek için tasarlanmış olup, üreticilere doğrudan mali destek sunmaktadır. Gelir destekleri ise çiftçilerin asgari gelir seviyelerini korumalarına yardımcı olmak amacıyla doğrudan ödemeler şeklinde gerçekleştirilmektedir.

İkinci sütun, kırsal kalkınma desteklerine odaklanmaktadır ve kırsal alanlarda yaşayan nüfusun sosyo-ekonomik kapasitesini artırmayı, yerel koşulları iyileştirmeyi ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik

etmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, kırsal kalkınma destekleri, çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini modernize etmeleri, çevre dostu uygulamaları benimsemeleri ve tarım dışı faaliyetlere yönelmeleri için teşvikler sunmaktadır. Ayrıca, kırsal toplulukların canlılığını artırmak ve bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla çeşitli projeler yürütülmektedir (Mor, 2015, 18).

OTP bütçesinin dağılımı incelendiğinde, birinci sütunun toplam bütçenin yaklaşık %80'ini, ikinci sütunun ise %20'sini kapsadığı görülmektedir. Birinci sütun kapsamındaki piyasa ve gelir destekleri, 2010–2020 dönemi itibarıyla Avrupa Tarımsal Garanti Fonu (EAGF – European Agricultural Guarantee Fund) tarafından finanse edilirken, ikinci sütundaki kırsal kalkınma destekleri Avrupa Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu (EAFRD – European Agricultural Fund for Rural Development) aracılığıyla sağlanmaktadır (EC, 2012).

Piyasa ve gelir destekleri yalnızca AB bütçesi tarafından finanse edilmekte olup, kırsal kalkınma desteklerinde üye devletlerin eş finansman katkısı bulunmaktadır. Bu destekler, üye devletlerde kurulan Ödeme Ajansları aracılığıyla çiftçilere ve kırsal topluluklara aktarılmaktadır. Ödeme Ajansları, desteklerin etkin ve uygun şekilde kullanılması için sorumluluk taşırken, Avrupa Birliği de bu süreçte denetim yetkisini kullanmaktadır (Mor, 2015, 18).

4.2.3. OTP'nin İşleyiş Mekanizmaları

Ortak Tarım Politikası (OTP), yürürlüğe girdiği ilk yıllardan itibaren Avrupa Birliği'nin tarım sektörüne yönelik temel hedeflerini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu hedeflerin başında, çiftçilere gelir desteği sağlamak ve tarımsal ürün fiyatlarının belirli bir seviyenin altına düşmesini önlemek yer almaktadır. Roma Anlaşması'nın 39. maddesi, OTP'nin amaçlarını; tarımsal üretim ve verimliliği artırmak, çiftçilere adil bir yaşam standardı sağlamak, tarım pazarlarını istikrara kavuşturmak, tarım ürünlerinin teminini güvence altına almak ve tüketicilere uygun fiyatlar sunmak olarak belirlemiştir. Bu çerçevede, OTP hem üreticiler hem de tüketiciler açısından dengeli bir politika yaklaşımı oluşturmayı hedeflemiştir (Zawalinska, 1999, 7).

OTP'nin bu hedeflere ulaşmak amacıyla geliştirdiği politika araçları, birkaç temel mekanizma üzerinden uygulanmıştır. Bunlar; tarım ürünleri ortak piyasa düzeni, pazar ve fiyat mekanizmaları, iç piyasada uygulanan fiyat politikaları, dış piyasada uygulanan fiyat politikaları, doğrudan ödemeler ve yapısal politikalar olarak sıralanabilir. Tarım ürünleri ortak piyasa düzeni, belirli ürünlerde üretim ve fiyat istikrarını sağlarken, pazar ve fiyat mekanizmaları üretici gelirlerinin korunmasına ve arz-talep dengesinin sağlanmasına hizmet etmiştir. İç ve dış piyasada uygulanan fiyat politikaları,

hem yerel üreticileri küresel fiyat dalgalanmalarına karşı korumuş hem de AB iç pazarında fiyat istikrarını desteklemiştir. Doğrudan ödemeler, üretici gelirlerini desteklemeyi hedeflerken, yapısal politikalar kırsal alanların gelişimi ve tarımsal üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik uzun vadeli yatırımları kapsamaktadır (Koşal, 2022, 19).

Zaman içinde üretim fazlası, bütçe harcamalarındaki artış ve çevresel etkiler gibi faktörler, OTP'nin reforme edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu reformlar, politikanın sürdürülebilirliğini sağlamak ve güncel tarımsal ihtiyaçlarla uyumlu hale getirmek amacıyla hayata geçirilmiştir.

4.2.3.1. Tarım Ürünleri Ortak Piyasa Düzeni

Tarımsal ürünlerin üreticiden tüketiciye ulaştırılması sürecinin, Ortak Tarım Politikası ilkeleri doğrultusunda düzenlenmesi ve yönlendirilmesi işlemlerinin tamamına Ortak Piyasa Düzeni adı verilmektedir. Roma Anlaşması'nın 40. maddesinde, OTP'nin hedeflerine ulaşmak için ortak bir tarımsal organizasyonun kurulması öngörülmüştür. Bu organizasyon çerçevesinde, tarım ürünlerinin rekabetinde ortak kuralların uygulanması, ulusal pazarların bu kurallara uyum sağlaması ve bir Avrupa tarım pazarının oluşturulması hedeflenmiştir (İKV, 1957, 15).

1962 yılından itibaren uygulanmaya başlayan OPD, ortak bir fiyat sistemini temel alarak, piyasaların istikrara kavuşturulması, çiftçilere yaşam standartlarının iyileşmesi ve tarımsal üretkenliğin artırılması gibi OTP hedeflerine katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda, müdahale mekanizmaları, üretim ve pazarlamaya ilişkin kurallar, üretici örgütlenmesi ve dış ticaret düzenlemeleri gibi araçlar kullanılmaktadır. OPD, üç temel amaç doğrultusunda şekillenmiştir, AB üyesi ülkelerde ortak bir tarım politikası geliştirmek, üye ülkeler arasındaki ticari ilişkileri güçlendirecek koşulları oluşturmak ve mal alışverişinin serbestçe yapılmasını sağlamak; AB içinde ortak bir tarımsal pazar oluşturarak iç pazarı ve birlik üretimini üçüncü ülkelere karşı korumak (Tan ve Dellal, 2003, 2).

OPD, ilk kurulduğu dönemlerde sınırlı sayıda tarımsal ürünü kapsarken, zaman içinde tarımsal üretimin neredeyse tamamını içine alacak şekilde genişletilmiştir. 1963 yılında yalnızca tahıl, domuz eti, kümes hayvanları ve yumurta gibi ürünleri kapsayan Ortak Piyasa Düzeni, 1964 yılında süt ürünleri ve pirinci, 1966 yılında zeytinyağı, meyve ve sebzeleri, 1967 yılında şekeri, 1971 yılında deniz ürünleri ve şarabı, 1980 yılında ise koyun etini kapsamına dahil etmiştir. Daha sonraki yıllarda tütün, patates ve at eti gibi ürünler de OPD kapsamına alınmış ve 1980'li yıllarda tarımsal üretimin %91'i OPD çerçevesinde düzenlenir hale gelmiştir (Şahinöz, 2011, 292).

OPD'nin oldukça karmaşık ve ayrıntılı düzenlemeler içeren yapısı, OTP'nin sadeleştirilmesi kapsamında tek bir kapsamlı tüzük altında birleştirilmiştir. 1234/2007 sayılı "Tek OPD Tüzüğü", farklı tarımsal ürünler için kurulan 21 ayrı OPD'yi tek bir çatı altında toplamıştır. Bu tüzük kapsamında, tarım ürünlerine ilişkin müdahale mekanizmaları, özel depolama, ithalat tarife kotaları, ihracat iadeleri, koruma önlemleri, devlet yardımları ve rekabet kuralları gibi klasik pazar politikası araçları yeniden düzenlenmiş ve uygun durumlarda yata y hükümler altında birleştirilmiştir (Togan vd., 2005, 45).

Tablo 4.2. Tarım Ürünleri Ortak Piyasa Düzeni (OPD), (Tazar tarafından "European Commissionp https://agriculture.ec.europa.eu/index_en" sayfasından derlenmiştir).

Başlık	Açıklama
Tanımı	Tarımsal ürünlerin OTP ilkeleri doğrultusunda üretimden tüketime kadar yönlendirilmesi süreci
Dayanak	Roma Anlaşması Madde 40
Uygulamaya Başlangıç Yılı	1962
Temel Amaçlar	-AB içinde ortak tarım politikası geliştirmek - Ticari ilişkileri güçlendirmek - Serbest mal dolaşımını sağlamak - Üretimi ve iç pazarı korumak
Araçlar	-Fiyat destekleri - Piyasa müdahalesi - Dış ticaret düzenlemeleri - Üretici örgütlenmesi
Başlangıçta Kapsanan Ürünler	Tahıl, domuz eti, kümes hayvanları, yumurta (1963)
Sonradan Eklenen Ürünler	Süt ürünleri, pirinç (1964) Zeytinyağı, meyve-sebze (1966) Şeker (1967) Deniz ürünleri, şarap (1971) Koyun eti (1980) Tütün, patates, at eti (1980'ler)
1980'lerdeki Kapsama Oranı	Tarımsal üretimin %91'i OPD kapsamına alınmıştır
Yapısal Değişim (Tek Tüzük)	1234/2007 Sayılı "Tek OPD Tüzüğü" ile 21 ayrı düzenleme tek tüzükte toplandı
Yeniden Düzenlenen Politikalar	Müdahale mekanizmaları, özel depolama, ithalat tarifeleri, ihracat iadeleri, koruma önlemleri, devlet yardımları, rekabet kuralları
Türkiye'nin Uyumu	AB'ye uyum süreci kapsamında OPD'ye entegrasyon çalışmaları yürütülmektedir

Tarım Ürünleri Ortak Piyasa Düzeni (OPD), Avrupa Birliği'nin tarım piyasasını düzenlemek ve Ortak Tarım Politikası hedeflerini gerçekleştirmek

amacıyla oluşturulmuş temel bir araçtır. Fiyat istikrarı, üretici gelirlerinin korunması ve pazar bütünleşmesi gibi amaçlar doğrultusunda çeşitli müdahale ve destek mekanizmaları içerir. Zamanla kapsamı genişleyen OPD, 2007 yılında Tek OPD Tüzüğü ile sadeleştirilmiş ve tarımsal üretimin büyük kısmını kapsar hale gelmiştir.

Tablo 4.3. Tarım Ürünleri Ortak Piyasa Düzeni (OPD) – AB ve Türkiye Karşılaştırması, (Yazar tarafından “European Commissionp https://agriculture.ec.europa.eu/index_en” sayfasından derlenmiştir).

Başlık	Avrupa Birliği	Türkiye
Yasal Dayanak	Roma Anlaşması Madde 40	Katılım Ortaklığı Belgesi, AB müktesebatına uyum çerçevesi
Başlangıç Yılı	1962	2000’li yıllardan itibaren uyum çalışmaları
Kapsanan Ürünler	Tarım ürünlerinin %91’i (tahıl, süt, et, sebze, şeker vb.)	Sınırlı kapsam – bazı ürünlerde uyum süreci devam etmekte
Ana Hedefler	Ortak pazar, üretim planlaması, gelir desteği, piyasa istikrarı	Kırsal kalkınma, AB’ye uyum, üretici örgütlenmesi
Kullanılan Araçlar	Müdahale alımları, özel depolama, ithalat kotaları, ihracat iadeleri	Alım garantileri, lisanslı depoculuk, üretici birlikleri destekleri
Yönetim Sistemi	Tek OPD Tüzüğü (1234/2007) ile merkezileştirilmiş	Tarım ve Orman Bakanlığı koordinasyonunda çoklu kurum yapısı
Üretici Örgütlenmesi	Güçlü kooperatifler, üretici birlikleri, pazarlama desteği	Üretici birliklerinin etkinliği AB ortalamasının gerisinde
Pazar Müdahale Mekanizmaları	AB bütçesi destekli alım ve fiyat dengeleme mekanizmaları	Müdahale sınırlı; genellikle doğrudan gelir desteği modeli uygulanmakta
Dış Ticaret Politikası	İthalat tarifeleri, ihracat sübvansiyonları, kota uygulamaları	AB ile Gümrük Birliği kapsamında kısıtlı uygulamalar
Yapısal Reformlar	2007 Tek Tüzük Reformu ile sadeleştirme	Uyum süreci devam ediyor; IPARD (Kırsal Kalkınma) programları ile destekleniyor
Güncel Durum	Gelişmiş ve dinamik bir sistem	Aday ülke olarak tam uyum süreci sürüyor

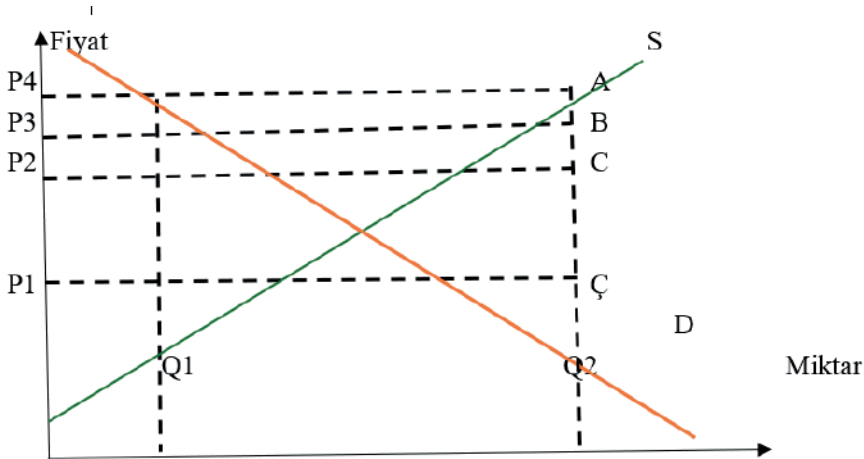
Tablo 4.3 Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye’nin Tarım Ürünleri Ortak Piyasa Düzeni (OPD) açısından farklılıklarını ve benzerliklerini özetlemektedir. AB, 1962’den itibaren tarım ürünlerinin büyük kısmını kapsayan merkeziyetçi bir sistemle OPD’yi uygulamaktadır ve güçlü pazar müdahale mekanizmaları kullanmaktadır. Türkiye ise uyum sürecine 2000’li yıllarda başlamış olup, tarım politikaları daha çok doğrudan gelir desteği ve üretici birlikleri desteği ile şekillenmektedir. AB’nin gelişmiş tarım politikalarının aksine, Türkiye’nin

uyum süreci devam etmekte olup, IPARD programları aracılığıyla kırsal kalkınma desteklenmektedir. Bu süreç, AB ile Türkiye arasındaki tarımsal ilişkilerin güçlenmesine olanak sağlamaktadır.

4.2.3.2. Pazar ve Fiyat Mekanizmaları

Tarım ürünlerinin ortak pazarı, büyük ölçüde Ortak Tarım Politikası kapsamında geliştirilen ve Avrupa Birliği'nin tarımsal ürünlere yönelik müdahale stratejilerinden biri olan pazar ve fiyat mekanizmaları temelinde şekillenmiştir. Bu mekanizmalar, üreticilerin gelirlerini güvence altına almak ve Avrupa Birliği iç pazarını dış rekabete karşı korumak amacıyla tasarlanmıştır (Koşal, 2022,21).

Avrupa Komisyonu'nun ortak piyasa düzenine tabi tarım ürünleri için belirlediği fiyatlar, üreticilere mali destek sağlamanın yanı sıra piyasa istikrarını da hedeflemektedir. Bu bağlamda, ürünler için farklı fiyat seviyeleri tanımlanarak piyasa dengesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Buğday piyasası OTP'nin fiyat ve pazar mekanizmasının işleyişine somut bir örnek teşkil etmektedir. Buğday üretiminde hem üreticiye gelir güvencesi sunmak hem de arz-talep dengesi sağlamak amacıyla çeşitli fiyat müdahaleleri ve alım garantileri uygulanmaktadır. OTP'nin tarihsel bağlamda tarım sektöründe pazar ve fiyat mekanizmaları üzerinden gelir desteği sağlamaya yönelik bu yaklaşımı, AB'nin tarımsal üretim politikasında önemli bir yer tutmaktadır (Topçu, 2003,11).

Şekil 4.1. OTP'nin Fiyat Mekanizması (El-Agraa, 1990,21).

OTP'nin pazar ve fiyat mekanizmaları, buğday piyasası örneği üzerinden somutlaştırılabilir. Şekilde A harfiyle gösterilen p4 fiyat seviyesi, hedef fiyatı temsil etmektedir. Hedef fiyat, Birlik içerisindeki en düşük üretim maliyetine sahip bölge temel alınarak belirlenmekte olup, sistemin müdahale düzeyini ifade etmektedir. Bu fiyat düzeyi, piyasa arzını q1-q2 aralığında artırarak arz fazlası oluşmasına neden olmaktadır. Hedef fiyat, ürüne göre farklı adlandırmalarla kullanılmaktadır, sığır, dana eti ve şarap için “yönelim fiyatı”, tütün için “norm fiyatı”, meyve ve sebzeler için ise “temel fiyat” olarak ifade edilmektedir.

Şekilde B harfiyle belirtilen p3 fiyat düzeyi ise eşik fiyat olarak tanımlanmaktadır. Bu fiyat, Topluluk pazarına ithal edilen ürünler için uygulanan asgari giriş fiyatını göstermektedir. Eşik fiyat, hedef fiyattan lojistik, taşıma ve dağıtım maliyetlerinin çıkarılmasıyla hesaplanmaktadır. Ç harfiyle gösterilen p1 düzeyi ise dünya piyasalarında oluşan fiyatı temsil etmektedir. Dünya fiyatı ile eşik fiyat arasındaki fark ise ithalat vergisi olarak uygulanmakta ve AB piyasası bu yolla dış fiyat dalgalanmalarına karşı korunmaktadır. Son olarak, C harfi ile işaretlenen p2 fiyat seviyesi müdahale fiyatı olarak adlandırılmaktadır. Bu seviyenin altında bir piyasa fiyatı oluştuğunda, Avrupa Komisyonu tarafından müdahale alımları gerçekleştirilerek iç piyasada fiyat istikrarı sağlanmaktadır. Böylece OTP, fiyat istikrarı ve üretici gelirlerini koruma hedeflerini aynı anda gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

4.2.3.3. İç Piyasada Uygulanan Fiyat Politikaları

İç pazarda uygulanan fiyat politikaları, üreticilere sunulan ekonomik teşvikler bağlamında iki ana fiyat türünü içermektedir. Birincisi hedeflenen fiyatlar, ikincisi ise fiili olarak uygulanan fiyat düzeyleridir. Bu iki tür, üreticilerin gelirlerinin güvence altına alınması ve piyasa dengesinin sağlanması amacıyla belirlenir. Hedef fiyatlar, üreticinin ulaşması gereken ideal fiyatları belirlerken, fiili fiyat düzeyleri piyasa koşullarına bağlı olarak belirlenen uygulamaları yansıtır. Üreticilerin eline geçmesi hedeflenen fiyatlar, çoğunlukla piyasada uygulanacak fiyatların belirlenmesi sürecinde önemli bir referans noktası olarak değerlendirilmektedir.

Bu fiyat türleri tarımsal piyasalarda fiyat politikalarının etkin şekilde düzenlenmesini sağlamaktadır. Üreticinin eline geçmesi hedeflenen fiyatlar ise literatürde çeşitli terimlerle ifade edilmektedir. Bunlar arasında “hedef fiyat”, “yönelim fiyatı”, “norm fiyat” ve “temel fiyat” gibi kavramlar yer almaktadır. Her bir kavram, üreticinin karşılaşacağı fiyat düzeyinin farklı

ekonomik ve politik bağlamlardaki karşılığını ifade etmekte olup tarımsal piyasa düzenlemelerinde önemli bir rol oynamaktadır (Gibbons, 1999, 283).

4.2.3.4. Dış Piyasada Uygulanan Fiyat Politikaları

Dış piyasalarda uygulanan fiyat politikaları çift yönlü bir strateji izlemektedir. Bir yandan özellikle Avrupa Birliği üçüncü ülkelerden ithal edilen tarım ürünlerine karşı koruma mekanizmalarını devreye sokarken, diğer yandan Avrupa Birliği ürünlerinin uluslararası piyasalarda rekabet edebilirliğini artırmak amacıyla tarımsal ihracata yönelik destek politikaları uygulamaktadır. Bu politikalar temel olarak ithalat ve ihracat yönetiminde farklı önlemleri kapsamaktadır (Koşal, 2022,23).

Ortak Tarım Politikaları (OTP) kapsamında ithalata müdahale mekanizmaları gümrük vergileri, telafi edici vergiler, eşik fiyatlar, kesintiler, set fiyatları ve referans fiyatları gibi çeşitli araçlarla sağlanmaktadır. Ancak Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması ile tarım ürünleri ithalatında değişken vergi uygulamaları kaldırılmış ve bunların yerine daha belirli gümrük tarifelerinin kullanılması zorunlu hale getirilmiştir. Bu değişim sonucunda eşik fiyat ve kesinti gibi koruma mekanizmalarında dönüşüm yaşanmış ve spesifik tarımsal ürünler için uygulanan ithalat tarifeleri ile dünya piyasa fiyatlarının AB hedef fiyatları seviyesine yükseltilmesi hedeflenmiştir (Güneş, 2009,128).

AB'nin OTP kapsamındaki ihracat politikaları, iki ana destekleme aracından oluşur. Bunlar, ihracat teşvik iadesi ve ihracat vergileridir. İhracat teşvik iadesi, birlik içerisindeki tarım ürünleri fiyatlarının genellikle dünya fiyatlarının üzerinde seyretmesi durumunda devreye girmektedir. Bu mekanizma ile ihracatçılara, dünya fiyatları ile AB'de belirlenen müdahale fiyatları arasındaki fark ödenerek AB ürünlerinin dış piyasalarda rekabet edebilmesi teşvik edilmektedir. Öte yandan, bazı ürünlerde dünya fiyatlarının birlik fiyatlarından daha yüksek olması halinde ihracat vergileri uygulanmakta ve bu fark kadar vergi alınarak piyasanın dengede tutulması sağlanmaktadır (Illic ve Zaharia, 2007 88,90).

Avrupa Birliği'nin dış piyasa fiyat politikaları gerek ithalat gerekse ihracat düzenlemeleri ile tarımsal ürünlerin hem iç piyasada korunmasını hem de dış pazarlarda rekabet edebilir hale gelmesini hedeflemektedir. Bu politikalar, uluslararası ticaret kurallarının da etkisiyle zaman içinde evrim geçirerek dış ticaret politikalarının vazgeçilmez bir parçası olmaya devam etmektedir.

4.2.3.5. Doğrudan Ödemeler

Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikaları çerçevesinde, ortak fiyat politikalarının yanı sıra, zamanla gerçekleştirilen reformlar doğrultusunda üreticilere fiyat indirimleri uygulanmış ve çeşitli kısıtlamalar çerçevesinde doğrudan gelir desteği sağlanması hedeflenmiştir. OTP'nin ilk uygulama döneminde doğrudan gelir ödemeleri, genellikle müdahale kapsamı dışında kalan tarımsal ürünlere yönelik olarak sınırlı bir biçimde uygulanmıştır. Ancak zaman içerisinde bu ödemelerin kapsamı genişletilmiş ve tarımsal sektörün çeşitli alanlarını kapsar hale gelmiştir.

Doğrudan gelir ödemeleri başlıca üretim desteği, işleme desteği, tüketim desteği ve depolama desteği olmak üzere farklı bileşenlerden oluşmaktadır. Bu destek mekanizması, Avrupa Birliği içindeki tarımsal arzı teşvik etmek amacıyla üreticilere ekonomik yardım sağlayarak üretim motivasyonlarını artırmaya odaklanmaktadır. OTP kapsamında hayata geçirilen doğrudan ödeme mekanizmaları, tarımsal üretim sürecinin istikrarını desteklemek ve AB içi tarımsal arzın sürekliliğini sağlamak gibi kritik hedeflere hizmet etmektedir (Illie ve Zaharia, 2007,92).

Tablo 4.4. AB OTP Kapsamındaki Doğrudan Ödeme Mekanizmalarının Temel Bileşenleri ve Uygulama Şekilleri, (Yazar tarafından "European Commissionp https://agriculture.ec.europa.eu/index_en" sayfasından derlenmiştir).

Kriter	Avrupa Birliği	Türkiye
Başlangıç Yılı	1992 (CAP Reformu ile)	2000'li yıllardan itibaren
Amaçlar	Çiftçilere gelir desteği, çevresel sürdürülebilirlik, kırsal kalkınma destekleri	Kırsal kalkınma, üreticilerin gelir seviyelerinin artırılması
Destek Türleri	-Temel ödeme (Basic Payment Scheme) -Çevresel destekler (Greening Payments) -Genç çiftçi destekleri (Young Farmer Scheme)	-Alan bazlı destekler (doğrudan gelir desteği) -Organik tarım destekleri -Kırsal kalkınma programları (IPARD)
Destek Tutarları	Ürün bazlı değil, hektar başına ödeme yapılır. Ödemeler ürün çeşidine göre değişir	Alan büyüklüğüne göre destek verilir
Uyum Politikaları	AB politikalarına tam uyum; çevresel standartlar ve sürdürülebilirlik hedefleri	AB uyum sürecine paralel olarak kademeli uyum
Sistem ve Yönetim	Merkezi yönetim, ödeme sistemleri; her ülkede uyum sağlanmış yerel yönetim	Tarım ve Orman Bakanlığı'nın koordinasyonunda, yerel yönetim sistemleri
Destek Alanları	Çiftçiler, kırsal kalkınma projeleri, çevre dostu uygulamalar	Çiftçiler, özellikle çevresel ve kırsal kalkınma destekleri
Süreçten Reformlar	CAP reformları, her 7 yılda bir gözden geçirme ve düzenlemeler	IPARD programları aracılığıyla Avrupa ile uyum sağlanmaya devam

Bu destek mekanizmaları, üreticilerin iş gücüne, üretim kapasitelerine ve çevresel hedeflere uyumlarını sağlamaktadır. Ayrıca, doğrudan gelir desteği uygulamaları, kırsal kalkınmayı ve tarımsal üretimi teşvik etmek için merkezi bir öneme sahiptir. AB'nin bu süreçteki başarıları, tarımsal üretim alanında istikrarı sağlarken, yerel tarım sektörlerini de AB müktesebatına uyumlu bir hale getirmeyi hedeflemektedir (Illie ve Zaharia, 2007, 92).

4.2.3.6. Yapısal Politikalar

Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikaları kapsamında, üye ülkelerin ortak fiyat politikaları ve gümrük tarifeleri uygulamaları her ne kadar zorunlu tutulsa da bu politikaların üye devletlerde aynı etkiyi yaratmasını engelleyen yapısal farklılıklar bulunmaktadır. Tarımsal üretim sistemlerindeki çeşitlilik, coğrafi ve iklimsel farklılıklar ile ekonomik şartlar bu yapısal farklılıkların başlıca nedenleri arasındadır.

Bu durum, OTP'nin temel hedeflerine ulaşılabilmesi amacıyla üye ülkelerin tarımsal yapılarının uyumlaştırılması veya her ülkenin yapısal özelliklerinin dikkate alındığı ortak politikaların geliştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Avrupa Birliği, tarımsal altyapının modernizasyonu, küçük çiftçilerin desteklenmesi ve kırsal kalkınma projeleri gibi yapısal politikaları hayata geçirerek üye devletlerin ekonomik ve tarımsal uyumunu sağlamaya yönelik önemli adımlar atmıştır. Yapısal farklılıkların giderilmesine yönelik bu politikalar, AB'nin tarımsal süreçlerde rekabeti ve verimliliği artırma hedefine ulaşmasında kilit bir rol oynamaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2006,49).

4.3. Ortak Tarım Politikası Reform Süreçleri

Ortak Tarım Politikası, Avrupa Birliği'nin kuruluşundan bu yana geçirdiği çeşitli reform süreçleriyle sürekli olarak yenilenmiştir. Bu reformlar, tarım sektörünün değişen ekonomik, çevresel ve sosyal ihtiyaçlarına uyum sağlamayı amaçlamaktadır. Özellikle 1992'deki MacSharry Reformu, piyasa odaklı politikaları ön plana çıkararak doğrudan gelir desteklerine geçişi başlatmıştır. 2003'teki Fischler Reformu ise "çapraz uyum" (çiftçilerin doğrudan gelir desteği alabilmeleri için belirlenen çevresel, hayvan sağlığı ve bitki sağlığı standartlarına uyum göstermelerini zorunlu kılan mekanizma) mekanizmasını getirmiştir. 2013 ve 2020 reformları, sürdürülebilir tarım uygulamalarını teşvik etmek, biyolojik çeşitliliği korumak ve kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla yeşil hedefleri önceliklendirmiştir. Bu reformlar, OTP'yi yalnızca üretim odaklı bir politika olmaktan çıkarıp, çevre, iklim değişikliği ve kırsal toplulukların refahını kapsayan bütüncül bir yaklaşıma dönüştürmüştür (EC, 18.02.2024, www.agriculture.ec.europa.eu).

4.3.1. Mansholt Planı

Ortak Tarım Politikası (OTP), yürürlüğe girdiği tarihten itibaren tarım sektöründe köklü değişimler ve gelişmeler sağlamış olsa da zaman içerisinde hem üye ülkeler hem de çiftçiler açısından bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar arasında, çiftçilere sağlanan yüksek fiyat desteğinin topluluk bütçesine getirdiği mali yük, tüketicilere makul fiyatlarla ürün sunulamaması, tarım ihracatı yapan üçüncü ülkelerle yaşanan ticari gerilimler, maddi desteklerin küçük ve büyük işletmeler arasında adil bir şekilde dağıtılamaması, aşırı üretimin çevresel sorunlara yol açması ve genişleyen AB'ye katılan ülkelerin farklı tarım politikalarına sahip olması gibi faktörler yer almaktadır. Bu durum, OTP'ye yönelik eleştirilerin artmasına ve politikanın yeniden düzenlenmesi yönündeki taleplerin güçlenmesine neden olmuştur (Akder, 2018,276).

Bu eleştiriler ve ihtiyaçlar doğrultusunda, 1968 yılında “Mansholt Planı” olarak bilinen ve resmi adıyla “Ortak Tarım Politikası Üzerine Memorandum” olarak adlandırılan kapsamlı bir reform planı hazırlanmıştır. Ancak, planın içerdiği radikal değişiklikler, özellikle küçük işletmeler tarafından tepkiyle karşılanmış ve üye ülkeler tarafından kabul görmemiştir. Mansholt Planı, mevcut destek sisteminin yol açtığı yüksek maliyetler ve üretim fazlası sorunlarını çözmeyi hedeflemiştir. Plan kapsamında, yaklaşık on milyon çiftçiden beş milyonunun faaliyetlerine son verilerek, orta ölçekli ve daha verimli işletmelerin kurulması öngörülmüştür. Ayrıca, çiftçiliği bırakan kişilere geçiş sürecinde maddi destek sağlanması ve aktif çiftçilerin modern tarım teknikleri konusunda eğitilmesi gibi öneriler de planın temel unsurları arasında yer almıştır (Ünal 2020,405).

1972 yılında, Mansholt Planı'nın içeriği üye devletlerden gelen tepkiler doğrultusunda yumuşatılarak “Yapısal İyileştirme” programı çerçevesinde uygulamaya konulmuştur. Bu yenilenmiş versiyonda fiyat garantisi sistemi korunmuş ve faaliyetlerine son verilecek çiftçi sayısı beş milyondan iki milyona düşürülmüştür. Söz konusu çiftçilerin bir kısmı emekli edilirken, diğerleri farklı sektörlerle yönlendirilmiştir. Mansholt Planı'nın bu revize edilmiş biçimi, Ortak Tarım Politikası'na yönelik gerçekleştirilen ilk kapsamlı reform girişimi olarak değerlendirilmektedir (Aysu, 2006, 23).

4.3.2. 1980-1992 Yılları Arasındaki Reform Çalışmaları

Mansholt Planı'nı takip eden yıllarda plan içeriğinde gerçekleştirilen değişiklikler, Avrupa Komisyonu'nun beklediği verimi ve gelişim düzeyini elde edememesine yol açmıştır. Komisyon, tarım sektöründe ortaya çıkan

üretim fazlası ve artan mali yük nedeniyle sürekli yeni çözüm yolları aramak durumunda kalmıştır.

Ortak Tarım Politikaları çerçevesinde ilk kez 1962 yılında gündeme getirilen “ortak sorumluluk vergisi”, belirlenen üretim miktarının aşılması durumunda çiftçilerden vergi yoluyla kaynak sağlayarak fazla üretimin ekonomik maliyetini karşılamayı amaçlamaktadır. Bu uygulamanın ilk örneği, 1962 yılında şeker arzındaki artış nedeniyle hayata geçirilmiştir. Daha sonra 1977’de süt ürünleri ve 1986 yılında tahıl grupları bu sisteme dahil edilmiştir (Aysu, 2006, 57).

Ortak sorumluluk vergilerinin düşük oranlarda tutulması, “garanti eşiği” kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda her tarım ürünü için üretim fazlalığının önülenebilmesi adına belirli bir üretim sınırı belirlenmiştir. 1984 yılında süt üretimindeki artış nedeniyle üretim kotası uygulamasına geçilmiştir. Buna göre, belirlenen eşiğin üzerinde üretim yapan çiftçilerden satış ve depolama masraflarının karşılanması amacıyla ortak sorumluluk vergisi alınmış ve garanti fiyatlar üretim fazlası durumlarında belirli oranlarla düşürülmüştür. Ancak üretim eşiklerinin her ürün için net bir şekilde belirlenememesi ve garanti fiyatların yetersiz düzenlemeler nedeniyle etkin bir caydırıcılık oluşturamaması bu politikanın başarısızlığına neden olmuştur (Kay, 1998,8).

Ortaya çıkan sorunlar ve azalmayan mali yük, Avrupa Komisyonu’nu yeni reform adımları atmaya zorlamıştır. 1985 yılında “Ortak Tarım Politikalarının Geleceği” başlıklı yeşil kitap ve 1987 yılında “Dünya Koşullarına Uyumlu Ortak Tarım Politikaları” (Delors Planı) isimli rapor yayınlanmıştır. Avrupa Konseyi bu adımları takiben Komisyon’dan reformların başarısızlığının nedenlerini ortaya koyan detaylı bir rapor hazırlamasını istemiştir. Bu talep, o dönemde global düşünceleri benimseyen ancak yerel bazda faaliyette bulunan çiftçi örgütlerinin baskıları sonucunda da şekillenmiştir. Bu örgütlerin başında “Avrupa Çiftçi Koordinasyonu” yer almaktadır.

1988 yılı şubat ayında kabul edilen bu rapor, Avrupa Birliği tarihindeki en kapsamlı reformların temelini oluşturmuştur. Raporda şu temel kararlar yer almıştır (Koşal, 2022,24),

- Ortak Tarım Politikaları için ayrılan bütçenin kesin sınırlarla belirlenmesi ve erken uyarı sistemlerinin devreye sokulması.
- Üretim fazlasının önünebilmesi için üretim eşiklerinin aşılması durumunda ürün grupları bazında destek ödemelerinin otomatik olarak düşmesi.

- İşlenen arazinin en az %20'sinin nadasa bırakılması ve bu arazilerin ağaçlandırılarak tarım sektörü dışında kullanıma açılması.
- Üretim fazlası yaşanan ürünler yerine üretim eksikliği yaşanan mahsul-lerin ekilmesini teşvik etmek için çiftçilere destek verilmesi.
- 55 yaşını aşmış çiftçiler için erken emeklilik uygulamasının devreye sokulması

Yukarıdaki reform kararları, Avrupa Birliği tarım politikalarının daha etkin ve maliyet yönünden daha verimli bir yapıya kavuşmasını amaçlamıştır.

4.3.3. 1992 MacSharry Reformu

1988 yılında uygulamaya konulan reform paketi, Avrupa Birliği'nin tarım politikalarında önemli değişiklikler getirmiştir. Ancak, bu reformlar hedeflenen başarıyı tam olarak sağlayamamıştır. Reformların bütçe üzerindeki etkileri, özellikle tarımsal desteklerin artan maliyetleriyle ilişkilidir. 1980'lerde, Ortak Tarım Politikası (OTP) bütçesi, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun toplam bütçesinin yaklaşık %70'ini oluşturmaktaydı. Bu durum, bütçe üzerindeki baskıyı artırmış ve reformların sürdürülebilirliğini zorlaştırmıştır (Cantore, vd., 2011,5).

Ayrıca, küresel düzeyde kırsal kalkınma anlayışının evrilmesi ve az gelişmiş ülkelerin bu sürece uyum sağlama çabaları, OTP'nin etkinliğini sorgulamaya başlamıştır. Avrupa ülkelerinin çevre bilincinin artması ve tarımsal faaliyetlerin çevreye verdiği zararın minimize edilmesi yönündeki talepler, yeni düzenlemeleri gerekli kılmıştır. 1990'lı yılların başında, Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinin devam etmesi ve tarımsal desteklerin ürün miktarı yerine kalite odaklı olması yönündeki beklentiler, reform ihtiyacını yeniden gündeme getirmiştir. Bu süreçte, OTP'nin işleyişinde köklü ve uygulanabilir değişiklikler talep edilmiştir (Günaydın, 2014,104).

Mac Sharry Reformu kapsamında; tahıllara verilen desteklerin üçte bir oranında, sığırcı eti ürünlerine yapılan ödemelerin ise %15 oranında azaltılması kararlaştırılmıştır. Üreticilerin gelir kaybını telafi etmek amacıyla belirli bir süre "telafi edici ödemeler" yapılması öngörülmüştür. Ayrıca, üye ülkelerde çevrenin korunması ve ormanlaştırma çalışmalarının zorunlu hale getirilmesi, değişken gümrük vergileri yerine eşdeğer gümrük sistemine geçilmesi ve üretim fazlası sorununun çözümü için tarım arazilerinin bir kısmının tarım dışı bırakılması gibi önemli adımlar atılmıştır. Tarım arazilerinin daha verimli kullanılmasına yönelik politikalar geliştirilmiş ve kırsal kalkınma sürecinde çiftçilerin rolü vurgulanarak yoksul çiftçilere yönelik destekler artırılmıştır (Aysu, 2006, 62).

Mac Sharry Reformu, yayınlandığı tarihten itibaren ilk üç yıl içerisinde hedeflenen başarıyı aşarak önemli sonuçlar elde etmiştir. Özellikle tahıl sektöründe, üretim fazlası ve stok birikimi sorunu büyük ölçüde çözülmüştür. 1993 yılında 30 milyon ton olan kamu stoku, 1996 yılına gelindiğinde 3 milyon tona düşürülmüştür. Bu gelişmeler, üretim üzerindeki kontrolün sağlanmasına da katkıda bulunmuştur. Gümrük vergilerinin eşdeğer hale getirilmesiyle pazar rekabeti canlandırılmış, çevre koruma önlemleri sayesinde tarımda kimyasal ilaç kullanımı azaltılarak hem çevresel sorunlar minimize edilmiş hem de tarımsal harcamalarda tasarruf sağlanmıştır. Müdahale fiyatlarındaki düşüşler, tarım ürünlerinin fiyatlarını dünya piyasalarına yaklaştırmış ve tüketicilere daha uygun fiyatlı ürün sunulmasını mümkün kılmıştır. Bu dönemde, çiftçilerin gelirlerinde %4,5’lik bir artış kaydedilmiştir (Günaydın, 2010, 106).

4.3.4. GATT Turları ve Dünya Ticaret Örgütü’nün Kurulması

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), 1930’ların ekonomik krizleri ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin iç kapanma eğilimlerine karşı uluslararası ticaretin yeniden canlandırılması amacıyla ortaya çıkmış bir anlaşmadır. Yaklaşık 50 ülkenin katılımıyla şekillenen bu fikir, özellikle uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve gümrük tarifelerinin indirilmesi yoluyla ekonomik iş birliğini teşvik etmeyi hedeflemiştir. GATT’ın en önemli özelliği, Uluslararası Ticaret Örgütü’nün (DTO) kuruluş sürecinin uzun sürmesi nedeniyle geçici bir çözüm olarak tasarlanmış olmasıdır. Bu süreçte, belirli malların gümrük tarifelerinde indirimle gidilmesi ve bu indirimlerin uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla 1947 yılında imzalanmıştır (Leal-Arcas, 2006,7)

GATT, 23 ülkenin katılımıyla 1947 yılında Cenevre’de imzalanmış ve 1948 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, temel olarak dört ilke üzerine inşa edilmiştir,

1. “En çok kayırlan ülke” kuralı, bir ülkenin diğerine sağladığı gümrük kolaylıklarının tüm üye ülkelere uygulanmasını öngörmektedir.
2. “Ulusal muamele” kuralı, ithal ürünlerin iç pazarda yerel ürünlerle eşit muamele görmesini sağlamaktadır.
3. “Gümrük vergilerinin indirilerek konsolide edilmesi” ilkesi, üye ülkelerin mevcut taviz listelerinde yer alan gümrük oranlarını, yeni müzakere süreçleri olmaksızın değiştirmelerini engelleyerek, uluslararası ticarete öngörülebilirlik ve istikrarı sağlamaktadır.

4. “Korumanın sadece gümrük vergileri ile gerçekleştirilmesi” ilkesi, tarifeler dışındaki kısıtlamaların yasaklanmasını ve ithalatın gümrük vergilerine tabi olmasını öngörmektedir.

Bu ilkeler, ülkelerin dış ticaret yoluyla gelirlerini artırmasını, yaşam standartlarını yükseltmesini ve ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Aydın, 2004,13).

GATT, 46 yıllık yürürlük süresi boyunca temel metnini büyük ölçüde korumuştur. Ancak zaman içinde “müzakere turları” aracılığıyla kapsamı ve içeriği genişletilmiştir. 1947 Cenevre, 1949 Annency, 1951 Torquay, 1956 Cenevre Konferansları ve 1960-1961 Dillon Turu, gümrük tarifelerinin indirilmesini hedeflemiştir. 1964-1967 Kennedy Turu, tarifelerin yanı sıra anti-damping önlemlerini ele almıştır. 1973-1979 Tokyo Turu, tarifeler dışındaki destekler ve çerçeve anlaşmalarını gündeme getirmiştir. 1986-1994 Uruguay Turu ise 123 ülkenin katılımıyla en kapsamlı müzakere süreci olmuş; tarifeler, tarife dışı destekler, hizmetler, fikri mülkiyet hakları ve anlaşmazlıkların çözümü gibi konuları ele almıştır. Ayrıca, Uruguay Turu, Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) kurulmasına zemin hazırlamıştır (Demirtaş Yalaman, 2023,33).

Uruguay Turu, 1986 yılında başlamış ve dört yıl sürmesi planlanmıştır. Ancak, ABD ve Avrupa Birliği (AB) arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle süreç uzamıştır. 1992 yılında AB’nin “Yeni Ortak Tarım Politikası”nı (MacSharry Reformu) kabul etmesiyle taraflar arasında uzlaşa sağlanmış ve müzakereler yeniden başlamıştır. 1994 yılında Marakeş’te imzalanan nihai anlaşma, 1 Ocak 1995’te yürürlüğe girerek DTÖ’nün kurulmasını sağlamıştır. Bu anlaşma ile GATT’ın görevleri DTÖ’ye devredilmiş ve tarım sektöründe kapsamlı reformlar öngören “Tarım Anlaşması” kabul edilmiştir (İKV, 2006,20).

Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) temel amacı, uluslararası ticarete rekabeti teşvik ederek ürün kalitesinin iyileştirilmesini sağlamak, ticareti engelleyen düzenlemeleri ve kısıtlamaları ortadan kaldırmak, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek ve üye ülkeler arasındaki ticari ilişkileri güçlendirmektir. Örgütün temel prensiplerinden biri olan “en çok kayırlan ülke” ilkesi, bir ülkenin herhangi bir üyeye tanıdığı ticari imtiyazların tüm üye ülkelere eşit şekilde uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Diğer önemli bir ilke olan “milli muamele” ise ithal ürünlerin yerli ürünlerle eşit şartlarda muamele görmesini amaçlamaktadır. (Karaca, 2003,84).

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması, tarım sektöründe kapsamlı reformlar öngörmektedir. Bu çerçevede, gelişmiş ülkelerin tarımsal

desteklerini altı yıl içinde %20 oranında azaltmaları, gelişmekte olan ülkelerin ise on yıl içinde %13,3 oranında azaltmaları kararlaştırılmıştır. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi, tarım sektöründeki desteklerin sürdürülebilirliğini ve uluslararası ticarette adil rekabet koşullarının sağlanmasını amaçlamaktadır. Ayrıca, gümrük tarifelerinin gelişmiş ülkelerde %36, gelişmekte olan ülkelerde ise %24 oranında indirilmesi öngörülmüştür. Bu indirimler, tarım ürünlerinin uluslararası ticaretine daha açık bir piyasa ortamı yaratmayı hedeflemektedir. İhracat sübvansiyonlarının ise gelişmiş ülkelerde %36, gelişmekte olan ülkelerde %24 oranında azaltılması planlanmıştır. Bu düzenlemeler, dünya çapında tarım ticaretinin daha serbest ve rekabetçi bir hale gelmesini sağlamayı amaçlamakta, ayrıca tarımda devlet müdahalesinin azaltılması yönünde önemli adımlar atılmasını teşvik etmektedir (Ay ve Yapar, 2005,65).

Türkiye, GATT'a 1951 yılında başlayan müzakereler sonucunda 1953 yılında resmen katılmıştır. DTÖ'nün kurucu üyeleri arasında yer alan Türkiye, 26 Mart 1995 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile örgütte resmi üye olarak yerini almıştır (Dışişleri Bakanlığı, 24.02.2024, <https://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu>).

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın temel ilkeleri, Avrupa Birliği'nin tarım politikalarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Özellikle “en çok kayırlan ülke” ve “milli muamele” kuralları, üye devletler arasında tarım ürünlerinde eşit rekabet koşullarının tesis edilmesini zorunlu kılmış ve tarım ürünlerinin fiyat istikrarı ile ticaretin öngörülebilirliği açısından bir çerçeve oluşturmuştur. Bu ilkeler, ortak tarım politikasının piyasa düzeni mekanizmaları ve doğrudan gelir destekleri gibi araçlarının tasarımı da etkin rol oynamış, birlik içindeki tarım üretiminin modernizasyonu, verimlilik artışı ve tarımsal rekabetin güçlendirilmesi süreçlerini desteklemiştir. Ayrıca, genel anlaşmanın öngördüğü tarifeler ve ticari kısıtlamalar üzerindeki disiplin, Avrupa ülkelerinin tarım ticaretinde dışa açıklık ve uluslararası pazarlarda istikrarlı bir konum elde etmesine katkı sağlamıştır.

4.3.5. Gündem 2000 Raporu

Gündem 2000 Raporu, özellikle kırsal kalkınma kavramına getirdiği yenilikçi yaklaşım ve bütüncül bakış açısıyla Avrupa Birliği (AB) reform çalışmaları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu rapor, AB'nin kırsal kalkınma politikalarını iki temel sütun üzerine inşa etmiştir, birinci sütun tarımsal üretim desteklerini, ikinci sütun ise kırsal kalkınma politikalarını kapsamaktadır. Mart 1999'da kabul edilen Gündem 2000 Raporu, geleneksel kırsal kalkınma anlayışından önemli bir kopuşu temsil etmekte ve yeni bir

perspektif sunmaktadır. Bu reform, piyasa rekabetinin artırılması, tarım sektörünün işlevselliğinin geliştirilmesi, çevresel etkilerin minimize edilmesi, kırsal mirasın korunması ve sektöre alternatif gelir kaynaklarının entegre edilmesi gibi hedefler üzerine kurulmuştur (Geray, 2011,68).

Rapor, yerel yönetimlerin sorumluluklarının artırılması ve kırsal kalkınma süreçlerinde daha etkin bir rol üstlenmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Raporda, Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki kırsal bölgelerdeki farklılıkların belirlenmesi ve bu farklılıklara özgü çözümler geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede, üye ülkelerin kırsal alanların özel ihtiyaçlarına yönelik özelleştirilmiş programlar tasarlamaları teşvik edilmektedir. (Günaydın, 2010,221).

Gündem 2000 Raporu, kırsal kalkınma politikalarını üç ana başlık altında toplamış ve bu başlıklar altında 22 farklı önlem önerisi sunmuştur. Bu önlemler şu şekilde sınıflandırılmıştır, (Ahner ve Scheele, 2000,121).

Grup 1, Yeniden Yapılandırma ve Rekabetçilik,

- Çiftliklere yatırım yapılması,
- Genç çiftçilere destek sağlanması,
- Mesleki eğitim programlarının geliştirilmesi,
- Erken emeklilik imkanlarının sunulması,
- İşleme ve pazarlama altyapısına yatırım yapılması,
- Tarla geliştirme projelerinin desteklenmesi,
- Parselasyon çalışmalarının teşvik edilmesi,
- Çiftlik işletmecilerinin rahatlatılması ve hizmet servislerinin kurulması,
- Kaliteli tarımsal ürünlerin pazarlanmasına yönelik destekler,
- Tarımsal su kaynaklarının etkin yönetimi,
- Tarım ve bağlantılı altyapının geliştirilmesi,
- Tarımsal üretim potansiyelinin yenilenmesi.

Grup 2, Çevre ve Tarla Geliştirme,

- Az elverişli bölgeler ve çevresel kısıtlanmalı alanlara destek sağlanması,
- Tarımsal-çevresel uygulamaların teşvik edilmesi,
- Tarım arazilerinin ormanlaştırılması,
- Diğer ormancılık faaliyetlerinin desteklenmesi,

- Tarım ve ormancılıkta çevre koruma önlemlerinin alınması.

Grup 3, Kırsal Ekonomi ve Kırsal Topluluklar,

- Kırsal ekonomi ve nüfus için temel hizmetlerin sağlanması,
- Köylerin yenilenmesi ve kalkındırılması,
- Tarımsal faaliyetlerin çeşitlendirilmesi,
- Turizm ve el sanatlarına yönelik aktivitelerin teşvik edilmesi,
- Finans mühendisliği uygulamalarının desteklenmesi

Bu önlemler, üye ülkelerin kendi kırsal alanlarındaki ihtiyaçlara göre seçilerek uygulanmış ve AB tarafından finansal destek sağlanmıştır. 2001 yılında AB üyesi ülkelerde 1 milyondan fazla işletme bu kapsamda desteklenmiş ve 33 milyon hektarı aşkın alanda yardım ödemeleri yapılmıştır (Ahner, 2004,3).

Gündem 2000 Raporu, kırsal kalkınma politikalarını yeniden şekillendirerek sürdürülebilir kalkınma, çevre koruma ve yerel ekonomilerin güçlendirilmesi gibi hedefleri ön plana çıkarmıştır. Bu yaklaşım, AB'nin kırsal kalkınma stratejilerinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

4.3.6. 2003 Fischler Reformu ve Tek Ödeme Planı

Fischler Reformu olarak bilinen ve 2003 yılında Avrupa Birliği (AB) tarafından hayata geçirilen reform çalışması, günümüzde AB'nin tarım politikalarının temelini oluşturan önemli bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Bu reformun en belirgin etkisi, kırsal alanda faaliyet gösteren çiftçilere ve tarım işletmelerine yapılan mali desteklerin ürün temelli olmaktan çıkarılarak, arazinin büyüklüğüne göre verilmesine yönelik bir sisteme geçiş olmuştur. 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan “Tek Çiftlik Ödemesi” (Single Farm Payment) veya “Tek Ödeme Planı” (Single Payment Scheme) adı verilen bu sistem, çiftçilere yapılan desteklerin üretilen ürünle doğrudan bağlantısını azaltmıştır. Bunun yerine, 2000-2002 yılları arasında çiftçilere ödenen destek miktarları ve işletmelerin sahip olduğu arazi büyüklüğü (hektar) referans alınarak ödemeler şekillendirilmiştir. Bu değişikliğin temel amacı, belirli ürünlerin üretimini teşvik etmek yerine çiftçilerin gelirlerini istikrara kavuşturmak ve sabit bir gelir elde etmelerini sağlamaktır. Ürün temelli destekler ise toplam desteklerin yalnızca %25'ini oluşturmaktadır (Fischler, 2008,24).

Tek Ödeme Planı'na geçiş sürecinde AB üyesi ülkelerinden, en geç 2007 yılı başına kadar bu sistemi uygulamaları talep edilmiştir. Bu köklü değişiklik, üye ülkelerin tarım politikalarında önemli bir dönüşümü beraberinde

getirmiştir. Ancak, bu süreçte ülkelerin kendi milli tarım politikalarına dönme eğilimleri, Ortak Tarım Politikası'nın (OTP) ortak yapısının bozulduğu yönünde eleştirilere neden olmuştur. Buna rağmen, zaman içerisinde bu sistemin başarılı bir şekilde işlediği ve tarım sektöründe istikrar sağladığı gözlemlenmiştir. 2013 yılına kadar devam eden Tek Ödeme Planı, daha sonra "Temel Ödeme Planı" (Basic Payment Scheme) adı altında yeni bir sisteme evrilmiştir (Akçay ve Göçmen, 2012,368).

Tek Ödeme Planı'ndan yararlanabilmek için çiftçilerin, AB tarafından belirlenen çevre, gıda güvenliği, hayvan refahı ve sağlığına ilişkin yönetmeliklere tam uyum sağlaması gerekmektedir. Ayrıca, çiftçilerin her yıl sahip oldukları arazinin %8'ini tarım dışı bırakmaları şartı getirilmiştir. Ancak bu şart, 2007 yılında bir defaya mahsus olmak üzere kaldırılmıştır. Bu koşulları sağlayan çiftçiler, destek ödemelerini sabit, hibrid veya statik ödeme yöntemleriyle alabilmektedir. Ödeme yöntemlerinin seçimi, çiftçilerin tercihinin değil, AB üye ülkelerinin kararına bağlıdır. Üye ülkeler, bu yöntemlerden birini veya birkaçını uygulayabilmekte, hatta karışık bir sistem tercih edebilmektedir. Ancak, 2003 reformundan sonra AB'ye katılan ülkeler, yalnızca Tek Ödeme Planı'nı uygulamak zorunda kalmıştır. Bu durum, OTP'nin ülkeler tarafından özelleştirildiği ve ortak yapının zayıfladığı yönünde eleştirilere neden olsa da, sistemin uzun vadede başarılı olduğu görülmüştür (Akder, 2018,282).

2008 yılında gerçekleştirilen "Sağlık Taraması" (Health Check) adı verilen reform çalışması, daha önceki reformların başarısını değerlendirmek ve tarım politikalarını daha ileriye taşımak amacıyla hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda, 1984 yılından beri OTP çerçevesinde uygulanan süt kotalarının geleceği tartışılmış ve bu kotaların 2015 yılında kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bu karar, "yumuşak geçiş" (soft landing) adı verilen bir süreçle uygulanmıştır. Süt kotalarının kaldırılması, Fischler Reformu'nda öngörülen milli tarım politikalarına dönüş fikrini de etkisiz hale getirmiştir. Ayrıca, tarım sektörüne yönelik desteklerin kademeli olarak azaltılmasıyla birlikte, tarım ürünlerinin fiyatları piyasa koşullarına daha duyarlı hale getirilmiştir. Besi sığırları, keçi ve koyun dışındaki tüm ürünler için verilen destekler, Tek Çiftlik Ödemesi kapsamında birleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, arazilerin nadasa bırakılması uygulaması da bu reformla birlikte sona erdirilmiştir. Bu değişiklikler, AB'nin topluluk destekli tarım politikasından uzaklaşarak daha liberal bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir (SerbesveTokatlıoğlu, 2019,165).

Fischler Reformu ve sonrasında gerçekleştirilen düzenlemeler, AB'nin tarım politikalarında önemli bir dönüşümü temsil etmektedir. Ürün temelli desteklerden arazi temelli desteklere geçiş, çiftçilerin gelirlerini istikrara

kavuşturmayı hedeflemiştir. Ancak, bu süreçte ortaya çıkan milli politikalara dönüş eğilimleri, OTP'nin ortak yapısını zayıflatmıştır. Buna rağmen, 2008 Sağlık Taraması ve süt kotalarının kaldırılması gibi adımlar, AB'nin tarım sektörünü piyasa koşullarına daha duyarlı hale getirmiştir. Bu reformlar, AB'nin tarım politikalarının geleceği açısından önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

4.3.7. 2013-2020 Dönemleri Arası Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikası

2013 yılı sonrasında, yasal bir zorunluluk bulunmamasına rağmen, ülkeler arasında yaşanan gıda güvenliği sorunları, Ortak Tarım Politikası (OTP) kapsamında bir reform ihtiyacını gündeme getirmiştir. Artan sera gazı emisyonları, tarım sektöründe çiftçiler arasındaki gelir eşitsizliklerinin derinleşmesi, bu eşitsizliklerin neden olduğu fiyat politikalarındaki tutarsızlıklar, kontrolsüz tarım uygulamaları ve artan nüfusla birlikte doğal kaynaklar üzerindeki baskının artması gibi faktörler, reform çalışmalarını zorunlu kılan temel nedenler olarak öne çıkmıştır. Ayrıca, bölgesel faktörlerin etkisiyle kırsal kalkınmanın istenilen düzeye ulaşamaması da reform sürecini hızlandıran diğer bir etken olmuştur (Çapanoğlu, 2010,3).

Çevresel ve bölgesel sorunlara ek olarak, AB 2020 Stratejisi'nin ana hatlarının belirlenmesi ve AB Mali Çerçeve Taslağı'nın süresinin dolması, OTP kapsamında yeni bir bütçe payı belirlenmeden önce AB'nin genel bir değerlendirme yapmasını ve fikir alışverişi sürecini başlatmasını gerektirmiştir. Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, AB'nin kurumsal yapısında önemli değişiklikler yaşanmış ve Avrupa Parlamentosu'nun (AP) yetkilerinin artırılması, reform sürecinin zeminini hazırlamıştır (Çalışkan, 2012,141).

Reform çalışmalarının hazırlık aşaması olarak kabul edilen 2010 yılında, AB Tarım Komiseri Dacian Cioloş, tarım sektöründe faaliyet gösteren paydaşları ve ilgili tarafları, OTP'nin geleceği hakkında fikir alışverişinde bulunmaya ve politika yapım sürecine aktif katılım sağlamaya davet etmiştir. Üç ay süren bu toplumsal tartışma platformu, AB Tarım Genel Müdürlüğü'nün internet sitesi üzerinden yürütülmüş ve yaklaşık 5.700 kişiye şu sorular yöneltilmiştir (Mantino, 2003,24),

- ✓ “Neden bir OTP'ye ihtiyaç var?”
- ✓ “Vatandaşlar tarımdan ne bekliyor?”
- ✓ “OTP'nin neden bir reforma ihtiyacı var?”
- ✓ “Geleceğin OTP'si için hangi araçlara ihtiyaç var?”

Bu sorulara verilen yanıtlar bağımsız otoriteler tarafından analiz edilmiş ve 18 Kasım 2010 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından “2020’ye Doğru OTP, Geleceğin Gıda, Doğal Kaynaklar ve Bölgesel Sorunlarını Karşılama” başlıklı bir belge yayımlanmıştır. Bu belgeyi takiben, 12 Ekim 2011’de “AB 2020 Öncelikleri ile Uyumlu Yasa Tasarıları” sunulmuş ve yaklaşık üç yıl süren tartışmaların ardından 26 Haziran 2013’te OTP reformu üzerine politik bir anlaşmaya varılmıştır. “Kırsal Kalkınma (EU) No 1305/2013”, “Finansman ve Kontroller gibi Yatay Konular (EU) No 1306/2013”, “Çiftçilere Doğrudan Ödemeler (EU) No 1307/2013” ve “Piyasa Önlemleri (EU) No 1308/2013” başlıklı tüzükler, 20 Aralık 2013’te AB Tarım Bakanları Konseyi tarafından kabul edilmiş ve Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanarak reform süreci tamamlanmıştır (Şener, 2015,40).

2013 OTP reformu, önceki reformlardan farklı olarak daha kapsamlı ve yenilikçi bir yaklaşım benimsemiştir. Reformun öne çıkan özellikleri arasında, OTP’nin iki sütununun bütüncül bir şekilde ele alınması, kırsal kalkınmanın güncel değerlerle uyumlu hale getirilmesi, AP’nin yasa koyucu rolünün artırılması ve hedeflerin AB 2020 Stratejisi ile uyumlu olarak belirlenmesi yer almaktadır. Ayrıca, “Yeşil Ödemeler” başlığı altında çevresel kamu yararının ön plana çıkarılması ve fonlamaların sorumluluğunun üye ülkelere devredilmesi gibi unsurlar, reformun diğerlerinden ayrılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda, doğal kısıtlamalara sahip arazilere ve küçük çiftçilere yönelik destekler artırılmıştır (EC, 2013).

Bu reform, tarımsal üretimde sürdürülebilirliği sağlamayı, çevresel etkileri azaltmayı ve kırsal kalkınmayı desteklemeyi hedefleyen kapsamlı bir politika değişikliği olarak öne çıkmıştır. Bu reform, AB’nin gelecekteki gıda güvenliği ve kırsal kalkınma stratejilerine yön veren önemli bir adım olmuştur.

Reformun temel hedefi, tutarlı gıda üretiminin sağlanmasıdır. Gıda güvenliği konusunda küresel ölçekte yaşanabilecek sorunlar öngörülerek, tarımsal üretimde çevresel etkilerin, hayvan ve bitki sağlığının ve gıda güvenilirliğinin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, iklim değişikliği ve doğal afetlerin önlenmesi amacıyla doğal çevrenin korunmasına yönelik önlemler alınmıştır (Şener, 2015,41).

Kırsal kalkınma alanında ise, özellikle genç çiftçilerin desteklenmesi ve tarım sektöründeki sürekliliğin sağlanması hedeflenmiştir. “Kırsal Kalkınma Tüzüğü “(1305/2013)”, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ve kırsal ekonomiyi birleştiren “LEADER” yaklaşımını ön plana çıkarmıştır (LEADER, 01.03.2024, <https://leaderturkiye.org/leader-yaklasimi/>).

2014-2020 dönemi AB Mali Çerçeve Taslağı'nda tarım payı, bir önceki döneme göre %2,8 azalarak %36,2 olarak belirlenmiştir. Bu payın %96'sı OTP'nin iki temel sütunu olan "doğrudan ödemeler" ve "kırsal kalkınma" başlıklarına ayrılırken, kalan %4'lük kısım gıda güvenliği, kriz rezervi, Avrupa Küreselleşme Fonu ve AR-GE gibi alanlara tahsis edilmiştir. Doğrudan ödemelerin toplam payı %73, kırsal kalkınmanın payı ise %23 olarak belirlenmiştir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2014,4).

Bu dönemde uygulanacak kırsal kalkınma politikalarının temelini bilgi, inovasyon ve teknolojik ilerlemeler oluşturmaktadır. Bu kapsamda, kırsal alanda yaşayanların eğitim ve mesleki gelişimlerine önem verilmiş ve tarım sektörünün modernize edilmesi planlanmıştır (Aksoylu ve Karaalp-orhan, 2022,184).

4.3.8. 2020 Sonrası Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikası

Küresel iklim değişikliği, tatlı su kaynaklarının azalması, sürdürülebilir olmayan tarım uygulamaları ve dünya genelinde yaşanan hızlı nüfus artışı ile demografik dengesizlikler, tarım arazilerinin azalmasına ve gıda güvencesi risklerinin artmasına neden olmaktadır. Bu durum, Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası (OTP) kapsamında daha sürdürülebilir ve kapsayıcı reformları gündeme almasını zorunlu kılmıştır. Özellikle 2020 yılı itibarıyla etkisini gösteren Covid-19 pandemisi, tarım ve gıda sistemlerinin ne derece kırılgan olduğunu ortaya koymuştur. 71 ülkenin çeşitli tarım ürünleri için ihracat kısıtlamaları getirmesi, gıda tedarik zincirlerinde ciddi aksaklıklara yol açmıştır. Pandemiye ek olarak artan jeopolitik gerilimler, ABD-Çin ticaret savaşları, Rusya-Ukrayna savaşı ve enerji krizleri gibi küresel dinamikler, tarımda dışa bağımlılığın azaltılması ve yerel üretimin teşvik edilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. (European Food Safety Authority, 02.03.2024, <https://www.efsa.europa.eu/en/>).

Bu gelişmeler ışığında, AB'nin 2020 sonrası OTP reformları, çevresel sürdürülebilirlik ve iklim değişikliğiyle mücadele hedefleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Söz konusu reformlar üç ana hedef çerçevesinde şekillenmiştir, ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik. Ekonomik hedefler kapsamında tarımsal üretimin rekabetçiliği artırılmak istenirken, çevresel hedefler çerçevesinde karbon salımının azaltılması, biyoçeşitliliğin korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı öne çıkmaktadır. Sosyal hedefler ise kırsal kalkınmanın desteklenmesi, küçük ölçekli çiftçilerin korunması ve genç çiftçilerin tarıma katılımının teşvik edilmesini içermektedir. 2023-2027 dönemi için ortak tarım politikası, on ana hedef etrafında şekillendirilmiştir. Sosyal, çevresel ve ekonomik hedeflere

odaklanan bu amaçlar, AB ülkelerinin OTP Stratejik Planlarını tasarladıkları temeli oluşturmuştur.

- ✓ Çiftçilere adil bir gelir sağlamak,
- ✓ Rekabetçiliği artırmak,
- ✓ Çiftçilerin gıda zincirindeki konumunu iyileştirmek,
- ✓ İklim değişikliğiyle mücadele,
- ✓ Çevresel bakım,
- ✓ Peyzajları ve biyolojik çeşitliliği koruma,
- ✓ Tarımda üretici kuşakların yenilenmesini desteklemek,
- ✓ Canlı kırsal alanlar,
- ✓ Gıda ve sağlık kalitesini korumak,
- ✓ Bilgi ve yeniliği teşvik etmek.

Şekil 4.2. 2023-2027 Dönemi İçin Ortak Tarım Politikası Ana Hedefleri(European Commission, 02.03.2024, <https://agriculture.ec.europa.eu/>).

Yeni OTP dönemi, “Yeşil Mutabakat” ve “Tarladan Sofraya Stratejisi” ile uyumlu bir şekilde, çevre dostu üretim modellerini desteklemekte ve dijitalleşmeyi kırsal alanlara entegre etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca performans odaklı ve esnek bir yapıya sahip olan yeni sistemde, üye devletlerin kendi ulusal stratejik planlarını hazırlamaları ve bu planlar doğrultusunda politikalarını uygulamaları öngörülmektedir. Bu bağlamda, OTP sadece

tarımsal üretim düzeyinde değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma, iklim uyumu ve sosyal adalet boyutlarında da etkili bir politika aracı olarak yeniden konumlandırılmıştır. (European Commission, 02.03.2024, <https://agriculture.ec.europa.eu/>).

4.4. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Uygulama Araçları

Avrupa Birliği, genişleme süreci çerçevesinde üye ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizlikleri azaltmayı hedefleyerek Bölgesel Politika kapsamında çeşitli finansal mekanizmalar geliştirmiştir. Bu kapsamda, özellikle yapısal fonlar ve uyum fonu gibi araçlar, ekonomik büyüme ve kalkınma potansiyeli düşük bölgelerin gelişimini desteklemek amacıyla önemli finansal araçlar olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, bu fonlar, Avrupa'daki bölgeler arasında daha dengeli bir kalkınma sağlamayı ve ekonomik entegrasyonu güçlendirmeyi hedefleyerek, AB'nin iç pazarının daha verimli ve sürdürülebilir bir şekilde işlemesine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, PHARE ve CARDS gibi uygulama araçları da, fonların etkin bir şekilde kullanılmasını ve genişleme sürecindeki bölgesel kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesini sağlayan destekleyici mekanizmalar arasında yer almaktadır.

4.4.1. Polonya ve Macaristan İçin Ekonominin Yeniden Yapılandırılması Programı (PHARE)

PHARE Programı, Avrupa Birliği tarafından, Avrupa Birliği'ne aday olan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin (CEECs) üyelik sürecine hazırlık yapabilmelerini sağlamak amacıyla bir ön katılım yardım aracı olarak oluşturulmuştur.

İlk kez 1989 yılında yalnızca Polonya ve Macaristan için başlatılan bu program, zamanla kapsamını genişleterek Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri (CEECs) için bir fırsat haline gelmiştir. PHARE Programı'nı kuran düzenlemelerde yapılan değişikliklerle birlikte, programın faydalanıcı ülkeleri arasında Çekoslovakya (1990) (Çek Cumhuriyeti ve Slovakya (1993)), Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Alman Demokratik Cumhuriyeti (1993) yer almıştır. 1991 yılında Arnavutluk, Estonya, Letonya ve Litvanya, 1992'de Slovenya, 1996'da ise Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek program kapsamında destek almaya başlamıştır. 1995 yılında Hırvatistan da bu listeye dahil edilmiştir (Niemann, 1993,430).

2000 yılına kadar Bosna-Hersek, Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti, Arnavutluk, Hırvatistan ve Yugoslavya PHARE programından yararlanmaya devam etmiştir. Ancak 2001 itibarıyla bu beş ülke, Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar Topluluk Yardımı Programı (CARDS) kapsamına

alınmıştır. PHARE Programı ilk oluşturulduğunda temel hedef, Polonya ve Macaristan'da ekonomik yeniden yapılanmayı desteklemektir. Bu kapsamda tarım, sanayi, enerji ve çevre koruma gibi alanlara odaklanılmıştır. Ancak 1993 Kopenhag Konseyi kararlarıyla PHARE Programı'nın hedefleri genişletilmiş ve altyapı yatırımlarına destek de programın kapsamına dahil edilmiştir (Langewiesche, 1995,412-413).

PHARE Programı, çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiriler, programın bireysel projelere finansman sağlaması ve aday ülkelerin merkezi hükümetleriyle Avrupa Komisyonu arasında doğrudan iletişim kurulmasını gerektirmesi gibi bürokratik engellerin arttığına işaret etmektedir. Ayrıca, yıllık programlama yaklaşımının benimsenmesi ve çok yıllık programlamaya geçilmemesi de eleştirilmiştir. Bu eleştiriler doğrultusunda, Avrupa Birliği PHARE Programı'na ek olarak iki yeni program başlatmıştır, ISPA (Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı) ve SAPARD (Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı). 2000-2006 yılları arasında uygulanan SAPARD, kırsal ve tarımsal kalkınmayı desteklerken, ISPA çevre koruma ve ulaşım alanlarında katkı sağlamıştır. PHARE Programı ise bu iki yeni programın kapsamına girmeyen alanlarda faaliyet göstermeye devam etmiştir (Selekoğlu, 2012,6).

PHARE Programı'nın üç ana hedefi bulunmaktadır. İlk hedef, faydalanıcı ülkelerdeki kamu yönetimi ve kurumlarının kapasitesini artırarak bu ülkelerin Avrupa Birliği (AB) üyeliği sonrasında etkin bir şekilde faaliyet gösterebilmelerini sağlamaktır. İkinci hedef, AB müktesebatıyla uyumu hızlandırarak, geçiş sürelerini en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Üçüncü hedef ise ekonomik ve sosyal uyumu teşvik edilmesini sağlamaktır.

PHARE, AB'nin hem katılım öncesi stratejisi hem de bölgesel entegrasyon stratejisi doğrultusunda tasarlanmıştır. Katılım öncesi strateji çerçevesinde, AB, aday ülkelere belirli bir zaman dilimi koymaksızın gelecekte üyelik taahhüdü sunmuş ve bu ülkelerden AB müktesebatını kabul etmelerini beklemiştir. Bölgesel entegrasyon stratejisi ise, AB'nin bölgedeki istikrarını sürdürmeyi hedeflemiş ve bu doğrultuda bir genişleme alanı yaratmayı amaçlamıştır. Her iki stratejinin ortak amacı, AB'nin mevcut sınırlarının ötesinde daha geniş bir yönetim alanı inşa etmek olmuştur (Renner ve Tauner, 2009,455).

PHARE Programı'nın 2000-2006 yılları arasındaki son döneminde, yardımlar iki ana öncelik etrafında yoğunlaşmıştır. Bu öncelikler, kurumsal kapasite geliştirme ile ekonomik ve sosyal uyuma yönelik yatırımlar olarak belirlenmiştir. İlk öncelik, iki temel destek alanını kapsamaktadır, “know-how” transferini içeren kurumsal kapasite geliştirme ve yatırım odaklı

kurumsal kapasite geliştirmedir. Bu çerçevede, Avrupa Birliği, aday ülkelerin ekonomik, sosyal, düzenleyici ve yönetsel kapasitelerini artırmaya yönelik gerekli yapıları, stratejileri, insan kaynaklarını ve idari kapasiteleri güçlendirmeleri için destek sunmayı amaçlamıştır. PHARE yardımlarının yaklaşık %30'u, "know-how" transferine ayrılmıştır. İkinci alan olan yatırım odaklı kurumsal kapasite geliştirme ise özellikle AB müktesebatına uyum sağlama süreciyle ilişkilidir ve bu alana PHARE kaynaklarının yaklaşık %35'i tahsis edilmiştir (Selekoğlu, 2012,7).

Öte yandan, PHARE Programı çerçevesinde ekonomik ve sosyal uyuma yönelik yatırımlar, piyasa ekonomisinin işleyişine katkı sağlamakta ve AB içindeki rekabet baskısına karşı çözümler geliştirilmesine destek sunmaktadır. Bu hedef doğrultusunda, PHARE bütçesinin yaklaşık %35'i tahsis edilmiştir. PHARE kaynaklarının dağılımı ise, faydalanıcı ülkelerin özel ihtiyaçları ve kaynakları etkin bir şekilde kullanma kapasitesi göz önünde bulundurularak belirlenmiştir (Börzel ve Risse, 2009,14).

Tablo 4.5. PHARE Programı Ülkelere Tahsis Edilen Bütçe (Milyon Euro)(EP, 18.03.2024, www.enlargement.ec.europa.eu/index_en).

ÜLKE	1990-1996	1997-1999	2000-2003	2004-2006	TOPLAM
BULGARİSTAN	539,00	314,80	644,80	859,50	2.358,10
KIBRIS RUM KESİMİ			43,10	18,60	61,70
ÇEK CUMHURİYETİ	429,00	191,90	405,20	36,10	1.062,20
ESTONYA	130,30	59,40	138,60	17,70	346,00
MACARİSTAN	683,80	283,60	475,60	35,90	1.478,90
LETONYA	132,00	116,70	154,50	19,50	422,70
LİTVANYA	179,00	156,20	437,60	35,70	808,50
MALTA			36,00	21,00	57,00
POLONYA	1.388,50	632,30	1.858,40	114,90	3.994,10
ROMANYA	726,10	458,20	1.105,80	1.381,50	3.671,60
SLOVAKYA	218,50	225,20	332,10	29,40	805,20
SLOVENYA	91,00	101,40	148,50	17,50	358,40
ÇOK ÜLKELİ	1.446,80	586,50	874,80	340,60	3.248,70
YARDIM TOPLAMI	5.964,00	3.126,20	6.655,00	2.927,90	18.673,10

PHARE Programı ilk kez 1990 yılında uygulanmaya başladığında AB'nin yardım taahhüdü 475 milyon euro olarak belirlenmiştir. 1990'dan 2006'ya kadar PHARE taahhütleri sürekli olarak artış göstermiştir. Programın sona erdiği 2006 yılında AB taahhüdü 1.772 milyon euroya ulaşmıştır. Bu artış, faydalanıcı ülkelerin sayısının artması ve Avrupa Birliği bütçesinin önemli ölçüde genişlemesiyle ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır.

Avrupa Komisyonu, PHARE kapsamında her bir faydalanıcı ülkeye ne kadar yardım tahsis edileceğine karar vermektedir. Bu kararı verirken öncelikli olarak nüfus ve kişi başına düşen GSYİH'yi dikkate almaktadır. Ancak ihtiyaçlar, kaynakların etkin kullanım kapasitesi, önceki performans ve Katılım Ortaklığı'nın uygulanmasındaki ilerleme gibi faktörler de değerlendirme kriterleri arasında yer almaktadır. Bu dönemde PHARE kapsamında CEECs sağlanan yardımların miktarını gösteren tablo 4.1.'de görüldüğü üzere Polonya, 3.618 milyon euro ile en yüksek yardımı alan faydalanıcı olmuştur. Polonya'yı 2.957 milyon euro ile Romanya takip ederken, Bulgaristan 1.800 milyon euro ile üçüncü sırada yer almıştır (Sedelmeier, 2005,143).

PHARE Programı, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ni AB üyeliğine hazırlamak amacıyla AB mali yardımlarını içeren bir araçtır. Bu program, müktesebata uyumu desteklemek ve AB farkındalığını artırmak yoluyla bu ülkeleri hazırlamıştır. Ayrıca PHARE, bu ülkeleri üyelik sonrası faydalanabilecekleri yapısal fon uygulamalarına hazırlamayı da amaçlamış ve bu nedenle yapısal fon modelini takip etmiştir.

4.4.2. Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı (ISPA)

ISPA, Avrupa Birliği'nin aday Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine 2000 ile 2006 yılları arasında uyum sürecini hızlandırmak amacıyla mali yardım sağlamak için uyguladığı eski bir katılım öncesi yardım aracıdır. ISPA programı kapsamında çevre ve ulaşım olmak üzere iki temel alan desteklenmiştir. Bu alanlardaki proje öncelikleri, Katılım Ortaklığı, AB mevzuatının benimsenmesine yönelik Ulusal Program, Ulusal Kalkınma Programı, Düzenli Raporlar ve Çevre ve Ulaşım Sektörleri için Ulusal ISPA Stratejilerine göre belirlenmiştir (EC, 20.03.2024, www.ec.europa.eu)

- Ulaşım alanında Avrupa Birliği, Batı Avrupa'dan Doğu Avrupa'ya kara yolları, demir yolları, iç su yolları, havaalanları ve deniz limanları gibi Trans-Avrupa Ulaşım Ağlarını iyileştirmeyi hedefleyen projeleri desteklemeyi amaçlamıştır. Bu sayede AB ile aday ülkeler arası geçiş kolaylaştırılarak entegrasyon geliştirilmiştir.
- Çevre alanında yardımlar, içme suyu, atıksu arıtma, katı atık geri dönüşümü ve hava kirliliği konularına odaklanmıştır. Bu yolla AB, faydalanıcı ülkelerin çevresel mevzuata ve katılım ortaklıklarına uyum sağlamalarını amaçlamıştır.
- Ulaşım ve çevre alanlarındaki yardımlara ek olarak, ISPA programı kapsamında faydalanıcı ülkelerin proje yaratma ve proje yönetim kapasitelerini geliştirmeye yönelik faaliyetlere destek sağlanmıştır. Bu

sayede Avrupa Birliği'nin ISPA yardımları ile verimlilik artışı sağlanmaya çalışılmıştır.

2000 ile 2006 döneminde Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya olmak üzere on Orta ve Doğu Avrupa ülkesi ISPA kapsamında yardım almıştır. 1 Mayıs 2004 tarihinde bu on ülkeden sekizi AB üyesi olmuş ve bu gelişme sonrasında ISPA programından çıkarılmıştır. Bu tarihe kadar AB, bu on ülkeye yılda yaklaşık 1.080 milyon euro tutarında yardımda bulunmuştur (YılmazveTolunay, 2007,130).

Tablo 4.6. ISPA Programı Ülkelere Tahsis Edilen Bütçe (Milyon Euro), (European Commission, 2004, ISPA Annual Report).

Ülke	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Total
Bulgaristan	104	106,8	104,6	113	135	147	158	868,4
Çek Cumhuriyeti	70	66,9	80,5	76	-	-	-	293,4
Estonya	28,2	29,9	30,4	31	-	-	-	119,5
Macaristan	88	90,8	94,1	96	-	-	-	368,9
Letonya	46,7	48,1	46,5	54	-	-	-	195,3
Litvanya	52,2	50,5	61,2	53	-	-	-	216,9
Polonya	307	406,6	362,8	378	-	-	-	1.454,4
Romanya	239,2	245,6	256,6	261	316	342	368	2.028,4
Slovakya	42,50	48,1	54,1	51				195,7
Slovenya	-	-	-	-	-	25	35	60
Toplam	997,4	1.109,3	1.107,4	1.128	451	514	561	5.868.1

2004'te faydalanıcı ülkelerin sayısının ondan ikiye düşmesi nedeniyle yıllık taahhüt AB tarafından yaklaşık 450 milyon euro olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu yeniden düzenleme sonrasında ISPA yardımlarının %30'u Bulgaristan'a, %70'i ise Romanya'ya tahsis edilmiştir. 2004 genişlemesinden sonra Bulgaristan ve Romanya ISPA'dan faydalanmaya devam etmiş, diğer sekiz ülke ise AB'nin yeni üyeleri olarak Uyum Fonu'ndan faydalanmaya başlamıştır. Hırvatistan'ın adaylığının Haziran 2004'te kabul edilmesi sonrasında Hırvatistan da 1 Ocak 2005 itibarıyla ISPA programından faydalanmaya başlamıştır.

Tablo-4.2'de gösterildiği gibi, 2000-2003 yılları arasında Polonya 1.076,4 milyon euro ile ISPA bütçesinden en büyük payı alan ülke olmuştur. Polonya'yı, 741,4 milyon euro ile Romanya ve 315,4 milyon

euro ile Bulgaristan takip etmiştir. Ancak 2004 AB genişlemesi sonrasında Polonya ISPA'dan çıkarılarak Uyum Fonu'ndan faydalanmaya başlamıştır. Bulgaristan ve Romanya ISPA'dan faydalanmaya devam etmiş ve böylece Romanya toplamda 2.028,4 milyon euro ile en fazla yardım alan ülke olmuştur.

Komisyon, her faydalanıcı ülkeye ne kadar yardımda bulunulacağına, nüfus, satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSYİH ve yüzölçümü gibi kriterleri dikkate alarak karar vermiştir. Bu sistem, Uyum Fonu'nun tahsisatlarında kullanılan sistemle aynı sistemdir. Bu şekilde Komisyon, yardımların dengeli bir şekilde dağıtılmasını sağlamıştır. ISPA programı “Yaparak Öğrenme” açısından önem taşımaktadır, çünkü faydalanıcı ülkeleri Uyum Fonu'na ve bu sayede üyelik dönemine hazırlanmıştır. Bu durum, Uyum Fonu'nun uygulandığı sisteme oldukça benzer bir sistemle yürütülmüştür (Karataş, 2010,62).

4.4.3. Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Katılım Programı (SAPARD)

SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development), Avrupa Birliği tarafından 2000-2006 döneminde aday Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik mali yardımlar sağlamak üzere oluşturulmuş üçüncü program olmuştur. Program, 21 Haziran 1999 tarihli ve 1268/1999 sayılı Konsey Tüzüğü'nün kabul edilmesiyle hayata geçirilmiştir. Tüzük uyarınca, SAPARD Programı'nın genel amacı, 10 aday Orta ve Doğu Avrupa ülkesi (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya) için tarım ve kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamak olarak belirlenmiştir. 20 Aralık 2004 tarihinde kabul edilen 2257/2004 sayılı Konsey Tüzüğü ile Hırvatistan da programa dahil edilmiştir (EC, 23.03.2023, www.eur-lex.europa.eu).

PHARE ve ISPA programlarında olduğu gibi, SAPARD'da Avrupa Birliği aday ülkelerinin ilgili alanlarda AB mevzuatına uyum süreçlerini hızlandırmayı hedeflemiştir. Özellikle tarım ve kırsal kalkınma bağlamında önemli bir rol üstlenen SAPARD, aday ülkelerin tarım sektörlerini ve kırsal bölgelerini Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası (CAP) standartlarına ulaştırmak amacıyla mali ve teknik destek sağlamıştır. SAPARD'ın dayandığı yasal düzenlemeler doğrultusunda, her aday ülkenin kendi öncelikli gelişim alanlarını belirleme yetkisi bulunmaktadır. Bu çerçevede, Tüzüğün 2. ve 4. maddeleri kritik bir rol oynamıştır. Madde 4 (2) kapsamında verilen destekler, pazar verimliliğini artırmayı, sağlık sektöründe kalite standartlarını

yükseltmeyi ve çevre koruma ilkeleri doğrultusunda kırsal bölgelerde istihdam olanakları yaratmayı hedefleyen projeler geliştirmiştir. SAPARD, aday ülkelerin kırsal kalkınma stratejilerinde temel bir yapı taşı oluşturmuş ve bu ülkelerin AB üyeliği öncesindeki dönüşüm süreçlerine önemli katkılarda bulunmuştur (Can, 2007,52-54).

Madde 2, bu destekleri ayrıntılı hale getirerek toplamda 15 farklı tedbirle desteklenecek alanları tanımlamıştır. Bu tedbirler (Oktay veÇukur, 2004,137).

1. Tarımsal işletmelere yatırımlar,
2. Tarımsal ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasının iyileştirilmesi,
3. Kalite, veterinerlik ve bitki sağlığı kontrolleri, gıda kalitesi ve tüketiciyi koruyan yapıların iyileştirilmesi,
4. Çevrenin korunmasına ve kırsal dokunun sürdürülmesine yönelik tarımsal üretim yöntemleri,
5. Ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi,
6. Çiftlik destek ve yönetim hizmetlerinin kurulması,
7. Üretici gruplarının kurulması,
8. Köylerin yenilenmesi ve kırsal mirasın korunması,
9. Arazi düzenlemesi ve yeniden parsellenmesi,
10. Arazi kayıtlarının kurulması ve güncellenmesi,
11. Mesleki eğitimin geliştirilmesi,
12. Kırsal altyapının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi,
13. Tarımsal su kaynaklarının yönetimi,
14. Ormancılık ve özel orman sahiplerinin orman işletmelerine yatırımları,
15. SAPARD kapsamındaki tedbirlere ilişkin teknik yardım (hazırlık ve izleme çalışmaları, bilgilendirme kampanyaları).

2000-2006 döneminde SAPARD programının yıllık bütçesi 10 aday ülke için 540 milyon euro olarak belirlenmiştir. Ancak 2004 yılındaki AB genişlemesiyle birlikte yararlanıcı ülke sayısı ikiye düşmüştür. Bu nedenle Komisyon bütçeyi yeniden düzenleyerek 2004, 2005 ve 2006 yılları için yaklaşık 250 milyon euro olarak belirlemiştir. Bu dönemde yararlanan

iki ülke Bulgaristan ve Romanya olmuştur (KPMG, 23.03.2024, www.agriculture.ec.europa.eu).

Tablo 4.7. SAPARD Programı Ülkelere Tahsis Edilen Bütçe (Milyon EURO) (KPMG, 23.03.2024, www.agriculture.ec.europa.eu).

Ülke	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam
Bulgaristan	53	54,1	55,6	56	68	73	79	438,7
Çek Cumhuriyeti	22,40	22,9	23,5	24	-	-	-	92,8
Estonya	12,3	12,6	12,9	13	-	-	-	50,8
Macaristan	38,7	39,5	40,6	41	-	-	-	159,8
Letonya	22,2	22,7	23,3	24	-	-	-	92,2
Litvanya	30,3	30,9	31,8	32	-	-	-	125
Polonya	171,5	175,1	179,9	182	-	-	-	708,5
Romanya	153,2	156,3	160,6	162	158	171	184	1145,1
Slovakya	18,6	19	19,5	20	-	-	-	77,1
Slovenya	6,4	6,6	6,8	7	-	-	-	26,8
Hırvatistan	-	-	-	-	-	-	-	25
Toplam	528,6	539,7	554,5	561	226	244	288	2941,8

2000-2006 döneminde Romanya, SAPARD programından toplamda en yüksek yardım alan ülke olmuştur. Ancak 2004'e kadar Polonya en fazla yardım alan ülke konumunda olmuştur. Romanya'dan sonra Polonya 708,5 milyon euro ile ikinci, Bulgaristan ise 438,7 milyon euro ile üçüncü sırada yer almıştır. Görüldüğü üzere, yardım miktarları ülkeden ülkeye önemli ölçülerde farklılık göstermiştir. Bunun nedeni, Komisyon'un yardımların dağılımını belirlerken tarımsal nüfusun büyüklüğü, tarım arazilerinin genişliği, kişi başına düşen GSYH ve özel bölgesel koşullar gibi faktörleri dikkate almasından kaynaklanmaktadır. SAPARD programı, üyelik öncesi dönemde ülkelerin tarım ve kırsal kalkınma sorunlarını çözmelerine katkı sağlamış ve AB'nin Ortak Tarım Politikası ile ilgili mevzuata uyumu artırmaya çalışmıştır.

4.4.4. Batı Balkanlarda Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrara Yönelik Topluluk Yardımı (CARDS)

CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation) Programı, Avrupa Birliği tarafından 2000-2006 yılları arasında uygulanan bir katılım öncesi yardım mekanizmasıdır. Programın temel amacı, Güneydoğu Avrupa ülkeleri (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan,

Kosova, Karadağ, Sırbistan ve Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti) ile Avrupa Birliği arasındaki istikrar ve ortaklık sürecini desteklemektir (EU, 25.05.2024, www.enlargement.cc.europa.eu).

Daha geniş bir perspektiften değerlendirildiğinde, Avrupa Birliği'nin bu program aracılığıyla ulaşmayı hedeflediği nihai amaç, çevresinde güvenlik ve refahı artırmaktır. Özellikle Güneydoğu Avrupa bölgesi, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde meydana gelen çatışmalar nedeniyle yaşadığı derin insani ve ekonomik kayıplar, altyapı sistemlerine ciddi ölçüde zarar vermiştir. Savaşlar nedeniyle çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ve yaralanmış, yerinden edilme vakaları artmış ve beklenmedik boyutlarda bir mülteci krizi ortaya çıkmıştır. Bu sürecin en ağır etkilerinden biri, Mart-Haziran 1999 tarihleri arasında gerçekleşen Kosova Savaşı olmuştur. Zaten kırılgan bir yapıya sahip olan bölgesel ekonomi, savaşın etkisiyle daha da sarsılmış, ticaret akışları kesintiye uğratmıştır (Oduncu, 2019,13).

Kosova Savaşı, Avrupa Birliği'nin Güneydoğu Avrupa'ya yönelik stratejik yaklaşımında derin bir dönüşüme yol açmıştır. Bu çerçevede, bölgedeki yeniden yapılanma, ekonomik kalkınma ve siyasi istikrarın desteklenmesi amacıyla Avrupa Birliği tarafından CARDS programı hayata geçirilmiştir. Program, savaşın yol açtığı tahribatın giderilmesi ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinin Avrupa entegrasyon sürecine dahil edilmesi için önemli bir finansal ve yapısal destek mekanizması olarak tasarlanmıştır (Bartlett ve Samardzija 2000,248).

Batı Balkan ülkelerinin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecine yönelik en önemli çerçevelerden biri, İstikrar ve Ortaklık Süreci'dir. Bu süreç, aday ülkelerin AB'ye entegrasyonunu sağlayacak reformları hayata geçirmelerini gerektirmektedir. Başlangıç aşamasında üç temel yükümlülüğün yerine getirilmesi öngörülmektedir, (Ağca, 2010,49).

1. Pazar ekonomisine geçiş, Ekonomik reformların uygulanması ve piyasa mekanizmalarının güçlendirilmesi,
2. Bölgesel iş birliğinin artırılması, Komşu ülkelerle ekonomik ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi,
3. İstikrarın sağlanması, Hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi ve demokratik kurumların güçlendirilmesi.

Bu koşulların aşamalı olarak yerine getirilmesi, ülkelerin AB müktesebatına uyum sağlamasını kolaylaştırmakta ve tam üyeliğe giden yolu açmaktadır.

CARDS programı, faydalancı ülkeler açısından PHARE, ISPA ve SAPARD programlarından farklı bir yapıya sahiptir. Avrupa Birliği,

CARDS programı aracılığıyla potansiyel aday ülke statüsündeki devletlere mali ve teknik destek sağlamayı amaçlamıştır. Buna karşılık, PHARE, ISPA ve SAPARD programları ise resmi aday ülke statüsüne sahip devletlerin Avrupa Birliği'ne üyelik süreçlerini desteklemek üzere tasarlanmıştır. Her ne kadar CARDS kapsamındaki ülkeler resmi olarak aday ülke statüsüne sahip olmasalar da Avrupa Birliği, destek sağladığı ülkeleri üyelik perspektifine göre sınıflandırmıştır. Bu bağlamda, resmi aday ülkelere PHARE, ISPA ve SAPARD programları kapsamında mali ve yapısal yardımlar sağlanırken, potansiyel aday ülkeler CARDS programı aracılığıyla desteklenmiştir. Böylece, AB entegrasyon süreci kapsamında ülkeler arasında farklılaşan bir yardım mekanizması oluşturulmuştur (EP, 30.03.2024, www.europarl.europa.eu).

CARDS programı, 5 Aralık 2000 tarihinde kabul edilen 2666/2000 sayılı Konsey Tüzüğü ile hayata geçirilmiştir. CARDS öncesinde, aynı coğrafyada yer alan ülkeler, Avrupa Birliği'nin PHARE programı kapsamında desteklenmekteydi. Ancak, CARDS programının devreye girmesiyle birlikte PHARE programında bazı önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler sonucunda, Bosna-Hersek, Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti, Arnavutluk, Hırvatistan ve Yugoslavya, PHARE programı kapsamı dışına çıkarılmış ve tek bir mekanizma olan CARDS ile desteklenmeye başlanmıştır (Selekoğlu 2012,18).

CARDS programı, Avrupa Birliği'nin bu bölgedeki yeniden inşa, kalkınma ve istikrar hedeflerine ulaşmasını sağlamak için beş temel alanda destek sunmuştur, (EU, 30.03.2024, www.enlargement.ec.europa.eu).

- Adalet ve İçişleri, Hukukun üstünlüğü, güvenlik reformları ve içişleri yönetimi,
- İdari Kapasite Geliştirme, Kamu yönetim reformlarının güçlendirilmesi,
- Ekonomik ve Sosyal Gelişme, Ekonomik reformların teşvik edilmesi, sosyal politikaların güçlendirilmesi,
- Demokratik İstikrar, İnsan hakları, basın özgürlüğü ve organize suçlarla mücadele,
- Çevre ve Doğal Kaynaklar, Sürdürülebilir çevre politikalarının uygulanması.

CARDS programı çerçevesinde belirtilen spesifik önlemler, bölgedeki yeniden inşa ve istikrarın sağlanmasını, mültecilerin geri dönüşünü ve mağdurların desteklenmesini kapsamaktadır. Program, aynı zamanda

demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık hakları alanlarında kurumsal ve yasal yapıların yeniden yapılandırılmasını öngörmektedir. Ekonomik reformların teşvik edilmesi, yoksulluğun azaltılması, cinsiyet eşitliği, eğitim ve çevre bilincinin artırılması da programın öncelikleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, bölgesel ve uluslararası iş birliğinin artırılması, küresel sorunların çözümünde ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynamaktadır (Genç, 2019,37).

2000-2006 yılları arasında CARDS programı kapsamında yaklaşık 4,2 milyar euro tutarında bir yardım taahhüdü yapılmış, bu süreçte 4,02 milyar euro'luk sözleşme imzalanmış ve bunun sonucunda 3,85 milyar euro, belirlenen faydalancı ülkelere ödenmiştir. Bu dönemde, en yüksek yardımlar sırasıyla Sırbistan ve Kosova'ya verilmiştir (EU, 30.03.2024, www.enlargement.ec.europa.eu).

Tablo 4.8. CARDS Programı Ülkelere Tahsis Edilen Bütçe (Milyon Euro), (European Commission. 2007, CARDS Annual Report)

Ülke	2001	2002	2003	2004	2006	2006	Toplam
Arnavutluk	33,50	42,90	38,50	62,00	40,20	42,50	259,60
Bosna Hersek	105,23	60,50	50,60	62,10	44,00	43,80	366,23
Hırvatistan	54,00	56,00	59,00	77,00	-	-	246,00
Kosova	155,50	162,54	62,28	72,60	72,50	46,50	571,92
Makedonya	65,40	34,50	33,50	51,00	37,50	32,50	254,40
Karadağ	16,30	12,00	12,00	16,76	23,12	20,71	100,89
Sırbistan	143,50	170,70	220,00	207,13	147,17	157,46	1.045,96
Toplam	573,43	539,14	475,88	548,59	364,49	343,47	2.845,00

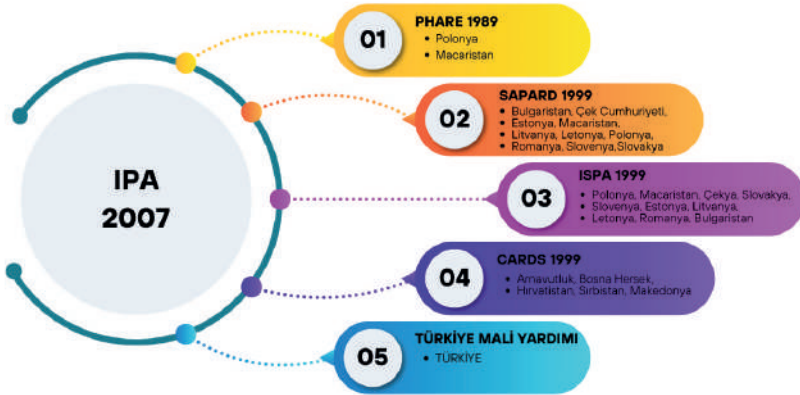
CARDS programı, Avrupa Birliği için büyük bir öneme sahip olmuştur. Zira, savaşların yıkıcı etkileriyle mücadele eden Güneydoğu Avrupa ülkelerine önemli katkılar sağlamıştır. Bu ülkelerin AB ile istikrar ve ortaklık sürecine dahil edilmesi, bölgenin yeniden inşası ve kalkınma sürecini hızlandıracaktır. Bu bağlamda, AB, söz konusu ülkelerde pazar ekonomisine geçişi teşvik etmeyi ve bölgesel iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Böylelikle, doğrudan Güneydoğu Avrupa'nın, dolaylı olarak ise tüm Avrupa'nın istikrarına katkıda bulunulması planlanmıştır (Karataş, 2010,74).

4.4.5. Katılım Öncesi Yardım Mekanizması (IPA)

Avrupa Birliği, katılım öncesi yardımların daha etkili ve tutarlı bir şekilde sonuç vermesi amacıyla, aday ve potansiyel aday ülkeler için mevcut

yardım araçlarını sadeleştirme ve merkezileştirme gerekliliği duymuştur. Bu ihtiyacın başlıca sebepleri arasında, yardımların çeşitliliği ile AB müktesebatının geniş kapsamı bulunmaktadır. Bu bağlamda, 2007-2013 dönemine ait bütçe çerçevesinde birlik, faaliyetlerini düzenli ve tutarlı bir biçimde sürdürmeyi, mevcut kaynakları daha verimli kullanmayı ve yardım süreçlerinin karmaşıklığını azaltmayı hedeflemiştir. Bunun sonucunda, yeni bir dış yardım aracı oluşturulmuştur (Karataş, 2010, 45).

17 Haziran 2006 tarihinde kabul edilen 1085/2006 sayılı Konsey Tüzüğü ile yürürlüğe giren ve Katılım Öncesi Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA) olarak adlandırılan bu yeni mekanizma, daha önce uygulanan ISPA, SAPARD, PHARE, CARDS ve Türkiye Mali Yardımı programlarının entegrasyonu ile şekillenmiştir (OJ, 2006, 12).

Şekil 4.3. AB Katılım Öncesi Yardım Araçlarının Gelişim Süreci, (Yazar tarafından derlenmiştir).

IPA, Avrupa Birliği'ne aday ve potansiyel aday ülkelerin reform süreçlerini desteklemek amacıyla finansal ve teknik yardımlar sunmaktadır. Bu yardımlar, genişleme sürecindeki ülkelerin kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesine, ekonomik kalkınmalarına ve AB'ye uyum süreçlerini hızlandırmalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. IPA'nın temel hedefi, söz konusu ülkelerin ekonomik, sosyal ve idari alanlarda kayda değer ilerlemeler elde etmelerini sağlamaktır (Karataş, 2010, 84).

Tablo 4.9. IPA Kapsamında Ülkelere Tahsis Edilen Bütçe (Million Euro), (European Commission. (2024). Overview).

Ülke	Toplam Miktar
Türkiye	4.831.625.128
Hırvatistan	1.000.177.027
Makedonya	619.290.031
Karadağ	236.625.200
Arnavutluk	597.290.813
Bosna-Hersek	658.501.243
Kosova	637.600.143
Sırbistan	1.392.067.970
Toplam	9.973.177.555

IPA için 2007-2013 yılları arasında tahsis edilen bütçe yaklaşık 4,8 milyon €'dur. Bu miktar, toplam IPA bütçesinin %48'ini oluşturmaktadır. Tablo-4.5 incelendiğinde, Türkiye'nin birinci bileşenden en büyük payı aldığı görülmektedir. Türkiye'yi takiben, potansiyel aday ülkelerden biri olan Sırbistan ikinci sırada yer almaktadır. Sırbistan, 2007-2013 dönemi boyunca birinci bileşen kapsamında 1.392 milyon € almıştır. Ardından, Hırvatistan 1.000 milyon € ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA), Avrupa Birliği'nin sürdürülebilir ekonomik iyileşme, enerji arzı güvenliği, taşımacılık, çevre ve iklim değişikliği gibi alanlarda belirlediği hedeflere ulaşmasına destek sağlamayı amaçlayan bir mekanizma olarak beş ana bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenler şunlardır, (OJ, 2007).

1. Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapının Güçlendirilmesi
2. Sınır Ötesi İşbirliği
3. Bölgesel Kalkınma
4. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi
5. Kırsal Kalkınma

Bu bileşenler, IPA'nın amacına ulaşabilmesi için belirli alanlarda destek sağlamakta ve aday ülkelerin AB müktesebatına uyum süreçlerini hızlandırmak için kapsamlı bir yapı sunmaktadır. IPA, faydalanıcı ülkelerin Avrupa Birliği üyeliği sürecindeki ihtiyaç ve önceliklere dayalı projeleri destekleyerek gerekli idari kapasitelerin oluşturulmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede IPA, aday ve potansiyel aday ülkelerin AB

müktesebatına uyum süreçlerini hızlandırmaya ve ekonomik ile sosyal reformları teşvik etmeye yönelik bir yapı sunmaktadır (Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 02.042024, <https://www.ab.gov.tr/5.html>).

1085/2006 sayılı Konsey Tüzüğü'nün uygulanmasına dair düzenlemeler, 718/2007 sayılı Komisyon Tüzüğü ile belirlenmiştir. Bu düzenleme çerçevesinde, yararlanıcı ülkelere belirli sorumluluklar yüklenmiştir. Öncelikle, her bileşenin öncelikleri ve müdahale alanları tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda, yararlanıcı ülkeler, çok yıllık göstergeler sunan planlama belgeleri (Multi-annual Indicative Planning Documents - MIPD) hazırlamak zorundadırlar. Bu belgelerde, yardım önceliklerinin belirlenmesi, karşılaşılan zorluklar, seçilen müdahale alanları, beklenen sonuçlar ve mali dağılımlar gibi temel unsurlar yer almaktadır. Ayrıca, yararlanıcı ülkeler, AB mali yardımlarını yönetmek için gerekli yetkili otoriteleri ve organları belirlemekle yükümlüdür. Yardım yönetimi, izleme, fon kullanımı, geri alım ve denetim gibi unsurlar çerçeve anlaşmalarında tanımlanmaktadır. Gerekğinde, her bileşene özgü hükümleri içeren sektörel ve finansman anlaşmaları da hazırlanmaktadır (OJ, 2007).

4.5. Avrupa Birliği Tarımı, Tarımsal Üretim, Ürün Çeşitliliği ve Küresel Konumu

Avrupa Birliği tarımı, tarihsel süreçte önemli dönüşümler geçirmiş, günümüzde ise ürün çeşitliliği, yüksek verimlilik ve küresel ticaretteki etkin rolüyle dikkat çeken bir yapıya ulaşmıştır. Tarımsal üretimde hem geleneksel hem de modern yöntemlerin bir arada kullanıldığı AB, zengin ürün yelpazesıyla sadece iç pazarı değil, dünya pazarlarını da beslemektedir. Özellikle 1980'lerden itibaren uygulamaya konan Ortak Tarım Politikası sayesinde ithalatçı konumdan ihracatçı bir yapıya geçiş sağlanmış; şarap, zeytinyağı ve süt ürünleri gibi kalemlerde küresel ölçekte rekabet gücü kazanılmıştır. Tarımsal hasılanın tarihsel gelişimi, AB'nin üretim yapısındaki dönüşümü ve ekonomik önceliklerinin değişimini ortaya koyarken, tarım sektörü günümüzde yalnızca ekonomik değil aynı zamanda çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik açısından da stratejik bir alan haline gelmiştir.

4.5.1. Avrupa Birliği Tarım Sektörünün Yapısı

AB tarımında üretim değeri açısından Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, Polonya, Hollanda ve Romanya öne çıkmaktadır. 2022 verilerine göre, AB tarımsal üretiminin yaklaşık %75'i bu yedi ülkeden sağlanmaktadır. Bu ülkeler hem üretim hacmi hem de çeşitlilik açısından AB tarımının omurgasını oluşturmaktadır. Tarımda kullanılan arazi varlığı da ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermekte; örneğin Romanya'da işlenen tarım

arazisi yaklaşık 13 milyon hektar iken, Malta'da bu rakam 7.800 hektar seviyesindedir (Çukur ve Çukur, 2024,358).

AB tarımında uygulanan Ortak Tarım Politikası, sektörü düzenleyen ve destekleyen en önemli mekanizmadır. OTP, üreticilerin gelirlerini desteklemek, arz-talep dengesini korumak ve kırsal kalkınmayı teşvik etmek gibi hedeflerle tarım sektörünün sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışmaktadır. Bu politika sayesinde, AB'de tarımsal üretim modernize edilmiş, verimlilik ve rekabet gücü artırılmıştır. Ayrıca OTP kapsamında sağlanan doğrudan ödemeler ve kırsal kalkınma destekleri, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ayakta kalmasını ve gelişmesini mümkün kılmıştır (Denizoğlu, 2021,781).

Tarım sektörü, AB ekonomisinde küçülen bir paya sahip olsa da, kırsal alanlarda sosyal yapının korunması ve istihdam açısından kritik bir öneme sahiptir. AB ülkelerinde tarımda çalışan nüfusun azalması, teknolojik gelişmeler ve tarımsal verimlilik artışlarıyla ilişkilidir. Ancak bu durum, kırsal bölgelerde iş gücü piyasasında önemli değişikliklere yol açmakta ve kırsal kalkınma politikalarının önemini artırmaktadır (Aksoylu ve Karaalp-orhan, 2022,182).

Avrupa Birliği tarım sektörü, farklı coğrafi koşullar ve üretim yapıları nedeniyle heterojen bir yapıya sahip olmakla birlikte, OTP çerçevesinde koordineli bir şekilde yönetilmekte ve desteklenmektedir. Bu yapı, AB'nin hem iç pazarında gıda güvenliğini sağlamasına hem de küresel tarım ticaretinde rekabetçi bir konum elde etmesine olanak tanımaktadır. AB tarımı, sürdürülebilirlik, verimlilik ve kırsal kalkınma hedefleri doğrultusunda evrilmeye devam etmektedir.

4.5.1. Avrupa Birliği'nin Tarım Ürünleri Ticareti, İthalat, İhracat ve Ortak Tarım Politikasının Dönüştürücü Etkisi

Avrupa Birliği (AB), tarım ürünleri ticaretinde hem önemli bir ithalatçı hem de ihracatçı konumundadır ve dünya tarım ticaretinde belirleyici bir aktör olarak öne çıkmaktadır. AB'nin tarımsal ithalat ve ihracat profili, iklim koşulları, üretim yapısı ve Ortak Tarım Politikası (OTP) gibi faktörlerin etkisiyle şekillenmekte olup, yıllar içinde önemli değişiklikler göstermiştir.

Avrupa Birliği, dünya tarım ihracatında lider ülkelerden biridir ve özellikle şarap, zeytinyağı, süt ürünleri, et, sebze ve tahıllar gibi yüksek katma değerli ürünlerde güçlü bir ihracat kapasitesine sahiptir. AB'nin ihracatında, gelişmiş ekonomiler önemli pazarlar oluştururken, gelişmekte olan pazarlara yönelik ihracat da artış göstermektedir. Örneğin, Fransız şarapları, İspanyol zeytinyağı ve Alman etleri dünya çapında tanınmakta ve talep görmektedir. 2004-2014 döneminde AB'nin gıda ve tarım ürünleri ihracatı yıllık ortalama

%8,6 artış göstermiştir ve 2014 yılında yaklaşık 122 milyar Euro seviyesine ulaşmıştır.

1980'lerin sonlarından itibaren AB'nin tarım ticaretinde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. 1980'lerde bazı ürünlerde ithalatçı konumunda olan AB, 1990'lardan sonra OTP kapsamında uygulanan destekler ve sübvansiyonlarla üretimini artırmış, böylece ihracatçı konuma yükselmiştir. OTP, üretici gelirlerini destekleyerek üretim kapasitesini artırmış ve dışa bağımlılığı azaltmıştır. Ancak, Gümrük Birliği sonrası Türkiye-AB tarım ürünleri ticaretinde ithalat ve ihracat hacimleri artarken, yapısal bazı sorunlar nedeniyle Türkiye açısından olumsuz etkiler de gözlenmiştir.

Tablo 4.10. AB Tarım Ticaretindeki Dönüşüm ve Etkileyen Faktörler, (Tetik, 2015,4).

<i>Dönem</i>	<i>Temel Durum ve Gelişmeler</i>	<i>AB'nin Tarım Ticaretindeki Konumu</i>	<i>Temel Dinamikler ve Politikalar</i>
1950-1970	AB'nin öncüsü Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuş, tarımda entegrasyon başlamış, farklı ülkelerin tarım politikaları uyumlaştırılmaya çalışılmıştır.	Tarım ürünlerinde ithalatçı konumda, dışa bağımlılık yüksek.	Üye ülkeler arasında tarımsal üretim farklılıkları, korumacı ulusal politikalar.
1970-1980	Ortak Tarım Politikası (OTP) resmen uygulanmaya başlanmış, üretici destekleri ve sübvansiyonlar artırılmıştır.	İthalat azalırken, üretim artışıyla ihracat potansiyeli oluşmaya başlamıştır.	OTP kapsamında fiyat destekleri, üretim teşvikleri, pazar istikrarı sağlanması.
1980-1990	OTP reformları ve piyasa düzenlemeleri ile üretim kapasitesi artmış, dış ticaret dengesi iyileşmiştir.	İhracatçı konuma geçiş hızlanmış, bazı ürünlerde dışa bağımlılık azalmıştır.	Üretim fazlalıkları kontrolü, ihracat sübvansiyonları, dış ticaretin koordinasyonu.
1990-2000	Gümrük Birliği ve tek pazarın genişlemesiyle tarım ürünlerinde serbest dolaşım sağlanmıştır.	İhracat hacmi artmış, AB dünya tarım ticaretinde lider konuma gelmiştir.	Ortak pazarın güçlendirilmesi, dış ticaretin liberalizasyonu, OTP reformları.
2000 sonrası	OTP reformları ile destekler yeniden yapılandırılmış, sürdürülebilirlik ve rekabet ön planda tutulmuştur.	İhracat artışı devam etmiş, ithalat ise tüketici talebine bağlı olarak çeşitlenmiştir.	İç desteklerin azaltılması, çevresel ve sürdürülebilir tarım politikaları, DTÖ uyumu.

Tablo 4.10’da, AB’nin tarım ticaretindeki dönüşümünü ve OTP’nin bu süreçteki merkezi rolünü göstermektedir. OTP, üreticilere sağlanan destekler ve piyasa düzenlemeleri ile AB’nin tarımsal üretimini artırmış, böylece dışa bağımlılığı azaltarak ihracatçı konuma yükselmesini sağlamıştır. Ayrıca, Gümrük Birliği ve tek pazar uygulamaları, tarım ürünlerinin serbest dolaşımını kolaylaştırarak ticaret hacminin büyümesine katkıda bulunmuştur. OTP reformları ve DTÖ ile uyum süreçleri ise sürdürülebilirlik ve rekabet gücünü artırmaya yönelik önemli adımlar olmuştur.

AB’nin tarım ürünleri ticaretinde genellikle pozitif bir dış ticaret dengesi bulunmaktadır. 2010 sonrası dönemde dünya ticaretindeki kriz ve Euro’nun değer kaybı gibi gelişmeler AB’nin tarım ürünlerine olan talebin devamını sağlamış ve ihracatını desteklemiştir. AB’nin ithal ettiği tarımsal ürünlerin %52’si nihai ürünler, %28’i ise ara mallardan oluşmaktadır. Bu durum, AB’nin hem tüketici taleplerini karşılamak hem de sanayi üretimi için gerekli hammaddeleri temin etmek amacıyla dış ticareti çeşitlendirdiğini göstermektedir.

Avrupa Birliği, tarım ürünleri ticaretinde hem ithalat hem ihracat açısından küresel bir güç olarak konumlanmıştır. İthalatta tropikal ve bazı temel tarım ürünlerine bağımlılık devam ederken, ihracatta yüksek katma değerli ürünler ön plandadır. Ortak Tarım Politikası’nın etkisiyle AB, üretimini artırarak dış ticaret dengesini lehine çevirmiştir. Ancak ticaret ortakları ve küresel piyasalardaki değişimler AB’nin tarım ticaret stratejilerini sürekli olarak şekillendirmektedir.

4.5.2. Avrupa ve Yakın Çevresinde Tarımsal Hammaddeler, 2014-2023 Yılları Arasında İhracat, İthalat ve İstihdam Oranlarının Karşılaştırmalı Analizi

Tarımsal hammaddeler, Avrupa Birliği’ne üye bazı ülkeler ile Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal yapılarında stratejik öneme sahip sektörler arasında yer almaktadır. Tarımsal hammaddelerin dış ticaret içindeki payı ve tarımda istihdam oranı, yalnızca tarım politikalarının etkinliğini değil, aynı zamanda yapısal dönüşümün seyri, teknolojik gelişmelerin sektöre entegrasyonu ve kırsal kalkınma düzeyini de yansıtan temel göstergelerdendir. Avrupa Birliği’nin ve aday ülke Türkiye’nin son on yılda geçirdiği ekonomik dönüşüm süreci, yalnızca ihracat ve ithalat kalemlerinde değil, aynı zamanda tarım sektöründeki istihdam oranlarında da kayda değer değişimlere yol açmıştır. Bu doğrultuda, 2014-2023 yılları arasında seçilmiş bazı AB üyesi ülkeler (Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, İspanya, Yunanistan, Polonya ve Romanya) ile Türkiye’de tarımsal hammadde ihracatı ve ithalatı verileri ile tarımsal istihdam oranları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki temel yapısal farklılıkların daha görünür kılınması, mevcut tarım politikalarının değerlendirilmesi ve uzun dönemli dönüşüm süreçlerinin daha sağlıklı biçimde anlaşılması amaçlanmaktadır. Hazırlanan karşılaştırmalı tablolar, tarımsal dış ticaret dengesi ile tarım sektöründeki istihdam yapısının; ekonomik kalkınma, kırsal nüfus hareketleri ve sürdürülebilirlik ekseninde zaman içindeki değişimini ortaya koymaktadır.

Tablo 4.11. 2014–2023 Döneminde Tarımsal Hammaddelerin Toplam Mal İhracatı İçindeki Payı (%) Kaynak, (<https://databank.worldbank.org>).

Ülke	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Fransa	0,978	0,955	0,947	0,970	0,919	0,893	0,957	1,065	1,025	0,939
Almanya	0,847	0,795	0,795	0,749	0,749	0,739	0,785	0,882	0,887	0,724
Hollanda	2,902	2,993	3,096	2,886	2,800	2,807	3,005	3,032	2,524	2,629
İtalya	0,686	0,707	0,722	0,692	0,700	0,679	0,718	0,786	0,732	0,648
İspanya	1,165	1,029	1,059	1,065	1,042	1,030	1,060	1,104	1,051	0,948
Yunanistan	1,729	1,825	1,915	1,898	1,528	2,049	1,758	2,327	1,600	1,251
Türkiye	0,499	0,497	0,511	0,433	0,496	0,857	0,812	0,765	0,739	0,801
Polonya	1,356	1,293	1,270	1,215	1,315	0,492	0,523	0,609	0,676	0,701
Romanya	1,356	1,086	1,303	1,113	1,114	1,032	0,996	0,999	1,130	0,921

2014–2023 dönemine ilişkin veriler, Avrupa Birliği’ne üye seçilmiş ülkeler ile Türkiye’de tarımsal hammaddelerin toplam mal ihracatı içindeki payının genel olarak düşük seviyelerde seyrettiğini ve ülkeler arasında belirgin yapısal farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Hollanda, tüm dönem boyunca %2,5 ile %3 arasında değişen oranlarla açık ara en yüksek tarımsal hammadde ihracat payına sahip ülke konumundadır. Bu durum, ülkenin ileri düzeyde modernize edilmiş tarımsal üretim altyapısı, yüksek verimlilik düzeyi, güçlü lojistik ağı ve küresel tarım ürünleri piyasalarına entegrasyon kapasitesiyle ilişkilendirilmektedir. Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya gibi Batı Avrupa ülkelerinde ise oranlar genellikle %1’in altında seyretmiş ve görece istikrarlı bir yapı göstermiştir. Bu ülkelerde tarım sektörünün yüksek katma değerli ve işlenmiş tarımsal ürünlere yönelmiş olması, tarımsal hammadde ihracat oranlarının düşük düzeyde kalmasına neden olmuştur. Ayrıca bu ülkelerde sanayi ve hizmet sektörlerinin dış ticaretteki baskın rolü de dikkate alındığında, tarımsal hammaddelerin toplam ihracat içindeki payı görece sınırlı kalmaktadır (Eurostat, <https://ec.europa.eu/>, 01.06.2025)

Romanya, Polonya ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise tarımsal hammadde ihracat oranlarında dönemsel dalgalanmalar gözlenmektedir. Romanya ve Polonya'nın 2014–2016 arasında %1'in üzerinde seyrettiği halde sonraki yıllarda bu oranlarda düşüş yaşanmıştır. Türkiye'de ise 2019 yılında yaşanan artış dikkat çekici olup, sonraki yıllarda görece bir istikrar sağlanmıştır. Bu dalgalanmalar, kırsal ekonomilerin yapısal kırılganlığı, tarımsal üretimin dış pazarlara bağımlılığı, döviz kuru hareketleri ve destekleme politikalarındaki değişimlerle açıklanabilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, tarımsal hammaddelerin ihracat kompozisyonundaki payı, yalnızca üretim kapasitesiyle değil, aynı zamanda ülkelerin dış ticaret yapıları, tarımsal sanayileşme düzeyi ve küresel değer zincirlerine entegrasyon kabiliyetiyle yakından ilişkili olmaktadır. Elde edilen bulgular, tarımsal hammadde ihracatının ekonomik yapı ve kalkınma düzeyine göre nasıl şekillendiğini göstermekte; bu da ülkeler arası karşılaştırmalı politika analizleri için önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Tablo 4.12. 2014–2023 Döneminde Tarımsal Hammaddelerin Toplam Mal İthalatı İçindeki Payı (%) Kaynak, (<https://databank.worldbank.org>).

Ülke	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Fransa	1,174	1,184	1,160	1,134	1,158	1,086	1,144	1,199	1,095	0,967
Almanya	1,470	1,433	1,430	1,359	1,304	1,213	1,161	1,275	1,159	1,009
Hollanda	1,531	1,644	1,690	1,635	1,660	1,588	1,731	1,718	1,392	1,381
İtalya	2,371	2,326	2,232	1,943	1,979	1,862	1,727	1,768	1,788	1,628
İspanya	2,371	1,219	1,227	1,160	1,090	1,058	1,065	1,135	1,079	0,964
Yunanistan	1,073	1,055	1,035	0,990	0,864	0,857	0,811	0,765	0,739	0,801
Türkiye	2,501	2,485	2,502	2,551	2,554	1,242	1,411	1,594	1,546	1,316
Polonya	1,752	1,658	1,625	1,536	1,604	1,202	1,411	1,426	1,403	1,814
Romanya	1,627	1,583	1,690	1,703	1,723	1,345	1,450	1,594	1,546	1,316

2014–2023 dönemine ait veriler, Avrupa Birliği'ne üye bazı ülkeler ile Türkiye'de tarımsal hammaddelerin toplam mal ithalatı içerisindeki payının, ihracat oranlarına kıyasla genellikle daha yüksek düzeyde seyrettiğini ve bu durumun yapısal ve konjonktürel faktörlerle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Almanya, Hollanda ve İtalya gibi yüksek sanayileşme düzeyine sahip ülkelerde tarımsal hammadde ithalatının görece olarak yüksek olması, bu ülkelerin tarımsal üretim süreçlerinde çeşitli girdilerde dışa bağımlı olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda, tarımsal hammadde ithalatı yalnızca tüketim amaçlı değil, aynı zamanda tarım ve gıda sanayilerinin

üretim zincirini sürdürebilmek adına kritik bir rol üstlenmektedir. Hollanda örneğinde olduğu gibi, gelişmiş lojistik kapasite ve yeniden ihracat odaklı ticaret yapısı da ithalat oranlarının yüksekliğini açıklayan önemli faktörler arasındadır. İtalya'nın 2014–2016 döneminde ithalat oranlarında %2'nin üzerinde seyrettiği, ancak sonraki yıllarda bu oranların görece azaldığı gözlemlenmektedir. Almanya ve Fransa gibi ülkelerde ise istikrarlı ancak yavaş bir düşüş eğilimi dikkat çekmektedir. Bu durum, tarımda yerli üretimi destekleyen yapısal politikalar ve teknolojik iyileşmelerle birlikte dışa bağımlılığın sınırlı ölçüde azaltıldığını göstermektedir (European Union, <https://agriculture.cc.europa.eu/>, 01.06.2025).

Türkiye, analiz edilen dönemde en yüksek ithalat oranlarına sahip ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır. 2014–2018 arasında %2,5 seviyelerinde seyreden ithalat oranı, 2019 yılında önemli bir düşüş göstermiş, ardından COVID-19 pandemisinin etkisiyle yeniden artış eğilimi sergilemiştir. Türkiye'nin ithalat bağımlılığı, özellikle tarımsal girdi (tohum, yem hammaddesi, tarım kimyasalları) temelli olup, yerli üretimdeki arz eksiklikleri ve yapısal verimsizliklerle ilişkilidir. Romanya ve Polonya gibi gelişmekte olan AB ülkelerinde de tarımsal hammadde ithalat oranlarının, küresel piyasa koşullarına bağlı olarak dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2020 sonrası dönemde bu ülkelerde ithalat oranlarında gözlenen artış, büyük ölçüde pandemi sonrası küresel tedarik zinciri aksaklıkları, enerji maliyetlerindeki dalgalanmalar ve jeopolitik belirsizlikler (örneğin Rusya-Ukrayna savaşı) gibi dışsal şoklara dayanmaktadır (European Parliament, <https://www.europarl.europa.eu/>, 01.06.2025).

Literatürde tarımsal hammadde ithalatının ekonomik büyüme, girdi maliyetleri ve verimlilik üzerindeki etkilerine ilişkin farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bazı çalışmalar, ithalatın üretim süreçlerinde verimliliği artırıcı etkiler yaratabileceğini belirtirken dış rekabetin teşvik edici etkisi gibi, diğer yandan girdi bağımlılığına bağlı olarak kırılganlıkların arttığını ve yerli üretimin sürdürülebilirliği açısından risk oluşturduğunu vurgulamaktadır (Radlińska, 2024,104).

Genel değerlendirme itibarıyla, incelenen ülkelerde tarımsal hammadde ithalatının düzeyi; tarımsal üretim yapısının niteliği, iç talep dinamikleri, küresel piyasa koşulları ve tarımsal destek politikalarının yönelimi ile yakından ilişkilidir. Bu bulgular, tarım politikalarının sadece üretim artırıcı değil, aynı zamanda dışa bağımlılığı azaltıcı ve dirençli tedarik zincirleri oluşturmaya yönelik stratejik bir perspektifle ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 4.13. 2014–2023 Döneminde Tarım Sektörünün Toplam İstihdam İçindeki Payı (%) (<https://databank.worldbank.org>).

Ülke	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Fransa	2,845	2,745	2,872	2,606	2,497	2,515	2,350	2,514	2,587	2,505
Almanya	1,428	1,394	1,308	1,277	1,250	1,204	1,221	1,246	1,240	1,199
Hollanda	2,292	2,320	2,262	2,268	2,098	2,079	2,069	2,256	1,914	1,907
İtalya	3,643	3,751	3,884	3,783	3,757	3,890	3,982	4,050	3,788	3,595
İspanya	4,243	4,124	4,223	4,354	4,204	4,031	3,985	4,060	3,800	3,622
Yunanistan	13,094	12,501	11,929	11,673	11,853	11,151	10,288	11,358	11,156	11,476
Türkiye	19,500	20,405	18,430	19,383	19,383	18,108	17,554	17,166	15,668	14,643
Polonya	11,491	11,534	10,584	10,222	9,619	9,154	9,592	8,399	8,253	7,602
Romanya	28,348	25,586	23,103	22,777	22,307	21,241	20,505	18,867	18,237	17,892

2014–2023 dönemine ilişkin veriler, Avrupa ülkelerinde tarımsal istihdam oranlarının genel bir düşüş eğilimi gösterdiğini ve bu eğilimin hem yapısal dönüşüm süreçleri hem de teknolojik ilerlemelerle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Gelişmiş Avrupa Birliği ülkelerinde tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı giderek azalmakta; bu durum, tarımsal üretimde verimliliğin artması ve sektördeki mekanizasyon düzeyinin yükselmesiyle açıklanabilmektedir.

Fransa, Almanya ve Hollanda gibi sanayileşmiş ekonomilerde tarımsal istihdam oranı %2'nin altına gerilemiş ve bu ülkelerde tarımda çalışan nüfusun yaş ortalaması artış göstermiştir. Bu eğilim, Avrupa genelinde tarım sektörünün işgücü yoğun bir üretim modelinden, sermaye ve teknoloji yoğun bir yapıya doğru evrildiğini göstermektedir. Almanya'da bu oran 2014'te %1,43 iken 2023'te %1,20'nin altına inmiştir. Benzer şekilde, Hollanda'da 2021 sonrası hızlı bir düşüş dikkat çekmektedir. Buna karşılık, Romanya, Türkiye, Polonya ve Yunanistan gibi ülkelerde tarımsal istihdam oranları daha yüksek düzeyde seyretmekle birlikte, bu ülkelerde de son on yıl içinde dikkate değer bir azalma yaşanmıştır. Romanya'da tarım sektöründeki istihdam oranı 2014'te %28,3 iken 2023'te %17,9'a gerilemiş; Türkiye'de ise aynı dönemde %19,5'ten %14,6'ya düşmüştür. Bu çözümler, büyük ölçüde kırsal alanlardan kentsel merkezlere yönelen iç göç hareketleri, tarımsal istihdamın gelir düzeyindeki düşüklüğü, genç nüfusun sektörden uzaklaşması ve teknolojik dönüşümle ilişkilidir.

Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası ve buna bağlı olarak uygulanan kırsal kalkınma fonları, kırsal alanlarda istihdamın tamamen çökmemesini sağlayan önemli destek mekanizmaları olarak öne çıkmaktadır. Bu destekler

özellikle küçük ve orta ölçekli üreticilerin tarımsal faaliyetlerini sürdürmesini kolaylaştırmakta, istihdamı stabilize eden bir işlev görmektedir. Ancak yapısal olarak sektörde işgücü talebinin azalması, bu tür desteklerin istihdamı uzun vadede korumada sınırlı etkili olduğunu göstermektedir. Tarım sektöründe yaşanan bu istihdam daralması, üretimdeki mutlak azalma anlamına gelmemekte; tersine, sektörde artan verimlilik ve dijitalleşme, daha az işgücüyle daha fazla üretimin mümkün hale geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda, tarımsal istihdamdaki azalma, sektördeki teknolojik gelişmelerin ve yapay zekâ temelli üretim sistemlerinin yaygınlaşmasının doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (European Commission, <https://agriculture.ec.europa.eu/>, 01.06.2025).

İklim değişikliğine dirençli üretim biçimlerinin geliştirilmesi, akıllı tarım teknolojilerinin yaygınlaştırılması ve karbon salımını azaltmaya yönelik sürdürülebilir stratejilerin tarım politikalarına entegrasyonu, önümüzdeki dönemde istihdam yapısını yeniden şekillendirecektir. Tarım sektörünün geleceği, yalnızca üretim kapasitesiyle değil; aynı zamanda kırsal nüfusun niteliği, genç nüfusun sektöre entegrasyonu ve tarımsal istihdamın yeniden tanımlanmasıyla belirlenecektir. Bu çerçevede, tarımda istihdamı yalnızca nicel verilerle değil, aynı zamanda sektörel dönüşümün niteliğiyle birlikte analiz etmek, politika yapıcılar açısından daha etkili stratejiler geliştirilmesine imkân tanımaktadır.

5. Türkiye’de Kırsal Kalkınma Uygulamaları, Kurumsal Yapılar, Politikalar ve Proje Deneyimleri

Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları, tarımsal üretimin geliştirilmesi, kırsal altyapının güçlendirilmesi, istihdamın artırılması ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi gibi hedefler doğrultusunda şekillendirilmektedir. Bu süreçte, kamu kurumları, yerel yönetimler ve kalkınma ajansları ile ulusal ve uluslararası destek mekanizmaları önemli rol oynamaktadır. Tarımsal destek programları, kırsal girişimciliğin teşviki, kooperatifçilik ve kırsal turizmin geliştirilmesi gibi uygulamalar, sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde yürütülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde kırsal bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasını hedefleyen politikalar, ulusal strateji belgeleri ve uluslararası iş birlikleri doğrultusunda planlanarak bölgesel ihtiyaçlara göre uygulanan teorilere yer verilecektir.

5.1. Bakanlıklar

Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında Tarım ve Orman Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile Hazine ve Maliye Bakanlığı gibi kamu kurumları önemli rol oynamaktadır. Bu bakanlıklar, tarımsal üretimin desteklenmesi, kırsal altyapının geliştirilmesi, sanayileşme ve girişimciliğin teşviki ile sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gibi alanlarda çeşitli destek ve teşvik mekanizmaları sunmaktadır. Yerel yönetimler ve kalkınma ajanslarıyla iş birliği içinde yürütülen bu politikalar, kırsal bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimini hedeflemektedir.

5.1.1. Tarım ve Orman Bakanlığı

Türkiye’de kırsal alanlara yönelik politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında birçok kamu kurumu rol oynamaktadır. Bu kurumlar arasında en temel olanı ise Tarım ve Orman Bakanlığıdır. Bakanlık, 2 Mayıs 1920 tarihinden itibaren çeşitli isimler altında faaliyet göstermiş olup, Türkiye’de tarımsal ve kırsal kalkınma politikalarının yürütülmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Ekim, 2006, 21).

Tarım ve Orman Bakanlığı, kuruluşundan itibaren isim ve örgütsel yapı bakımından çeşitli değişimlere uğramıştır. Günümüzdeki görev ve yetkileri, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’yle belirlenmiştir. Söz konusu kararnameye göre, Bakanlığın temel sorumluluk alanları şu şekilde sıralanmıştır (Kaya, 2020, 37),

- Kırsal kalkınmanın desteklenmesi ve geliştirilmesi,
- Bitkisel, hayvansal ve su ürünleri üretiminin artırılması,
- Tarım sektörüne yönelik politika geliştirme ve uygulama süreçlerinin yürütülmesi,
- Gıda üretiminin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve gıda güvenliğinin korunması,
- Toprak, su, orman ve doğal ekosistemlerin korunmasına yönelik stratejilerin belirlenmesi,
- Çiftçilerin örgütlenmesini teşvik etmek ve bilinçlendirme faaliyetleri yürütmek.

Tarım Bakanlığı, çiftçilere sağlanan tarımsal destekler ve krediler başta olmak üzere çeşitli alanlarda önemli sorumluluklar üstlenmektedir. Buna ek olarak, uzun vadeli stratejik planlama faaliyetleri yürütmekte, çiftçileri bilinçlendirmeye yönelik eğitim programları düzenlemekte ve veterinerlik ile danışmanlık hizmetleri sunmaktadır. Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında IPARD programlarını hayata geçiren Bakanlık, su ürünleri ile bitkisel ve hayvansal üretimin korunmasına yönelik denetim mekanizmalarını da işletmektedir. Ayrıca, tarım sigortaları, doğal afetlerle mücadele, arazi ıslahı ve sulama faaliyetleri gibi çeşitli alanlarda da önemli çalışmalar gerçekleştirmektedir (Ekim, 2006, 214).

Tarım ve Orman Bakanlığı, sürdürülebilir tarımsal üretimi, gıda güvenliğini, kırsal kalkınmayı ve rekabetçiliği artırmayı amaçlayan yenilikçi politikalar geliştirmeyi misyon edinmiştir. Aynı zamanda, gıda, tarım ve hayvancılık sektörlerinde ulusal ve küresel düzeyde çözüm üreten güçlü bir

Türkiye oluşturmayı hedeflemektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kırsal kalkınma süreçlerinde önemli bir rol üstlenen Bakanlık, bu süreç boyunca birçok projeyi doğrudan veya dolaylı olarak hayata geçirmiştir. Bu projeler arasında toprak reformu, kırsal kalkınma projeleri, toplum kalkınması modeli ve Avrupa Birliği uyum projeleri gibi çalışmalar yer almakta olup, bu projeler Bakanlık tarafından koordine edilmiş ve çeşitli kamu kurumlarıyla işbirliği içinde uygulanmıştır. Bakanlık, kırsal kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için merkezi örgütlenmeler ve taşra teşkilatları aracılığıyla etkin bir hizmet sunmakta, bu yapılar üzerinden etkili bir uygulama süreci yürütmektedir (Kayıkçı, 2009, 66, 78).

Tarım ve Orman Bakanlığı, Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. 2003 yılı itibarıyla başlayan Avrupa Birliği uyum süreci çerçevesinde, bakanlık kırsal kalkınmaya yönelik birçok strateji ve program geliştirmiştir. Bu bağlamda, 2008 yılında Avrupa Komisyonu tarafından onaylanan IPARD Programı, kırsal kalkınma alanında kayda değer bir dönüm noktası olmuştur. IPARD I Programı çerçevesinde yapılan yatırımlar, daha sonraki dönemde 2014-2020 arasını kapsayan IPARD II Programı’nın da onaylanmasına zemin hazırlamıştır. Bakanlık, bu süreçte kırsal kalkınma projelerinin uygulanmasında etkin bir şekilde yer almış ve bu projeler aracılığıyla somut sonuçlar elde etmiştir. Kırsal kalkınma hedeflerinin devamı olarak uygulamaya konan IPARD III Programı, bu kapsamda atılan önemli adımlardan biri olmuştur. 2021 yılında yürürlüğe giren IPARD III Programı, 2027 yılına kadar sürecek olan yeni dönemde kırsal kalkınma projelerinin daha geniş bir kapsamda ve daha derinlemesine uygulanmasına olanak sağlamıştır. IPARD III, özellikle sürdürülebilir tarım uygulamaları, çevre dostu projeler ve genç çiftçilerin desteklenmesi gibi alanlarda yenilikçi stratejiler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu program, kırsal alanlarda ekonomik kalkınmayı teşvik etmek ve yerel halkın yaşam standartlarını iyileştirmek amacıyla, önceki programlardan alınan sonuçlar doğrultusunda daha güçlü bir altyapı ve finansal destek sunmayı amaçlamıştır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 24.03.2024, www.tarim.gov.tr).

Tarım Bakanlığı bünyesinde kırsal kalkınmaya yönelik tamamlanmış plan, proje ve programlar çeşitli başlıklar altında yürütülmüştür. Bu kapsamda, (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020).

- Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Genç Çiftçileri Destekleme Programı,
- Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı,

- Kırmızı Et Üretimi ve İşlenmesinde İşbirliği Süreçlerinin Analizi Projesi,
- Tarımsal amaçlı kooperatif projeleri
- Damızlık sığır, sera, besi sığırcılığı, arıcılık ve koyunculuk alanlarında çeşitli rehabilitasyon ve geliştirme destekleme projeleri,
- Ardahan-Kars-Artvin Kalkınma Projesi,
- Diyarbakır Batman Siirt Kalkınma Projesi,
- Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı (IPARD),
- Sivas-Erzincan Kalkınma Projesi,
- Tarımsal amaçlı kooperatif projeleri,
- Kredi yönetimi,
- Kooperatif mülkiyetinde projeler,
- Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi,
- Hayvancılık projeleri,
- Diğer kooperatif projeleri.

Bu projelerden bazıları belirli bir konuyu ele alan bağımsız projeler iken bazıları daha geniş kapsamlı programların alt bileşenleri olarak hayata geçirilmiştir. Genel olarak Tarım Bakanlığı'nın çeşitli hizmet birimleri ile ilişkili olmakla birlikte, kırsal kalkınma projelerinin büyük bir kısmı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü (TRGM), bünyesinde yürütülmektedir. TRGM, tarımsal ürünlerin pazarlanmasını teşvik etmek, kırsal kalkınma desteklerinin uygulanmasını sağlamak, yerel kalkınmaya yönelik proje ve programlar hazırlamak, tarımsal arazilerin etkin kullanımını artırmak ve sektörde rekabetçiliği güçlendirmek gibi çeşitli görevleri üstlenmektedir. Bunun yanı sıra, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlar tarafından finanse edilen kırsal kalkınma programlarını yönetmek, tarım ve kırsal kesimlere yönelik destek mekanizmaları oluşturmak ve bu alanlarda politika önerileri geliştirmek de TRGM'nin sorumlulukları arasında yer almaktadır (Kaya, 2020, 38).

Tarım ve Orman Bakanlığı'na dolaylı olarak kırsal alanda düzenleyici ve yönlendirici rol üstlenen kurumlar değerlendirildiğinde, öne çıkan iki temel yapı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 2001 yılında kurulan Şeker Kurumu, diğeri ise 2002 yılında faaliyete geçen Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu'dur. Her iki yapı da bağımsız idari otorite statüsünde düzenleyici ve denetleyici kurumlar olarak faaliyet göstermiş, ancak 2017 yılında

kapatılarak Tarım ve Orman Bakanlığı'na devredilmiştir. Tütün sektörünü düzenleyici ve destekleyici mekanizmaları yöneten Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu, sektörün gelişimine yönelik denetim ve düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Öte yandan, Şeker Kurumu, şeker üretiminde miktar kısıtlamalarını (kota) belirleme, dış ticaret politikalarına yönelik düzenlemeler geliştirme, pazarlama faaliyetlerini planlama ve yürütme, araştırma ve denetim faaliyetleri gerçekleştirme gibi görevler üstlenmiştir. Kamu yönetiminde idarenin bütünlüğü ilkesi çerçevesinde değerlendirilen bağımsız idari otoriteler, uygulanan tarımsal ve kırsal kalkınma politikalarına yön vermiş ve bu politikaların çeşitlendirilmesine katkı sağlamıştır. 2017 yılındaki yapısal dönüşümle birlikte, söz konusu iki kurum Şeker Dairesi Başkanlığı ve Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı olarak Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde hizmet vermeye devam etmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi kapsamında oluşturulan teşkilat yapısı ile düzenlenen Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi uyarınca, bu iki birim bakanlığın hizmet birimi olarak yeniden yapılandırılmıştır (Şahin, 2021,182).

Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesindeki hizmet birimlerinin büyük bir bölümü kırsal alanlarla doğrudan bağlantılı faaliyetler yürütmektedir. Bu çerçevede, Bakanlığa bağlı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), su kaynaklarının sürdürülebilir şekilde geliştirilmesini ve korunmasını amaçlamakta olup, sosyal ve ekonomik kalkınma politikalarına katkı sağlamaktadır. DSİ, ilgili mevzuat doğrultusunda yalnızca kentsel alanlarda değil, aynı zamanda kırsal bölgelerde de önemli altyapı projeleri hayata geçirmektedir. Bu kapsamda, sulama sistemlerinin kurulması, taşkın kontrolü, bataklık alanların ıslahı, hidroelektrik enerji üretimi, içme ve kullanma suyu temini gibi alanlarda çeşitli tesisler inşa etmektedir. Ayrıca, bu tesislerin bir kısmının işletme ve bakım hizmetlerini de üstlenerek uzun vadeli sürdürülebilirliklerini sağlamaktadır (DPT Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2006, 34).

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), Türkiye'nin su kaynaklarının etkin şekilde planlanması, yönetilmesi ve geliştirilmesinden sorumlu olan temel kurumlardan biri olmuştur. 1954 yılında '6200 sayılı Kanun' ile kurulan DSİ, başlangıçta Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyetlerine başlamış, sonraki yıllarda çeşitli bakanlıkların bünyesinde yer almıştır. 2018 yılı itibarıyla Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlanan DSİ, su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı ve kırsal kalkınma politikalarının uygulanmasında kritik bir rol üstlenmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı, kırsal kalkınma faaliyetlerinin yürütülmesinde stratejik bir aktör olup, tüm teşkilat yapısıyla su yönetimi, tarımsal sulama ve çevresel koruma alanlarında önemli çalışmalar gerçekleştirmektedir (DSİ Faaliyet Raporu, 2020, 3).

5.1.2. İçişleri Bakanlığı

Türkiye’de köklü bir geçmişe sahip olan İçişleri Bakanlığı, tarihsel süreçte değişen koşullara uyum sağlayarak kamu yönetiminde önemli roller üstlenmiştir. İç güvenliğinin sağlanması, kamu düzeninin korunması, yerel yönetimlerin denetlenmesi ve nüfus hizmetlerinin yürütülmesi gibi temel görevleri bulunmaktadır. Ayrıca, sivil savunma, doğal afet yönetimi ve kriz durumlarına müdahale gibi alanlarda da sorumluluk üstlenmektedir. Bakanlık, merkez ve taşra teşkilatları aracılığıyla ülke genelinde faaliyet göstermekte olup, valiler ve kaymakamlar eliyle yerel yönetimi koordine etmektedir. Güvenlik hizmetlerinin yanı sıra, mahalli idarelerin gelişimini destekleyen çalışmalar yürütmekte ve kırsal alanlarda kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır. Zaman içinde, çeşitli yapısal değişimlerle birlikte farklı bakanlıkların bazı görevlerini devralan İçişleri Bakanlığı, geniş yetki alanı ve güçlü taşra teşkilatıyla kırsal ve kentsel alanlarda kamu yönetiminde merkezi bir konuma sahiptir.

Yeni hükûmet sisteminde İçişleri Bakanlığı, iç güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetlerde de etkin bir rol üstlenmektedir. Bu kapsamda, kırsal yerleşimlerin altyapı yatırımları Bakanlık koordinasyonunda ve ilgili diğer kurumlarla iş birliği içinde yürütülmektedir. Kırsal hizmetlerin etkin sunumu amacıyla Bakanlık bünyesinde Mahalli İdare Birlikleri oluşturulmuştur. 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu’na göre bu birlikler, birden fazla mahalli idarenin ortak hizmetlerini yürütmek amacıyla oluşturduğu kamu tüzel kişilikleridir. İl özel idareleri, belediyeler ve köyler, kendi aralarında veya farklı kombinasyonlarla iş birliği yaparak bu birlikleri oluşturabilmektedir (İçişleri Bakanlığı, 08.04.2024, <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/birlikler>).

Bakanlık çatısı altında doğrudan kırsal kesime hizmet sunan en önemli yapılar arasında Köylere Hizmet Götürme Birlikleri (KHGB) yer almaktadır. Bu birlikler, köylerde temel altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi, sağlık, eğitim ve sosyal tesislerin inşası gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Ayrıca, kırsal ekonomiyi desteklemek amacıyla sanayi işletmeleriyle iş birliği yapma yetkisine de sahiptir. Kırsal kalkınma politikaları çerçevesinde hayata geçirilen önemli projelerden biri, 2005 yılında başlatılan Köylerin Altyapısının Desteklenmesi (KÖY-DES) Projesi’dir. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün kapatılmasının ardından, kırsal bölgelerde yol, içme suyu, atık su ve küçük sulama sistemlerinin iyileştirilmesi amacıyla yürütülen bu proje, 2018 yılına kadar İçişleri Bakanlığı tarafından yönetilmiş, sonrasında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na bağlı Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü’ne devredilmiştir. Bu bağlamda, İçişleri Bakanlığı kırsal kalkınmaya yönelik

altyapı hizmetleri ve mahalli idareler arasındaki iş birliğini destekleyen temel kurumlardan biri olmayı sürdürmektedir (Çelik, 2006,198).

İçişleri Bakanlığı tarafından kırsal bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasını desteklemek amacıyla hayata geçirilen projelerden biri de Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'dir. Bu proje, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde geçmişte yaşanan terör olayları ve ekonomik yetersizlikler nedeniyle meydana gelen göçlerin tersine çevrilmesini ve bölgenin yeniden yapılandırılmasını hedeflemektedir. Gönüllü olarak köylerine dönmek isteyen vatandaşların dönüş süreci kolaylaştırılmış, altyapı iyileştirmeleri yapılarak sürdürülebilir yaşam koşulları oluşturulmuştur. Köylerine dönmeyip şehirde kalmayı tercih edenler için ise meslek edindirme kursları ve istihdama yönelik destekler sağlanarak sosyal ve ekonomik entegrasyonları teşvik edilmiştir. Proje kapsamında tarım, hayvancılık ve el sanatları gibi gelir getirici faaliyetler desteklenmiş, özellikle kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik sosyal içerikli çalışmalar yürütülmüştür (Ekim, 2006,66).

Bakanlığın kırsal kalkınmaya yönelik bir diğer önemli girişimi ise Kırsal Altyapı Destekleme Projesi (KIRDES) olmuştur. İstanbul ve Kocaeli dışındaki büyükşehirlerde kırsal kesimde yaşayan vatandaşların temel altyapı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak başlatılan proje kapsamında özellikle köy ve beldelerden mahalle statüsüne geçen yerleşimlerin yol, içme suyu ve küçük ölçekli sulama gibi altyapı eksikliklerinin giderilmesi hedeflenmiştir. Proje çerçevesinde, öncelikli olarak yoğun trafik akışı ve yüksek nüfus barındıran yolların iyileştirilmesi sağlarken, köy içi düzenlemeler, sanat yapıları ve kamu tesislerinin yeniden kullanıma açılması gibi çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. KIRDES, kırsal bölgelerde yaşam kalitesini artırmayı ve bölgesel kalkınmayı desteklemeyi amaçlayan önemli projelerden biri olarak uygulanmaya devam etmektedir (İçişleri Bakanlığı, 08.04.2024, <https://www.icisleri.gov.tr/kirdes-projesi>).

İçişleri Bakanlığı, 2009 yılı sonunda köylerin gelişimini desteklemek amacıyla "Köy Kanunu Tasarısı Taslağı"nı hazırlamış, 2010 yılında ise kapsamını genişleterek 65 maddeye çıkarmıştır. Tasarı, kırsal alanların kentlerle entegrasyonunu güçlendirmeyi, kır-kent arasındaki sosyo-ekonomik farkları azaltarak kırsal yaşamı daha sürdürülebilir hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, köy halkının refah düzeyini artırmak, kültürel ve sosyal gelişimlerine katkı sağlamak gibi hedefler belirlenmiştir (Eldem, 2015,58).

Türkiye'de kırsal kalkınma politikalarının temelleri, ilk olarak Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda belirlenmiş olsa da uygulama sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Başlangıçta Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT)

sorumluluğunda olan kırsal kalkınma faaliyetleri, süreç içinde önce Köyişleri Bakanlığı'na, ardından İçişleri Bakanlığı'na devredilmiştir (Kongar, 1971,36).

Kırsal kalkınmada yetkili kurumlar zaman içinde değişse de İçişleri Bakanlığı, yerel yönetimler üzerindeki yetkisi ve KÖY-DES Projesi ile Köylere Hizmet Götürme Birlikleri'ni (KHGB) yönetmesi nedeniyle önemli bir konumda olmuştur. Bakanlık, yerel yönetimler üzerindeki idari vesayet yetkisi sayesinde merkezi ve yerel idareler arasında kırsal kalkınma politikalarının uygulanmasını koordine etmeye devam etmektedir (Şahin, 2021,186).

5.1.4. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, çeşitli bakanlık ve kurumların katkılarıyla bugünkü yapısına kavuşmuştur. Bakanlık, 1848 yılında kurulan Nafia Nezareti ile başlamış ve 1934 yılında Bayındırlık Bakanlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır. Görevleri arasında altyapı, ulaşım, su işleri ve kamu binalarının inşaatı bulunmaktadır. 1958'de kurulan İmar ve İskân Bakanlığı, kent planlaması, afet yönetimi ve belediyelerle ilişkiler gibi alanlarda faaliyet göstermiştir. 1983'te bu iki bakanlığın birleşmesiyle Bayındırlık ve İskân Bakanlığı oluşturulmuştur. Çevre politikalarının kurumsal temelleri 1970'li yıllarda atılmıştır. Çevresel düzenlemeler farklı kurumlar tarafından yürütülmüş, 1973'te Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu ve 1974'te Çevre Koordinasyon Kurulu kurulmuştur. Bu tarihsel süreç, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın bugünkü yapısını oluşturmaya zemin hazırlamıştır.

Türkiye'de çevrenin korunmasına yönelik politikaların belirlenmesi ve ilgili kurumlar arasında koordinasyonun sağlanması amacıyla 1978 yılında Başbakanlık Çevre Örgütü kurulmuştur. Çevre yönetimini bütüncül bir yaklaşımla ele almak adına 1983'te 2872 sayılı Çevre Kanunu yürürlüğe girmiş, 1984'te Çevre Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Daha sonra, çevre politikalarının kurumsal düzeyde yürütülmesini sağlamak için Çevre Müsteşarlığı oluşturulmuş ve 1989'da Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı faaliyete geçmiştir. Çevre yönetimindeki bu kurumsal dönüşüm, 2011 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın kurulmasıyla yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Mülga Çevre ve Orman Bakanlığı'nın çevre birimi ile Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın birleşmesiyle oluşturulan Bakanlık, 644 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile resmîyet kazanmış, 648 sayılı KHK ile görev ve yetkileri daha da güçlendirilmiştir. 2021 yılında gerçekleştirilen yeniden yapılandırma ile Bakanlığın yetki alanına iklim değişikliği ile mücadele de

eklenmiş ve kurumun adı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Böylece sürdürülebilir çevre politikaları, kentsel gelişim ve iklim değişikliğine uyum çalışmaları tek çatı altında yürütülerek daha bütüncül bir yönetim anlayışı benimsenmiştir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 10.04.2024, <https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012>).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Türkiye'nin 2023 vizyonu doğrultusunda çevresel sürdürülebilirlik ve şehirleşme süreçlerinde kritik bir rol üstlenmiştir. Bakanlığın temel görevi; yerleşim, çevre ve yapılaşmaya ilişkin mevzuat hazırlamak, kentsel dönüşüm projelerini yürütmek, uygulamaları denetlemek, mesleki hizmetleri geliştirmek ve çevre kirliliğini önleyerek doğal kaynakların korunmasını sağlamaktır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte Bakanlığın teşkilat yapısı, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda, merkez ve taşra teşkilatlarının yanı sıra bağlı, ilgili ve ilişkili kurumlarla daha güçlü bir yapıya kavuşmuştur. Ayrıca, TOKİ Başkanlığı, Emlak Katılım Bankası, Milli Emlak Genel Müdürlüğü ve yeni kurulan Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü de Bakanlık bünyesine dahil edilmiştir (TC. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021,22).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, kırsal kalkınma yönetiminde önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle kırsal alanların kalkınması konusunda çevre politikalarının giderek daha fazla önem kazandığı günümüzde, bakanlık çevreyi tahrip etmeden kalkınmayı sağlamayı amaçlayarak koordinasyonu yürütmektedir. Bakanlık, çevre koruma, kirliliğin önlenmesi, doğal varlıkların korunması ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için çeşitli planlar geliştirip uygulamaktadır. Ayrıca, orman ve köylerin kalkınmasına yönelik de merkez ve taşra teşkilatları aracılığıyla destek sağlanmaktadır (Yıldız, 2009, 78).

Bakanlığın kırsal alandaki çalışmaları, Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Bu süreçte, kırsal ve kentsel alanların bütüncül bir şekilde planlanması amacıyla çevre düzeni planı çalışmaları yapılmaktadır. Bu plan, İl Özel İdaresi Kanunu'na dayanarak, köylerin imar işleri ve yapı denetimlerinin il özel idareleri aracılığıyla yürütülmesini sağlamaktadır. Ayrıca, doğal kaynakların korunması ve kırsal alanların sağlıklı gelişimi için plansız alanlar yönetmeliği uygulanmaktadır (Çeliktürk, 2018, 408).

Bakanlık, kırsal kalkınma alanında yürüttüğü projelerle de dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, TÜBİTAK tarafından desteklenen ve Selçuk Üniversitesi ile Karadeniz Teknik Üniversitesi işbirliğiyle yürütülen "Koruma Odaklı Kırsal Alan Planlaması, Bir Model Önerisi Projesi"dir. Bu

proje, 2015 yılında tamamlanmış ve kırsal alanların sürdürülebilir gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (Haydari, 2020, 72). Ayrıca, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün kapatılmasının ardından, kırsal altyapı sorunlarını çözmek amacıyla başlatılan Köylerin Altyapısının Desteklenmesi (KÖY-DES) Projesi, 2005 yılından itibaren İçişleri Bakanlığı koordinesinde uygulanmıştır. Ancak, 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile bu proje Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na bağlı Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Proje, halen il özel idareleri ve köylere hizmet götürme birlikleri tarafından yürütülmeye devam etmektedir (Şahin, 2016, 43).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, kırsal alanların kentsel alanlarla uyumlu bir şekilde planlanmasını sağlamak amacıyla çevre düzeni planı çalışmalarını yürütmektedir. Bu süreçte katılımcı planlama anlayışını benimsemekle birlikte, uygulamada katılımın etkinliğinin sınırlı olduğu yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Bakanlık, kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasını desteklemek ve doğal kaynakların korunmasını sağlamak amacıyla Plansız Alanlar İmar Yönetmeliği'ni yürürlüğe koyarak kırsal alanlara yönelik düzenleyici tedbirler almıştır (TC. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021,102).

Kırsal yerleşimlerin kimliklerini koruyarak gelişmeleri için bu bölgelere uygun projeler hayata geçmiştir. Bu bağlamda, Kayseri ve Balıkesir illerinde yürütülen çalışmalar kapsamında kırsal yerleşimlerin mimari ve kültürel dokusu araştırılmış, elde edilen bulgular rehber niteliğinde yayımlanarak yerel yönetimlere yönlendirilmiştir. Bu projeler, kırsal alanlarda geleneksel yerleşim dokusunun korunmasına ve yeni yapılaşmaların bölgesel kimlikle uyumlu şekilde gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra bakanlık, kırsal kalkınma yönetiminde merkezi bir aktör olarak, diğer kamu kurumları ve paydaşlarla iş birliği içinde çalışarak kırsal alanların sürdürülebilir gelişimini desteklemektedir. İklim değişikliğinin etkilerinin giderek belirginleştiği günümüzde, kırsal alanların doğal ve kültürel değerlerini koruyarak geleceğe taşınması, bakanlığın politika ve stratejileri içinde öncelikli bir yer tutmaktadır (Şahin, 2021,191).

5.1.5. Kırsal Kalkınmada Diğer Bakanlıkların Rolü

Kırsal kalkınma, sürdürülebilir ekonomik büyüme, sosyal refahın artırılması ve doğal kaynakların korunması gibi çok boyutlu hedefleri içeren bir süreçtir. Bu sürecin etkin bir şekilde yürütülmesi, sadece yerel yönetimlerin değil, merkezi hükümetin farklı bakanlıklarının da koordineli çalışmalarını gerektirmektedir. Türkiye'de kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetler, Adalet

Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı gibi çeşitli bakanlıkların sorumluluk alanlarında yer almaktadır.

Adalet Bakanlığı, temel olarak adalet sisteminin işleyişini düzenlemek ve yargı süreçlerini koordine etmekle yükümlü bir kamu kurumudur. Bu nedenle kırsal kalkınma yönetimine doğrudan katkı sunan bakanlıklar arasında yer almamaktadır. Ancak, kırsal alanlarda adli teşkilatın varlığı ve mahkemelerin erişilebilirliği, kırsal toplumun hukuki güvenliğini sağlamak açısından önemli bir unsurdur. Adalet Bakanlığı'nın kırsal alanlarla ilişkisi, genellikle yargı birimlerinin konumlandırılması ve belirli hukuki hizmetlerin sağlanması ile sınırlıdır. Bununla birlikte, ceza infaz kurumları gibi büyük ölçekli adli tesislerin kırsal alanlarda inşa edilmesi, bölgesel ekonomi üzerinde dolaylı etkiler yaratabilmektedir. Bu tür tesisler, yerel istihdamı artırarak kırsalda ekonomik canlılık sağlamak ve bölgesel gelişmeye katkıda bulunmaktadır. Ancak, bu tür yapıların planlanması sırasında güvenlik önlemleri, çevresel etkiler ve tarımsal arazilerin korunması gibi hususların dikkate alınması gerekmektedir. Kırsal kalkınmanın çok yönlü bir süreç olduğu düşünüldüğünde, farklı kamu kurumlarının koordineli bir şekilde çalışması büyük önem taşımaktadır. Adalet Bakanlığı, kırsal alanlarda doğrudan kalkınma projeleri yürütmese de diğer ilgili bakanlıklarla iş birliği içinde hareket ederek kırsal bölgelerin sosyo-ekonomik yapısına dolaylı olarak katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, kırsal kalkınma politikalarının bütüncül bir anlayışla ele alınması, kırsal alanların sürdürülebilir gelişimine katkı sunmaktadır (KaraveGörün, 2008,429).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, çalışma hayatı, sosyal hizmetler ve aile refahına yönelik politikalar geliştiren önemli kurumlardır. Kırsal kalkınma bağlamında, bu bakanlıklar özellikle istihdam olanaklarını artırmak, sosyal eşitsizlikleri gidermek ve kırsal nüfusun refah seviyesini yükseltmek amacıyla çeşitli projeler yürütmektedir. Bakanlıkların kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalarından biri, kırsal bölgelerde sosyal hizmet ve yardımlara ilişkin politika ve stratejiler geliştirmektir. Aile yapısının korunması, sosyal yardımların etkinleştirilmesi ve toplumsal refahın artırılması bu kapsamda ele alınmaktadır. Ayrıca, kırsal bölgelerdeki yaşlı nüfusa yönelik sağlık taramaları ve destek programları ile sosyal güvenlik sisteminin etkinliği artırılmaktadır. Öne çıkan projelerden biri olan Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi (KASDEP), kırsal kesimde yaşayan dezavantajlı gruplara ekonomik destek sağlayarak üretime katılımlarını teşvik etmektedir.

Özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan aileler için teşvik mekanizmaları oluşturulmuş, gelir seviyelerinin yükseltilmesi ve üretimde sürdürülebilirliğin sağlanması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığıyla kırsal kesimdeki dar gelirli birey ve ailelere yönelik ayni ve nakdi yardımlar sağlanmaktadır. Bu destekler, kırsal bölgelerde sosyal eşitliğin sağlanması ve refah seviyesinin yükseltilmesine katkıda bulunmaktadır. Genel olarak, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, kırsal kalkınma süreçlerinde sosyal destek mekanizmalarını güçlendirerek, kır-kent arasındaki refah farkının azaltılmasına ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına önemli katkılar sunmaktadır (Yüksel, 2022,758-763).

Dışişleri Bakanlığı, kırsal kalkınma yönetimiyle doğrudan bir faaliyeti bulunmamakla birlikte, uluslararası ilişkilerdeki güçlü konumunu kullanarak kırsal kalkınma ve diğer kalkınma alanlarında dolaylı bir etki yaratmaktadır. Bakanlık, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği gibi küresel ve bölgesel uluslararası kuruluşlarla sıkı bir iş birliği içerisinde. Bu iş birliği, yalnızca dış politika alanında değil, aynı zamanda kalkınma, çevre, sürdürülebilirlik ve insan hakları gibi küresel öneme sahip konularda da önemli bir etki alanı oluşturmuştur. Dışişleri Bakanlığı, bu kuruluşlarla gerçekleştirdiği toplantılar, projeler ve ortak çalışmalarla, Türkiye'nin kalkınma hedeflerinin ve uluslararası taahhütlerinin gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadır. Dışişleri Bakanlığı aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası alanda daha etkin ve stratejik bir şekilde yer alması için diğer devlet kurumlarıyla da koordineli bir biçimde hareket etmektedir. Bu sayede, kırsal kalkınma başta olmak üzere, çeşitli alanlardaki gelişmeleri yakından takip etmekte ve politika oluşturma süreçlerinde yönlendirici bir etki sağlamaktadır. Özellikle Avrupa Birliği ile yapılan müzakereler, Türkiye'nin kırsal kalkınma stratejilerinin modernizasyonu ve bu süreçte uluslararası standartlara uyum sağlanması noktasında önemli fırsatlar sunmaktadır. Dışişleri Bakanlığı, bu çok boyutlu ilişkileri yöneterek Türkiye'nin küresel kalkınma gündemine katkıda bulunmayı sürdürmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15.04.2024, <https://www.mfa.gov.tr>).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 4951 sayılı Kanun'a dayanarak 25 Aralık 1963 tarihinde kurulmuştur. Ülkenin enerji ve doğal kaynaklar alanındaki yönetiminden sorumlu devlet kurumudur. Bakanlığın misyonu, “enerji ve doğal kaynakları çevreye duyarlı ve verimli bir şekilde değerlendirerek ülke refahına en yüksek katkıyı sağlamak” olarak belirlenmiştir. Bu misyon, tarım ve kırsal alanlarda toprağın verimliliğini doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Bakanlığın bu doğrultuda alacağı kararlar, tarım arazilerinin korunması ve verimliliğinin artırılması adına kritik öneme sahiptir. Enerji

kaynaklarının çevre dostu olması, tarım sektörüne de büyük bir etki yapmaktadır. Toprağın doğal yapısının korunması, kimyasal atıklardan uzak tutulması ve gelecek nesillere temiz ve organik tarımsal ürünlerin bırakılması, uzun vadede tarımın sürdürülebilirliği açısından büyük bir anlam taşımaktadır. Ayrıca, doğal kaynakların ekonomik kullanımı açısından özellikle madenlerin işlenmesi ve uluslararası boru hatları güzergâhlarının belirlenmesi gibi faaliyetler kırsal alanları ve tarım arazilerini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, boru hatları güzergâhlarının belirlenmesinde verimli tarım arazilerinin bölünmemesi, çevreye duyarlı tesislerin kurulması ve yer altı yapıların günümüz koşullarına uygun hale getirilmesi gibi adımlar, kırsal kalkınma hedeflerine ulaşılması açısından önem arz etmektedir. Bakanlık, bu süreçlerde diğer ilgili bakanlıklarla koordineli bir şekilde çalışarak, çevreyle uyumlu ve verimli bir tarım altyapısının oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Bu etkileşim, kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliği için dolaylı ancak önemli bir rol oynamaktadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 15.04.2024, www.enerji.gov.tr).

Gençlik ve Spor Bakanlığı, 29 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3530 sayılı Kanun ile Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü olarak kurulmuş, 1969 yılında Spor Bakanlığı adını almış ve 1972’de Gençlik ve Spor Bakanlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır. 1983 yılında Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı adı altında birleşmiş, 1 Nisan 1989’dan itibaren ise Gençlik ve Spordan Sorumlu Devlet Bakanlığı ve Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir. 2011 yılında, Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı adıyla yeniden şekillenen kurum, 2018 Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile mevcut yapısına kavuşmuştur. Bakanlık, gençlik ve spor alanlarındaki tüm düzenlemeleri yürütmekle sorumlu olup, kırsal alanlarla olan ilişkisi genellikle dolaylı bir biçimde gerçekleşmiştir (T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 18.04.2024, www.shgm.gsb.gov.tr).

Ülkemizin genç nüfusu göz önünde bulundurulduğunda, Gençlik ve Spor Bakanlığı’nın, bireyleri çağdaş, özgür ve vizyon sahibi vatandaşlar olarak yetiştirme çabası oldukça önemlidir. Gençlik ve Spor Bakanlığı, spor tesislerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesinden sorumlu bir kurum olduğu için, kamp kültürü, doğa sporları ve yaz-kış sporları gibi alanlarda kırsal yapıya uygun spor dallarının teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, bakanlık yerel yönetimler ve kırsal yapılarla işbirliği yaparak, kırsal yaşamı doğrudan etkileyen projeler geliştirmektedir. Ayrıca, ulusal ve uluslararası spor organizasyonları aracılığıyla, ülkemizin doğal zenginliklerinin tanıtılmasına ve kırsal alanlardaki unutulmuş mekanların yeniden keşfedilmesine katkı sağlamaktadır. Bu süreç, gençlerin

ilgisini çekecek şekilde kırsal özelliklerin ön plana çıkartılmasına da olanak tanımaktadır (Şahin, 2021,195).

Hazine ve Maliye Bakanlığı, ülkenin maliye ve ekonomi politikalarını hazırlamak ve uygulamakla sorumlu bir bakanlık olarak doğrudan kırsal alanla ilgili faaliyetlerde bulunmamakla birlikte, kırsal kalkınma sürecine dolaylı katkılarda bulunan önemli kurumlardan biridir. Bakanlık, özellikle ekonomik politikaların şekillendirilmesi ve uygulanması bağlamında ülke genelindeki ekonomik dengeyi sağlamak için çeşitli adımlar atmaktadır. 2019 yılında duyurulan İVME (İleri, Verimli, Milli Endüstri) Finansman Paketi, tarımsal üretim ve kırsal kalkınmaya yönelik somut desteklerin sunulmasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu paket kapsamında, “seracılık”, “soya, mısır, ayçiçeği üretimi”, “hayvancılık ve yem bitkisi üretimi” gibi önemli tarımsal faaliyetleriyle birlikte ekipman paketi gibi projelerle çiftçilere destek sağlanmıştır. Bu tür politikalar, kırsal alanda yaşayan bireylerin ekonomik olarak güçlenmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bakanlık, kırsal kalkınma üzerindeki etkisini dolaylı bir biçimde hissettirse de, uyguladığı geniş kapsamlı ekonomi politikaları, hem kent hem de kırsal alanlarda ekonomik dengenin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Kırsal kalkınmaya yönelik atılan adımlar, bakanlığın genel ekonomi politikalarının bir sonucu olarak, yerel kalkınma süreçlerine de önemli ölçüde etki etmektedir (<https://www.hmb.gov.tr>).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye’nin kültürel ve turistik değerlerini araştırma, koruma, geliştirme ve tanıtmaya görevini üstlenen önemli kurumlardan biridir. Bakanlık, millî ve tarihî mirası yaşatmanın yanı sıra, bu değerlerin turizm yoluyla ekonomik kalkınmaya katkı sağlamasını hedeflemektedir. Türkiye, sahip olduğu coğrafi çeşitlilik ve tarihsel miras açısından kültür, inanç, sağlık ve doğa turizmi gibi birçok farklı turizm türü açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Sağlık turizmi, özellikle kaplıcalar ve içme suyu kaynakları gibi doğal unsurlara dayalı olarak gelişen bir alan olup, kırsal bölgelerde yaygın olarak görülmektedir. Bakanlık, bu doğal kaynakların turizm sektörüyle bütünleşmesini sağlamak adına kırsal alanlarda sağlık turizmine yönelik yatırımları teşvik etmektedir. Bu süreç, kırsal bölgelerde ekonomik hareketliliği artırmakta ve bu alanların sürdürülebilir kalkınmasına katkı sunmaktadır (İnan ve Ege, 2019, 693).

Türkiye, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetlere ait eserleri günümüze kadar koruyarak kültürel bir miras oluşturmuştur. Bu tür tarihî ve arkeolojik alanların önemli bir kısmı kırsal bölgelerde yer almakta olup, kırsal turizm kapsamında değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ilgili kamu kurumları ve turizm

sektörü paydaşları, kırsal turizmin geliştirilmesine yönelik çeşitli politikalar uygulamaya başlamıştır. Bu politikalar, kırsal bölgelerde turizmin sürdürülebilir bir kalkınma aracı olarak kullanılmasını amaçlamakta ve bölgesel gelişimi desteklemektedir. Turizm politikalarına yön veren stratejik planlar ve turizm şûrası kararları, kırsal bölgelerin turizm potansiyelinin daha etkin değerlendirilmesine yönelik yaklaşımlar içermektedir. Dolayısıyla kırsal alanlardaki kültürel ve doğal değerlerin korunarak turizme kazandırılması hem kültürel mirasın yaşatılması hem de kırsal kalkınmanın desteklenmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır (Bilge, 2024,186).

Millî Eğitim Bakanlığı, Türkiye'nin eğitim politikalarını belirleyen en köklü kurumlardan biridir. Tarihsel süreç içerisinde farklı isimler ve yapılar altında faaliyet göstermiş olup, günümüzde mevcut sistem içinde eğitim hizmetlerini yürütmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kırsal bölgelerde eğitimin yaygınlaştırılması amacıyla çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. Özellikle millet mektepleri ve Köy Enstitüleri gibi eğitim modelleri, kırsal kesimde eğitim seviyesinin yükseltilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Günümüzde kırsal alanlarda eğitimle ilgili bazı yapısal sorunlar devam etmektedir. Öğretmen eksikliği, fiziki altyapı yetersizlikleri ve eğitim olanaklarının sınırlı olması gibi unsurlar, kırsal bölgelerden kentlere göçü teşvik eden faktörler arasında yer almaktadır. Bu nedenle kırsal kalkınma çerçevesinde eğitimin güçlendirilmesi önemli bir hedef olarak belirlenmiştir. Bakanlık, bu doğrultuda kırsal bölgelerde eğitim kurumlarının inşasını desteklemekte ve öğretmenlerin bu bölgelerde uzun süreli görev yapmasını teşvik edici politikalar uygulamaktadır. Ayrıca, kırsal bölgelerde yaşayan öğrencilerin eğitime erişimini artırmak amacıyla taşınmalı eğitim uygulaması yürütülmekte ve eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak için çeşitli destek programları geliştirilmektedir. Kız çocuklarının eğitime devamlılığını sağlamak için yapılan farkındalık kampanyaları ve eğitim yatırımlarının teşvik edilmesi de kırsal kalkınma sürecine olumlu katkılar sunmaktadır. Kırsal kalkınmanın temel unsurlarından biri, ekonomik ve sosyal gelişimi destekleyerek bölge halkına alternatif istihdam alanları oluşturmaktır. Tarım ve hayvancılığın yanı sıra, kırsal turizm ve sağlık turizmi gibi sektörlerin teşvik edilmesi kırsal ekonomiyi güçlendirme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, eğitim kurumlarının kırsal kalkınmaya yönelik çeşitli projeleri desteklemesi, bölgenin sosyal ve ekonomik gelişimine katkı sağlamaktadır (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 19.04.2024, www.abdigm.meb.gov.tr).

Millî Savunma Bakanlığı, ulusal güvenliği sağlamak, savunma politikalarını yürütmek ve askeri bürokrasiyi yönetmekle sorumlu olup, öncelikli faaliyet alanı itibarıyla kırsal kalkınma süreçlerine doğrudan müdahil olmayan bir devlet kurumudur. Ancak, askeri tesislerin ve birliklerin

konumlandırılma stratejileri, dolaylı yoldan kırsal alanların sosyo-ekonomik yapısını etkileyebilmektedir. Özellikle askeri birliklerin kırsal bölgelere konuşlandırılması, bölgesel ekonomi üzerinde canlandırıcı bir etkiye sahip olabilmektedir. Askeri personelin ve lojistik destek unsurlarının bölgede sürekli bulunması, yerel üretim ve hizmet sektörlerinde talep artışına yol açarak ekonomik hareketliliği teşvik etmektedir. Bu durum, kırsal kesimde istihdam olanaklarını genişleterek iç göçün azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Nitekim, askeri tesislerin kurulmasıyla birlikte küçük ölçekli işletmelerin gelişmesi, yerel esnafın ekonomik faaliyetlerinin genişlemesi ve kamu yatırımlarının artması gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Savunma tesislerinin yer seçiminde kalkınma politikalarıyla uyumlu bir planlama yaklaşımının benimsenmesi, kırsal alanların ekonomik ve demografik dinamikleri açısından stratejik bir fayda sağlamaktadır. Bu doğrultuda, Milli Savunma Bakanlığı'nın ilgili kamu kurumları ve yerel yönetimlerle iş birliği içinde hareket etmesi, kırsal kalkınmayı destekleyici bir mekanizma oluşturmuştur. Uzun vadeli planlamalar doğrultusunda kırsal alanlara yönelik sürdürülebilir bir yerleşim politikası benimsenmesi, hem bölgesel kalkınma hedeflerine hizmet etmekte hem de ulusal savunma politikalarının sosyo-ekonomik boyutuna katkı sunmaktadır (UKKS, 2023,49).

Sağlık Bakanlığı, halk sağlığını koruma, geliştirme, hastalık risklerini azaltma ve önleyici sağlık hizmetleri sunma misyonunu üstlenen önemli bir kamu kurumudur. Güçlü teşkilat yapısı ve geniş hizmet ağı ile ülke genelinde sağlık hizmetlerine erişimi artırmayı amaçlayan bakanlık, özellikle kırsal bölgelerde sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için çeşitli strateji ve projeler geliştirmektedir. Dünya çapında yaşanan salgın hastalıklar, Türkiye'nin etkin ve kapsamlı sağlık sistemi sayesinde ülkenin krizlere karşı dirençli bir yapı sergilemesini sağlamıştır. Aile sağlığı merkezleri ve mobil sağlık hizmetleri gibi yöntemlerle en uzak bölgelerde dahi sağlık hizmetlerinin sunulabilmesi, sistemin kapsayıcı ve etkin yapısını gözler önüne sermektedir.

Kırsal kalkınma, yalnızca ekonomik gelişim ve altyapı projeleri ile sınırlı kalmayıp, sağlık ve eğitim gibi temel kamu hizmetlerinin iyileştirilmesini de içeren bir süreçtir. Bu bağlamda, kırsal bölgelerde sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, Sağlık Bakanlığı'nın uzun yıllardır geliştirdiği çeşitli politika ve projelerin bir sonucu olmuştur. Bakanlık, bulaşıcı ve kronik hastalıklarla mücadele, ana ve çocuk sağlığının korunması, yaşam kalitesini artıran sağlık hizmetlerinin her bölgeye ulaşması ve çevre sağlığının iyileştirilmesi gibi kritik alanlarda çalışmalar yürütmektedir.

Kırsal bölgelerde sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, yalnızca altyapının güçlendirilmesiyle değil, aynı zamanda sağlık insan gücünün etkin

ve dengeli bir şekilde dağıtılmasıyla da sağlanmaktadır. Bu doğrultuda, il ve ilçe merkezlerinde yeterli sayıda sağlık personelinin görevlendirilmesi, köylerde ise sağlık memurları ve ebelerin aktif hizmet sunması, kesintisiz sağlık hizmeti sunumunu mümkün kılmaktadır. Sağlık Bakanlığı, kırsal bölgelere yönelik sağlık politikalarını sürekli olarak güncelleyerek, sağlık teknolojilerini geliştirmekte ve sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini artırmaya yönelik yenilikçi çalışmalar yapmaktadır. Bu bağlamda, kırsal bölgelerde sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması, genel kırsal kalkınma stratejilerinin önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir (Avcı ve Gözümlü, 2018,58-62).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile 2018’de kurulmuştur. Bu bakanlık, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Kalkınma Bakanlığı’nın birleşmesiyle oluşturulmuştur. Kalkınma projeleri ve ajanslarının koordinasyonu, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı’na devredilmiştir. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na bağlı olarak bölgesel kalkınma projelerini yönetmeye devam etmiş ve kırsal kesimle ilgili politika geliştirme gibi ek görevler üstlenmiştir (Turan, 2007, 87).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na devredilen projelerden biri olan SODES, 2008’de DPT tarafından başlatılmış, 2011’de Kalkınma Bakanlığı tarafından koordine edilmiş ve 2018 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından devam ettirilmiştir. Bakanlık, kırsal kalkınma stratejileri çerçevesinde Doğu Anadolu Projesi (DAP) gibi bölgesel kalkınma programlarını hayata geçirmektedir. DAP, bölgedeki tarım ve hayvancılıkla ilgili üretim kapasitesini artırmayı, kırdan kente göçü engellemeyi ve özel sektör için yatırım ortamını iyileştirmeyi hedefleyen bir kalkınma programı sunmaktadır. Ayrıca Konya Ovası Projesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde gerçekleştirilen Entegre Katılımcı Kırsal Kalkınma Projesi, bölgesel kalkınmada önemli rol oynamıştır (Akpınar, 2017, 20).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi çerçevesinde Kalkınma Bakanlığı’nın görevlerinin büyük bir kısmı Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na devredilmiş olsa da, kalkınma planlarının koordinasyonuna dair ortaya çıkan sorunlar, bölgesel kalkınma ajansları ile entegrasyon açısından bazı zorluklar yaratmaktadır. Kalkınma planlarının ve kalkınma ajanslarının tek bir çatı altında toplanması, bu alandaki koordinasyonu daha etkin hale getirebilir ve daha bütüncül bir kalkınma perspektifi sağlayabilir (Yıldız, 2009, 48).

Küresel ekonomik bütünleşmenin artması ve rekabet koşullarının yoğunlaşması, ülkeleri dış ticaret politikalarını daha etkin yönetmeye yönlendirmektedir. Türkiye de bu doğrultuda, üretim, yatırım ve gümrük

politikalarını daha güçlü bir koordinasyonla yürütmek amacıyla 2018 yılında Ekonomi Bakanlığı ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nı birleştirerek Ticaret Bakanlığı'nı kurmuştur. Bakanlık, genel ekonomik kalkınmanın yanı sıra kırsal kalkınma süreçlerine de destek sağlamaktadır. Bu kapsamda, kırsal nüfusun ekonomik katılımını artırmak amacıyla 2020 yılında kadınlara yönelik Kooperatiflere Destek Programı (KOOP-DES) kapsamında hibe desteği sunulmuştur. Bu tür destekler, kırsal girişimciliği teşvik ederek ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Ayrıca, esnafılık ve kooperatifçilik gibi alanları düzenleyip denetleyen Bakanlık, kırsal ekonomik yapıyı etkileyen kararlar alabilmektedir. Diğer bakanlıklarla işbirliği yaparak genel ve kırsal kalkınmayı destekleyici politikalar geliştirmektedir (Kurtege, 2024,229).

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, başlangıçta farklı kurumlar tarafından yürütülmüş, ancak zaman içinde etkin ve bütüncül bir yönetim anlayışına ulaşmak amacıyla merkezi bir yapıya kavuşturulmuştur. Bakanlık, ulaşırma, haberleşme, denizcilik ve bilgi teknolojileri gibi stratejik alanlarda dengeli, sürdürülebilir ve erişilebilir hizmetler sunarak, ulusal kalkınmaya katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Ulaşım altyapısının geliştirilmesi hem kentsel hem de kırsal bölgelerde sosyo-ekonomik refahı artırmada kritik bir unsur olup, bu doğrultuda çeşitli yatırım ve düzenleme süreçleri hayata geçirilmektedir. Avrupa Birliği uyum süreci çerçevesinde ulaşırma ve bölgesel kalkınma projeleri bakanlığın öncelikli politika alanları arasında yer almaktadır. Bakanlık, kara, deniz ve hava yolları üzerindeki düzenleyici ve koordinasyon sağlayıcı işlevleriyle mekânsal bütünleşmeyi teşvik etmekte, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki ulaşım ağlarını güçlendirerek ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, ulaşım altyapısının iyileştirilmesi, kırsal kalkınma süreçlerinin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Kurt, 2024,143).

Kırsal kalkınma yönetimi, yalnızca tek bir bakanlığın faaliyetleriyle sürdürülebilecek bir süreç olmayıp, çok yönlü ve kapsamlı bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu nedenle kalkınma planları ve strateji belgelerinde, bakanlıklar arası iş birliği ve koordinasyonun önemi vurgulanmıştır. Kırsal kalkınma süreçlerinde farklı bakanlıklar ve kamu kurumları arasında iş birliği tesis edilmesi, kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından kritik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, belirli dönemlere yönelik kırsal kalkınma planlarında, çeşitli bakanlıkların ortak hareket etmesi öngörölmüş, özellikle mali ve hukuki düzenlemeler gerektiren alanlarda ilgili kurumların sürece dâhil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yaklaşım, kırsal kalkınmanın bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasını ve daha etkin sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

5.2. Kırsal Kalkınmada Etkin Kamu Kurum ve Kuruluşları

Kırsal kalkınma, kamu kurum ve kuruluşlarının çeşitli politika ve programlarla desteklediği çok yönlü bir süreçtir. Türkiye’de bu alanda Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) ve kalkınma ajansları önemli rol oynamaktadır. Geçmişte, Devlet Planlama Teşkilatı gibi kurumlar kalkınma politikalarının yönlendirilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca, düzenleyici otoriteler olan Şeker Kurumu ve TAPDK da tarım ve gıda sektörlerinde kırsal kalkınmaya dolaylı katkı sağlamıştır. Kırsal kalkınma politikalarının uygulanmasında taşra teşkilatları ve bölgesel kalkınma idareleri (GAP, DAP, DOKAP, KOP) kritik rol üstlenmektedir. Türkiye’de, AB uyum sürecinde kırsal kalkınma desteklerinin etkin kullanımı hedeflenmiş ve bu doğrultuda çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. Kamu kurumları arasındaki iş birliği ve koordinasyon, kırsal kalkınmanın sürdürülebilir olması açısından önemli olmuştur.

5.2.1. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), Türkiye’de tarım ve kırsal kalkınma alanlarında önemli bir role sahip kamu kurumudur. 2006 yılında kurulan TKDK, Avrupa Birliği ile uyumlu olarak kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesi amacıyla faaliyet göstermektedir. Kurum, AB fonları ile gerçekleştirilen çeşitli hibe programlarını Türkiye’deki tarımsal üretim ve kırsal kalkınma alanlarında uygulamaktadır. Bu programlar, özellikle tarım işletmelerinin modernizasyonu, yenilikçi tarım yöntemlerinin benimsenmesi ve kırsal altyapının iyileştirilmesi gibi alanlarda önemli katkılar sağlamaktadır.

TKDK’nın sunduğu destekler, kırsal kalkınma politikalarının etkinliğini artırmayı ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Kurum, tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmelere yönelik modernizasyon ve verimlilik artışı sağlamak için doğrudan mali destek sunmaktadır. Bunun yanı sıra, kırsal turizm, organik tarım ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi projelere de hibe desteği verilmektedir. Bu tür projeler hem ekonomik hem de sosyal açıdan kırsal alanlarda yaşam kalitesini artırmayı hedeflemektedir (TKDK, 2019, 6).

TKDK, Avrupa Birliği’nin kırsal kalkınma politikalarına paralel bir şekilde faaliyet göstererek, Türkiye’nin kırsal kalkınma stratejilerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. AB’nin kırsal kalkınma fonlarından yararlanarak, kırsal kalkınma politikalarının finansmanı sağlanmakta ve yerel kalkınma projeleri teşvik edilmektedir. Bu süreç, hem kırsal alandaki işsizlik oranlarının düşürülmesi hem de kırsal yerleşimlerin sosyo-ekonomik yapısının

güçlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak, TKDK'nın uyguladığı destek programlarının başarıya ulaşabilmesi için başvuruların doğru ve etkin bir şekilde yapılması, projelerin yerel ihtiyaçlarla uyumlu olması ve denetim süreçlerinin etkili bir şekilde işlemesi gerekmektedir.

TKDK'nın Türkiye'nin tarım ve kırsal kalkınma stratejilerine sağladığı katkılar önemli olmakla birlikte, kurumun sunduğu desteklerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda daha da güçlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Bu, kırsal kalkınma politikalarının daha etkin bir şekilde uygulanması ve uzun vadeli başarıların elde edilmesi için kritik öneme sahiptir (TKDK, 22.04.2024, www.tkd.gov.tr).

5.2.2. Devlet Planlama Teşkilatı (Mülga) ve Kalkınma Ajansları

Kırsal kalkınma süreçlerinde, devlet dışındaki çeşitli kamu ve özel sektör kuruluşlarının da etkin bir şekilde rol aldığı ve süreç içerisinde önemli sorumluluklar üstlendiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, özellikle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Avrupa Birliği üyelik süreci çerçevesinde Türkiye'nin bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine yönelik olarak geliştirilen stratejiler, kırsal kalkınma yönetiminde kritik bir öneme sahip olmuştur. 2006 yılında kurulan ve 26 farklı bölgeyi kapsayan kalkınma ajanslarının varlığı, kırsal kalkınma yönetiminin daha etkin bir şekilde yürütülmesini sağlayan önemli bir mekanizma olarak işlev görmektedir (ÇörekveÖztaş, 2017,435).

DPT, 1961 Anayasası'nın kabulüyle birlikte kurularak, ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınma süreçlerinde devletin yönlendirici rolünü pekiştiren bir planlama organı olmuştur. 1960'larda Türkiye'nin kalkınma süreci, yeni anayasanın getirdiği "Sosyal ve Ekonomik Hükümler" başlığı altında, kalkınma planlarının hazırlanması gerekliliğini doğurmuş ve bu bağlamda DPT'ye önemli bir danışmanlık ve koordinasyon işlevi yüklenmiştir. Bu planların hazırlanması ve yıllık programların oluşturulması, anayasal bir zorunluluk haline gelerek, kamu hizmetlerinin etkin bir biçimde yönetilmesine zemin hazırlamıştır (Akalın, 2021,33).

DPT'nin kuruluşu, aynı zamanda kalkınma stratejilerinin belirlenmesinde de merkezi bir rol oynamıştır. Bu kapsamda, ülkenin iktisadi, beşerî ve doğal kaynaklarının belirlenmesi, bu kaynaklar doğrultusunda izlenecek politikaların oluşturulması ve mevcut hükümetlere bu doğrultuda rehberlik edilmesi DPT'nin temel görevleri arasında yer almıştır. Kurum ayrıca, kırsal kesimlerin sosyo-ekonomik sorunlarına yönelik çözüm odaklı politikalar geliştirilmesi, yerel girişimciliğin desteklenmesi ve istihdamın artırılması için çeşitli projeler önermiştir. 2011 yılında DPT'nin yerine Kalkınma

Bakanlığı'nın kurulmasıyla birlikte, 2018'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi çerçevesinde Kalkınma Bakanlığı'nın ve Maliye Bakanlığı'nın ilgili birimlerinin birleştirilmesi neticesinde, Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SGB) oluşturulmuştur. Bu dönemde kalkınma ajansları, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlanarak, ülkenin kalkınma stratejilerinin daha geniş bir yapıda şekillendirilmesine katkı sunmuştur (Şahin, 2021,209).

DPT'nin en önemli sorumluluklarından biri, kalkınma planlarının hazırlanması ve uygulanması sürecinin etkin bir biçimde koordine edilmesidir. 1963-1967 yılları arasını kapsayan ilk plandan başlayarak, 2019-2023 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planı'na kadar tüm kalkınma planlarının hazırlanmasında merkezi rol üstlenmiştir. Bu planlar, Türkiye'nin kalkınma stratejilerinin temel taşlarını oluşturmuş ve ülkenin bölgesel kalkınma politikalarına yön vermiştir. Söz konusu planlama süreçleri, kırsal kalkınma alanında da çeşitli yapısal ve sektörel projelerin ortaya çıkmasını sağlamış, yerel kalkınma potansiyelinin artırılmasına yönelik somut adımlar atılmasına olanak tanımıştır. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), beş yıllık kalkınma planlarının hazırlanmasının yanı sıra çeşitli stratejik plan ve projelerin geliştirilmesi ve bu projelerin uygulama süreçlerinin izlenmesi görevini de üstlenmiştir (Övgün, 2011,272).

Kırsal kalkınma, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve sosyal refahın artırılması için kritik bir unsurdur. Türkiye'de bu süreçte kalkınma ajansları önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'de kalkınma ajanslarına yönelik ilk girişimler, 1990'ların sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu girişimlerin temelinde, 1960'lı yıllardan itibaren uygulanan kalkınma planlarının beklenen düzeyde başarıya ulaşamaması ve bölgesel eşitsizliklerin giderilememesi gibi nedenler yer almaktadır. Ancak, en belirgin etkenin Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde bölgesel kalkınma anlayışındaki değişimler olduğu görülmektedir. AB, aday ülkelerde bölgesel kalkınmayı teşvik etmeyi hedeflemekte ve bu kapsamda yerel yönetimlerin güçlendirilmesini önermektedir. Bu kapsamda Türkiye 'de AB ile uyum sürecinde, bölgesel kalkınmayı desteklemek amacıyla kalkınma ajanslarının kurulması yönünde adımlar atmıştır (Avaner, 2005, 238).

Türkiye'de kalkınma ajanslarının kuruluş süreci, 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylığının kesinleşmesiyle ivme kazanmıştır. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi, aday ülkelerin bölgeselleşme politikalarını takip etmek için temel bir araç olarak belirlenmiş ve Türkiye'nin bölgesel kalkınmayı desteklemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu stratejik belge, kalkınma ajanslarının kurulmasına yönelik yasal düzenlemelerin başlatılması için bir zemin

hazırlamıştır (Taştekin, 2018, 78) 25 Ocak 2006 tarihinde kabul edilen ve 8 Şubat 2006'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5449 sayılı "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun", bu alandaki önemli bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu kanun ile kalkınma ajansları, bölgelerindeki yatırımların odak noktası olarak tanımlanmış ve bölgenin tanıtımını yapma, yatırımcılara rehberlik etme gibi görevler üstlenmiştir. Bu ajanslar, mali yardım sağlama, yeni yatırım alanları oluşturma, KOBİ'lere danışmanlık yapma, uzun vadeli kalkınma hedeflerini belirleme ve sosyal gelişmelere katkıda bulunma gibi beş ana faaliyet alanında etkin rol oynamıştır (AtmacaveSağır, 2017,75).

Kalkınma ajansları, özerk bir yapıda ve kamu kaynaklarıyla finanse edilen kuruluşlar olarak, belirli coğrafi bölgelerde sosyoekonomik kalkınmayı hızlandırmayı hedeflemektedir. Bu ajanslar, yerel yönetimler, girişimciler, üniversiteler, odalar, sivil toplum kuruluşları ve kamu kurumları arasında koordinasyon sağlayarak, bölgedeki ekonomik aktörlerin kalkınma sürecine aktif katılımını teşvik etmektedir. Ayrıca, bölgenin sorunlarını ve ihtiyaçlarını tespit ederek, bu doğrultuda proje geliştirme ve destekleme kültürünü yaygınlaştırmaktadırlar (SBB, 01.05.2024, <https://www.sbb.gov.tr>).

Türkiye'de kalkınma ajanslarının kurulması ve geliştirilmesi, AB bölgesel politikasına uyum sürecinde gerçekleştirilen önemli bir yönetsel düzenleme olarak kabul edilmektedir. Bu süreç, Türkiye'nin AB'ye üyelik hedefi doğrultusunda, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması ve ekonomik entegrasyonun sağlanması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Yerel ve bölgesel düzeyde ekonomik ve sosyal kalkınmayı desteklemek amacıyla kurulmuş olan kuruluşların temel amaçları arasında,

- Yerel Potansiyelin Değerlendirilmesi, Bölgesel kaynakların etkin kullanımı.
- Ekonomik Çeşitlenme, Tarım dışı sektörlerin geliştirilmesi.
- Sosyal Gelişim, Eğitim ve istihdam olanaklarının artırılması.
- Kırsal Ekonominin Desteklenmesi, Tarım ve hayvancılık gibi geleneksel sektörlerin modernizasyonu.

Kalkınma ajansları, bu hedefleri gerçekleştirmek için çeşitli stratejiler ve projeler geliştirmektedir. Bu bağlamda, ajanslar, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğini teşvik ederek yerel potansiyelin açığa çıkmasını sağlamaktadır. Ayrıca, bölgesel kalkınma planlarının uygulanmasına yönelik destekler sunmakta ve yerel aktörlerin katılımını artırmaya yönelik faaliyetler yürütmektedir (STGM, 15.05.2024, <https://www.stgm.org.tr>).

Türkiye’de 2006 yılında 5449 sayılı kanun ile 26 kalkınma ajansı kurulmuştur. Bu ajanslar, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü’ne bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, kalkınma planı, orta vadeli programlar ve yıllık programlar gibi ulusal politika belgelerinin bölgesel düzeyde uygulanmasına katkı sağlamak ve ajanslar arasındaki koordinasyonu yönetmekle görevlidir. Türkiye’de mevcut 26 kalkınma ajansı, AB tarafından belirlenen Düzey 2 bölgelerinde faaliyet göstermektedir. Düzey 2 bölgesi, AB’nin bölgesel analizlerini daha gerçekçi bir şekilde yapabilmesi için geliştirdiği istatistiksel bir sınıflamadır ve Türkiye’yi bu sınıflamaya göre 12 Düzey 1 ve 26 Düzey 2 bölgesine ayrılmaktadır (Karakoç, 2012).

Tablo 5.1. Türkiye’deki Kırsal Kalkınma Ajansları-Kaynak,(Kalkınma Bakanlığı, 2018)

Kalkınma Ajansları	Faaliyet Gösterdiği İller
Ahiler Kalkınma Ajansı	Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Nevşehir
Ankara Kalkınma Ajansı	Ankara
Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı	Antalya, Burdur, Isparta
Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı	Bartın, Karabük, Zonguldak
Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı	Bilecik, Bursa, Eskişehir
Çukurova Kalkınma Ajansı	Adana, Mersin
Dicle Kalkınma Ajansı	Batman, Mardin, Şırnak, Siirt
Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı	Bitlis, Hakkâri, Muş, Van
Doğu Marmara Kalkınma Ajansı	Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova
Fırat Kalkınma Ajansı	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli
Güney Ege Kalkınma Ajansı	Aydın, Denizli, Muğla
Güney Marmara Kalkınma Ajansı	Balıkesir, Çanakkale
İpekyolu Kalkınma Ajansı	Adıyaman, Gaziantep, Kilis
İstanbul Kalkınma Ajansı	İstanbul
İzmir Kalkınma Ajansı	İzmir
Karacadağ Kalkınma Ajansı	Diyarbakır, Şanlıurfa
Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı	Çankırı, Kastamonu, Sinop
Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı	Bayburt, Erzincan, Erzurum
Mevlana Kalkınma Ajansı	Karaman, Konya
Orta Anadolu Kalkınma Ajansı	Kayseri, Sivas, Yozgat
Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat
Serhat Kalkınma Ajansı	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
Trakya Kalkınma Ajansı	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ
Zafer Kalkınma Ajansı	Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak

Kalkınma ajansları, bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılması ve bölgesel kalkınmanın sağlanması için faaliyet göstermektedir. Ajanslar, bölgelerindeki kamu kurumları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmeyi, kaynakların etkin kullanımını sağlamayı ve yerel potansiyeli harekete geçirmeyi amaçlamaktadırlar. Kalkınma ajansları, görevli oldukları bölgelerde, yerel kalkınma stratejileri geliştirerek, bölge kaynaklarının etkin kullanımını sağlamaya ve bölgesel rekabeti güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu süreçte, ajanslar, bölgeye yatırım yapmak isteyen girişimcilere mali ve teknik destek sunmakta, kamu ve özel sektör işbirliğini güçlendirmek için çeşitli programlar uygulamaktadır. Mali destekler doğrudan finansman, faiz destekleri ve diğer mali araçları içerirken, teknik destekler eğitim, danışmanlık ve proje geliştirme gibi hizmetleri kapsamaktadır. Bu destekler, yerel işletmelerin büyümesine ve yeni yatırımların çekilmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, bölgedeki ekonomik ve sosyal gelişimi hızlandırmaya yönelik araştırmalar yapmakta ve bu araştırmaları yönlendiren stratejiler geliştirmektedirler. (Şahin ve Koçak, 2022,29-30).

Kalkınma ajansları, 2010'lu yıllardan itibaren Türkiye'nin kırsal ve bölgesel kalkınma politikalarında uygulayıcı ve yönlendirici bir aktör hâline gelmiştir. Yerel potansiyelin değerlendirilmesi, kaynakların etkin kullanımı, sürdürülebilir üretimin desteklenmesi ve sosyoekonomik eşitsizliklerin azaltılması amacıyla çok sayıda mali ve teknik destek programı yürütülmüştür. Özellikle tarım ve gıda sektörüne yönelik yatırımlarda sözleşmeye dönüşme oranı %62, bu sözleşmelerin tamamlanma oranı ise %92 olarak gerçekleşmiştir. Bu göstergeler, Türkiye'de kalkınma ajansları ve ilgili mali programların tarım sektörünü destekleme kapasitesini ortaya koymaktadır.

Tablo 5.2. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajanslarında Desteklenen Proje Sayısı ve Kullanılan Kaynaklar (2021–2025) Kaynak, (Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı Faaliyet Raporu, 2024)

Yıl	Desteklenen Proje Sayısı	Sağlanan Toplam Destek (TL)
2020	1.110	476.800.000
2021	1.622	876.600.000
2022	1.700	1.000.000.000
2023	670	1.647.800.000
2024	842	1.700.000.000
2025	146 (DAP örneği)	423.300.000

2020 yılında kalkınma ajansları aracılığıyla doğrudan destek verilen 1.110 projeye toplam 476,8 milyon TL kaynak aktarılmış; eş finansmanla birlikte toplam proje bütçesi 692 milyon TL'ye ulaşmıştır. Aynı yıl, Covid-19 Krizine Yanıt ve Dayanıklılık Programı, Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı ve Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı gibi çeşitli başlıklar altında toplam 1.265 proje için sözleşme imzalanmış ve bu projelere 789,8 milyon TL tutarında destek taahhüt edilmiştir. Projeler; kaynak verimliliği, bölgesel potansiyelin harekete geçirilmesi, sosyal kalkınma, fizibilite çalışmaları ve teknik destek gibi çeşitli alanları kapsamaktadır. Pandeminin etkisiyle 2020 yılında sosyal ve ekonomik dayanıklılığa yönelik projeler öne çıkarken, sonraki yıllarda sürdürülebilir üretim, dijital dönüşüm ve kırsal altyapının güçlendirilmesi gibi tematik öncelikler daha belirgin hâle gelmiştir. 2023 ve 2024 yıllarında proje sayısındaki kısmi düşüşe rağmen sağlanan toplam mali desteğin ciddi ölçüde artması, daha büyük ölçekli ve hedef odaklı yatırımlara yönelimi işaret etmektedir. Tablo 5.2., Kalkınma ajanslarının yıllar içinde değişen stratejik önceliklere ve ekonomik koşullara uyum sağlayarak bölgesel kalkınma süreçlerinde oynadığı rolün dinamik ve çok boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2024).

Bu çerçevede, kalkınma ajansları Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmasında yalnızca mali destek sağlayan kuruluşlar olmanın ötesine geçerek, stratejik yönlendirme ve kapasite inşası gibi alanlarda da belirleyici roller üstlenmektedir. Ajansların bölgesel eşitsizliklerin azaltılması, yerel potansiyelin ekonomiye kazandırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın kurumsallaşması yönündeki katkıları giderek artmaktadır. Ancak, sanayi, turizm ve altyapı gibi sektörlerdeki gelişmişlik düzeylerinin bölgeler arasında hâlen ciddi farklılıklar göstermesi, kalkınma politikalarının eşitlikçi ve kapsayıcı biçimde yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, kalkınma ajanslarının yürüttüğü faaliyetlerin, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda sosyal bütünleşmeyi ve mekânsal adaleti gözeten bütüncül bir kalkınma anlayışı çerçevesinde sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır.

5.2.3. Bölge Kalkınma Projesi İdareleri, GAP, DAP, DOKAP, KOP

Türkiye Cumhuriyeti, bölgesel eşitsizlikleri gidermek ve sosyoekonomik kalkınmayı ülke geneline yaymak amacıyla çeşitli bölgesel kalkınma projeleri hayata geçirmiştir. Bu projelerin koordinasyonu ve etkin bir şekilde yürütülmesi için Bölge Kalkınma Projesi İdareleri kurulmuştur. Bu idareler, bölgelerindeki kalkınma süreçlerini hızlandırmak, ilgili kurum ve kuruluşların faaliyetlerini uyum içinde yürütmelerini sağlamak ve bölge

halkının refah düzeyini artırmakla görevlidirler. Bu bağlamda, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) ve Konya Ovası Projesi (KOP) öne çıkan önemli bölgesel kalkınma idareleri olmuştur. Bu idareler de kalkınma ajansları gibi, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü bünyesinde koordine edilmektedirler (Şahin, 2016,28-29).

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Bölge Kalkınma İdaresi, 1989'da kurulmuş olup, temel amacı GAP bölgesindeki illerin hızla kalkınmasını sağlamak, projelerde yer alacak kurumlar arası koordinasyonu tesis etmek, bölge halkının eğitim seviyesini yükseltmek ve yatırımların hayata geçirilmesi için gerekli planlama, altyapı, konut, ruhsat, ulaşım, enerji, tarım, maden, sanayi ve diğer hizmetlerin gerçekleştirmesini sağlamaktır. GAP, Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Şanlıurfa, Siirt ve Şırnak illerini kapsamaktadır. İdarenin merkezi ilk olarak Ankara'da bulunurken, 15 Ocak 2009'da Şanlıurfa'ya taşınmıştır. İlk etapta 15 yıl süreyle Başbakanlığa bağlı olarak kurulan GAP İdaresi Başkanlığı, zaman içinde yapısal ve süre açısından çeşitli değişikliklere uğramıştır. GAP, başlangıçta Dicle ve Fırat havzalarındaki hidroelektrik enerji üretimi ve sulama projelerini kapsayan bir projeyken, 1989'daki Master Planı'ndan sonra ulaştırma, tarım, turizm, konut, sağlık, eğitim, kentsel ve kırsal altyapı gibi sektörlerdeki yatırımları da içeren entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür (Şahin, 2021,217-218).

Projenin temel hedefleri arasında altyapının iyileştirilmesi, doğal kaynakların korunması, ulaşımın geliştirilmesi, yaşam standartlarının yükseltilmesi, kırsal altyapının iyileştirilmesi, istihdamın artırılması, sağlık ve eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi ve bölgeye yatırımların teşvik edilmesi bulunmaktadır. Bu hedeflere ulaşmak için proje, sürdürülebilir, entegre ve çok sektörlü bir kalkınma anlayışıyla ele alınmaktadır. GAP programı, kültürel mirasın geliştirilmesi, kırsal kalkınma ve KOBİ'lerin desteklenmesi gibi temel bileşenlere sahiptir. Kırsal kalkınma, kırsalda gelir getirici faaliyetlerin desteklenmesi, istihdamın artırılması ve yoksulluğun azaltılması amacını taşır. Sulama dışı alanlarda gelir dengesizliğinin azaltılması, ağaçlandırma ve erozyon kontrolü de önemli unsurlardır (Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, 23.05.2024, <http://www.gap.gov.tr>).

GAP'ın kaynakları daha çok sulama altyapısı ve elektrik üretimine yönlendirilmiş, sulama suyu kullanımında yayım faaliyetleri yetersiz kalmış ve yanlış su kullanımı nedeniyle tarım arazilerinde çoraklaşma sorunları yaşanmıştır. Planlamada katılımcı bir yaklaşım yerine merkezîyetçi bir yapı benimsenmiş ve toprak reformu gerçekleştirilememiştir. Ayrıca, bölgedeki

sosyal yapı ve terör gibi sorunlar da projenin başarısını olumsuz etkilemiştir (Sayıştay, 2024, 8).

Doğu Anadolu Projesi (DAP) Bölge Kalkınma İdaresi, Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Sivas, Tunceli ve Van illerinin kalkınmasını hızlandırmak amacıyla yatırım faaliyetlerini koordine etmek, izlemek ve değerlendirmek üzere kurulmuştur. DAP, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 1998 yılında, Doğu Anadolu Bölgesi'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini diğer bölgelerle eşitlemek ve bölgenin ülke ekonomisine katkısını artırmak hedefiyle "Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı" olarak başlatılmıştır

DAP Ana Planı, çevresel, sosyal ve ekonomik hedeflerden oluşmaktadır. Çevresel hedefler arasında biyoçeşitliliğin artırılması, ormanların korunması, toprak ve su kaynaklarının muhafazası yer alırken, sosyal hedefler çarpık kentleşmenin azaltılması, sosyal yardım hizmetlerinin artırılması, refah düzeyinin yükseltilmesi, altyapının iyileştirilmesi, göçün olumsuz etkilerinin azaltılması ve sosyal bütünleşmenin artırılmasını içermektedir. Ekonomik hedefler ise bölgenin diğer bölgelerle entegrasyonunu artırmak, sürdürülebilir bir ekonomik yapı oluşturmak, sermaye birikimini hızlandırmak, ekonomik yapıyı çeşitlendirmek, göçü azaltmak, istihdamı artırmak ve kişi başına düşen geliri yükseltmeyi amaçlamaktadır (DAP Eylem Planı, 2014).

Proje, kalkınma idaresine dönüştürülerek DAP Bölge Kalkınma İdaresi adını almış ve 2012 yılından itibaren kurumsallaşma çalışmaları başlamıştır. İdare tarafından hazırlanan "DAP Eylem Planı", 2014 yılında onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu planın temel amacı, bölge halkının yaşam standartlarını yükseltmek ve bölgenin refah seviyesini ulusal ortalamaya yaklaştırmaktır. DAP Eylem Planı, bölgenin kurumsal kapasitesinin geliştirilmesine yönelik faaliyetleri kapsamakta ve gıda, tarım, sanayi, hizmet, turizm ve ticaret sektörlerinde verimlilik ve katma değerin artırılmasının yanı sıra kentlerin yaşanabilirliğinin ve beşerî sermayenin niteliğinin iyileştirilmesini hedeflemektedir. DAP Eylem Planı kapsamında 5 ana eksen bulunmaktadır, gıda ve tarım sektörlerinde verimlilik ve katma değerin artırılması, sanayi ve hizmetler sektörlerinin güçlendirilmesi, altyapı, kentleşme ve çevresel koruma, beşerî ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesini kapsamaktadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 25.05.2024).

Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP), Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki sosyoekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla hayata geçirilmiş bir bölgesel kalkınma inisiyatifidir. Bu proje, bölgenin kendine özgü coğrafi ve demografik özelliklerini dikkate alarak, yerel potansiyeli

harekete geçirmeyi ve yaşam kalitesini yükseltmeyi hedeflemektedir. DOKAP, bölgedeki illerin daha entegre ve uyumlu bir şekilde kalkınması için çeşitli yatırım faaliyetlerini ve projelerini koordine etme ve izleme misyonunu üstlenmiştir. Projenin temel motivasyonlarından biri, bölgedeki demografik değişimleri ve sosyoekonomik zorlukları ele almaktır. 1990'lı yılların sonlarındaki nüfus sayımları, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkiye'nin geri kalmış bölgelerini barındırdığını ve yüksek oranda göç verdiğini göstermiştir. Bu nedenle, DOKAP, bölgedeki yaşam koşullarını iyileştirerek göçü azaltmayı ve bölge ekonomisini canlandırmayı amaçlamaktadır (Şahin, 2021,220-221).

DOKAP'ın hedefleri arasında, bölgedeki doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik etmek, kentsel gelişimi verimli tarım arazileri dışında yönlendirmek, orman ürünlerinin çeşitlendirilmesini sağlamak ve tarım arazilerinin korunmasını güvence altına almak yer almaktadır. Proje kapsamında, bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarına yönelik bütüncül bir yaklaşımla hareket edilmekte ve çeşitli sektörlerde kalkınma stratejileri uygulanmaktadır. DOKAP Bölge Kalkınma İdaresi, bu hedeflere ulaşmak için çeşitli eylem planları hazırlamış ve uygulamaya koymuştur. Bu planlar, bölgenin potansiyelini en üst düzeye çıkarmayı, rekabet gücünü artırmayı ve sürdürülebilir bir kalkınma modeli oluşturmayı amaçlamaktadır. DOKAP'ın bölgesel kalkınma stratejileri, yerel ihtiyaçları ve öncelikleri dikkate alarak, bölgedeki kurumlar ve kuruluşlar arasındaki işbirliğini teşvik etmekte ve kalkınma sürecine geniş bir katılım sağlamaktadır (Akpinar, 2017, 19).

DOKAP, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin ekonomik ve sosyal yapısını güçlendirmek, yaşam kalitesini artırmak ve bölgenin sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunmak için önemli bir araçtır. Proje, bölgenin potansiyelini en üst düzeye çıkararak, Türkiye'nin genel kalkınma hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Konya Ovası Projesi (KOP) Bölge Kalkınma İdaresi, proje kapsamındaki Niğde, Konya, Karaman, Aksaray, Nevşehir, Yozgat, Kırıkkale ve Kırşehir illerinin hızlı kalkınması için ilgili kurum ve kuruluşların yatırım faaliyetlerini bütünlük ve uyumlu bir şekilde yürütmek, süreci izlemek ve değerlendirmek amacıyla kurulmuştur. Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu, KOP Bölge Kalkınma İdaresi'nin hazırladığı "KOP Eylem Planı"nı 30 Aralık 2014'te kabul etmiştir. Planın temel ilkeleri arasında toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, ekonomik yapının güçlendirilmesi, altyapı geliştirilmesi, beşeri ve sosyal yapının güçlendirilmesi ve kurumsal

kapasitenin iyileştirilmesi yer almaktadır (KOP Eylem Planı, 20.05.2024, <https://turkiyeyuzyili.com/proje-konya-ovasi-projesi-kop>).

KOP Bölge Kalkınma İdaresi'nin temeli olan Konya Ovası Projesi, DSİ tarafından Konya'nın su ihtiyacını karşılamak için hayata geçirilen Türkiye'nin ilk resmi sulama projesidir. GAP'tan sonraki ikinci büyük sulama projesidir. KOP Bölgesel Eylem Planı'na göre proje önerileri, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, kentleşme ve kentsel gelişim, altyapı geliştirilmesi, sosyal ve kültürel gelişmenin sağlanması ile ekonomik kalkınma ve rekabetin güçlendirilmesi olmak üzere beş ana eksenle toplanmıştır. 2010'dan beri uygulanan KOP, Konya, Karaman, Niğde ve Aksaray illerini kapsamaktadır. Bu dört il, yaklaşık 3 milyon nüfusu ile Türkiye nüfusunun yaklaşık %4'ünü ve 65 bin kilometrekarelik alanı ile Türkiye yüzölçümünün yaklaşık %8,5'ini oluşturmaktadır. Göç nedeniyle bölgenin nüfusu azalmaktadır (Akın, 2015, 111).

Bölge kalkınma idareleri, AB uyum süreciyle birlikte bölgesel gelişme yaklaşımında bölge planlarına dayalı eylem planlarının hazırlanması, izlenmesi ve koordinasyonundan sorumludur. GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nden sonra kurulan KOP, DAP ve DOKAP idarelerinin eylem planları tamamlanmıştır. Bu idareler, bölgelerindeki kamu yatırımlarının öncelikli olarak ele alınmasını ve daha verimli yürütülmesini sağlamaktadır. Entegre bölgesel kalkınma projeleri, bölgelerin potansiyellerine yönelik farklı gelişme eksenlerinin yanı sıra sosyal yapının güçlendirilmesi ve kurumsal kapasitenin iyileştirilmesi gibi ortak eksenleri de içerir. Türkiye'de bölgesel kalkınma projelerinin temel amacı, bölgeler arası dengesizlikleri gidermektir.

5.2.4. Kırsal Kalkınma Yönetiminde Diğer Kamu Kurum ve Kuruluşları

Kırsal ve bölgesel kalkınma, yalnızca tarımsal üretimi artırmaya yönelik bir süreç değil; ekonomik, sosyal ve altyapısal unsurları da içeren çok boyutlu bir dönüşüm sürecidir. Türkiye'de kırsal kalkınmanın sağlanması amacıyla çeşitli kamu kurumları ve özel sektör aktörleri görev alırken, bağımsız idari otoriteler de bu süreçte kritik bir rol oynamıştır. Bu otoriteler, belirli sektörlerde düzenleyici ve denetleyici işlevleriyle piyasaların sağlıklı işlemlerini sağlamış, üreticiler ve tüketiciler arasındaki dengenin korunmasına katkıda bulunmuştur. Bağımsız idari otoritelerin kırsal kalkınmaya katkıları, özellikle tarım, enerji ve sanayi alanlarında yoğunlaşmaktadır. Tarımsal üretimin sürdürülebilirliği, kırsal kesimde sanayi yatırımlarının teşvik edilmesi ve enerji arz güvenliğinin sağlanması gibi temel konular, kırsal kalkınma politikalarının temel taşlarını oluşturmaktadır.

Bağımsız idari otoriteler, belirli sektörlerde düzenleme ve denetleme yetkisine sahip olan, yürütme organından bağımsız olarak çalışan kamu kuruluşlarıdır. Bu kurumlar, genel olarak piyasa dengesini sağlamak, rekabeti artırmak, tüketici ve üretici haklarını korumak ve ilgili sektörlerin sürdürülebilir büyümesine katkıda bulunmak amacıyla kurulmuştur. Bağımsız idari otoriteler şu özellikleri taşır,

- Düzenleyici ve Denetleyici İşlev, Piyasaların sağlıklı işlemesi için kural koyar ve uygulama sürecini denetler.
- Bağımsızlık, Siyasi ve ekonomik baskılardan uzak karar alma yetkisine sahiptir.
- Uzmanlık ve Teknik Bilgi, İlgili sektörlerde uzmanlaşmış kadrolar aracılığıyla politika geliştirir.
- Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik, Kamu yararını gözeterek karar alma süreçlerini açık bir şekilde yürütür.

Bağımsız idari otoriteler, kırsal ve bölgesel kalkınmada özellikle tarım, enerji ve sanayi alanlarında kritik düzenlemeler yaparak üreticilerin desteklenmesine katkı sağlamıştır. Ancak bazı kurumların kapatılması veya yetkilerinin devredilmesi, kırsal kalkınma politikalarının uygulanışında değişikliklere neden olmuştur. (Şanlısoy ve Özcan, 2006, 100, 106)

Türkiye’de Şeker Kurulu ve Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurulu benzer nedenlerle kurulan kırsal alanlara yönelik faaliyetler gerçekleştiren bağımsız idari otoritelerdir. Ancak 2001 yılında kurulan Şeker Kurumu ve 2002 yılında kurulan Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu bağımsız idari otoriteler veya düzenleyici denetleyici kurullar olarak devam etmiş ardından 2017 yılında kapatılıp Tarım ve Orman Bakanlığına devredilmiştir. Şeker Kurumu, 2001 yılında Türkiye’de şeker piyasasını düzenlemek amacıyla kurulmuş ve sektörde arz-talep dengesini sağlamaya yönelik çalışmalar yürütmüştür. Şeker pancarı üretimi, özellikle İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Trakya bölgelerinde kırsal ekonominin temel bileşenlerinden biri olmuştur. Şeker Kurumu kırsal kalkınmaya önemli katkılar sağlamıştır. Çiftçiye Koruma Politikaları geliştirmiş, pancar üreticilerine yönelik kota ve taban fiyat politikalarıyla kırsal kesimde üreticiyi koruyucu önlemler alınmıştır. Pazar Düzeni’ni oluşturmuş, şeker fabrikalarının üretim kapasitesi ve dağıtım sürecinin düzenlenmesiyle fiyat istikrarı sağlanmaya çalışılmıştır. Sanayi ve İstihdam Etkisi’yle Şeker fabrikalarının faaliyet göstermesi, kırsalda istihdamı artırmış ve sanayi gelişimini desteklemiştir (Demir, 2017, 175).

Ancak 2017 yılında Şeker Kurumu’nun kapatılması ve yetkilerinin Tarım ve Orman Bakanlığı’na devredilmesiyle, sektörde köklü değişiklikler

yaşanmıştır. Bu süreçte, özelleştirme süreci hızlanmış, bazı şeker fabrikaları satılmış ve üreticilerin pazarlık gücü zayıflamıştır. Kotaların kaldırılmasıyla birlikte bazı üreticiler, alternatif tarımsal ürünlere yönelmek zorunda kalmıştır. Fabrika kapanmalarıyla kırsaldaki istihdam olanakları azalmış ve işsizlik artmıştır. Bu gelişmeler, kırsal ekonominin sürdürülebilirliği açısından yeni düzenlemelere olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır (Çalışkan vd., 2020, 439).

Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK), 2002 yılında tütün ve alkol piyasalarını düzenlemek amacıyla kurulmuş, sektörle ilgili yasal düzenlemeleri denetlemiş ve tüketici sağlığını gözeterek piyasa kontrolünü sağlamıştır. TAPDK'nın en önemli işlevlerinden biri, tütün üretiminin sürdürülebilirliğini sağlamak ve üreticilerin piyasa koşullarına karşı korunmasına yardımcı olmaktır. Türkiye'de tütün üretimi özellikle Ege, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmış olup, binlerce çiftçi ailesi için önemli bir geçim kaynağı olmuştur. TAPDK'nın faaliyetleri, tütün üreticileri, alkol piyasası ve kırsal ekonomi üzerinde doğrudan etkilere sahip olmuştur (Massadikov, 2018, 93).

TAPDK'nın düzenlemeleri, özellikle tütün üreticilerinin karşılaştığı ekonomik dalgalanmaları azaltmaya yönelik olmuştur. Kurumun piyasaya katkıları şu şekilde özetlenebilir, (Bilir vd., 2009, 36-37).

- Sözleşmeli Üretim Modeli, TAPDK, tütün üreticileri ile alıcı firmalar arasındaki ilişkileri düzenleyerek, üreticilerin güvencesiz bir piyasa ortamında ezilmesini önlemeye çalışmıştır. Aynı zamanda, büyük tütün şirketleri ile üreticiler arasında belirli koşulları içeren sözleşmeler yapılarak, çiftçilere alım garantisi sağlanmıştır.
- Kota ve Üretim Planlaması, Piyasanın aşırı üretimden ya da arz eksikliğinden olumsuz etkilenmemesi için belirli kotalar uygulanmıştır. Bu kotalar, kırsal ekonominin istikrarlı bir şekilde büyümesine katkı sağlamış ve üreticilerin gelir kaybını önlemiştir.
- Destekleme Politikaları, Tütün üreticilerine çeşitli teşvikler sağlanarak, geleneksel tütün üretiminin devamlılığı desteklenmiştir. Bunun yanı sıra, küçük üreticilerin büyük firmalar karşısında korunmasına yönelik regülasyonlar geliştirildi.

TAPDK'nın 2017 yılında kapatılması ve yetkilerinin Tarım ve Orman Bakanlığı'na devredilmesiyle birlikte tütün üreticileri için önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar; (Çalışkan vd., 2020, 439).

- Küçük üreticiler, büyük tütün şirketleri karşısında daha güçsüz hale geldi.
- Sözleşmeli üretim modeli büyük firmaların lehine değişti ve çiftçilerin pazarlık gücü azaldı.
- Kota ve üretim planlamasının gevşetilmesi sonucu, bazı bölgelerde arz fazlası oluşurken bazı bölgelerde üretim düştü.
- Alternatif gelir kaynaklarına yönelmek zorunda kalan üreticiler, kırsaldan göç etmeye başladı.

TAPDK, yalnızca tütün piyasasını değil, aynı zamanda alkollü içkiler sektörünü de düzenleyen bir kurumdur. Alkol piyasası, özellikle üzüm üreticileri ve küçük ölçekli şarap üreticileri için büyük bir önem taşımaktadır. Türkiye’de Ege ve Marmara bölgeleri, alkol üretimi açısından en önemli bölgeler arasında yer almaktadır. TAPDK’nın alkol piyasasındaki görevleri, lisans ve ruhsat düzenlemeleri yapmak, kaçakçılıkla mücadele ve tüketici sağlığını korumaya yönelik düzenlemeler yapmaktır. TAPDK’nın kapatılmasıyla birlikte, alkol piyasasında; küçük ölçekli şarap üreticileri için lisans alma süreçleri zorlaşmış ve maliyetler artmıştır. Kayıt dışı alkol üretimi ve kaçakçılıkla mücadelede denetim zafiyetleri oluşmuştur. Tüketici sağlığını korumaya yönelik regülasyonların uygulanması daha karmaşık hale gelmiştir. Tütün ve alkol sektörlerinin düzenlenmesi, kırsal ekonominin gelişimi açısından kritik bir rol oynamaktadır. TAPDK’nın varlığı döneminde kırsal kalkınmaya katkı sağlayan unsurlar şunlardır, (Şahin, 2021,228).

- Tarım ve Sanayi Entegrasyonu, Tütün ve üzüm üretimi, sanayi sektöründe (sigara ve şarap üretimi) doğrudan kullanıldığı için, kırsaldaki tarım üretimi sanayiyle entegre edilmiştir.
- İstihdamın Desteklenmesi, Tarımsal üretim sürecinde çalışan çiftçiler kadar, üretim ve dağıtım aşamalarında da birçok kişi istihdam edilmiştir.
- Yerel Ekonomilerin Canlanması, Tütün ve alkol üretimi, özellikle kırsal bölgelerde yan sektörlerin (lojistik, ambalaj, tarım makineleri vb.) gelişmesine katkıda bulunmuştur.

TAPDK’nın kapatılmasıyla birlikte kırsal ekonomide birtakım olumsuzluklar ortaya çıkmıştır, Üreticiler, piyasadaki belirsizlikler nedeniyle farklı ürünlere yönelmek zorunda kalmış, bazı bölgelerde tütün tarımı terk edilmiştir. Küçük ölçekli üreticilerin rekabet gücü zayıflamış, bazıları üretimden çekilmiştir. Kaçak üretim ve sahte alkol sorunları, denetim mekanizmalarındaki eksiklikler nedeniyle artış göstermiştir.

Tütün ve alkol piyasalarının düzenlenmesi, kırsal kesimde tarımsal üretimin sürdürülebilirliği, ekonomik istikrar ve tüketici sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. TAPDK'nın kapatılmasının ardından tütün ve alkol sektöründe küçük üreticiler ve çiftçiler açısından birtakım sorunlar yaşanmış, büyük şirketlerin piyasa üzerindeki etkisi artmıştır. Bu nedenle, kırsal kalkınmayı ve üreticileri desteklemek amacıyla, küçük ölçekli üreticilere yönelik destekleme politikalarının yeniden yapılandırılması, tütün üreticileri için alım garantili sözleşmelerin teşvik edilmesi, kayıt dışı alkol üretimiyle mücadelede daha etkin denetim mekanizmalarının oluşturulması, Kırsal kesimde tütün ve üzüm üretimine yönelik teşviklerin artırılması önerilmektedir. Bu tür politikalar, hem kırsal ekonomiyi destekleyerek bölgesel kalkınmayı güçlendirecek hem de sektördeki üreticilerin rekabet gücünü artıracaktır (Kencesoy, 2023,544-546).

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), Türkiye'de enerji piyasalarını düzenlemek ve denetlemek amacıyla 2001 yılında kurulmuş, 4646, 5015 ve 5307 sayılı kanunlarla yetki alanı genişletilmiştir. İdari özerkliğe sahip olan EPDK, enerji arz güvenliğini sağlamak, enerji piyasalarını düzenlemek ve kırsal bölgelerde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik etmekle sorumludur. Kırsal kalkınma bağlamında, tarım, gıda ve ormancılık sektörlerinde yenilenebilir enerji kullanımını destekleyen politikalar uygulanmakta olup, sulama sistemlerinde enerji maliyetlerini azaltmaya yönelik projeler teşvik edilmektedir. AB mevzuatına uyum çerçevesinde bu alanlara yönelik destek mekanizmaları oluşturulmaktadır.

Ziraat Bankası, Osmanlı Devleti döneminde, tarımsal faaliyetleri desteklemek amacıyla kurulmuş ve günümüze kadar kırsal kalkınmada etkin bir rol üstlenmiştir. 1863 yılında Mithat Paşa tarafından Memleket Sandıkları adıyla temelleri atılan bu yapı, köylülerin finansmana erişimini kolaylaştırmak için kurulmuş, imece geleneğinden ilham alarak faaliyet göstermiştir. 1867 yılında yürürlüğe giren Memleket Sandıkları Nizamnamesi ile bu sandıklar Osmanlı topraklarında yaygınlaştırılmış ve kırsal kalkınmaya doğrudan katkı sağlamıştır. Sandıklardan elde edilen gelirlerin büyük bir bölümü, yerel altyapı projelerine yönlendirilmiş, böylece ülkenin ekonomik ve sosyal yapısına katkıda bulunulmuştur. Ancak zamanla ortaya çıkan idari sorunlar, Memleket Sandıklarının işlevselliğini azaltmış ve yerini 1883'te Menafi Sandıkları'na bırakmıştır.

Menafi Sandıkları'nın da yetersiz kalması üzerine, kırsal kalkınma ve tarımsal finansmanın daha etkin bir şekilde sağlanabilmesi amacıyla 1888 yılında Ziraat Bankası kurulmuştur. Böylece tarımsal krediler kurumsal bir yapıya kavuşmuş, modern bankacılık anlayışı kırsal ekonomiye entegre

edilmiştir. Banka, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında çiftçilerin ekonomik olarak desteklenmesine öncülük etmiştir. 1916'da çıkarılan kanun ile Ziraat Bankası'nın çiftçilere yönelik yetkileri genişletilmiş; tarım işletmelerine ortak olma, tohum ve tarım aletleri sağlama gibi yetkilerle donatılmıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde ve sonrasında ise banka, kırsal kalkınmanın yanı sıra, halk sağlığına yönelik faaliyetler de yürütmüş, sıtma salgınıyla mücadelede Kinin dağıtımı gibi hayati görevler üstlenmiştir.

Cumhuriyet döneminde Ziraat Bankası, Türk tarımının modernleşmesi adına önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Mekanizasyonun yaygınlaştırılması, kimyevi gübre kullanımının teşvik edilmesi ve sulama projelerine destek sağlanması gibi adımlarla tarımsal üretim kapasitesini artırmaya yönelik çalışmalar yürütmüştür. Çiftçilerin örgütlenmesi ve kooperatifleşme sürecine sağladığı finansman desteği, kırsal ekonominin güçlenmesine katkı sunmuştur. Aynı zamanda, tarım makinelerinin yerli üretimini destekleyerek ithalat bağımlılığını azaltmış, çiftçilerin daha düşük maliyetlerle modern tarım ekipmanlarına ulaşmasını sağlamıştır.

Günümüzde de Ziraat Bankası, ülke genelinde yaygın şube ağı ile kırsal kesimin finansmana erişimini kolaylaştırmaya devam etmektedir. Devletin kırsal kalkınmaya yönelik destek programlarını yönlendirme ve uygulama süreçlerinde kritik bir aktör olarak rol almakta, yerel ekonomiyi canlandırma misyonunu sürdürmektedir. Bankanın tarihsel gelişimi incelendiğinde, kırsal kalkınmaya yönelik politikalarının süreklilik arz ettiği ve değişen ekonomik koşullara uyum sağlayarak tarım sektörüne hizmet etmeye devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, Ziraat Bankası'nın kırsal kalkınmadaki etkisi, yalnızca finansal destek sağlamakla sınırlı kalmayıp, tarım sektörünün modernizasyonu ve sürdürülebilir kalkınma süreçlerine katkı sunan stratejik bir yapı olarak değerlendirilmelidir (Ziraat Bankası, 01.06.2024, <https://www.ziraatbank.com.tr/tr>).

İller Bankası 1933 yılında "Belediyeler Bankası" adıyla kurulan ve 1945'te şuan ki adını alan kurum, yerel yönetimlerin altyapı projelerini finanse etmek amacıyla faaliyet göstermektedir. 2011 yılında çıkarılan 6107 sayılı Kanun ile özel bütçeli anonim şirket statüsüne geçen banka, günümüzde İller Bankası A.Ş. adıyla çalışmalarını sürdürmektedir. İller Bankası'nın temel misyonu, il özel idareleri ve belediyelerin finansman ihtiyaçlarını karşılamak, mahalli müşterek hizmetlere yönelik projeler geliştirmek ve yerel yönetimlere danışmanlık ile teknik destek sunmaktır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren banka, aynı zamanda uluslararası projelere de

katılım sağlamak ve Dünya Bankası'nın yatırım projelerine koordinatörlük yapmaktadır.

İller Bankası, özellikle kırsal kalkınma süreçlerinde önemli bir rol üstlenmektedir. Küçük belediyelere imar planı desteği sunarak kırsal alanların gelişimine katkı sağlamakta, ayrıca 'Su Kanalizasyon ve Altyapı Projeleri (SUKAP)' kapsamında nüfusu 25.000'in altında olan belediyelere genel bütçeden hibe desteği ve uzun vadeli kredi imkânı sunmaktadır. Büyük belediyeler için ise 5393 sayılı Belediye Kanunu'na uygun şekilde kredi tahsis edilmektedir. İller Bankası, şehirlerin ve kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına yönelik finansman ve yatırım desteği sağlayarak, modern kentleşme sürecine öncülük eden bir kalkınma ve yatırım bankası olma vizyonunu sürdürmektedir (İller Bankası, 02.06.2024, www.ilbank.gov.tr).

Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası, kırsal kalkınmaya dolaylı katkılar sağlayan önemli finansal kuruluşlardan biridir. Kalkınma bankalarının temelleri, 1950'li yıllarda Dünya Bankası'nın teşvikleriyle atılmış olup, gelişmekte olan ülkelerde yatırım sermayesi sağlama ve teknik destek sunma işlevi görerek kalkınma sürecini hızlandırmayı amaçlamaktadır. Bu bankalar, uzun vadeli finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere kamu kontrolünde faaliyet göstermekte ve sürdürülebilir büyüme politikaları doğrultusunda belirlenen sektör ve bölgelere kaynak tahsis etmektedir (Kalkınma Faaliyet Raporu, 2011,4-5).

Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası, 1975 yılında Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası A.Ş. (DESIYAB) adıyla kurulmuş, 1988'de mevcut adını almış ve 1999 yılında çıkarılan 4456 sayılı Kanun ile yeniden yapılandırılmıştır. Banka, sanayi, enerji, turizm, tarım, finans, eğitim ve sağlık sektörlerinde sabit ve işletme sermayesi yatırımlarına destek sağlamaktadır. 2018 yılında gerçekleştirilen yeniden yapılanma ile bankanın ismi Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası olarak değiştirilmiş ve misyonu genişletilmiştir (TKB, 06.06.2024, <https://kalkinma.com.tr>).

Kalkınma bankaları, ticari bankaların öncelik vermediği ancak ülke ekonomisi açısından stratejik öneme sahip sektörlerde finansman sağlamanın yanı sıra teknik danışmanlık, eğitim ve proje yönetimi gibi alanlarda da aktif rol oynamaktadır. Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası da özel sektör ve kamu kuruluşlarının projelerini destekleyerek sermaye piyasasının gelişimine katkıda bulunmakta, sanayileşme sürecini teşvik etmekte ve ekonomik kalkınmayı destekleyen finansal çözümler üretmektedir. Bu çerçevede, kalkınma bankalarının etkin işleyişi, yalnızca ülke ekonomisinin sürdürülebilir büyümesi açısından değil, aynı zamanda finansal sistemin sağlam temellere oturması bakımından da kritik bir öneme sahiptir (Şahin, 2021,235).

Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAY-KUR), 8 Haziran 1984 tarihli ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname kapsamında faaliyet gösteren, sermayesi ile sorumlu, özerk ve tüzel kişiliğe sahip bir İktisadi Devlet Teşekkülüdür. Türkiye çay sektörünün en büyük ve öncü kuruluşu olan ÇAY-KUR, Karadeniz Bölgesi'nde üretilen yaş çayın yıllara göre değişmekle birlikte yaklaşık %50-55'ini satın almakta ve yurt içi kuru çay piyasasında %45-50 civarında bir pazar payına sahiptir. Bu yönüyle ÇAY-KUR, çay sektöründe üreticiye sağladığı destek ve piyasadaki belirleyici konumu itibarıyla kırsal kalkınmada stratejik bir rol üstlenmektedir (ÇAY-KUR, 11.06.2024, www.caykur.gov.tr).

5.3. Kırsal Kalkınmada Yerel Yönetimler

Yerel yönetimler, kırsal kalkınma süreçlerinde merkezi yönetimle paralel bir şekilde önemli bir rol üstlenmektedir. Türkiye'deki yerel yönetim yapısı, büyükşehir belediyeleri, belediyeler, il özel idareleri ve köylerden oluşmakta olup, bu yapıların her biri kırsal alanların gelişimine yönelik farklı işlevler ve sorumluluklar taşımaktadır. Yerel yönetimlerin etkinliği, kırsal kalkınmanın başarısında belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu yönetimler, yerel ihtiyaçları belirleyerek, tarımsal üretimi destekleyen projeler geliştirme ve altyapı eksikliklerini giderme konusunda kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, yerel yönetimler, toplumsal dayanışmayı güçlendiren sosyal hizmetler sunarak, kırsal alanların ekonomik ve sosyal gelişimini teşvik etmektedir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin kırsal kalkınma stratejileri içerisinde aktif bir şekilde yer alması, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında büyük önem arz etmektedir.

5.3.1. Büyükşehir Belediyeleri

Büyükşehir belediyesi 2004 yılında yasalaşan 5216 sayılı Kanun'da 2012 yılında yasalaşan 6360 sayılı kapsamlı torba Kanun'la yapılan değişiklikle *“sınırları il mülki sınırı olan ve sınırları içerisindeki ilçe belediyeleri arasında koordinasyonu sağlayan; idari ve mali özerkliğe sahip olarak kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan; karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi”* şeklinde tanımlanır. Bu değişiklikle, büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırlarına genişletilmiş ve ilçe belediyeleri arasındaki koordinasyonu sağlama görevi verilmiştir. Ayrıca, büyükşehir belediyelerinin idari ve mali özerkliği güçlendirilmiş, yetki ve sorumlulukları yeniden tanımlanmıştır (Yüksel, 2016, 732).

6360 sayılı Kanun ile büyükşehir statüsüne sahip illerin sayısı artırılmış ve nüfusu 750.000'in üzerindeki illerin büyükşehir olabileceği hükmü

bağlanmıştır. Bunun yanı sıra, 6030 sayılı kanun kapsamında 16.561 köyün tüzel kişiliği kaldırılarak belediyelere bağlı mahallelere dönüştürülmüş, böylece kırsal hizmetlerin belediyeler tarafından yürütülmesi sağlanmıştır. Bu değişiklik, kırsal bölgelerde altyapı ve temel hizmetlerin iyileştirilmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, afet riski taşıyan yapıların denetimi ve planlı şehirleşmenin teşvik edilmesi konularında belediyelere yeni sorumluluklar yüklenmiştir (Karakılçık, 2016, 195).

5216 sayılı Kanun'a 2020 yılında eklenen düzenlemeyle, mahalleye dönüştürülen köy ve beldelerin kırsal mahalle olarak belirlenmesine yönelik bir mekanizma getirilmiştir. Böylece kırsal alanlarda sosyal adaleti sağlamak amacıyla vergi indirimleri, çeşitli muafiyetler ve harç bedeli istisnaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, kırsal mahallelerde küçük ölçekli işletmeler, tarımsal faaliyetler ve mesken amaçlı yapılar emlak vergisinden muaf tutulmuştur. Düzenlemenin uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla hazırlanan "Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği" 15 Nisan 2021'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte, kırsal mahallelere yönelik hizmetlerin etkinleştirilmesi ve yerel yönetimlerin kırsal kalkınmadaki rolünün artırılması hedeflenmiştir (Ayyıldız vd., 2016, 282).

5.3.2. Belediyeler (İl, İlçe, Belde)

5393 sayılı Belediye Kanunu'na göre belediyeler, yerel düzeyde kamu hizmetlerini yerine getirmek amacıyla kurulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişilikleridir. Ancak bu özerklik sınırsız olmayıp, belediyeler kanunlara uygun şekilde yönetilmek zorundadır. Belediyeler, karar alma, organizasyon, personel istihdamı ve borçlanma gibi konularda belirli bir serbestliğe sahip olsalar da temel görevleri, yerel toplulukların ortak ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşam kalitesini artırmaktır. Özellikle kırsal kalkınma projelerinde belediyeler, toplumsal ve teknik altyapı sağlama görevleriyle önemli bir aktör konumundadır (Can, 2013, 25).

İlçe belediyeleri, kırsal alanlara yönelik hizmet sunumunda kritik bir rol oynamaktadır. 2020 yılı itibarıyla büyükşehir belediyesi sınırlarındaki ilçe belediyeleri ile diğer illerdeki ilçe belediyeleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Büyükşehir sınırları içindeki ilçe belediyeleri, yetkilerini büyükşehir belediyeleriyle paylaşıırken, büyükşehir statüsünde olmayan ilçeler geniş kırsal alanlara hizmet götürmekle yükümlüdür. 6360 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle büyükşehir belediyelerinin kırsal mahalleler üzerindeki yetki ve sorumlulukları artırılmış, kırsal alanlarda hizmetlerin belediyeler eliyle yürütülmesi sağlanmıştır (Şahin, 2021,242).

İlçe belediyeleri, merkezi yönetimin yetki ve sorumluluk paylaşımında önemli bir yere sahiptir. İlçeler, kırsal alanlarla doğrudan temas kurabilen temel yerel yönetim birimleri olarak görülmektedir. Bu durumun temel nedenleri arasında ilçelerin, kırsal bölgelere yönelik birçok hizmet birimini barındırması, köylerin idari süreçlerde kaymakamlık ve ilçe belediyelerine bağlı olması ve halkın yerel yönetimlere olan doğrudan erişimi yer almaktadır (Alıcı, 2012, 40).

Türkiye’deki belde belediyeleri, köy ile ilçe arasında yer alan idari birimler olup, kırsal kalkınma politikalarında öncelikli geliştirilmesi gereken bölgeler arasında değerlendirilmektedir. 6360 sayılı Kanun kapsamında birçok belde belediyesi mahalleye dönüştürülmüş ve günümüzde sayıları 386’ya düşmüştür. Kırsal alanlarla büyük ölçüde örtüşen belde belediyeleri, özellikle sanayi, ulaşım, madencilik ve turizm gibi ekonomik faaliyetlerin gelişmediği bölgelerde kırsal kalkınma politikalarının odağında yer almaktadır (İçişleri Bakanlığı, 2020).

5.3.3. İl Özel İdareleri

İl özel idareleri, kırsal alanlarda merkezi yönetimin görevlerini yerine getirmek amacıyla oluşturulmuştur. 2005 yılına kadar kırsal kalkınma alanında taşra teşkilatında görevli olan Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, bu tarihte kapatılmış ve yetkileri, il özel idarelerine devredilmiştir. Bu süreçte il özel idareleri, kırsal kalkınmada belediyelere kıyasla daha etkin bir konuma gelmiş ve geniş bir hizmet alanına sahip olmuştur (Ekim, 2006, 27).

5302 sayılı Kanun kapsamında il özel idarelerinin görevleri iki temel başlık altında düzenlenmiştir. İl sınırları içinde üstlendiği sorumluluklar sağlık, tarım, sanayi, ticaret, eğitim altyapısı ve sosyal yardımlar gibi alanları kapsarken, belediye sınırları dışında ise imar, yol, su, kanalizasyon, çevre yönetimi, orman köylerinin desteklenmesi ve acil yardım hizmetleri gibi konulara odaklanmıştır. Ancak, bu durum belirli yetkilerin merkezi yönetime devredilmesi durumunda, zaman zaman yetki ve sorumluluk karmaşasına yol açmıştır (Resmi Gazete, 08.07.2024, www.resmigazete.gov.tr).

2012 yılında kabul edilen ve 2014 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Kanun ile il özel idareleri kaldırılarak yerine, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları (YİKOB) kurulmuştur. Bu düzenlemeyle, hizmetlerin halka daha hızlı ulaştırılması, bürokratik süreçlerin azaltılması ve büyükşehir belediyelerine daha fazla kaynak sağlanması amaçlanmıştır. YİKOB’lar, büyükşehir belediyelerinin bulunduğu illerde kamu kurum ve kuruluşlarının yatırımlarını izleme, afet ve acil yardım hizmetlerini koordine etme, merkezi

idarenin taşradaki birimlerinin faaliyetlerini denetleme ve ilin tanıtımına yönelik faaliyetleri yürütme gibi görevler üstlenmiştir (Çelikyay, 2014, 13).

YİKOB'lar, doğrudan merkezi yönetime bağlı olup idari vesayet altında faaliyet göstermektedir. Yönetimleri, valiler veya valiler tarafından atanmış vali yardımcılığı tarafından yürütülmekte olup, valiler gerekli gördükleri durumlarda personel istihdam etme ve görevlendirme yetkisine sahiptir. YİKOB'ların kurulmasıyla birlikte kırsal kalkınmada yerel yönetimlerin rolü yeniden şekillendirilmiş, büyükşehir ve ilçe belediyelerinin yetki alanı genişletilmiş ve merkezi idarenin taşradaki kontrol mekanizması güçlendirilmiştir (Çelik, 2013, 47).

5.3.4. Köyler

Köyler, yerleşim birimi olarak en küçük idari yapılar olup, tarihsel süreçte insanların birlikte yaşama gereksinimi duyması sonucunda oluşmuşlardır. Yerleşim açısından oldukça eskiye dayansa da yerel yönetim anlamında kurumsal bir yapı kazanması, 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir. Bu düzenlemeyle ülke, il, livâ, ilçe ve köy birimlerine ayrılmıştır (Bora, 1964, 38).

442 sayılı Köy Kanunu ile köyler tüzel kişilik kazanmış ve yerel yönetim birimleri olarak teşkilatlanmıştır. Ancak, köy yönetimlerinin kurumsal kapasitesini ve işlevselliğini artırmaya yönelik yeterli tedbirler alınamamıştır. Kanun kapsamındaki yükümlülüklerle rağmen, köylere gerekli örgütsel yapı, araç, gereç ve mali destek sağlanamamış, bu durum kırsal yönetimin etkinliğini sınırlamıştır. Göç ve nüfus azalması, köylerin sürdürülebilirliğini tehdit eden temel faktörlerden biri olmuştur. Köy yönetiminin başlıca görevleri arasında güvenlik, sağlık, çevre düzenlemesi, altyapı hizmetleri, tarımsal üretimin korunması ve eğitim faaliyetleri yer almaktadır. Köyler, nüfuslarının azlığı sebebiyle doğrudan demokrasiye en yakın yönetim biçiminin uygulandığı yerleşimlerdir. Kendilerine ait tüzel kişilikleri ve gelir kaynakları bulunmakta olup, karar alma ve harcama yapma yetkisine sahiptirler. Köy yönetimi, muhtar, ihtiyar meclisi ve köy derneği gibi organlar tarafından yürütülmektedir (Yıldırak, 1984, 16-28).

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren köylerin kalkındırılmasına yönelik çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Özellikle tarım ve eğitim alanlarına yönelik yatırımlar ön planda tutulmuştur. Ancak, kırsal bölgelerde altyapı eksiklikleri, ekonomik yetersizlikler ve istihdam olanaklarının sınırlılığı nedeniyle köyler zaman içinde kentlere göç vermeye devam etmiştir. Günümüzde de köyler, kırsal kalkınma politikalarının öncelikli hedef grubu olmaya devam etmekte

ve özellikle tarım, hayvancılık, altyapı ve alternatif geçim kaynakları açısından desteklenmesi gereken alanlar olarak değerlendirilmektedir.

5.4. Kırsal Kalkınmada Mülki İdare Birimleri

Türkiye’de kırsal kalkınma plan ve projeleri ağırlıklı olarak merkezi idare tarafından oluşturulmakta, uygulama süreci ise taşra teşkilatları olan il ve ilçe genel idareleri tarafından yürütülmektedir. İl genel idareleri, Anayasa’da merkezi idarenin taşradaki temel yönetim birimi olarak tanımlanmış olup, birçok bakanlığın illerde teşkilatlanmış birimleri aracılığıyla kamu hizmetlerini yürütmektedir. İllerin yönetim açısından iki temel niteliği bulunmaktadır, Birincisi, yerel yönetim birimi olarak il özel idareleri; ikincisi ise merkezi idarenin taşradaki temsilcisi olan valilik sistemidir. Valiler, İl İdaresi Kanunu çerçevesinde ilin yönetimi, ekonomik kalkınması, sosyal refahı ve kırsal kalkınma faaliyetlerinin eşgüdüm içerisinde yürütülmesini sağlamakla yükümlüdür (Gözübüyük, 2002, 202-208).

İl genel idareleri, kırsal kalkınma politikalarının sahada uygulanmasında kritik bir role sahiptir. Kamu kaynaklarının yönetimi büyük ölçüde merkezi idarenin kontrolünde olmakla birlikte, taşra teşkilatlarının ve özellikle valilerin bakış açısı, kırsal kalkınmanın etkinliğinde belirleyici bir faktördür. Valilerin vizyonu doğrultusunda gerçekleştirilen projeler kırsal bölgelerde ekonomik ve sosyal gelişimi hızlandırmakta, yerel halkın refah seviyesini yükseltmektedir. İl genel idareleri ile kıyaslandığında ilçe genel idareleri kırsal alanlara daha yakın olmaları nedeniyle kalkınma süreçlerinde daha etkin bir konumda bulunmaktadır. Kaymakamlar öncülüğünde faaliyet gösteren bu birimler, kırsal kalkınma projelerinin uygulanmasında ve yerel yönetimle devlet arasındaki koordinasyonun sağlanmasında önemli bir işleve sahiptir (Aşgın, 2009, 249).

Kırsal alanlar, nüfus yoğunluğunun düşük olduğu, geçim kaynağının büyük ölçüde tarım ve hayvancılık olduğu, geleneksel yaşam biçiminin hâkim olduğu yerleşim bölgeleridir. Türkiye’de kırsal yerleşimler genellikle köyler ve eski idari birimler olan bucaklar çerçevesinde ele alınmaktadır. 1949 tarihli İl İdaresi Kanunu’na göre bucaklar, aralarında ekonomik, coğrafi ve güvenlik açısından ilişki bulunan kasaba ve köylerden oluşan idari bölümler olarak tanımlanmış; ancak zamanla nüfus azalması ve kırdan kente göç nedeniyle işlevini yitirmiş ve 2014 yılı itibarıyla tamamen kaldırılmıştır.

Bucak, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’nda coğrafi, ekonomik, güvenlik ve mahalli hizmetler açısından birbirleriyle bağlantılı kasaba ve köylerden oluşan bir idari birim olarak tanımlanmıştır. Osmanlı döneminde “nahiye” olarak adlandırılan bu yapılar, ilçelerden daha küçük idari birimler olarak

mahalli hizmetlerin yürütülmesini sağlamıştır. Ancak zamanla, kırsaldan kente göç ve nüfus azalması gibi demografik değişimler sonucunda bucak yönetimleri işlevini yitirmiştir. 2008 yılında çıkarılan 5747 sayılı Kanun kapsamında ilk olarak 16 büyükşehir belediyesinde bucak yönetimleri kaldırılmış, ardından 2014'te yayımlanan 6552 sayılı Kanun ile Türkiye genelinde tamamen sona erdirilmiştir. Bu süreç, yerel yönetim yapısının yeniden şekillendirilmesi ve kırsal idarenin günün koşullarına uygun hale getirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir (Özçağlar, 2005, 15-16).

Köyler, taşra yönetimi içerisinde en küçük yerleşim birimleri olup, 442 sayılı Köy Kanunu'na göre nüfusu 2 binin altındaki yerleşim yerleri olarak tanımlanmaktadır. Köyler, ortak mülkiyete sahip tarım arazileri, yaylaklar, otlaklar ve çeşitli kamusal alanları içermekte, toplu ya da dağınık biçimde yerleşmiş topluluklardan oluşmaktadır. Altyapı yetersizlikleri, düşük yaşam standartları ve temel hizmetlere erişimdeki zorluklar nedeniyle köyler, kırsal kalkınma politikalarında öncelikli bölgeler olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, köyler yalnızca tarımsal üretim merkezleri değil, aynı zamanda bir ülkenin toplumsal ve kültürel mirasını barındıran önemli alanlardır. Bu nedenle, kırsal kalkınma süreçlerinde köylerin sosyo-ekonomik gelişimi, tarımsal üretimle birlikte ele alınmalı ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda desteklenmesi gerekmektedir (TBMM, 17.06.2024, www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin)

Türkiye'de kırsal alanların gelişimi, yalnızca fiziki yapıların iyileştirilmesiyle değil, kırsal nüfusun yaşam standartlarının artırılması ve ekonomik kalkınmalarının desteklenmesiyle mümkündür. Tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi kırsal kalkınmanın temel unsurlarından biri olmakla birlikte, kırsal turizm ve ormancılık gibi alanlarda uzmanlaşmış köy modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, köylerin mevcut yasal statüsünün güncellenmesi ve alan bazlı düzenlemeler yapılması kırsal kalkınma açısından önemli bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

5.5. Kırsal Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye'de kırsal kalkınma yönetimi kapsamında, sivil toplum kuruluşlarının (STK) rolü önemli bir yer tutmaktadır. Kırsal kalkınma sürecinde mahalli idare birlikleri, meslek odaları, kooperatifler ve bu alanda aktif faaliyet gösteren diğer sivil toplum kuruluşları, kalkınma politikalarının etkin bir şekilde planlanması ve uygulanmasına katkı sağlamaktadır. Bu kuruluşlar, kırsal alanlarda ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyerek yönetim süreçlerinde önemli bir işlev üstlenmektedir.

5.5.1. Mahalli İdare Birlikleri

Kırsal kalkınma sürecinin yerelden başlaması gerektiği anlayışı doğrultusunda, yerel yönetimlerin bu alandaki rolü ve faaliyetleri büyük önem arz etmektedir. Ancak, yerel yönetimler mali ve idari açıdan bazı hizmetleri tek başına yerine getirmekte zorlanabilmektedir. Bu noktada mahalli idare birlikleri, yerel yönetimlerin güç birliği yapmasını sağlayarak kırsal kalkınmada etkin bir yapı oluşturmaktadır

Türkiye’de yerel yönetim birliklerinin temelleri, Osmanlı dönemindeki vakıflar, ahilik ve lonca teşkilatlarına dayanmaktadır. Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte, 1924 tarihli 442 sayılı Köy Kanunu ve 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu köylerin ve belediyelerin birlik kurmalarına yasal zemin hazırlamıştır. 1961 Anayasası ile birliklerin teşvik edilmesi hedeflenmiş, 1982 Anayasası’nda ise mahalli idare birliklerinin kurulması Bakanlar Kurulu iznine bağlanmıştır. Günümüzde bu yetki Cumhurbaşkanı kararıyla yürütülmektedir. Yerel yönetim birlikleri, belirli kamu hizmetlerini yürütmek amacıyla kurulmuş tüzel kişiliğe sahip kamu kurumlarıdır. Bu nedenle idari vesayet denetimine tabidirler. 2005 yılında yürürlüğe giren 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, bu birliklerin yönetim yapısını belirleyerek yasal çerçevesini oluşturmuştur. Yerel yönetim birlikleri, birlik meclisi, birlik encümeni ve birlik başkanı olmak üzere üç temel organdan oluşmaktadır. Bu birlikler, kaynakların etkin kullanımını sağlamak, yerel yönetimler arasında koordinasyonu artırmak ve kırsal kalkınma politikalarının uygulanmasını desteklemek amacıyla önemli bir işlev üstlenmektedir. Halkın yerel yönetim süreçlerine katılımını artırarak demokratik yönetim ilkesini güçlendirmekte ve kırsal bölgelerin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır (Eryiğit, 2016, 286).

Yerel yönetim birliklerinin temel karar organı birlik meclisidir. Üyeleri, yerel yönetim meclislerinden seçilen temsilciler ile doğal üyelerden oluşur. İl özel idareleri için vali, belediyeler için belediye başkanı ve köyler için muhtar, birlik meclisinin doğal üyeleridir. Birlik encümeni, meclis üyeleri arasından belirlenen kişiler ile birlik başkanından oluşur ve birlik başkanı aynı zamanda encümenin başkanıdır.

Yerel yönetimler, mali ve teknik yetersizlikleri nedeniyle belirli hizmetleri daha etkin yürütmek amacıyla birlikler kurabilirler. Bu kapsamda, 442 sayılı Köy Kanunu, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ve 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu birliklerin yasal çerçevesini oluşturmuştur. Bu kanunlar, köylere hizmet götürme birlikleri, sulama birlikleri ve ülke düzeyinde birliklerin kurulmasına olanak tanımaktadır. Yerel yönetim birlikleri, tüzel kişiliğe sahip, özerk yapıda kamu idareleridir. Belediyeler, il özel idareleri

ve köyler gerek kendi içlerinde gerekse birlikte hareket ederek mahalli idare birlikleri oluşturabilirler. Birlik tüzüğü'nün kesinleşmesinin ardından, Cumhurbaşkanının onayıyla tüzel kişilik kazanırlar. Türkiye Belediyeler Birliği (TBB) ve Vilayetler Hizmet Birliği (VHB), ülke çapında mahalli idareleri temsil eden tek birliklerdir (Çakar, 2007, 129).

Vilayetler Hizmet Birliği, 1985 yılında kurulmuş, 2005 yılında yürürlüğe giren 5355 sayılı Kanun ile ülke çapında il özel idarelerini temsil eden tek birlik haline gelmiştir. 2017 yılında adı Vilayetler Birliği (VB) olarak değiştirilmiş, 2018'de Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları'nda birliğe üye olmuştur. Birlik, mahalli idarelerin gelişimini desteklemek, eğitim faaliyetleri düzenlemek ve iyi yönetim uygulamalarını yaygınlaştırmak amacıyla faaliyet göstermektedir. Ancak kırsal kalkınma konusunda yeterince etkin bir çalışma yürütememiştir (VB, 20.07.2024, <https://www.vilayetler.gov.tr>).

Türkiye Belediyeler Birliği (TBB), 1945 yılında belediyeçilik alanında faaliyet göstermek amacıyla kamu yararına bir dernek olarak kurulmuş, 2002 yılında ise Bakanlar Kurulu kararıyla mahalli idare birliği statüsüne kavuşmuştur. 2005 yılında yürürlüğe giren 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ve Türkiye Belediyeler Birliği Tüzüğü ile tüm belediyeleri kapsayan tek mahalli idare birliği olmuştur. TBB'nin temel görevleri arasında belediyelerin hak ve menfaatlerini korumak, mevzuat hazırlıklarına katkı sağlamak, yerel yönetimlere rehberlik etmek ve danışmanlık hizmeti sunmak yer almaktadır (<https://www.tbb.gov.tr>).

Turizm Altyapı Hizmet Birlikleri, kültür ve turizmin korunması, geliştirilmesi ve tanıtılması amacıyla, ilgili bölgedeki tüm mahalli idarelerin katılımıyla oluşturulan yerel yönetim birlikleridir. Bu birlikler, kültür ve turizme yönelik sosyal ve teknik altyapının oluşturulması ve işletilmesinden sorumlu olup, turizm merkezleri ile kültür ve turizmi koruma ve gelişim bölgelerinde bütüncül bir yönetim anlayışını esas almaktadır. Birlik meclisinin üçte biri, ilgili bölgede faaliyet gösteren Kültür ve Turizm Bakanlığı belgeli konaklama ve deniz turizmi tesislerinin temsilcileri arasından, belediye meclis üyeliği kriterlerini taşıyan kişiler arasından ve gizli oyla seçilmektedir. Üye sayısı yüzden fazla olan turizm altyapı hizmet birlikleri, sulama birlikleri ve köylere hizmet götürme birlikleri dışındaki mahalli idare birlikleri, birden fazla yerel yönetimin ortak hedeflerini gerçekleştirmek üzere kurulan ve ülke düzeyinde faaliyet gösteren birlikler kapsamında değerlendirilmektedir.

Mahalli idare birlikleri, belirli bir coğrafi alanda yer alan yerel yönetimlerin, müşterek amaçlarını etkin bir biçimde gerçekleştirmek üzere oluşturdukları kurumsal yapılardır. Türkiye'deki mahalli idare birlikleri arasında, Türkiye

Belediyeler Birliği (TBB) önemli bir aktör olarak öne çıkarken, Vilayetler Birliği, Köylere Hizmet Götürme Birliği (KHGB), Sulama Birlikleri ve Katı Atık Birlikleri de kırsal kalkınmaya doğrudan etkide bulunan yapılar arasında yer almaktadır. Özellikle TBB'nin kentleşme sorunlarına yönelik çözüm odaklı çalışmaları ve kırsal bölgelere yönelik hizmet sunma gayretleri, yerel yönetimler arasındaki işbirliğini ve koordinasyonu güçlendirmekte, bu sayede bölgelerin sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Kırsal kalkınma politikalarının başarısı, mahalli idare birliklerinin kırsal bölgelere özgü, pozitif ayrımcılık içeren projeler geliştirme kapasitesiyle yakından ilişkilidir. Türkiye Belediyeler Birliği tarafından yürütülen projelerde kırsal kalkınmayı önceliklendiren ve küçük ölçekli belediyelere yönelik özel politikalar benimsenmesi, bu alanda kayda değer bir ilerleme potansiyeli sunmaktadır.

Bu çerçevede, MİB'lerin kırsal kalkınmaya olan katkısını maksimize etmek amacıyla, daha etkin yönetim mekanizmalarının tesis edilmesi ve yerel yönetimler arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi gerekmektedir. Köylere Hizmet Götürme Birlikleri (KHGB), bu noktada önemli bir rol oynamakta olup, kırsal altyapı projelerinde etkin bir şekilde yer almaktadır. Ayrıca, KÖYDES gibi projelerle kırsal alanlara yönelik altyapı destekleme projeleri hayata geçirilerek, kırsalın kalkınması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, mahalli idare birlikleri, yerel ihtiyaçlara uygun projeler geliştirerek ve uygulayarak kırsal kalkınmada daha etkin bir rol üstlenmektedirler. Kırsal kalkınma projelerinin başarısı, yerel yönetimlerin koordinasyonu ve etkin yönetim mekanizmalarının hayata geçirilmesiyle doğrudan ilişkilidir (TBB, 20.07.2024, <https://www.tbb.gov.tr>).

Köylere Hizmet Götürme Birlikleri (KHGB), ilçelerde kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla yol, su, kanalizasyon ve diğer altyapı hizmetlerini yürütmek üzere kurulmuş mahalli idare birlikleridir. Büyükşehir olmayan 51 ilde varlığını sürdüren toplam 454 KHGB bulunmaktadır. Bu birlikler, il merkezlerinde valiler, ilçelerde ise kaymakamlar tarafından yönetilmektedir. Ancak, ülke genelinde bu birlikleri koordine eden üst bir yapı bulunmamaktadır. KHGB'ler, kırsal alanların altyapı ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla merkezi yönetimle iş birliği içinde faaliyet göstermektedir. Bu kapsamda en önemli projelerden biri, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından koordine edilen KÖYDES projesidir. Birliklerin yönetimi, il genel meclisi üyeleri ve köy muhtarlarından oluşan meclis aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu birlikler, kırsal alanların gelişimine önemli katkılar sağlasa da merkezi idarenin koordinasyonunun artırılması gerekliliği vurgulanmaktadır. Özellikle Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün kırsal su yönetimini üstlenmesi, Karayolları Genel Müdürlüğü'nün köy yollarının standartlarını

belirlemesi ve merkezi yönetimin yerel idarelere yönelik denetim yetkisini güçlendirmesi önerilmektedir. Bu tür düzenlemelerin kırsal kalkınmayı daha sürdürülebilir ve verimli hale getireceği değerlendirilmektedir.

Sulama Birlikleri, 2011 yılında kabul edilen 6172 sayılı Sulama Birlikleri Kanunu ile mahalli idare birlikleri statüsünden çıkarılmış ve 5355 sayılı Kanun'un 19. maddesi kapsamında yeniden düzenlenmiştir. Bu birlikler, sulama tesislerinin işletilmesi, bakımı, onarımı ve geliştirilmesi amacıyla faaliyet göstermektedir. Sulama birlikleri, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) ile koordineli şekilde çalışarak su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir kullanımını sağlamaktadır. Ayrıca, birlik meclisi üyeleri belirli seçim kriterlerine göre belirlenmekte ve tarımsal üretimde suyun verimli kullanımını artırmaya yönelik projeler yürütmektedir

Katı Atık Yönetimi Birlikleri ise çevresel sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde atık yönetimini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Artan nüfus ve tüketim sonucu ortaya çıkan katı atıkların çevreye zarar vermemesi için belediyeler tarafından yürütülen bu birlikler, doğal kaynak kullanımını azaltarak atıkların geri dönüşüm yoluyla ekonomiye kazandırılmasını hedeflemektedir. Kırsal alanlarda özellikle tarımsal ve hayvansal üretimden kaynaklanan atıkların yönetimi büyük önem taşımaktadır T.C. İçişleri Bakanlığı, 22.07.2024, <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/birlikler>).

Genel olarak, sulama ve katı atık yönetimi birlikleri kırsal kalkınmanın önemli unsurları arasında yer almakta olup, bu birliklerin daha etkin yönetilmesi için mevzuatlarının güncellenmesi ve kırsal bölgelere yönelik özel ayrıcalıklar tanınması gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, yerel yönetimler ile merkezi idare arasında daha güçlü bir koordinasyon sağlanarak kırsal alanlardaki altyapı ve çevresel sürdürülebilirlik çalışmalarının daha etkin yürütülmesi önerilmektedir.

5.5.2. İlgili Odalar ve Kooperatifler

Kırsal kalkınmada tarım sektörü, ekonomik ve sosyal gelişimin temel unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Çiftçilerin yönlendirilmesi, üretim süreçlerinin modernleştirilmesi ve tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması amacıyla kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları önemli roller üstlenmektedir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışının günümüz yönetim gerekliliklerine tam olarak uyum sağlayamaması nedeniyle, çiftçilerin hak ve menfaatlerini koruma ve yönlendirme işlevini üstlenen kooperatifler ve meslek odaları, kırsal kalkınma sürecinde stratejik bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda, özellikle ziraat odaları ve üretici kooperatifleri, kırsal alandaki üreticilerin örgütlenmesini teşvik ederek

tarımsal verimliliğin artırılmasına ve kırsal kalkınmanın desteklenmesine katkı sunmaktadırlar (Yıldırım, 2021,96).

Türkiye’de tarım işletmelerinin büyük bir kısmı küçük ölçekli olup, sermaye birikimi sağlama konusunda yetersizlikler yaşamaktadır. Bu durum, modern tarım tekniklerinin yaygınlaşmasını, gerekli yatırımların yapılmasını ve üretim kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmasını engellemektedir. Üreticilerin tarımsal girdilere erişimini kolaylaştırmak, ürünlerini daha avantajlı pazarlamalarını sağlamak ve kamu hizmetlerinden etkin şekilde yararlanmalarına olanak tanımak için örgütlenme büyük önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkelerde, tarım sektörünün sanayileşmesi ve üreticilerin örgütlü hareket etmesi, kırsal kalkınma süreçlerini hızlandırmış, tarımsal üretimde verimlilik artışını sağlamıştır. Tarım politikalarının oluşturulması, etkin bir uygulama sistematığının geliştirilmesi ve kırsal kalkınmanın sürdürülebilir hale gelmesi, güçlü üretici örgütlenmeleri ile doğrudan ilişkili olmaktadır (Öncü, 2021,45).

Ziraat odaları, çiftçilerin mesleki örgütlenmesini sağlamak, tarımsal üretimi desteklemek ve üreticilerin ortak çıkarlarını korumak amacıyla kurulan, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarıdır. Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB), il ve ilçe düzeyindeki ziraat odalarını bünyesinde toplayarak çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini desteklemekte, sektörel gelişimi teşvik etmekte ve devletin tarım politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Ziraat odaları, ilk olarak 1881 yılında çıkarılan bir tüzükle kurulmuş olup, zaman içinde çeşitli yasal düzenlemelere tabi tutulmuştur. 6964 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu, 1957 yılında yürürlüğe girmiş olup, bu düzenleme ile ziraat odalarının kurumsal yapısı güçlendirilmiştir. Ancak, ülkedeki siyasi istikrarsızlıklar ve düzenleyici çerçevenin geç tamamlanması nedeniyle söz konusu kurumların etkin şekilde faaliyet göstermeye başlaması 1963 yılına kadar ertelenmiştir.

TZOB’nin temel görevleri arasında, tarım sektörüne yönelik toplantılara katılım sağlamak, sektörel raporlar hazırlamak, çiftçilerin sorunlarını hükümet yetkililerine iletmek ve tarımla ilgili yasa tasarıları hakkında görüş bildirmek yer almaktadır. Bunun yanı sıra, çiftçileri ulusal ve uluslararası platformlarda temsil etmek, tarımsal üretimin modernizasyonuna katkı sunmak ve kırsal kalkınmayı destekleyici politikaların oluşturulmasına yardımcı olmak da birliğin sorumluluk alanları içerisinde bulunmaktadır. Ziraat odalarının kırsal kalkınmadaki etkinliği, çiftçilerin örgütlü bir yapı içinde hareket etmeleriyle doğrudan ilişkili olup, tarımsal üretim süreçlerinin daha verimli ve sürdürülebilir hale getirilmesine olanak sağlamaktadır.

Ziraat odaları, köy, ilçe, il ve genel düzeyde örgütlenmesini tamamlayabilen nadir kırsal örgütlenme yapılarından biridir. 6964 sayılı Kanun gereği her ilin merkez ilçesi ve bağlı ilçelerinde bir ziraat odası kurulması öngörülmüş olmasına rağmen, yasal boşluklar ve çiftçilerin ilgisizliği nedeniyle istenen seviyeye ulaşamamıştır. Ayrıca, çiftçilerin gönüllü ve bilinçli katılımını sağlamak için yeterli tedbirlerin alınmamış olması, bu kuruluşların gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ziraat odalarının büyük ölçüde devlet destekleri ve üye aidatları ile faaliyet göstermesi, çiftçilerin bağımsız ve özerk bir şekilde temsil edilmesini sınırlamaktadır (TZOB, 28.07.2024, <https://www.tzob.org.tr>).

Avrupa Birliği ile müzakere sürecinde ve sonrasında tarım politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında önemli bir rol üstlenmesi beklenen ziraat odaları, kuruluş yasasındaki eksikliklerin giderilmemesi nedeniyle etkin bir yapıya kavuşamamıştır. Tarım sektörünün modernizasyonu ve kırsal kalkınma politikaları çerçevesinde, bu kuruluşların kurumsal kapasitelerinin artırılması ve güncellenmesi gerekmektedir. Öte yandan, kırsal kalkınma süreçlerinde üretici örgütlenmesi kapsamında ziraat odalarının yanı sıra kooperatifler ve meslek örgütleri de önemli bir yer tutmaktadır (Şahin, 2021,258).

Kooperatifler, üreticilerin ekonomik ve mesleki gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan, karşılıklı dayanışma ve iş birliği esasına dayalı yapılar olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de tarımsal kooperatifçilik hareketi, 1935 yılında yürürlüğe giren Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri Yasası ile kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Günümüzde, Tarımsal Amaçlı Kooperatifler sayıca 10 bini aşmış ve yaklaşık 5 milyon ortak sayısına ulaşmıştır.

Köy kalkınma kooperatifleri, kırsal alanda yaşayan üreticilerin ekonomik ve sosyal kalkınmasını hedefleyen çok amaçlı yapılardır. Bu kooperatifler, kırsal bölgelerde yatırım projelerinin hayata geçirilmesini sağlayarak tarımsal üretimin gelişimine katkı sunmaktadır. Fabrikalar, mandıralar, depolar ve seralar gibi tarımsal üretim tesislerinin kurulmasına öncülük eden köy kalkınma kooperatifleri, halk ve devlet iş birliğini esas alarak, tarımsal kredi, pazarlama, tedarik ve işleme gibi kurumsal işlevleri bünyesinde barındırmaktadır. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ile köy ve kalkınma kooperatifleri üst örgütlenmeye gitmiş, il düzeyinde bölge birlikleri oluşturulmuş ve 1971 yılında Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Birliği (KÖY-KOOP) kurulmuştur. Söz konusu kooperatifler, kırsal kalkınma sürecinde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (İlbaş, 1999,246).

Tarım Satış Kooperatifleri ve Tarım Kredi Kooperatifleri, tarım sektöründe üreticilere destek sağlayan önemli kurumlardır. Bu kooperatifler, çiftçilerin finansmana erişimini kolaylaştırmak, tarımsal üretimde verimliliği

artırmak ve tarımsal ürünlerde fiyat istikrarını sağlamak amacıyla çeşitli destekleme mekanizmaları sunmaktadır. Bakanlar Kurulu tarafından dönemsel olarak alınan kararlar doğrultusunda, bu kooperatiflere destekleme alım yetkisi verilerek tarımsal üretimin sürdürülebilirliği teşvik edilmektedir (Ekim, 2006, 28).

1935 yılında 2834 sayılı Kanun ile kurulan Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri, başlangıçta kuruluş amaçlarına uygun olarak üreticilere önemli katkılar sağlamış, ancak değişen ekonomik koşullar ve tarım sektöründeki dalgalanmalar nedeniyle çeşitli destekleme politikalarına ihtiyaç duymuştur. Tarım Kredi Kooperatifleri, çiftçilerin tarımsal girdilere erişimini kolaylaştırarak tohum, gübre, zirai ilaç, mazot ve tarımsal ekipman gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ayrıca, yatırım kredileri ve aynı krediler yoluyla çiftçilerin üretim sürecinde karşılaşılabileceği finansal zorlukları gidermeyi hedeflemektedir (II. Tarım Şurası, 2004, 11).

Tarım Satış Kooperatifleri ise tarımsal ürünlerin alımı, işlenmesi ve pazarlanması süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu kooperatifler, üreticilere finansal destek sağlamanın yanı sıra, ürünlerin değerlendirilmesi ve uygun koşullarda girdilerin temini konularında da yardımcı olmaktadır. Ayrıca, çiftçiler arasında dayanışmayı güçlendirmekte ve ortaklarının ekonomik menfaatlerini koruma amacı taşımaktadır. Ancak, idari olarak merkezi otoriteye bağlı olmaları ve finansal kaynakların yetersizliği nedeniyle bu kooperatiflerin mali yapıları zamanla zayıflamaktadır (Cenkş, 2014, 1-3).

Kırsal kalkınmada temel aktörler, üretim faaliyetlerini sürdüren çiftçilerdir. Çiftçilerin örgütlü hareket edebilmesi için kooperatifler ve ziraat odaları gibi yapılar büyük önem arz etmektedir. Kırsal kalkınma politikalarının başarılı olabilmesi için, çiftçilerin bu planlara katılımı teşvik edilmeli ve yönetim anlayışı çerçevesinde daha katılımcı bir sistem oluşturulmalıdır. Tarımsal kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla kooperatiflerin hukuki ve yapısal düzenlemelerle güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, kalkınma planlarında çiftçilerin doğrudan görüşlerine yer verilmesi, kooperatiflerin mali ve idari kapasitelerinin artırılması ve devlet destek mekanizmalarının etkinleştirilmesi kırsal kalkınma süreçlerine olumlu katkı sağlamaktadır.

5.5.3. Etkin Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları (STK), vatandaşların ortak çıkarlar, duyarlılıklar ve talepler etrafında gönüllü olarak bir araya geldiği, devletin hukuki, idari ve kültürel yapılarının dışında faaliyet gösteren, dernek, vakıf, platform gibi çeşitli yapılarla tanımlanmaktadır (Uğur, 2001,23). STK'lar, siyasal ve ekonomik

yapının şekillendirdiği modern devlet yapısıyla anlam kazanmaktadır. Batı’da sosyal devlet anlayışı ile ulus devlet olgusu, bu tür kuruluşların ortaya çıkışı ve gelişiminde temel belirleyici unsurlar olarak görülmektedir. Günümüzde, kamusal otoritenin eksik olduğu sağlık, eğitim, çevre, sosyal hizmetler gibi alanlarda önemli fonksiyonlar üstlenen STK’lar, toplumun kalkınmasına önemli katkılarda bulunmaktadır (Demiral, 2007,3).

Kırsal kalkınma bağlamında, STK’ların üstlendiği rollerin genel bir değerlendirmesini yapmak güçtür. Bu alanda doğrudan faaliyet gösteren STK sayısının sınırlı olması, özellikle kırsal kalkınma ile ilgili çalışmalar yapan STK’ların sayısının azlığına işaret etmektedir. 1970’lerin başından itibaren, Türkiye Kırsal Kalkınma Vakfı’nın bu alandaki faaliyetleri önemli bir dönüm noktası olmuştur. STK’ların kırsal kalkınma konusundaki bakış açıları ve motivasyonları çeşitlenmekle birlikte, dış fonlar ve sosyal sorumluluk projeleri kırsal kalkınmaya yönelik önemli bir motivasyon kaynağı oluşturmıştır. Ancak, dış kaynaklı fonların kesilmesiyle birlikte, bu tür projelerin etkinliği azalmış, buna karşın firmalar tarafından desteklenen projeler devam etmiştir. Bu projeler, çevre koruma, gelir getirici faaliyetlerin tanıtılması ve kırsaldaki dezavantajlı grupların yaşam kalitesinin iyileştirilmesi gibi temel alanlarda yürütülmüştür (Kaya, 2008,26).

Türkiye’de faaliyet gösteren başlıca STK’lar arasında sivil girişimler, platformlar, kooperatifler, sendikalar, vakıflar ve dernekler yer almaktadır. Bu yapılar, günümüzde özellikle insanı merkeze alan yeni kalkınma yaklaşımları çerçevesinde devlet kurumlarıyla iş birliği yapmakta ve “kalkınmanın yeni aktörleri” olarak önemli işler gerçekleştirmektedirler. AB uyum sürecinde, kırsal kalkınma projelerinin izlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla oluşturulan İzleme Komitesi’nde de STK’lar yer almış ve bu projelere katkı sağlamışlardır. Ayrıca, merkezi ve yerel yönetimler dışında, kırsal alanlardaki farklı yerleşim birimlerinde faaliyet gösteren üretici kooperatifleri, dernekler, vakıflar ve diğer tüzel kişilikler, kırsal kalkınma çalışmalarına önemli katkılar sunmaktadırlar. 25 Şubat 2016 tarihli ve 29635 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan “Kırsal Kalkınma Programı İzleme Komitesinin Teşekkülü ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” çerçevesinde, İzleme Komitesinde yer alması öngörülen ekonomik ve sosyal konularda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları aşağıda sıralanmıştır,

- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
- Türkiye Süt, Et, Gıda Sanayicileri ve Üreticileri Birliği
- Türkiye Kırmızı Et Üreticileri Merkez Birliği

- Türkiye Milli Kooperatifler Birliği
- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği
- Su Ürünleri Yetiştiricileri Üretici Merkez Birliği
- Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği
- Türkiye Tabiatını Koruma Derneği
- Türkiye Kalkınma Vakfı
- Türkiye Ziraat Odaları Birliği
- Yumurta Üreticileri Merkez Birliği
- Uluslararası Güneş Enerjisi Topluluğu – Türkiye Bölümü
- Kadın Emekini Değerlendirme Vakfı

Bu süreç doğrultusunda, sivil toplum kuruluşları izleme komitesinde etkin bir şekilde yer almakta ve Avrupa Birliği'nden sağlanacak hibe fonlarının kullanımına katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda, devletin uygulamaya koyduğu kırsal kalkınma projelerine destek vererek kendi geliştirdikleri projeleri de hayata geçirmektedirler. Türkiye'de merkezi ve yerel yönetimlerin dışında, kırsal bölgelerdeki birçok yerleşim biriminde farklı adlar altında faaliyet gösteren üretici kooperatifleri, odalar, birlikler, vakıflar ve dernekler gibi tüzel kişiliğe sahip sivil toplum kuruluşları, kendi yetki alanlarında kırsal kalkınmaya önemli katkılarda bulunmaktadır (Kızılaslan ve Doğan, 2013,155).

Kırsal alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, genel olarak iki ana kategoride incelenmektedir. Birincisi, belirli işletme büyüklüğüne sahip çiftçilerin mesleki çıkarlarını koruma amacıyla kurdukları birlikler, ikincisi ise köylerin altyapı ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan, köy yaşatma ve koruma gibi derneklerdir (Ayanoglu, 2008,65). Bu tür STK'lar, toplumun bilgilendirilmesi ve kamuoyu oluşturulması açısından önemli bir rol üstlenmekte olup, aynı zamanda siyasi iktidar iletişim kurabilme potansiyeline sahiptirler (Kaboglu, 2009,60).

Kırsal kalkınma bağlamında, sivil toplum kuruluşlarının katkıları, yönetim anlayışını güçlendirerek demokratik unsurları desteklemektedir. Avrupa Birliği uyum sürecinde izlenen politikalar, bu kuruluşların rolünün giderek daha fazla önem kazandığını ortaya koymaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV), 1986 yılında kurularak kırsal kalkınmada önemli bir yer tutan ve özgün bir yapıya sahip olan bir organizasyondur. Bu vakıfların temel amacı, yoksul kesimlerin desteklenmesi, gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesi ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesidir.

SYDV'ler, doğrudan yardımların yanı sıra, üretim ve istihdam projeleriyle kırsal halkın sürdürülebilir gelir elde etmesine katkı sağlamaktadır. SYDV'lerin yerel yapıları, kırsal kesime yönelik çalışmaların etkinliğini artıran bir avantaj sunmaktadır. İl ve ilçelerdeki vakıflar ve yerel yönetimler halkla güçlü bir ilişki kurarak kırsal kalkınma projelerinin başarıyla uygulanmasına olanak tanımaktadır. Vali ve kaymakamların başkanlığındaki vakıflar, bu yapıları daha etkili hale getiren bir organizasyon modeline dönüşmüş olup, kırsal kalkınma sürecine önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu yapının daha da güçlendirilmesi, kırsal kalkınmanın sürekliliği açısından büyük önem taşımaktadır (II. Tarım Şurası, 2004).

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV), kırsal alandaki yoksulluğun azaltılması ve gelir adaletsizliğinin giderilmesi amacıyla önemli projeler yürütmektedir. Bu vakıfların yönetim yapısının merkezi idarenin güçlü temsilcilerinden oluşması ve sivil toplum kuruluşu statüsünde faaliyet göstermeleri, kendine özgü bir organizasyonel yapıya ve dinamik teşkilat sistemine sahip olmalarına olanak tanımaktadır. SYDV'ler, sosyal devletin gereği olarak merkezi idarenin taşraya doğrudan finansal aktarım aracı işlevi görmektedir. Vakıflar, yoksulluğu ortadan kaldırmaya yönelik birçok özgün projeyi hayata geçirirken, yönetim kurullarının özgür yetkilerle verdikleri kararlar, kırsal alana amaca uygun mali desteklerin sağlanmasında etkili olmaktadır. Kırsal kalkınmanın önemli bir boyutu olan refah seviyesinin artırılması, vakıfların ülke genelindeki çalışmalarıyla kırsal alanda önemli aktörler olmalarını sağlamaktadır (Şahin, 2021,266).

Sivil toplum kuruluşları, doğaları gereği bağımsız bir yapıya sahipken, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, kaynaklarını Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü koordinasyonunda kullanmaktadır. Bunun yanı sıra, vakfın yönetim kurulları, merkezi idare tarafından atanan üyelerden oluşmaktadır. Bu özellik, SYDV'nin yapısını, klasik sivil toplum kuruluşlarından farklı olarak şekillendirerek, onun özgün bir organizasyonel modele sahip olmasını sağlamaktadır. Bu yapı, aynı zamanda SYDV'nin kırsal kalkınma süreçlerine etkisini önemli ölçüde güçlendiren bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. SYDV'nin temel amacı, yoksulluğu azaltmak ve sosyal refahı artırmak olduğundan, yürüttükleri projeler, kalkınma politikaları ve strateji belgeleri ile uyumlu hale geldiğinde, yerel koşullara özgü projelerin geliştirilmesi ve desteklenmesi, çalışmalarının katma değerini önemli ölçüde artıracaktır.

5.6. Kırsal Kalkınma Politikaları

Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze farklı evrelerden geçmiştir. Planlı dönem öncesi, özellikle 1929 ekonomik buhranının etkileriyle kırsal kalkınma düşüncesi ön plana çıkmıştır. Köy Kanunu ile köylere hukuki kişilik tanınarak kalkınmanın köyden başlaması gerektiği vurgulanmıştır. Planlı dönem sonrasında ise, kırsal kalkınma politikaları daha kapsamlı bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır. Kalkınma planları ve hükümet programlarında kırsal kesimin mahrum kaldığı hizmetlerin götürülmesine yönelik uygulamalar hayata geçirilmiş, Toplum Kalkınması, Örnek Köy, Çok Yönlü Kırsal Alan Planlaması gibi modeller denenmiştir.

2005 yılından sonra, Avrupa Birliği (AB) tam üyelik müzakerelerinin etkisiyle, kırsal ve bölgesel kalkınma uygulamalarında bir dizi yenilikler yapılmış, Kalkınma Ajansları kurulmuş ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) aracılığıyla özel sektörün kırsalda gelişmesi desteklenmiştir. Günümüzde, kırsal kalkınma politikaları yoksulluğun azaltılması, göçün önlenmesi, kır-kent arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması, refahın yükseltilmesi ve yerel kurumların kapasitelerinin geliştirilmesi gibi beş temel hedef ekseninde şekillenmiştir. Bu bölümde planlı dönem öncesi ve sonrası uygulamaların etkileri ve bu süreçteki yapılan yenilikler ele alınacaktır.

5.6.1. Sektörel Kapsamlı Politikalarda Kırsal Kalkınma (1923–1962)

Cumhuriyet’in kuruluşundan 1962’ye kadar olan dönemde, Türkiye’deki kırsal kalkınma politikaları, genellikle sektörel bir yaklaşımla ele alınmış ve tarım, eğitim, sağlık gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Bu dönemde, kırsal kesimin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik politikalar ön planda olmuş, ancak kalkınma, daha çok tekil sektörler üzerinden düşünülmüştür. Köy Kanunu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi düzenlemeler, tarım sektörünü desteklemeyi ve toprak mülkiyetini düzenlemeyi amaçlarken, Köy Enstitüleri aracılığıyla kırsal alanda eğitim seviyesinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Sağlık alanında ise, kırsal bölgelerde sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak, bu dönemde sektörel politikaların koordinasyonu ve bütüncül bir kırsal kalkınma stratejisinin eksikliği, kırsal alandaki sorunların tam olarak çözülmesini engellemiş ve kalkınma sürecinin yavaş ilerlemesine neden olmuştur.

5.6.1.1. Köy Kanunu Kapsamında Kırsal Kalkınma

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kırsal kalkınma, Türkiye için büyük bir öneme sahip olmuştur. 1924 yılında kabul edilen 432 sayılı Ziraat Vekâleti'nin kurulması ve 442 sayılı Köy Kanunu'nun çıkarılması, bu dönemde kırsal alanlara yönelik oluşturulan ilk yasal düzenlemelerin en belirgin örnekleri olmuştur. Bu düzenlemeler, dönemin sosyal ve idari ihtiyaçları gözetilerek Türk hükümeti tarafından tasarlanmış olup, Türkiye'nin kırsal kalkınmaya yönelik ilk yasal çerçevesini oluşturmuştur. Köy Kanunu, köyleri tüzel kişilik olarak tanımakla kalmamış, aynı zamanda köylülerin yerel yönetim süreçlerine katılımını sağlayacak bir özerklik kazandırmıştır (Kavruk, 2004, 1).

Kanun, köy ve şehir arasındaki nüfus sınırlarını belirleyerek, köylerin idari yapısını düzenlemiş ve kırsal kalkınmayı hedefleyen bir dizi yasal düzenleme getirmiştir. Bu düzenlemeler, köylerin altyapısının güçlendirilmesi, sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması ve köylülerin yerel kalkınma süreçlerine katılımını teşvik etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, köylerde imece usulü gibi geleneksel dayanışma yöntemlerinin kullanılması, kırsal kalkınmaya katkı sağlamayı hedeflemiştir. Ancak, köylülerin eğitim düzeyinin yetersizliği ve köylerdeki düşük okur yazarlık oranı, bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde ciddi engeller teşkil etmiştir (Aytaç, 2009, 48).

Köy Kanunu, köylerin sosyo-ekonomik yapısındaki değişimlere paralel olarak yetersiz kalmış ve bu kanunun yürürlükten kaldırılmasına dair yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle göçler, kentleşme ve tarım sektöründeki olumsuz gelişmeler, kırsal kalkınma açısından daha kapsamlı bir yasal düzenleme gerekliliğini ortaya koymuştur. Buna karşın, kırsal kalkınma projelerinin etkinliği, bu projelere dayanak teşkil eden yasal ve idari yapıları sürekli olarak güncellemeyi gerektirmiştir (Keleş, 2009, 204).

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kırsal kalkınma politikalarının temellerini atan Köy Kanunu, dönemin ihtiyaçlarını karşılayan bir yapı sunmuş olsa da, değişen ekonomik, sosyal ve demografik koşullar nedeniyle etkisini yitirmiştir. Bu süreçte yapılan yasal değişiklikler ve güncellemeler, kırsal kalkınma hedeflerine ulaşmayı zorlaştıran engelleri aşmaya yönelik birer adım olmuştur. Bu çabalar, kırsal kalkınma sürecinde önemli bir referans noktası oluşturmuş olsa da, zamanla köylerin sosyal ve ekonomik dönüşümünü sağlamak adına daha kapsamlı ve sürdürülebilir politikaların gerekliliği ortaya çıkmıştır (Eldem, 2015, 38-41).

5.6.1.2. Toprak Reformu Çerçevesinde Kırsal Kalkınma

Gelişmekte olan ve sanayileşmemiş toplumlarda, toprak sadece bir üretim aracı değil, aynı zamanda zenginlik, ekonomik güç ve siyasal nüfuz anlamına gelmektedir. Toprak mülkiyeti, toplumsal sınıf yapılarının belirlenmesinde kilit rol oynamaktadır. Tarımsal toprak mülkiyetinin çiftçiler arasında dengesiz bir şekilde dağılımı, toprak reformunun yapılmasında etkili bir faktör olmuştur. Bu dengesizlik, topraksız çiftçilerin başkalarına ait toprakları kiralayarak, ortakçılık gibi yöntemlerle işlemek zorunda kalmalarına yol açmıştır. Aynı zamanda, tarım topraklarının parçalanması ve çiftçilerin küçük parçalarda üretim yapmaya başlaması, toprak reformunu gerekli kılacak bir diğer dinamik olmuştur. Bu koşullar, toprak mülkiyet sisteminde köklü değişiklikler yapılmasını ve toplumsal, siyasal ve ekonomik güç dengelerinin yeniden şekillendirilmesini zorunlu hale getirmiştir (Şahin, 2016, 42).

Toprak reformu, temelde iki ana amacı gerçekleştirmeyi amaçlamıştır, birincisi, toplumsal adaletin sağlanması ve sosyal eşitsizliklerin azaltılması, ikincisi ise ekonomik verimliliğin artırılması ve kırsal ekonominin güçlendirilmesidir. Sosyal açıdan reform, çiftçi ile toprak arasındaki ilişkinin güvence altına alınmasını, mülkiyet ve gelir dağılımında sosyal adaletin sağlanmasını amaçlamaktadır. Ekonomik açıdan, topraksız veya yetersiz toprak mülkiyetine sahip çiftçilerin, geçimlerini sürdürebilmeleri için yeterli miktarda toprağa sahip olmaları gerektiğini kastetmiştir. Bu reform, aynı zamanda kırsal alanlardan kente göçün engellenmesini ve tarımsal becerilerin geliştirilmesini hedeflemiştir. Böylece, toprak sahibi olunarak kırsal alanda istihdam sağlanması ve tarımsal üretimin artırılmasını amaçlamıştır (Geray, 2011, 53)

Toprak reformu, yalnızca toprak mülkiyetinin yeniden düzenlenmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda geniş mülklerin kamulaştırılmasını, toprağın kiralanarak işleyenlere paylaştırılmasını ve toprağı işleyen kişilerin çıkarlarına uygun bir mülkiyet yapısının oluşturulmasını da içermektedir. Bu reformla, büyük toprak sahiplerinin sahip oldukları fazla araziler kamulaştırılarak, topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtılması öngörülmüştür (Aksoy, 1984, 234).

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), toprak reformunu ilk kez resmi bir politika olarak benimsemiş ve 1935'te parti programına topraksız çiftçilere toprak dağıtılması amacıyla özgü istimlâk kanunları çıkarılması gerektiğini eklemiştir. Bu süreç, çeşitli hükümetler tarafından benimsenmiş ve toprak reformunun gündeme getirilmesi sağlanmıştır. Özellikle I. ve II. Saraçoğlu Hükûmetleri, bu reformu hükümet programlarına dâhil ederek, 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu çıkararak toprak reformunun yasal bir

çerçeveye kavuşturulmasına öncülük etmiştir. Bu kanun, topraksız çiftçilere toprak temin edilmesi, tarım topraklarının toplulaştırılması, kiracılık ve ortakçılık ilişkilerinin adil bir biçimde düzenlenmesi gibi unsurları kapsamıştır (Kayıkçı, 2009, 44).

4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından, önemli siyasi değişiklikler yaşanmış ve büyük toprak sahipleri ile siyasetçiler, bu kanunun yasalaşmasından sonra CHP'den ayrılarak Demokrat Parti'yi (DP) kurmuşlardır. Kanunun 1. maddesi, topraksız veya az topraklı çiftçilerin toprak sahibi olmalarını ve üretim araçlarına sahip olmalarını hedeflemiş; ayrıca kamulaştırılacak araziler arasında devletin kullanılmayan arazileri, köylerdeki atıl araziler ve 5.000 dönümü aşan özel mülkiyete ait araziler yer almıştır (Kayıkçı, 2009, 46).

1950 yılında yapılan değişiklikle, toprak dağıtımının öncelikli olarak devlet arazilerinin paylaşılması yönünde uygulanması kararlaştırılmış ve bu süreç, toprak reformunun yerini zamanla "tarım reformu" anlayışına bırakmasına neden olmuştur. Böylece, tarım reformu dönemi başlamış ve bu dönemde kırsal kalkınma ve tarımsal üretimin artırılması temel hedef olarak belirlenmiştir.

5.6.1.3. Köy Enstitüleri Özelinde Kırsal Kalkınma

Köy Enstitüleri, Türkiye'de 1940 yılında kırsal kesimin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan eğitim kurumlarıdır. Köy Enstitüleri, kırsal nüfusun büyük bir kısmının okuryazar olma oranının düşük ve ekonomik olarak zor bir dönemden geçtiği bir süreçte, tarımsal becerilerin geliştirilmesi ve nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesi adına önemli bir eğitim reformu olarak ortaya çıkmıştır. Eğitim, sadece öğretmenlik değil, aynı zamanda marangozluk, ziraatçılık, arıcılık gibi mesleki becerileri de içeren bir müfredatla sunulmuştur. Köy enstitülerinin amacı, kırsal kalkınmayı sağlamak için eğitilmiş bireyler yetiştirmek, tarımsal üretimi modernize etmek ve köylülerin yaşam standartlarını iyileştirmek olmuştur (Şimşek ve Mercanoğlu, 2018, 268).

Köy Enstitüleri, 1940'larda tarım için elverişli köylerde kurulmuş ve buralarda eğitim gören öğretmenler, yalnızca öğretmenlik yapmayıp aynı zamanda köylülere modern tarım tekniklerini öğretmişlerdir. Uygulamalı eğitimle desteklenen bu okullarda, öğrencilere aynı zamanda okul yapımı, tarım, inşaat gibi uygulamalı alanlarda da eğitim verilmiştir. Bu okullarda, 1940-1946 yılları arasında tarıma elverişli 15.000 dönüm arazi işlenmiş, 750.000 fidan dikilmiş ve birçok altyapı projeleri gerçekleştirilmiştir (Gedikoğlu, 1971, 245). Ancak, 1946 sonrası dönemde, köy enstitülerinin

temel ilkesi olan “iş için iş içinde eğitim”ten sapmalar yaşanmış, uygulamalar geleneksel eğitim anlayışına yönelmiştir. Eğitimdeki bu değişiklikler ve politik sebeplerle, 1954 yılında Demokrat Parti hükümetinin iktidara gelmesiyle köy enstitüleri kapatılmıştır (Şahin, 2016, 22).

Köy Enstitüleri, küresel ölçekte kırsal kalkınma alanında dikkat çeken bir proje olarak, eğitimle kırsal kalkınmayı hedeflemiş ve tarımda modernizasyonu ile köyleri kentleştirmeyi amaçlamıştır. Ancak bu hedefler, dönemin politik ve sosyal yapısının etkisiyle zaman içinde değişiklik göstermiştir. Bu enstitüler, kırsal kesimin eğitimde ve üretimde kalkınması için önemli bir girişim olsa da, 1950’lerdeki yönetim değişiklikleri ve politik müdahaleler nedeniyle ilkelerini kaybetmiş ve sona erdirilmiştir.

5.6.1.4. Tarım Reformu Kapsamında Kırsal Kalkınma

1948-1963 yılları, Türkiye’de kırsal kalkınmanın sektörel bir şekilde şekillendirildiği ve bu dönemin “tarım reformu dönemi” olarak adlandırıldığı önemli bir süreç olmuştur. Bu dönemin “tarım reformu dönemi” olarak adlandırılmasının başlıca nedeni, uygulanan tarım reformu politikalarının kırsal kalkınma stratejilerine yön vererek belirleyici bir rol oynamış olmasından kaynaklanmaktadır. Tarım reformu ile toprak reformu, birbirleriyle ilişkili ancak farklı kavramlardır. Tarım reformu, üretim artışına yönelik bir yaklaşımı benimsemişken, toprak reformu ise mülkiyet değişikliğini hedeflemiştir. Tarım reformu, toprak reformunun siyasi destek kaybıyla ortaya çıkmış ve tarımsal verimliliğin artırılması hedeflenen bir dönem olmuştur (Kayıkçı, 2009, 49).

II. Saka Hükümeti döneminde, tarım reformu için dış kredi ihtiyacı gündeme gelmiş ve bu bağlamda Türkiye, ABD’nin Marshall Planı’na katılmak için 1948’de ekonomik işbirliği anlaşması imzalayarak kredi desteği almıştır. Marshall Planı, Avrupa’nın yeniden inşası ve Amerikan pazarlarının genişlemesi amacına yönelik bir ekonomik program olarak geliştirilmiştir. Türkiye, bu plan kapsamında ABD’den 1948-1951 yılları arasında önemli miktarda kredi desteği almıştır. Bu destek, tarımda makineleşme, altyapı projeleri ve yer altı kaynaklarının işletilmesi gibi alanlarda kullanılmıştır. Bu dönemde tarıma yönelik alınan krediler, ülke genelinde tarım makinelerinin yaygınlaşmasını sağlamış ve tarımda önemli bir dönüşüm süreci başlatmıştır (Şahin, 2021,108).

Tarımda makineleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, toprak yoğun kullanımı artırmış ve kapitalist çiftlikler oluşmaya başlamıştır. Bu süreç, köylülerin yaşantısında köklü değişikliklere yol açmış, köyden kente göçü tetiklemiş ve bu da sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlara zemin

hazırlamıştır. Bununla birlikte, Günlaltay Hükûmeti, 1950 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nda önemli değişiklikler yaparak topraksız çiftçilerin topraklandırılması amacıyla düzenlemeler getirmiştir. Ancak, 5618 sayılı kanun ile yapılan değişiklikler, 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun etkisini zayıflatmış ve toprak dağıtımında devlet arazilerinin öncelikli olarak verilmesi ile kamulaştırma yöntemine başvurulması gibi yeni düzenlemelere yol açmıştır (Yayman, 2008, 135)

1948-1963 yılları arasındaki tarım reformu dönemi, Türkiye'de tarımda modernleşme ve makineleşmenin hızla ilerlediği, ancak toprak reformu sürecinin istenilen düzeyde hayata geçirilemediği ve kırsal kalkınmanın toplumsal yapıyı dönüştüren bir dönüm noktası olduğu bir süreç olarak değerlendirilebilir.

5.6.1.5. Kongreler, Şuralar ve İlk Planlar Dâhilinde Kırsal Kalkınma

Cumhuriyet öncesinde, tarımsal faaliyetler büyük toprak sahiplerinin denetiminde yoğunlaşmış ve bu durum, tarımsal toprak mülkiyetinin eşitsiz bir biçimde dağılımına yol açmıştır. Toprak sahiplerinin tarımsal üretimden elde ettikleri kazançlar, bu adaletsiz dağılımın sürekliliğini sağlamış ve küçük aile işletmelerinin sayısal olarak azalmasına, tarımsal toprakların ise bölünmesine neden olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki gelir eşitsizliğini dengelemeye yönelik yasal ve yapısal reformlar gerçekleştirilmiş ve bu bağlamda çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. Bu süreçte, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), mevcut durumu tahlil etmek ve çözüm önerileri geliştirmek amacıyla bir kongre düzenlenmesine karar vermiştir. 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi, tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinde faaliyet gösteren farklı grupların sorunlarını ele almış ve bu sorunlarla ilgili çözüm yolları önermiştir (Şahin, 2021,109).

İzmir İktisat Kongresi'nde, Türkiye'nin ekonomik durumu detaylı bir şekilde değerlendirilmiş ve hazırlanan raporda, ülkenin tarımının ticari üretim amacından ziyade, temel gereksinimlerin karşılanmasına yönelik yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, raporda, tarımsal üretimin azalması nedeniyle dış borçlanmanın arttığı ve bazı temel tarımsal ürünlerin ithal edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu tespitlerden hareketle, tarımın aile temelli üretimden ulusal ihtiyaçları karşılayacak düzeyde ticari üretime dönüşebilmesi için tarımsal üretim kooperatiflerinin kurulmasının önemi vurgulanmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nin raporu, ekonomik kalkınmanın tarımsal üretim ve kırsal kalkınma ile doğrudan ilişkilendirildiğini ortaya koymuştur.

Kongrede, tarımsal üretimi iyileştirmeye yönelik bir dizi öneri sunulmuştur. Bu öneriler arasında tarımın makineleştirilmesi, tarımsal kredi sorununun çözülmesi, tarımsal eğitimin güçlendirilmesi, yenilikçi tarım tekniklerinin benimsenmesi ve aşar vergisinin kaldırılması yer almaktadır. Ayrıca, tarıma dayalı sanayi alanlarının (dokuma, şeker vb.) kurulmasının teşvik edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Tarımda makineleşmeyi desteklemek amacıyla, çiftçilere makine ithalatı, makine kullanımına yönelik kolaylıklar ve yakıt temini gibi teşvikler sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Raporda, tarımsal üretimdeki problemlerin çözülmesi için eğitim düzeyinin artırılmasının en temel öncelik olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede, çiftçilere yönelik kitaplar dağıtılmış ve uygulamalı eğitimler düzenlenmiştir (Ökten ve Çeken, 2008, 15).

Bu dönemde, kırsal kalkınma ve köylere yönelik artan önem ve alınan önlemler doğrultusunda, Türkiye’de tarım ve kırsal kalkınma politikalarını derinlemesine ele alan ikinci bir kongre düzenlenmiştir. 1938 yılında Tarım Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen “Birinci Köy ve Ziraat Kongresi”, Cumhuriyet’in 15. yılına denk gelen bir dönemde toplanmış ve devletin doğrudan öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Kongre, Ankara’da Başbakan Celal Bayar’ın açılış konuşmasıyla başlamıştır. Bayar konuşmasında Türk köylüsünün içinde bulunduğu durumu ve karşılaştığı zorlukları vurgulamıştır. Aynı zamanda bu dönem, dünya ekonomik buhranının etkilerinin sürdüğü bir süreç olmuştur. Kongrede, Türk tarımının karşılaştığı sorunlar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (T.C. Ziraat Vekâleti, 1938, 3-4)

- Tarım uygulamalarının bilimsel ve teknik gelişmelerden yoksun olarak devam etmesi,
- Çiftçinin sermaye ihtiyacını karşılayabilecek kaynakların bulunmaması,
- Tarımsal üretimle ilgili ulaşım ve lojistik sorunlarının maliyetleri artırması,
- Tarımsal alanda eğitim kurumlarının ve uzman yetiştirilmesinin eksikliği,
- Ekonomik buhran nedeniyle ülkelerin kendi tarımlarını korumak amacıyla ithalatı sınırlaması.

Kongrede, ekonomik bağımsızlığın siyasi bağımsızlıkla sağlanabileceği vurgulanarak, “saban-kılıç” karşılaştırması yapılmış ve sabanın ülkenin kalkınmasındaki kritik önemi üzerinde durulmuştur. Kongre, aynı zamanda çiftçilere yönelik alınması gereken önlemleri “Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları” başlığı altında toplamıştır. Bu kararlar, erken Cumhuriyet dönemi

tarım politikalarının temel önceliklerini ortaya koymuş olup, aşağıdaki maddeler şeklinde sıralanmıştır (Metintaş ve Kayıran, 2016, 37),

- Aşar vergisinin kaldırılması,
- Medeni Kanun'un kabul edilerek mülkiyetin güçlendirilmesi,
- Tütün tarımının serbest bırakılması,
- Tarıma dayalı sanayi alanlarının kurulmasının teşvik edilmesi,
- Ziraat Bankası'nın düzenlenmesi ve çiftçilere yönelik kredi olanaklarının artırılması,
- Hayvan sağlığına ve bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye yönelik önlemler geliştirilmesi,
- Tarımda makineleşmenin teşvik edilmesi,
- Ekilebilir toprakların tarımsal olarak belirlenmesi ve üretimin artırılması için bu alanların değerlendirilmesi,
- Tarımsal becerilerin artırılması amacıyla eğitim kurumlarının kurulması.

Kongrede, sadece tarımsal üretimle ilgili teknik konular değil, aynı zamanda köylerin sosyal ve ekonomik yapısındaki sorunlar da ele alınmıştır. Sosyal ve ekonomik konular çerçevesinde, toplumsal yapı, yaşantı ve ekonomik ihtiyaçlar dikkate alınarak bir rapor hazırlanmıştır. Bu dönemde, Türk çiftçisine örnek teşkil etmesi amacıyla Atatürk tarafından kurulan çiftliklerden biri olan “Gazi Orman Çiftliği”, bu çözümlerin uygulanabilirliğine dair önemli bir gösterge olmuştur (Gülçubuk, 2006, 24).

Birinci Köy ve Ziraat Kongresi'nin ardından, bu dönemde Köy Kanunu ve İskân Kanunu'nun kabul edilmesiyle birlikte, toprak sahipliği ve köylülerin hakları iyileştirilmiş, Aşar Vergisi kaldırılmış ve eğitim seviyesini artırma amacıyla Köy Enstitüleri kurulmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye'nin kırsal kalkınma sürecinde önemli bir dönemeç olmuş ve planlı kalkınma dönemine kadar etkisini sürdürmüştür. Devletçilik ilkelerinin benimsenmesi çerçevesinde, sanayi sektörüne yönelik stratejik bir kalkınma süreci başlatılmış ve bu sürecin etkin bir şekilde yönetilebilmesi için Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Bu planlar çerçevesinde, tarım ve sanayi politikalarının entegrasyonu ile ülke ekonomisinin kalkınmasına yönelik önemli adımlar atılmasını sağlanmıştır (TKİB, Kırsal Kalkınma Politikaları Komisyonu Raporu, 2014, 19-20).

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (1934) dönemi, Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisi altında şekillenen Türkiye ekonomisinin durumu ve

geleceği üzerine kapsamlı değerlendirmeler yapıldığı bir süreçtir. Ancak, bu dönemde yapılan çalışmalar, yalnızca bir girişim niteliği taşımaktan öte, planlı bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede, Ekonomi Bakanlığı tarafından hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın temel hedefleri, dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik olarak dışa bağımlı malların yerli üretimle ikame edilmesi, üretimin yerli hammaddeye dayandırılması ve sanayi tesislerinin, hammadde kaynaklarına ve işgücüne coğrafi olarak yakın bir şekilde yerleştirilmesi olarak belirlenmiştir. Bu plan, tarım sektöründen ziyade sanayi üretimine daha fazla ağırlık vermeyi amaçlamıştır (Çiftçiöğlu, 2008, 55).

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın başarıyla uygulanmasının ardından, iki yıl sonra İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın hazırlıklarına başlanmıştır. Bu plan, 1938'de kabul edilmiştir ve ilk plandan farklı olarak, hammaddesi Türkiye'de bulunan büyük ölçekli üretim tesislerinin kurulmasına, kömür üretiminin artırılmasına ve ara üretim tesislerinin kurulmasına öncelik verilmiştir. Her iki sanayileşme planında da, dünya ekonomik buhranının etkisiyle sanayileşmeye yönelik bir eğilim güç kazanmış ve endüstriyel üretime odaklanılmıştır. Ancak her iki plan da kırsal ve kentsel alanların kalkınmasına yönelik belirgin bir girişim içermemiştir (Şahin, 2021,112).

5.6.1.6. Uluslararası Gelişmeler Etkisinde Kırsal Kalkınma Politikaları

Türkiye'de sanayileşme sürecinde gerekli sermayenin önemli bir bölümü tarım sektöründen aktarılmış, istihdam da ağırlıklı olarak bu alandan sağlanmıştır. Bu dönemde tarım politikaları, uluslararası gelişmelere bağlı olarak üç ayrı süreçte incelenmiştir. İlk iki dönemde Dünya Ekonomik Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı öncesinin etkileri belirleyici olurken, üçüncü dönemde savaşın sonuçları ve Marshall Planı'nın yansımaları tarım politikaları üzerinde etkili olmuştur.

1923–1932 dönemi tarım politikaları, 1923 Türkiye İktisat Kongresi'nde belirlenen ilkeler doğrultusunda şekillenmiş ve kırsal kalkınmayı teşvik etmeye yönelik adımlar atılmıştır. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, tarım ve sanayi sektörlerinde ciddi olumsuzluklara yol açmış, üretim ve ihracat gelirlerinde önemli düşüşler yaşanmıştır. Küresel ölçekte üretimin devam etmesine karşın talepte meydana gelen daralma, tarım ve sanayi ürünlerinde fiyat düşüşlerine neden olmuş, bu durum Türkiye ekonomisini de derinden etkilemiştir. Büyük Buhran'ın etkisiyle Türkiye'de tarımsal üretim azalmış, fiyatlar gerilemiş ve dışa bağımlılık artmıştır. Tarım sektörüne yönelik yatırımlar kısıtlanırken, çiftçilere sağlanması öngörülen krediler

tahsis edilememiş veya ağırlaştırılmış koşullarla sunulmuştur. Dolayısıyla, İktisat Kongresi'nde alınan birçok karar uygulama alanı bulamamış, tarım sektöründeki ekonomik daralma derinleşmiştir (Zarakoğlu, 1982,17).

1933–1938 döneminde, Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisiyle Türkiye'de devletçi politikalar ağırlık kazanmış ve sanayileşmeye yönelik adımlar atılmıştır. Ancak, 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin ekonomik yapısını olumsuz etkilemiş, ithalat ve ihracatta ciddi kısıtlamalara yol açmıştır. Savaş sürecinde tarımsal üretimde düşüş yaşanmış, askeri iaseye yönelik önlemler alınmış ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi olağanüstü uygulamalar devreye sokulmuştur (Şahin, 2021,113).

1938-1946 savaş sonrası dönemde, Türkiye'nin ekonomik politikalarını etkileyen en önemli gelişmelerden biri Marshall Planı olmuştur. Başlangıçta Türkiye'nin yardım talebi, savaşa katılmadığı gerekçesiyle reddedilmiş, ancak Avrupa'nın hammadde ve gıda tedarikçisi olarak değerlendirilmesiyle yardımlardan faydalanmasına izin verilmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin sanayileşme yerine tarıma yönlendirilmesine neden olmuş, ülke Batı ekonomilerine bağımlı hale gelmiştir. Marshall yardımları kapsamında tarımda makineleşme hız kazanmış, traktör sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu durum, bir yandan tarımsal üretimde modernleşmeyi sağlarken, diğer yandan kırsal işgücünün azalmasına ve iç göçün artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, tarım alanları genişlemesine rağmen verimlilik istenen düzeyde artmamış, bu süreç Türkiye'nin sanayi sektörüne yönelme hedeflerini sınırlamıştır (Eğilmez, 2018,142).

5.6.1.7. 1923–1962 Dönemi Diğer Kırsal Kalkınma Politikaları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye nüfusunun büyük bir bölümü kırsal alanlarda yaşamını sürdürmüş ve temel geçim kaynağı olarak tarım sektöründe faaliyet göstermiştir. Bu bağlamda, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi amacıyla tarım sektörü öncelikli bir alan olarak değerlendirilmiş ve kırsal bölgelerin gelişimine yönelik çeşitli politikalar uygulanmıştır. Planlı kalkınma döneminden önce kırsal kalkınmaya ilişkin yürütülen en önemli politikalar arasında Köy Kanunu, Toprak Reformu, Tarım Reformu, ulusal ve uluslararası gelişmeler öne çıkmıştır. Bununla birlikte, dönemin diğer kırsal kalkınma politikaları arasında Aşar Vergisi'nin kaldırılması, kredi olanaklarının artırılması, İskân Kanunu, Devlet Üretim Çiftlikleri, tarım sayımları ve Marshall Planı yer almaktadır.

Osmanlı Devleti döneminde tarımsal üretim üzerinden alınan bir vergi olan aşar, köylülerin ekonomik açıdan büyük zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Verginin, köylülerin kendi beyanları yerine “mültezim” adı verilen

vergi müteahhitleri tarafından belirlenmesi, birçok köylünün mali sıkıntılar yaşamasına ve tefecilerin eline düşmesine sebep olmuştur (Önder, 1999, 69). 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması, kırsal kesimde ekonomik rahatlama sağlamış, sosyal ve ekonomik açıdan olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bu verginin kaldırılmasının ardından, Ziraat Bankası'nın sermayesi ve kredi kapasitesi artırılmış; tarımsal kredi sistemini güçlendirmek amacıyla 1 Mart 1924'te 498 sayılı Kanun ile "İtibar-ı Zirai Birlikleri" kurulmuş ve 1929'da 1470 sayılı "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu" yürürlüğe konulmuştur (Kayıkçı, 2009, 36).

1923–1934 yılları arasında, toprak mülkiyetine sahip olmayan ya da sınırlı miktarda araziye sahip çiftçilere 731 bin dönüm arazi tahsis edilmiş, göçmen ve mübadillere ise 6 milyon dönümden fazla devlet arazisi dağıtılmıştır. Tarımsal üretimin modernizasyonunu teşvik etmek amacıyla, Ziraat Bankası tarafından sağlanan finansal destekler kapsamında çiftçilere, Ziraat Vekâleti aracılığıyla ithal edilen tarım makineleri taksitli ödeme kolaylığı ile sunulmuştur (Kayıkçı, 2005, 69-99). Bununla birlikte, aşar vergisinin kaldırılmasının yarattığı bütçe açığını dengelemek amacıyla tek el ürünlerine ve arazi vergisine yapılan artışlar, küçük ve orta ölçekli çiftçilerin ekonomik durumlarını olumsuz yönde etkilemiştir (Kuzulu, 2009, 13).

1934 yılında yürürlüğe giren İskân Kanunu, kırsal kalkınma politikaları çerçevesinde alınan önemli kararlardan biri olmuştur. Bu kanun, hiç toprağı bulunmayan veya az miktarda toprağı sahip köylülerin topraklandırılmasını ve dağınık yerleşim yerlerinin birleştirilmesini amaçlamıştır. Ülkede, nüfus oranına kıyasla tarıma elverişli toprak miktarının fazla olması nedeniyle, nüfusu iki veya daha fazla olan ailelere 6-15 hektar arasında arazi tahsis edilmesi ve tarımsal üretim faaliyetlerini sürdürebilmeleri için samanlık, ahır, tohumluk, tarım aletleri ve çift hayvanı desteğı sağlanması öngörülmüştür (Ekim, 2006, 200).

Devlet Üretim Çiftlikleri, tarımsal üretimin kurumsallaşmasına katkı sağlamış ve bu çerçevede Şeker Fabrikaları, Çay İşletmesi, Tütün İşletmesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi gibi kamu iktisadi teşebbüsleri hayata geçirilmiştir. Ayrıca, Ziraat Bankası anonim şirket statüsüne dönüştürülerek çiftçilere daha fazla finansal destek sunulmuştur. Tarımsal yenilikler kapsamında çiftçilere teknik eğitim verilmiş, tarım araç ve gereçlerinin temini sağlanmış, araştırma ve öğretim kurumları kurulmuş, fidanlık oluşturulmuş ve tarımda makineleşmeyi teşvik etmek amacıyla traktör sahiplerine akaryakıt desteğı verilmiştir (Günaydın, 2006, 157).

Kırsal kalkınmaya yönelik en önemli adımlardan biri de tarım sayımlarının gerçekleştirilmesi olmuştur. Cumhuriyet dönemi toprak dağılımına ilişkin ilk

veriler 1950–1952 yılları arasında toplanmış ve 1956 yılında “1950 Ziraat Sayımı Neticeleri” başlığıyla yayımlanmıştır. Bu verilere göre, köylerde toplam 2.760.304 aile yaşamakta olup bunların 336.860’ının toprağı bulunmamaktadır. İşlenen toplam arazi miktarı ise 19.451.940 hektar olarak kaydedilmiştir (Aktan, 1978, 42).

Marshall Planı çerçevesinde, ABD’den sağlanan kredi ve yardımlar ile Türkiye’de tarımda makineleşme süreci hız kazanmış, bu durum kırsal alanlardan kentlere göçü ve şehirlerde toprak satın alma işlemlerini artırmıştır. OECD, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yönlendirmeleri ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecine rağmen, tarım sektörüne yönelik kamu destekleri devam ettirilmiştir. 1950 sonrası dönemde, tarımsal üretimi desteklemek amacıyla Zirai Mücadele, Toprak-Su, Yem Sanayi, Et ve Balık Kurumu gibi kurumlar kurulmuştur (Çelik, 2006, 235-239).

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren kırsal kalkınma politikaları çerçevesinde önemli reformlar gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, istenen sonuçlar tam anlamıyla elde edilememiştir. Bu durumun temel nedenleri arasında koordinasyon eksikliği, kırsal kalkınma faaliyetlerinin merkezî bir yapıyla yönetilememesi ve takip edilememesi ile küresel ekonomik krizler ve darboğazlar yer almaktadır. Ayrıca, eğitim seviyesinin düşüklüğü, siyasi kaygılarla alınan kararlar ve yine siyasi sebeplerle yapılan müdahaleler, kırsal kalkınma politikalarının etkinliğini azaltmıştır. Bu bağlamda, Köy Enstitüleri projesinin sona erdirilmesi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun büyük toprak engellenmesi, kırsal kalkınma sürecinde karşılaşılan temel sorunlar arasında gösterilmektedir. Köylülere dağıtılan topraklar çoğunlukla kamu arazilerinden sağlanmış, özel mülkiyet üzerindeki değişiklikler sınırlı kalmıştır.

5.6.2. Bütüncül Kapsamlı Politikalarda Kırsal Kalkınma (1963–2024)

Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları, 1963 yılından itibaren önemli bir politika alanı olarak ele alınmış ve zamanla kapsamlı bir gelişim sürecine tabi tutulmuştur. Bu süreçte, kırsal alanların ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlamak amacıyla çeşitli stratejiler ve planlar oluşturulmuştur. 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile temelleri atılan kırsal kalkınma politikaları, ilerleyen yıllarda daha bütüncül bir yaklaşım benimseyerek genişletilmiştir. Özellikle Avrupa Birliği’ne uyum süreci çerçevesinde, kırsal kalkınma politikalarının temel hedefleri arasında yoksulluğun azaltılması, kırsal kesimden kentlere yönelik göçün önlenmesi ve yerel kalkınma kapasitesinin artırılması yer almıştır.

2007-2013 yıllarını kapsayan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, kırsal ekonominin güçlendirilmesi, sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi ve bölgesel kalkınma politikalarının etkinleştirilmesi gibi konuları öncelikli hale getirmiştir. Bu strateji, kırsal alanlarda yaşayan toplulukların ekonomik refahını artırmayı ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamayı amaçlamıştır. 2021-2027 dönemini kapsayan yeni kırsal kalkınma stratejileri ise, dijitalleşme, iklim değişikliği ile mücadele ve yenilikçi tarım uygulamalarına odaklanarak kırsal alanların modernizasyonunu hedeflemektedir.

Günümüzde kırsal kalkınmanın daha etkin bir şekilde sürdürülebilmesi için çevre dostu tarım uygulamaları, yerel kültürel ve ekonomik değerlerin korunması ile toplumsal katılımın artırılması gibi unsurların politik süreçlere entegre edilmesi önem arz etmektedir. Türkiye'nin kırsal kalkınma politikaları, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu olacak şekilde şekillendirilmekte ve uygulanmaktadır. Bu bağlamda, kırsal alanların ekonomik potansiyelinin harekete geçirilmesi, sosyal hizmetlerin erişilebilirliğinin artırılması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi unsurlar, Türkiye'nin genel kalkınma stratejisinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Kırsal kalkınma politikalarının bu bütüncül yaklaşımı, Türkiye'nin ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunmakta ve toplumsal refahı artırmayı hedeflemektedir.

5.6.2.1. Kalkınma Planları Çerçevesinde Kırsal Kalkınma Politikaları

Türkiye'de kırsal kalkınma çabaları, 1960'lı yıllardan önce, Köy Enstitüleri ve İdeal Cumhuriyet Köyü gibi projelerle kendini göstermiş, fakat bu girişimler bütüncül bir devlet politikası olma vasfını taşımamıştır. 1960'lardan itibaren ise, Türkiye'de kırsal kalkınma da dahil olmak üzere çeşitli alanlarda planlı kalkınma sürecine geçilmiş ve Beş Yıllık Kalkınma Planları hazırlanmaya başlanmıştır. Bu planlar sayesinde ülkenin kalkınma öncelikleri belirlenmiş, stratejilerin hayata geçirilmesi için somut hedefler ortaya konmuştur. Kalkınma planları, tüm sektörleri bütüncül bir yaklaşımla yönlendirmeyi ve kalkınma sürecinde rehber olacak politikaların çerçevesini çizmeyi amaçlamıştır. Temel hedefler arasında toplumsal refahın yükseltilmesi ve sosyal adaletin sağlanması öncelikli yer tutarken, eğitim, sağlık, ulaştırma, sulama ve enerji gibi temel kamu hizmetlerine yönelik yatırımların bölgesel düzeyde dengeli dağılımı ve tarımsal üretimde verimliliği artıracak modern tarım teknolojilerinin teşvik edilmesi de hedeflenmiştir. Her kalkınma planında kırsal kalkınmaya dair sorunlar ele alınmış ve çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Türkiye’de planlı kalkınma dönemi, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı ile 1963’te başlamıştır. Bu plan; ekonomi, sağlık, eğitim, ulaşım, sosyal güvenlik, adalet gibi çeşitli sektörler için temel ilkeler ve hedefler belirlemiştir. 1963-1967 yıllarını kapsayan ilk kalkınma planları, 5 yıllık bir perspektifle hazırlanmış, bu dönemde temel altyapı yatırımlarının artırılması, istihdam sorununa çözüm bulunması, ödemeler bilançosunun iyileştirilmesi ve nitelikli işgücü yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

2025 itibarıyla en sonuncusu On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028) olmak üzere toplamda on iki kalkınma planı hazırlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin ikinci kalkınma planı olan On İkinci Kalkınma Planı, *“Türkiye Yüzyılı’ vizyonuylu çevreye duyarlı, afetlere dayanıklı, ileri teknolojiye dayalı yüksek katma değer üreten, geliri adil paylaşan, istikrarlı, güçlü ve müreffeh bir Türkiye’yi hedeflemektedir”*. Bu bağlamda, 1963-2025 dönemi, Türkiye’deki kırsal kalkınma politikalarının planlı kalkınma süreci içerisinde incelenmesi gereken önemli bir zaman dilimini oluşturmaktadır.

“Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)”, Türkiye’de planlı kalkınma döneminin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu plan, ulusal kalkınma hedeflerine ulaşmak için beş yıllık yatırım programları çerçevesinde hazırlanmıştır. Planda kırsal alanların kalkınmasını hızlandırmak amacıyla çeşitli stratejiler geliştirilmiş, özellikle altyapının güçlendirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla gerçekleştirilen kurumsal düzenlemeler arasında, 16 Ocak 1964 tarihinde 3349 sayılı Kararname ile Köy İşleri Bakanlığı’nın kurulması öne çıkmaktadır (Bakırcı, 2007, 116).

Bu dönemde kırsal kalkınmaya yönelik politika ve uygulamaları yönlendirmek amacıyla ‘Toplum Kalkınması Yöntemi’ benimsenmiştir. Bu yöntem, kırsal kalkınma projelerinin uygulandığı bölgeleri birer pilot alan olarak ele alarak, geliştirilen stratejilerin ülke genelinde uygulanabilirliğini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda, karşılaşılan sorunlar ve engeller tespit edilerek, farklı bölgelerde bu yöntemlerin nasıl adapte edilebileceği araştırılmıştır. Planda, toplum kalkınması yaklaşımının halkın kooperatifler ve dernekler aracılığıyla örgütlenmesini teşvik edeceği ve kamu ile halk arasında iş birliği sağlayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, toplum kalkınmasının bireylerin eğitimini destekleyerek, kolektif çalışma kültürünü güçlendiren önemli bir model olduğu vurgulanmıştır.

Kırsal kalkınma planında kooperatifleşme, kredi imkânlarının artırılması, toprak reformu ve tarımsal ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştırmaya yönelik çeşitli önlemler alınmıştır. Kırsal kalkınmayı teşvik etmek amacıyla, toplum

kalkınması modeli, kapsamında kırsal toplulukların ulusal kalkınma sürecine etkin katılımının sağlanması hedeflenmiştir. Planın ilk yıllarında (1963-1965) örnek köy” modeli uygulanmış olup, bu modelle halkın örgütlenmesi, yerel çabaların desteklenmesi ve kırsal toplumların kendi kalkınmalarını sağlamaları amaçlanmıştır. Başlangıçta altı pilot ilde başlatılan proje, plan dönemi sonunda, 34 ilin 37 ilçesinde uygulama alanı bulmuştur. Ancak, beklenen başarı elde edilememiş ve 1968 yılında bu uygulamalara son verilmiştir (DPT, Birinci BYKP, 1963)

Sonuç olarak, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye’nin kırsal kalkınma politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamış; ancak uygulamada karşılaşılan zorluklar nedeniyle beklenen sonuçlar alınamamıştır. Bu durum, sonraki dönemlerde kırsal kalkınma stratejilerinin daha etkili bir şekilde geliştirilmesi için dersler çıkarılmasına zemin hazırlamıştır.

“İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972”, Türkiye’de planlı kalkınma döneminin ikinci adımı olarak atılmıştır. Bu plan, kalkınma politikalarında bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasını ve yatırımların ülke geneline dengeli bir şekilde dağıtılmasını temel hedefler arasında belirlemiştir. Plan kapsamında, az gelişmiş bölgelerde ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla potansiyeli yüksek kentlere yatırımlar yapılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda, kırsal alanlara yönelik ilk kez “Köykent” ve “Tarımkent” modelleri gündeme getirilmiş olup, bu modeller sanayileşme ve kentleşmenin kırsal alanlarla bütünleştirilmesi fikrine dayandırılmıştır Söz konusu yaklaşımlar, kırsal ve kentsel alanlar arasında bir entegrasyon sağlanarak bölgeler arası gelişmişlik farklarının dengelenmesini amaçlamıştır (DPT, İkinci BYKP, 1968).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kırsal kalkınmayı genel kalkınma stratejisiyle özdeşleştirmiş, kentsel gelişimi planlama sürecine dahil etmemiş ve kırsal alanlarda uygulanan projelerde çeşitli teknik sorunlarla karşılaşmıştır. Bu eksiklikler nedeniyle, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda toplum kalkınması yaklaşımı sürdürülmüş, ancak kapsamı daraltılmıştır. Bu doğrultuda, plan içerisinde “Küçük Toplum Birimlerinde Teşebbüs Gücünün Geliştirilmesi” ve “Köy ve Köylü Sorunları” gibi başlıklar yer almıştır (DPT, 1968, 235).

Kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla, kırsal nüfusun tarım dışı sektörlerle yönlendirilmesi hedeflenmiş ve bu doğrultuda “Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu” yürürlüğe konulmuştur. Bu dönem, tarım sektörünün geri planda kaldığı, sanayileşmeye öncelik verilen ve kentleşmenin teşvik edildiği bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Tarım sektöründe modern teknolojilerin kullanımının teşvik edilmesi, sanayiye dayalı bir

kalkınma modelinin benimsenmesi ve kentleşmenin desteklenmesi, plan döneminde öne çıkan politikalar arasında yer almıştır (Akbulut, 2024,67).

Sonuç olarak, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin kırsal kalkınma stratejilerinde önemli bir değişimi temsil etmektedir. Kırsal ve kentsel alanlar arasındaki entegrasyonu hedefleyen “Köykent” ve “Tarımkent” modelleri, planlı kalkınma sürecinde yeni bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir. Ancak, bu dönemde sanayileşmeye verilen öncelik ve tarım sektörünün göreceli olarak geri planda bırakılması, kırsal kalkınma politikalarının etkinliği üzerinde tartışmalara yol açmıştır.

“Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977”, Türkiye’de kırsal alanların yapısal sorunlarına odaklanarak, özellikle köylerin sayıca fazla ve dağınık olmasından kaynaklanan altyapı ve hizmet sunumundaki zorlukları hedef almıştır. Dağınık yerleşim yapısı, kırsal alanlara yönelik altyapı, sağlık, eğitim ve diğer kamu hizmetleri gibi yatırımların etkin bir şekilde gerçekleştirilmesini zorlaştırmış, hizmet sunumunun maliyetini artırmış ve hizmet kalitesini olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda, söz konusu Planda kırsal alanlardaki hizmetlerin daha düşük maliyetle ve daha geniş bir kapsama ulaştırılabilmesi amacıyla “Merkez Köy Modeli” geliştirilmiştir.

Bu model, belirli bir merkezde altyapı ve hizmetlerin yoğunlaştırılması ve çevre köylerin bu merkezden hizmet almasını öngörmekte olup, kırsal kalkınmanın daha sistematik bir şekilde gerçekleştirilmesini amaçlamıştır. Merkez köy uygulamasıyla, kırsal kesimdeki altyapı yatırımlarının belirli noktalarda toplanarak hizmetlerin dengeli bir biçimde dağıtılması ve yaşam standartlarının yükseltilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede, Türkiye genelinde yaklaşık 7.000 merkez köy kurulması planlanmıştır. Ayrıca, kırsal alanlarda genellikle pasif bir yapıya sahip olan yerel yönetimlerin daha dinamik hale getirilmesi amaçlanmıştır (DPT, Üçüncü BYKP, 1973).

Plan’a göre, merkez köyler aracılığıyla çevredeki yerleşmelere götürülecek hizmetler ve programlar içinde sağlık evleri ve ocakları, ana-çocuk sağlığı merkezleri, temel eğitim ve yatılı bölge okulları, sabit mesleki köy kursları, karakollar, pazaryerleri, aşı ve suni tohumlama istasyonları ve PTT şubeleri bulunmaktadır. Kentlerdeki hizmetlerin hemen hemen tümünün köylere merkez köyler aracılığıyla götürülmesi öngörüldürken, köylü nüfusunun pazara yönelmesinin sağlanarak, ulusal yaşamla bütünleşme sürecini hızlandırmak ve kırsal yerleşim düzeyini geliştirmek amaçlanmıştır. Ancak, önceki kalkınma planlarında olduğu gibi bu dönemde de öngörülen yatırımların tamamı hayata geçirilememiş ve dışa bağımlılık artmaya devam etmiştir. Bu durum, bölgesel kalkınma politikalarının yetersizliği ve yatırımların plansız bir şekilde dağıtılması gibi yapısal sorunlardan kaynaklanmıştır. Bu dönemde

gerçekleştirilen yatırımların plansız ve dağınık bir şekilde uygulanması, projelerin öngörülen süre içinde tamamlanamamasına neden olmuş ve bu durum üretim ile ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanı sıra, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın bölgesel kalkınma politikalarını yeterince dikkate almaması ve ulusal kalkınma sürecini yavaşlatması nedeniyle eleştirilmesine neden olmuştur. Model, olumsuzlukların bazılarının çözülememiş ve planlanan amaçların bütününe ulaşamamış olmasına rağmen, yine de kırsal yapının gelişimine belirli katkılar sunmuştur (Keleş ve Mengi, 2013, 238).

Sonuç olarak, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, “Merkez Köy Modeli” ile kırsal altyapı ve hizmet sunumunda iyileştirmeler hedeflemiş olsa da, uygulamadaki aksaklıklar ve yapısal sorunlar nedeniyle beklenen başarıya ulaşamamıştır. Bu durum, sonraki dönemlerde kırsal kalkınma stratejilerinin daha bütüncül ve bölgesel ihtiyaçlara duyarlı bir şekilde geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

“Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983”, Türkiye’de kırsal kalkınma ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla formüle edilmiştir. Planda, tarımsal ve kırsal kalkınmanın entegre bir yaklaşımla ele alınmasının önemi vurgulanmış, kırsal nüfusun ekonomik kalkınmaya dahil edilmesiyle sanayileşme sürecinin ivme kazanacağı öngörülmüştür. Bu doğrultuda, etkin bir toprak reformunun uygulanması, kamu desteğiyle köykentlerin oluşturulması, kooperatifleşmenin teşvik edilmesi ve yeni bir üretim düzeninin tesis edilmesi olmak üzere dört temel politika belirlenmiştir. Planın temel amaçları arasında kırsal gelişimin hızlandırılması, kırsal refah düzeyinin yükseltilmesi, kırsal nüfusun kalkınma olanaklarının artırılması ile üretim ve gelir seviyelerinin iyileştirilmesi yer almıştır.

Bu dönemde, kırsal kalkınma politikalarının uygulanmasında köykent modeli stratejik bir araç olarak benimsenmiştir. Önceki kalkınma planlarında olduğu gibi, köykentler ve kooperatifleşme, etkin bir toprak reformunun temel unsurları olarak değerlendirilmiştir. Köykent modelinin hayata geçirilmesiyle kırsal alanlarda örgütlenme, kooperatifleşme, istihdam olanaklarının artırılması ve ekonomik kalkınmanın sağlanması hedeflenmiştir. Köykent modeli, önceki plan döneminde önerilen merkez köy modelinden farklılaşmaktadır. Merkez köy modeli, kırsal kesimdeki temel hizmetlerin belirli noktalarda yoğunlaştırılarak çevre köylere sunulmasını öngörürken, köykent modeli ekonomik ve sosyal kalkınmayı hedefleyen daha kapsamlı bir dönüşüm sürecini içermektedir. Bu bağlamda köykentler, kırsal hizmet merkezleri olmanın ötesinde, sanayi ve üretim altyapısının güçlendirildiği, istihdamın artırıldığı ve kırsal alanların kentleşme sürecine entegre edildiği yerleşim alanları olarak tasarlanmıştır (DPT, Dördüncü BYKP, 1979).

Plan, Türkiye'nin geri kalmış bölgelerine özel bir önem atfetmiş ve özellikle Aşağı Fırat ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkındırılması için geniş kapsamlı projelerin hayata geçirilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Ancak, bu plan kapsamı itibarıyla önceki planlara göre daha geniş bir perspektife sahip olmasına rağmen, öngörülen hedeflerin büyük ölçüde gerçekleştirilememesi nedeniyle benzer sonuçlar doğurmuştur. Plan dönemi kapanırken ülke yeniden çoğulcu demokrasiye dönmüştür. Enflasyon aşağı çekilmiş, ihracat GSMH'nin %11'i düzeyine çıkmıştır (Çelik, 2005, 62).

Sonuç olarak, Türkiye'nin kırsal kalkınma stratejilerinde önemli bir dönüşümü temsil etme potansiyeline sahip olmasına rağmen, makroekonomik istikrarsızlıklar ve yapısal sorunlar nedeniyle hedeflenen başarıya ulaşamamıştır. Bu durum, sonraki dönemlerde kırsal kalkınma politikalarının formülasyonunda daha gerçekçi ve uygulanabilir stratejilerin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

"Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)", Türkiye'de kalkınmada öncelikli yöreler yaklaşımını benimseyerek şekillendirilmiştir. Dördüncü Plan'da belirlenen öncelikli kalkınma gereksinimi olan bölgelerin desteklenmesi hedefi, bu dönemde de sürdürülmüş ve geri kalmış bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki kalkınma farklarının azaltılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, kırsal alanların yerinde kalkındırılması ve kırsala götürülen hizmetlerin entegrasyonunun sağlanarak yaşam kalitesinin artırılması temel hedefler arasında yer almıştır. Bu hedeflere ulaşmak için merkez köy modeli bir araç olarak belirlenmiştir.

Beşinci Plan, yalnızca ekonomik ve fiziksel kalkınmayı değil, aynı zamanda kırsal toplulukların sosyal ve kültürel gelişimini de desteklemeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede, Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri'nin hayata geçirilmesi, geleneksel el sanatlarının teşvik edilmesi ve tarım sektörüne yönelik teknik ve yasal düzenlemelerin yapılması gibi politika önerileri geliştirilmiştir. Plan, fiziksel kalkınma açısından da önemli unsurlar içermekte olup, arazi kullanımına yönelik kararlar alınırken doğal kaynak envanter çalışmalarına öncelik verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, işletmelerin ve toprakların küçülmesini önlemek amacıyla miras hukukunda düzenlemeler yapılması gerektiği ifade edilmiştir (DPT, Beşinci BYKP, 1985).

Önceki kalkınma planlarında olduğu gibi, tarımsal kalkınmanın temel sorunlarının giderilmesi için kooperatifleşme ve örgütlenmenin önemi bu planda da vurgulanmıştır. Bununla birlikte, daha önce terk edilen 'bölgesel planlama' yaklaşımı Beşinci Plan ile yeniden gündeme getirilmiştir. Plan döneminde sınırlı bir uygulama alanı bulmasına rağmen önemli bir girişim olarak değerlendirilen "Önder Çiftçi Projesi" hayata geçirilmiştir. Bu proje

ile çiftçilere devlet tarafından danışmanlık hizmeti sunulmuş ve çiftçilerin bağımsız bir danışmanlık sistemi oluşturarak sorunlarına çözüm üretmeleri teşvik edilmiştir (DPT, 1984, 54).

Sonuç olarak, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında belirlenen hedefler, önceki kalkınma planlarında olduğu gibi beklenen ölçüde gerçekleştirilememiştir. Planın öngördüğü kırsal kalkınma politikaları ve bölgesel gelişme stratejileri, uygulamada çeşitli kısıtlamalar nedeniyle sınırlı bir etki yaratmış ve istenen düzeyde başarıya ulaşılamamıştır. Bu durum, kırsal kalkınma alanında daha etkili stratejilerin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulamaları ve sonuçları, Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarının evrimi ve geleceği hakkında kıymetli çıkarımlar yapma imkânı sunmaktadır.

“Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)”, Türkiye’de bölgeler arası kalkınma dengesizliklerini gidermeyi amaçlayan bir stratejiyle hazırlanmış olup, Avrupa Birliği’nin bölgesel politika hedef ve araçlarından yararlanarak, ülke genelinde dengeli bir kalkınma süreci gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Plan, öncelikli kalkınma bölgeleri için bölgesel ve alt-bölgesel planların hazırlanmasına, kamu kaynaklarının bu bölgelerde yoğunlaştırılmasına ve kırsal alanlarda devlet destekli sanayi yatırımlarının yapılmasına yönelik düzenlemelere yer vermiştir. 30.10.1984 tarihli ve 3067 sayılı Kanun çerçevesinde hazırlanan bu plan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu’nun 22.06.1989 tarihli 107. Birleşiminde onaylanmıştır. Ayrıca, ortaöğretim seviyesindeki okullaşma oranlarının artırılmasına yönelik hedefler de planın kapsamına dahil edilmiştir. Ekonomik ve sosyal sektörlerdeki gelişmeleri desteklemeyi amaçlayan bu plan, özellikle tarımsal üretimi artırmak için büyük ölçekli sulama projelerine öncelik vermiş ve Orta Anadolu, İç Ege, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki sulama altyapısını güçlendirmek üzere 750 bin hektar yeni sulama alanının oluşturulmasını öngörmüştür. Tarımsal gelişmelerin artırılmasına yönelik olarak verimlilik odaklı tarım reformu çalışmalarının devam ettirilmesi planlanmış, aynı zamanda daha önceki planlarda olduğu gibi, kalkınmada öncelikli yörelerin desteklenmesi gerektiği vurgulanarak, merkez köy modeli ve tarım dışı sektörlerin kırsal alanlarda yer seçmesi gibi unsurlar bir kez daha gündeme getirilmiştir.

Plan’da vurgulanan temel hedefler arasında, köylere hizmet sunan kurumlar arasında etkili bir koordinasyon ve işbirliğinin tesis edilmesi, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesine yönelik projelerin geliştirilmesi, tarım dışı ekonomik faaliyetlerin teşvik edilerek kırsal alanlarda gelir seviyesinin artırılması, ayrıca tarımsal araştırma

kurumlarıyla işbirliği yaparak toprağın verimli kullanımına yönelik gerekli düzenlemelerin yapılması yer almaktadır. Bu hedefler, kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak ve bölgesel kalkınma dengesizliğini gidermek amacıyla hayata geçirilmesi öngörülen stratejik adımları kapsamaktadır.

Sonuç olarak, bu plan, Türkiye’de bölgeler arası dengeli kalkınma hedefiyle önemli bir adım atmayı amaçlamıştır. Avrupa Birliği’nin bölgesel politikalarından ilham alınarak hazırlanan bu plan, tarımsal üretimin artırılması, verimliliğin yükseltilmesi ve kalkınmada öncelikli yörelerin desteklenmesi gibi önemli hedefleri içermektedir. Ancak, planın uygulamaya konulduğu dönemdeki ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, hedeflerin tam olarak gerçekleştirilmesini engellemiştir. Sulama projelerine öncelik verilmesi ve tarım reformu çalışmalarının sürdürülmesi gibi stratejiler, kırsal kalkınma açısından olumlu adımlar olarak değerlendirilse de, planın genel başarısı sınırlı kalmıştır. Fakat, bölgesel kalkınma ve kırsal alanların desteklenmesi konusunda, sonraki dönemlerdeki politika ve stratejilere temel teşkil eden önemli bir referans çerçevesi sunmuştur.

“Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996–2000)”, üretim süreçleri ve bilgi toplumuna erişim bağlamında yerel yönetimler, sosyal ve ekonomik yaşam ile altyapı hizmetleri gibi alanlarda yapısal değişikliklerin gerekliliğini vurgulamıştır. Plan, yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılmasının ve güçlendirilmesinin, bu yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesi için temel bir araç olacağını öngörmüştür. Bu kapsamda, yerel yönetimlerin karar alma süreçlerine katılımının teşvik edilmesi ve kaynak yönetiminde daha etkin rol oynamaları hedeflenmiştir (DPT, 1996, 57).

1990 yılı itibarıyla tarım sektöründe istihdam yüksek seyrederken, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na göre, 1996 yılı itibarıyla sektörün Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı %17,5’ten %15’e gerilemiştir. Tarımın ekonomik öneminin azalmasının sebepleri arasında, arazi kullanımına dair planlama eksiklikleri, tarım dışı faaliyetlerin tarım alanlarında artışı, küçük sanayi kollarının çoğalması ve arazi mülkiyetindeki dengesizlikler gösterilmiştir. Ayrıca, tarım destekleme politikalarının gelir dağılımındaki eşitsizliği gidermede yetersiz kalması ve ilgili kurumlar arasında işbirliği eksiklikleri de dikkat çekici sorunlar arasında yer almıştır. Bu bağlamda, tarım ile diğer sektörler arasındaki gelir dengesinin sağlanması, sulama alanlarının genişletilmesi ve üretim seviyelerinin artırılması hedeflenmiştir. Tarım politikalarının belirlenmesinde, Avrupa Topluluğu (şimdiki AB) Ortak Tarım Politikası (AT/AB OTP) gelişmelerinin dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir (DPT, 1996, 60).

Ancak, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kırsal alana ve kırsal yaşam alanlarındaki bireylere yönelik çalışmalar sınırlı kalmış, daha çok kırsal altyapıya yönelik tedbirler ve projeler önerilmiştir. Plan'da alınan tedbirlere rağmen, beklenen başarıya ulaşamamış ve öngörülen projelerin birçoğu hayata geçirilememiştir. Bu durumun nedenleri arasında, planın uygulanması sürecinde karşılaşılan finansman sorunları, bürokratik engeller ve koordinasyon eksiklikleri gösterilmektedir. Ayrıca, küreselleşmenin etkisiyle artan rekabet koşulları ve tarım sektöründeki yapısal sorunlar da planın hedeflerine ulaşılmasını zorlaştırmıştır (DPT, Yedinci BYKP, 1996).

Sonuç olarak, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), Türkiye'de kırsal kalkınma ve bölgesel gelişme alanlarında önemli tespitler yapmış ve stratejik hedefler belirlemiştir. Planın yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, tarım sektörünün desteklenmesi ve kırsal altyapının iyileştirilmesi gibi öncelikleri, sonraki dönemlerdeki kalkınma politikalarına yön vermiştir. Ancak, uygulamada karşılaşılan zorluklar nedeniyle planın hedeflerine tam olarak ulaşamaması, Türkiye'nin kırsal kalkınma alanında daha kapsamlı ve etkili stratejilere ihtiyaç duyduğunu göstermiştir. Özellikle, tarım sektöründeki yapısal sorunların çözülmesine, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesine ve yerel yönetimlerin kapasitesinin artırılmasına yönelik daha somut adımların atılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

“Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)”, Türkiye'de kırsal kalkınma konusunun müstakil olarak ele alındığı ilk plan olma niteliği taşımaktadır. Bu dönemde bölgesel gelişmişlik farklarını giderme, bölgesel planlamanın önemini vurgulama ve Avrupa Birliği bölgesel politikalarıyla uyumlu bir kalkınma süreci benimseme temel öncelikler olarak belirlenmiştir. Kırsal kalkınmaya yönelik hedefler arasında istihdamın artırılması, kırsal gelir seviyesinin yükseltilmesi, yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve etkin örgütlenme süreçlerine destek sağlanması yer almıştır (DPT, Dokuzuncu KP, 2007).

Plan, ekonomik ve bölgesel kalkınma süreçlerinde yerel yönetimlerin rolüne dikkat çekerek, yerel ekonomik birimlerin küreselleşme ve yerelleşme dinamikleri çerçevesinde stratejik önem kazandığını belirtmiştir. Tarımsal politika ve stratejilerin oluşturulmasında Avrupa Birliği uyum süreci, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) düzenlemeleri ve Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (AB OTP) gibi uluslararası mekanizmaların göz önünde bulundurulması gerektiği ifade edilmiştir. Önceki kalkınma planlarında yer alan merkez köy, tarım-kent ve köy-kent modelleri yerine, bu dönemde çekim merkezlerinin oluşturulması stratejisi benimsenmiştir. Artan iç göç hareketlerine çözüm üretmek amacıyla Köye Dönüş Projesi hayata geçirilmiş,

ancak bu proje uygulama sürecinde istenilen başarıyı gösterememiştir (DPT, 2007, 48)

Bu dönemde kırsal nüfusta azalma ve tarımsal istihdam oranlarında gerileme yaşanmıştır. Plan, kırsal kalkınma projeleriyle doğal kaynakların etkin kullanımını sağlamayı, tarımsal üretimde verimliliği artırmayı, kırsal nüfusa ekonomik hareketlilik kazandırmayı ve bilinçli örgütlenme süreçlerini teşvik etmeyi amaçlamıştır. Kırsal bölgelerde sanayi faaliyetlerinin teşvik edilmesi, sulama projelerinin geliştirilmesi ve girişimciliğin desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır (DPT, Sekizinci KP, 2001).

Sonuç olarak, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, kırsal kalkınma konusu ön plana çıkartılıp bu alanda önemli bir adım atılmıştır. Ancak, planın uygulanması sürecinde karşılaşılan zorluklar ve yapısal sorunlar, hedeflerin tam olarak gerçekleştirilmesini engellemiştir. Plan dönemi boyunca toplumun tüm kesimlerinin katılımıyla 98 adet özel ihtisas komisyonu kurulmuştur. Bu durum, sonraki dönemlerde kırsal kalkınma stratejilerinin daha etkili bir şekilde geliştirilmesi için önemli bir zemin hazırlamıştır.

“Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)”, Türkiye'nin kalkınma tarihinde yedi yıllık bir dönemi kapsayan tek plan olma özelliği taşımakta olup, bu özelliğiyle tarımsal üretim ve kırsal kalkınmaya özgün bir önem atfetmiştir. Planın formüle edildiği dönem, artan nüfus ve değişen tüketim alışkanlıklarının doğal kaynaklar üzerinde yarattığı baskının belirginleştiği bir konjonktüre denk gelmektedir. Bu çerçevede, kırsal alanların ekonomik ve sosyal gelişimini desteklemeye yönelik çeşitli politika ve stratejiler geliştirilmiştir. Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma vizyonu, Dokuzuncu Kalkınma Planı, adil gelir dağılımı, bilgi toplumu olma hedefi, sürdürülebilir ekonomik büyüme, küresel rekabet gücünün artırılması ve Avrupa Birliği üyelik sürecinin tamamlanması gibi unsurlar etrafında şekillendirilmiştir. Bu vizyon doğrultusunda belirlenen beş temel sosyo-ekonomik gelişme ekseninden biri, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına odaklanmıştır. Bölgesel kalkınmanın temel eksenlerden biri olarak kabul edilmesi, kırsal kalkınmaya verilen stratejik önemin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinin aktif olarak devam ettiği bir dönemde hazırlanmış olup, kırsal alanlarda AB politikalarına uyum sağlamak amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, 2006'da yayınlanan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi ile kırsal bölgelerde yapısal dönüşüm hedeflenmiş ve bu doğrultuda arazi toplulaştırması, üretici örgütlerinin güçlendirilmesi ve tarımsal eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması gibi konulara öncelik

verilmiştir. Planda, AB ile uyum sürecinde ihtiyaç duyulan yasal ve kurumsal düzenlemelerin hayata geçirileceği de vurgulanmıştır (DPT, Dokuzuncu KP, 2007).

Kırsal kalkınma politikalarının daha etkin bir şekilde uygulanmasını temin etmek amacıyla, bu dönemde Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu tarafından “Kırsal Kalkınma Politikaları Alt Raporu” hazırlanmış ve Köyişleri Bakanlığı tarafından 2010-2013 yıllarını kapsayan Kırsal Kalkınma Planı oluşturulmuştur. Plan çerçevesinde kırsal üretim faaliyetlerinin AB tarım piyasasıyla entegre edilmesi hedeflenmiş, bu doğrultuda tarımsal destek mekanizmalarının etkinleştirilmesi, modern tarım teknolojilerinin yaygınlaştırılması ve e-ticaret platformları vasıtasıyla tarıma dayalı ürünlerin tanıtım ve pazarlama süreçlerinin geliştirilmesi öngörülmüştür. Kırsal kalkınmanın yalnızca tarımsal üretimle sınırlı kalmaması gerektiği vurgulanarak, el sanatları, gıda üretimi, orman ürünleri ve tarıma dayalı sanayi kollarının turizm ve rekreasyon gibi diğer sektörlerle entegrasyonu teşvik edilmiştir. Su, toprak ve orman gibi doğal kaynakların korunması ve verimli kullanılması maksadıyla çeşitli iyileştirme faaliyetlerinin yapılması planlanmıştır (DPT, 2007, 48).

Sonuç olarak, Dokuzuncu Kalkınma Planı, kırsal kalkınma hedeflerinin belirlenmesinde ve ilgili politikaların formüle edilmesinde AB müktesebatına uyum sürecinin belirleyici bir faktör olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye’nin kırsal kalkınma politikalarının AB standartlarına uyumlu hale getirilmesi amaçlanmış ve bu süreçte çeşitli kurumsal ve yapısal reformlar hedeflenmiştir. Planda, devletin ekonomideki rolünün yeniden tanımlanmasının da bir sonucu olarak, her alanı detaylı düzenlemeye dayanan bir plan hazırlama anlayışından, belirlenen kalkınma vizyonu çerçevesinde makro dengeleri gözeterek, öngörülebilirliği artıran, piyasaların daha etkin işleyişine imkân verecek kurumsal ve yapısal düzenlemeleri öne çıkaran, sorunları önceliklendiren, temel amaç ve önceliklere yoğunlaşan bir stratejik yaklaşıma geçildiği belirtilmiştir.

“Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)”, Türkiye’nin kalkınma yolculuğunda önemli bir kilometre taşı olarak, önceki planlardan farklı bir yaklaşımla, çok paydaşlı ve katılımcı bir anlayışla hazırlanmıştır. Planın temel hedefi, toplumsal refahı artırmak ve ekonomik istikrarı pekiştirmek olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, küresel ekonomideki riskler ve belirsizlikler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki değişen güç dengeleri göz önünde bulundurularak, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği, bilgi toplumuna geçiş, çevrenin korunması, rekabet

gücünün artırılması ve kaynakların etkin kullanımı gibi konular öncelikli alanlar olarak tespit edilmiştir.

Kırsal kalkınma, Onuncu Kalkınma Planı'nda "Yaşanabilir Mekânlar ve Sürdürülebilir Çevre" başlığı altında ele alınarak, kırsal bölgelerdeki yaşam standartlarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, kırsal kesimde ekonomik ve sosyal koşulların iyileştirilmesiyle asgari refah düzeyinin ülke geneline yaklaştırılması amaçlanmıştır. Plan kapsamında belirlenen kırsal kalkınma politikaları şu şekilde ele alınmıştır (Kalkınma Bakanlığı, Onuncu KP, 2014),

- Tarımsal üretimde rekabet gücünün artırılması için kırsal kalkınma desteklerinin yükseltilmesi,
- Dezavantajlı kırsal kesimlere (engelli, yaşlı ve çocuk nüfus gibi) yönelik sosyal hizmetlere erişimin kolaylaştırılması,
- Kırsal bölgelerde yaşayanların bilişim ve dijital altyapıya erişiminin sağlanması,
- "Evrensel Hizmet Fonu" aracılığıyla kırsal alanlardaki bilişim altyapısının geliştirilmesi,
- Koruma altındaki bölgelerde (dağ köyleri, milli parklar vb.) kalkınmayı engelleyen sorunların çözümüne yönelik destek mekanizmalarının oluşturulması,
- İlçeler düzeyinde yerel kalkınma programlarının geliştirilmesi ve uygulanması,
- Kırsalda girişimciliğin desteklenmesi ve yerel kalkınma projelerine teşvik sağlanması,

Plan dahilinde, bölgesel kalkınma farklılıklarının giderilmesi için rekabet gücünün artırılmasına vurgu yapılmıştır. Yaşam kalitesinin yükseltilmesi amacıyla yerleşim alanları için belirli standartlar oluşturulması, düşük gelirli bölgelerde lojistik, ulaştırma ve iletişim altyapılarının iyileştirilmesi ve kamu hizmetlerine erişimin artırılması hedeflenmiştir. Ayrıca, Plan kapsamında enerji verimliliğinin artırılması, tarımda su kullanımının etkinleştirilmesi ve yerli kaynaklara dayalı enerji üretiminin desteklenmesi gibi programlar da yer almıştır (Şahin, 2021,125).

Bu plan, kalkınma sürecini çok boyutlu, bütüncül, insan odaklı ve katılımcı bir perspektifle ele almayı amaçlamış ve bu doğrultuda kırsal kalkınma politikalarını geniş kapsamlı bir strateji çerçevesinde şekillendirmiştir. Planda yer verilen politikaların etkin bir şekilde hayata geçirilebilmesi için

kamu kurumlarının orta ve uzun vadeli amaçlarının, temel ilke, hedef ve önceliklerinin kalkınma planıyla uyumlu olması gerektiği vurgulanmıştır. Planın izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecinin koordinasyonu Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılmıştır.

Sonuç olarak, Onuncu Kalkınma Planı, Türkiye'nin 2023 hedefleri doğrultusunda toplumsal refahı artırma amacını taşıyan önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilmektedir. Plan, küresel ekonomideki risklerin ve belirsizliklerin sürdüğü, dünya ekonomisinde değişimlerin yaşandığı bir ortamda hazırlanmıştır. Yüksek, istikrarlı ve kapsayıcı ekonomik büyümenin yanı sıra hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, uluslararası rekabet gücü, insani gelişmişlik, çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi unsurları içerecek şekilde tasarlanmıştır. Ancak, planın öngördüğü kırsal kalkınma politikaları ve bölgesel gelişme stratejileri, uygulamada çeşitli kısıtlamalar nedeniyle sınırlı bir etki yaratmıştır. Bu durum, kırsal kalkınma alanında daha etkili stratejilerin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

“On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)”, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim sistemindeki dönüşümün ardından, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin ilk kalkınma planı olarak önemli bir yere sahiptir. Önceki planlar, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) veya Kalkınma Bakanlığı gibi merkezi kurumlar tarafından hazırlanırken, bu plan Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın koordinasyonunda oluşturulmuştur. Planın temel amacı, ülkenin her alanında rekabetçiliği ve verimliliği artırmak olarak belirlenmiştir. Bu stratejik hedef doğrultusunda belirlenen beş temel eksen den biri olan “Yaşanabilir Şehirler ve Sürdürülebilir Çevre” kapsamında, kırsal kalkınma konusu da kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Plan, kırsal bölgelerde üretim kapasitesinin artırılması, istihdam olanaklarının genişletilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde doğal kaynakların korunmasını temel hedefler arasında belirlemiştir. Bu doğrultuda, önceki dönemlerde uygulanmış olan ‘KÖYDES’ ve ‘KIRDES’ projeleri yeniden ele alınarak, kırsal alanlardaki iskân, altyapı ve sosyal hizmetlerin iyileştirilmesi amaçlanmıştır. ‘KÖYDES’ projesi, büyükşehir belediyesi statüsüne sahip olmayan illerde kırsal altyapı projelerinin desteklenmesini hedeflerken, ‘KIRDES’ ise büyükşehir belediyelerinin idari sınırları içerisindeki kırsal alanlarda benzer projelerin uygulanmasına yönelik çalışmalar yürütmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, kırsal kalkınma destek mekanizmalarının etkinliğini artırmak amacıyla, sorumlu kurumlar arasında uygulama bütünlüğünün sağlanmasına yönelik mevzuat düzenlemelerinin hayata geçirilmesi öngörülmüştür. (Batuhan ve Kodaz, 2020, 87).

Bu çerçevede, KÖYDES ve KIRDES projelerine yönelik sağlanan destekler aracılığıyla aşağıda belirtilen hedeflere ulaşılması hedeflenmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019),

- Veri temelli kırsal kalkınma politikalarının geliştirilmesi (köy envanterinin güncellenmesi),
- Kırsal alanlara yönelik verilerin il, ilçe ve kır-kent bazında yayımlanması,
- Kırsal mirasın korunması ve yaşatılması,
- Kırsal yoksulluğun azaltılması,
- İşgücü ve üretime dayalı beşerî sermayenin geliştirilmesi,

Planın hedeflerine ulaşılması durumunda, kırsal yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle kırsaldan kentlere yönelik göç oranının düşmesi ve böylece kentlerdeki nüfus baskısının azaltılması öngörülmüştür.

Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları, ilk yedi kalkınma planında doğrudan bir ana konu olarak ele alınmamış, bunun yerine farklı temalar altında (kırsal bölgelerin kalkınması, köy ve köylü problemleri, toplumsal kalkınma, öncelikli bölgeler ve bölgesel gelişim) değerlendirilmiştir. Sekizinci Kalkınma Planı’ndan itibaren ise kırsal kalkınma, kalkınma planlarında doğrudan yer almaya başlamıştır. Ancak, belirlenen hedeflerin sahaya ne ölçüde yansıtılabildiği, AB uyum süreci kapsamında gerçekleştirilen reformların etkinliği ve ulusal kalkınma politikalarının uygulanabilirliği açısından ele alındığında, kırsal kalkınma hedeflerinin tam anlamıyla gerçekleştirilemediği görülmektedir. Bu durumun başlıca nedenleri üç temel başlık altında incelenmektedir, (Şahin, 2021,127-128).

1. ***Merkezi Düzeyde Hazırlanan Planların Yerel İhtiyaçlarla Örtüşme Sorunu***, Üst ölçekli planlar, kırsal alanların heterojen yapısı ve dinamikleriyle yeterince bütünleşememektedir. Türkiye’nin kırsal bölgeleri arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar dikkate alındığında, alan bazlı yaklaşımlar geliştirilmeden yapılan merkezi planlamaların, sahadaki mevcut sorunları yeterince çözümleyemediği görülmektedir.
2. ***Katılımcı Planlama Anlayışının Yetersizliği***, Kalkınma planlarının oluşturulmasında, katılımcı bir süreç yerine merkezîyetçi bir yaklaşım benimsenmiştir. Kırsal kalkınma politikalarının oluşturulmasında yerel paydaşların (çiftçiler, üreticiler, yerel yönetimler vb.) yeterince sürece dahil edilmemesi, uygulama aşamasında çeşitli zorluklar yaratmaktadır.

3. Bütüncül Kalkınma Perspektifinin Sınırlılığı, Kalkınma planlarında genellikle kırsal alanların fiziki altyapı eksikliklerine odaklanılmış, sosyal ve ekonomik boyutlar ise yeterince ele alınmamıştır. Kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik sosyal ve ekonomik politikaların eksikliği, kırsal kalkınmanın uzun vadeli ve sürdürülebilir olmasını engelleyen faktörlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, kırsal bölgelere yönelik hizmetlerin eşgüdüksüz, parçalı ve düzensiz bir şekilde yürütülmesi, planların etkili uygulanmasının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur.

Kırsal kalkınma politikalarının etkin bir şekilde uygulanabilmesi için bölgesel ve yerel kalkınma planlarının, mevcut durum analizlerinin ötesine geçerek somut ve uygulanabilir stratejiler içermesi gerekmektedir. Ancak, bugüne kadar hazırlanan kalkınma planları, çoğunlukla iyi niyet temennileriyle sınırlı kalmış ve uygulamada yeterli başarı sağlanamamıştır. On Birinci Kalkınma Planı da dâhil olmak üzere kırsal kalkınmaya yönelik politikaların hala netleşmediği ve bu alanda etkili bir kurumsal ve yasal yapılanmanın oluşturulmadığı görülmektedir. Türkiye’de kırsal kalkınmanın çok boyutlu bir yaklaşımla ele alınması ve kırsal bölgelerin tüm yönleriyle değerlendirilmesine olanak sağlayan kapsamlı bir kırsal kalkınma stratejisinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu strateji, yerel dinamikleri dikkate alan, katılımcı bir planlama anlayışını benimseyen ve ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları bütünleştiren bir yaklaşımla oluşturulmalıdır (Bardakçı vd., 2019,800).

Bu plan, Türkiye’nin kalkınma hedeflerine ulaşma yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin getirdiği yeni yönetim anlayışıyla uyumlu olarak hazırlanmış ve daha katılımcı bir planlama sürecini hedeflemiştir. Kırsal kalkınma konusuna verilen önem, özellikle KÖYDES ve KIRDES projeleri gibi somut adımlarla desteklenmeye çalışılmıştır. Ancak, planın uygulamaya konulduğu dönemdeki ekonomik dalgalanmalar, küresel salgın (COVID-19) ve diğer beklenmedik gelişmeler, hedeflere ulaşmayı zorlaştırmıştır.

Planın temel eksikliklerinden biri, merkezi düzeyde hazırlanan stratejilerin yerel ihtiyaçlarla yeterince örtüşmemesi olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’nin farklı bölgelerindeki kırsal alanların sosyo-ekonomik yapıları arasındaki büyük farklılıklar, tek tip çözümlerin etkili olmasını engellemektedir. Ayrıca, katılımcı planlama anlayışının tam olarak hayata geçirilememesi, yerel paydaşların planlama ve uygulama süreçlerine yeterince dahil edilememesi, planın sahiplenilmesini ve etkinliğini azaltmıştır. Kırsal kalkınma politikalarının daha başarılı olabilmesi için, bölgesel ve yerel dinamiklerin

dikkate alındığı, katılımcı bir yaklaşımla hazırlanan, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları bütünleştiren kapsamlı bir kırsal kalkınma stratejisine ihtiyaç vardır. Bu strateji, kırsal bölgelerde yaşayanların gelir düzeyini artırmaya, yaşam koşullarını iyileştirmeye, istihdam olanaklarını geliştirmeye ve doğal kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanmaya yönelik somut hedefler içermelidir (Öner, 2019,661-663).

Sonuç olarak, On Birinci Kalkınma Planı, Türkiye'nin kırsal kalkınma politikaları için bir çerçeve sunmuş olsa da, uygulamadaki zorluklar ve yapısal sorunlar nedeniyle tam olarak hedeflenen başarıya ulaşamamıştır. Bu durum, gelecekteki kalkınma planlarının daha gerçekçi, yerel ihtiyaçlara duyarlı ve katılımcı bir yaklaşımla hazırlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Kırsal kalkınma, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşması ve toplumsal refahı artırması açısından stratejik bir öneme sahiptir ve bu alanda daha etkili politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

“On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)”, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasında kırsal kalkınmanın stratejik önemini vurgulamaktadır. Plan, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin koordinasyon avantajlarını kullanarak hazırlanmış olup, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları entegre bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Kırsal kalkınma, “Yaşanabilir Mekânlar ve Sürdürülebilir Çevre” vizyonu çerçevesinde planın temel önceliklerinden biri olarak belirlenmiştir. Kırsal alanlarda ekonomik canlılığın sağlanması, sürdürülebilir doğal kaynak yönetiminin temin edilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması suretiyle nüfusun kırsalda tutulması temel hedef olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, üretken işgücü oluşturularak ekonomik çeşitliliğin artırılması ve kırsal kalkınmanın sürdürülebilir hale getirilmesi öngörülmektedir.

Kırsal alanlarda yaşam kalitesinin yükseltilmesi amacıyla, yöresel ve mekâna özgü faktörler dikkate alınarak kamu hizmet sunumu geliştirilecektir. Bu doğrultuda;

- Kır ve kent arasındaki etkileşimi arttıracak şekilde ulaşım, iletişim ve enerji altyapısının güçlendirilmesi sağlanacak ve Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi (KÖYDES) kapsamında altyapı iyileştirme çalışmaları yürütülecektir.
- Kahramanmaraş ve Hatay merkezli depremlerden etkilenen kırsal bölgelerde coğrafi, sosyal ve kültürel faktörler göz önünde bulundurularak güvenli yerleşim alanları oluşturulacaktır.
- Kamulaştırma yapılan alanların iskânında kamu harcamalarının minimize edilmesine yönelik düzenlemeler yapılacaktır.

Kırsal alanların daha cazip hale getirilmesi amacıyla istihdam imkânları geliştirilecek ve ekonomik çeşitlilik arttırılacaktır. Özellikle,

- Kadınlar ve gençler gibi özel politika gerektiren gruplara yönelik sosyal programlar geliştirilecektir.
- Kırsal nüfusun sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimi arttırılacak, yaygın eğitim olanakları geliştirilecektir.
- Kırsalda yoksulluğun azaltılması amacıyla dayanışma ekonomisi ve üretici örgütleri desteklenecektir.
- Köy ve orman köylerinde aile işletmelerine yönelik destek mekanizmaları geliştirilecektir.
- Kırsal bölgelerde dijital hizmetlere erişim arttırılacak ve e-devlet uygulamaları yaygınlaştırılacaktır.

Kırsal kalkınma desteklerinin daha etkin bir şekilde uygulanabilmesi ve farklı destek programları arasında koordinasyonun sağlanabilmesi amacıyla, verimliliğin artırılması, mükerrer uygulamaların önlenmesi ve şeffaflığın temin edilmesi doğrultusunda etki analizlerinin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. IPARD III programı çerçevesinde tarımsal işletmeler, tarım ve balıkçılık ürünleri, kırsal altyapı yatırımları ve çevre tedbirleri desteklenecek olup, kırsal ekonominin güçlendirilmesi amacıyla tarım dışı sektörlerle yönelik teşvik mekanizmaları geliştirilecek ve kırsal girişimcilik desteklenecektir.

Kırsal alanlarda çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla, toprak ve su kaynaklarının etkin ve verimli kullanımı teşvik edilecek; ormansızlaşmanın önlenmesi ve biyoçeşitlilik kaybının engellenmesine yönelik projeler geliştirilecektir. Kırsal toplumun çevresel farkındalığını arttırmaya yönelik bilinçlendirme çalışmaları yürütülerek, çevresel etkilere duyarlı altyapı iyileştirme faaliyetleri hayata geçirilecektir. Kırsal kalkınmanın sürdürülebilir ve kapsayıcı bir yaklaşımla gerçekleştirilmesi amacıyla geliştirilen stratejiler, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörleri dikkate alan bütüncül bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, kırsal alanlarda yaşam kalitesinin artırılması, ekonomik çeşitliliğin sağlanması ve sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi temel öncelikler arasında yer almaktadır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024).

Sonuç olarak, On İkinci Kalkınma Planı, kırsal kalkınmanın sürdürülebilir ve kapsayıcı bir yaklaşımla gerçekleştirilmesi için geliştirilen stratejileri, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörleri dikkate alan bütüncül bir perspektifle ele almaktadır. Bu kapsamda, kırsalda yaşam kalitesinin artırılması, ekonomik

çeşitliliğin sağlanması ve sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir. Planın başarılı bir şekilde uygulanması, Türkiye'nin kırsal bölgelerinin potansiyelini en üst düzeye çıkararak ülkenin genel kalkınmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

5.6.2.2. Avrupa Birliği Uyum Çerçevesinde Kırsal Kalkınma Politikaları

Kırsal kalkınma, geniş bir çalışma alanına sahip olup, planlı dönemden itibaren belirli konu, amaç, kapsam, uygulayıcılar ve finansman kaynakları doğrultusunda yürütülmektedir. Ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanan mali destekler, Türkiye'nin kalkınma süreçlerinde önemli bir rol oynamış ve bu destekler, özellikle Avrupa Birliği uyum süreci ile paralel olarak daha da hız kazanmıştır. AB ile entegrasyon sürecinin etkisiyle, ilgili programlar ve fonlar aracılığıyla sağlanan kaynaklar, kalkınma projelerinin daha etkin ve verimli bir şekilde hayata geçirilmesine olanak tanımıştır. Bu çerçevede, mali yardımlar ve destek mekanizmaları, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve çevresel hedeflerine ulaşmasında önemli bir ivme kazandıran faktörler arasında yer almıştır. Özellikle 2004 yılında başlayan Avrupa Birliği uyum sürecinin etkisiyle, 11. Fasal kapsamında tarım ve kırsal kalkınmaya yönelik çeşitli strateji belgeleri ve kalkınma planları hazırlanmıştır.

Stratejik planlama, küreselleşme süreciyle birlikte kent planlama ve ekonomi gibi alanlarda öne çıkan bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. Geleneksel planlama yaklaşımlarından farklı olarak, alternatif çözümler üretme, esneklik sağlama, paydaş katılımını artırma, şeffaflık ilkesine dayanma ve çıktıları tüm paydaşlarla değerlendirme gibi özelliklere sahiptir. Çok aktörlü ve eylem odaklı bir süreç olarak tanımlanan stratejik planlama, belirlenen vizyona uygun olarak hedefler ve stratejiler oluşturmayı amaçlamaktadır (Tekeli, 2009, 134-135).

Ön Ulusal Kırsal Kalkınma Planı (ÖÜKP) (2004–2006), Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecine paralel olarak, mali işbirliği çerçevesinde sağlanacak katılım öncesi mali yardımların etkin bir şekilde programlanmasına yönelik stratejik bir çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu plan, Türkiye'nin orta vadeli kalkınma hedefleri ve öncelikleri doğrultusunda şekillendirilmiş olup, gelişim eksenleri etrafında yapılandırılmıştır. Söz konusu eksenler çerçevesinde, bölgesel kalkınmada mevcut dengesizliklerin giderilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin temin edilmesi, bilgi temelli ekonomiye geçişin hızlandırılması, altyapının güçlendirilmesi, istihdamın artırılması, insan kaynaklarının etkin şekilde geliştirilmesi, rekabet gücünün yükseltilmesi ve tarımsal verimliliğin artırılması gibi kritik hedefler belirlenmiştir (DPT, 2004).

Ön Ulusal Kırsal Kalkınma Plan'ının, temel hedeflerinden biri, 2004–2006 döneminde Türkiye'nin mekânsal, sosyal ve ekonomik açıdan AB ile uyumlu bir yapıya kavuşmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda, kırsal kalkınma projelerinde sivil toplum kuruluşlarının ve yerel aktörlerin katılımının teşvik edilmesi, yerel kaynakların etkin şekilde kullanılması ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi öncelikli konular arasında yer almıştır. Ayrıca, örgütlenmenin güçlendirilmesi, insan kaynağının nitelikli hale getirilmesi ve üretken istihdamın artırılması planın öne çıkan unsurları arasındadır (Yılmaz ve Tolunay, 2007,117).

Stratejik planlama anlayışı, kırsal kalkınma alanında Dokuzuncu (2007–2013) ve Onuncu Kalkınma Planları (2014–2018) kapsamında uygulanmış olup, bu süreçte Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi'nin (UKKS-I ve UKKS-II) hazırlanmasıyla kırsal kalkınmaya yönelik bütüncül ve stratejik bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu süreçte geliştirilen politikalar, kırsal alanların sosyo-ekonomik gelişimini desteklemeye yönelik çok boyutlu bir perspektif sunmuştur (Öner, 2019,648).

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi-I (UKKS-I), kırsal kalkınma projeleri ve faaliyetleri için sistematik bir çerçeve oluşturmayı, tarımsal yapının dönüşüm sürecine katkıda bulunmayı ve Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin kırsal alanlarda ortaya çıkardığı uyum sorunlarını gidermeyi amaçlamaktadır. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013) kapsamında geliştirilen bu strateji, kırsal kalkınmaya yönelik ulusal ve uluslararası kaynakların etkin ve verimli kullanımını sağlamayı hedeflemiştir. Bu süreçte, sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi ile bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarının azaltılması temel öncelikler arasında yer almıştır. Strateji belgesi çerçevesinde dört ana eksen öne çıkmaktadır (DPT, 2007),

1. Kırsal alanlarda fiziksel altyapının güçlendirilmesi,
2. Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi ve rekabet gücünün artırılması,
3. Finansal destek mekanizmalarının ve örgütlenme yapılarının geliştirilmesi,
4. Sosyal altyapının iyileştirilmesi ve kırsal yaşam kalitesinin artırılması.

Bununla birlikte, Kırsal Kalkınma Planı, kırsal bölgelerde sosyal ve ekonomik yapının bütüncül ve dengeli bir şekilde geliştirilmesini hedefleyen bir politika belgesi olarak Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. UKKS ile uyumlu bir çerçevede oluşturulan bu plan, kırsal kalkınmayı destekleyici tedbir ve faaliyetleri içermektedir. Bu doğrultuda, kırsal alanlarda istihdam olanaklarının genişletilmesi, yaşam standartlarının

yükseltilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin uygulanması temel hedefler olarak belirlenmiştir.

Kırsal Kalkınma Planı (KKP), kırsal bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin değerlendirilmesine yönelik belirli ölçütler ortaya koyarak, kırsal kalkınma faaliyetlerini yürüten tüm kurumlar için temel bir referans niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte, planın Türkiye'nin Bin Yıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşma sürecinde kırsal alanlardaki yapısal sorunların giderilmesine katkı sağladığı vurgulanmaktadır. Genel çerçevede, KKP Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarına stratejik bir yön kazandırmış, kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınma süreçlerini desteklemiş ve sektörler arası iş birliğini teşvik eden önemli bir politika aracı işlevi görmüştür (Güven, 2017,213).

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) kapsamında hazırlanan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi-II (UKKS-II), Avrupa Birliği uyum süreci doğrultusunda kırsal kalkınma politikalarının daha yönetilebilir ve etkin bir yapıya kavuşturulmasını amaçlamıştır. Bu strateji belgesi, kırsal kalkınmaya yönelik yönetsel ve kurumsal mekanizmaların güçlendirilmesini, öncelikli hedef olarak belirlemiş ve kırsal kalkınma faaliyetlerinin ulusal hedeflerle uyumlu hale getirilmesini sağlamıştır. Ayrıca, kırsal kalkınma faaliyetlerinin izleme, değerlendirme, koordinasyon ve uygulama süreçlerine ilişkin temel ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkeler çerçevesinde, Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecinde Türkiye'nin kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için gerekli altyapıyı oluşturmayı amaçlamaktadır. UKKS-II'nin uygulanmasıyla birlikte, kırsal kesimin ekonomik gücüne katkı sağlayarak ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltma hedefi güdülen bölgesel dengesizliklerin giderilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda UKKS-II, yerel kaynakların etkin kullanımı ve sivil toplum kuruluşlarının katılımının teşvik edilmesi gibi konulara odaklanmış; böylece kırsaldaki sosyo-ekonomik gelişimi destekleyen çok boyutlu bir perspektif sunmuştur (DPT, 2014).

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi-II (UKKS-II), kapsamında kırsal kalkınma politikasının temel amacı, kırsal bölgelerdeki yaşam kalitesini ülke ortalamasına yaklaştırmak ve kırsal toplumun istihdam ve yaşam koşullarını, kentsel alanlarla uyumlu bir şekilde, kendi bölgesinde sürdürülebilir kılmak olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB), koordinasyonunda ilgili paydaşların katkılarıyla hazırlanan strateji belgesi, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılmasını, kırsal göçün olumsuz etkileriyle mücadeleyi, kırsal politika yönetişiminin güçlendirilmesini ve Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikalarına uyumu amaçlamaktadır. UKKS-I kapsamında dört temel strateji belirlenmişken,

UKKS-II’de bu sayı beşe çıkarılmış ve stratejik öncelikler şu şekilde tanımlanmıştır,

1. Kırsal çevrelerin iyileştirilmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi,
2. Ekonomik yapının güçlendirilmesi ve kırsal kalkınmanın desteklenmesi,
3. Beşerî sermayenin geliştirilmesi ve sosyal kapasitenin artırılması,
4. Yerel kalkınmaya yönelik kurumsal ve yönetsel yapıların güçlendirilmesi,
5. Fiziksel ve sosyal altyapının iyileştirilmesi.

Bu stratejiler doğrultusunda, kırsal bölgelerde kurumsal kapasitenin artırılması, kırsal yoksulluğun azaltılması, ekonomik ve fiziksel yapının güçlendirilmesi ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi temel hedefler arasında yer almaktadır (YontarveSöztutar, 2018,47-48).

Kırsal Kalkınma Eylem Planı (2015–2018), Onuncu Kalkınma Planı çerçevesinde, Kalkınma Bakanlığı’nın teknik desteği ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı koordinasyonunda hazırlanmıştır. Plan kapsamında, kırsal kalkınmaya yönelik ulusal düzeyde bütüncül bir strateji benimsenmiş ve geleneksel savunmacı yaklaşımdan ilerlemeci bir kalkınma paradigmasına geçiş sağlanmıştır. Bu yeni yaklaşım, kırsal alanlardaki sosyal ve ekonomik kaynakların etkin kullanımını teşvik etmeyi ve ülke genelinde bütünlük bir kalkınma sürecini desteklemeyi amaçlamaktadır. Eylem Planı çerçevesinde, Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları iki temel boyutta ele alınmaktadır,

1. Kırsal alanlara yönelik kamusal yatırım ve hizmetlerin sağlanması,
2. Kırsal kalkınma süreçlerine yönelik destekleme faaliyetlerinin yürütülmesi.

Planın temel stratejileri ise, sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi, kırsal kesimde yaşam kalitesinin artırılması, gelir düzeyinin yükseltilmesi ve bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması olarak belirlenmiştir. Ayrıca, kültürel ve çevresel değerlerin korunması ile kalkınma arasındaki dengenin sağlanması öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Bu plan, kırsal kalkınma süreçlerinde etkinlik, sürdürülebilirlik ve yönetim ilkelerini temel alarak, kırsal alanların sosyal ve ekonomik gelişimini çok boyutlu ve bütüncül bir yaklaşımla ele almıştır (DPT, 2014).

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejileri III (UKKS III), Türkiye’nin kırsal bölgelerindeki ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınmayı yönlendiren temel politika dokümanlarından biridir. Kırsal alanlar, ülkenin ekonomik yapısında

stratejik bir konuma sahip olmakla birlikte, bu bölgelerin karşı karşıya olduğu kalkınma sorunları da önemli boyuttadır. UKKS III, kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgesel eşitsizlikleri azaltmak ve kırsal nüfusun yaşam standartlarını iyileştirmek amacıyla oluşturulmuş kapsamlı bir strateji çerçevesi sunmaktadır. UKKS III, Türkiye'nin kırsal bölgelerinde ekonomik kalkınmayı teşvik etmeyi, sosyal eşitsizlikleri azaltmayı ve çevresel sürdürülebilirliği desteklemeyi amaçlayan kapsamlı bir politika çerçevesi olup, kırsal kalkınma süreçlerinin bütüncül, katılımcı ve sürdürülebilir bir yaklaşımla yürütülmesini hedeflemektedir. Bu strateji, aşağıdaki temel ilkeler doğrultusunda şekillendirilmiştir, (SBB, 22.08.2024, www.sp.gov.tr).

- *Sosyal Eşitlik ve Katılım*, Kırsal nüfusun kalkınma süreçlerine aktif katılımını teşvik ederek toplumsal kapsayıcılığı artırmayı hedeflemektedir.
- *Sürdürülebilir Kalkınma*, Ekonomik büyüme ile sosyal ve çevresel unsurlar arasındaki dengeyi koruyarak uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır.
- *Yerel Potansiyelin Değerlendirilmesi*, Kırsal bölgelerde mevcut kaynakların en verimli şekilde kullanılması ve bölgesel kalkınma kapasitesinin artırılması yönünde stratejiler geliştirmektedir.
- *Çok Boyutlu Kalkınma*, Kırsal kalkınma yalnızca ekonomik gelişimle sınırlı tutulmayıp sosyal, kültürel ve çevresel boyutlarıyla bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

UKKS III, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla bir dizi stratejik hedef belirlemiştir. Bu hedefler arasında şunlar yer almaktadır,

- *Tarımda Verimliliğin Artırılması*, Kırsal kesimde tarımsal üretkenliği artırmak amacıyla eğitim programları, yenilikçi teknolojilerin adaptasyonu ve modern tarım tekniklerinin yaygınlaştırılması.
- *Yerli Üretimin Desteklenmesi*, Yerel üretim faaliyetlerinin güçlendirilmesi, kırsal bölgelerde üretilen ürünlerin markalaştırılması ve pazarlanması için teşvik mekanizmalarının oluşturulması.
- *Alternatif Tarım Uygulamaları*, Organik tarım, seracılık ve diğer sürdürülebilir tarım yöntemlerinin teşvik edilerek çevresel etkilerin minimize edilmesi ve ekonomik çeşitliliğin sağlanması.
- *Kırsal Turizmin Geliştirilmesi*, Kırsal bölgelerin doğal ve kültürel mirasının değerlendirilerek turizm sektörüne entegre edilmesi, böylece kırsal nüfus için alternatif gelir kaynaklarının oluşturulması.

UKKS III, kırsal kalkınma politikalarının uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlamak adına bütüncül ve çok boyutlu bir perspektifle ele alınmış olup, ekonomik, sosyal ve çevresel dinamiklerin uyum içinde geliştirilmesini hedeflemektedir.

Kırsal kalkınmanın en temel bileşenlerinden biri altyapı yatırımlarıdır. UKKS III, kırsal bölgelerde altyapının güçlendirilmesine yönelik üç temel öncelik belirlemiştir. İlk olarak, ulaşım altyapısının geliştirilmesi hedeflenmekte olup, kırsal alanların kent merkezleriyle entegrasyonunu artırmak amacıyla karayolu ağlarının iyileştirilmesi ve toplu taşıma olanaklarının genişletilmesi öngörülmektedir. İkinci olarak, su ve enerji altyapısının güçlendirilmesi kapsamında, su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir kullanımı sağlanarak kırsal bölgelerde yenilenebilir enerji projelerinin yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır. Son olarak, iletişim altyapısının geliştirilmesi doğrultusunda dijitalleşmenin teşvik edilmesi, internet erişiminin artırılması ve bu sayede kırsal bölgelerde ekonomik fırsatların genişletilmesi planlanmaktadır. Bu öncelikler, kırsal alanların kalkınmasını hızlandırarak sosyal ve ekonomik refahın artırılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 22.08.2024, www.tarimorman.gov.tr).

UKKS II'nin uzun vadeli başarısı, büyük ölçüde insan kaynağının niteliğine bağlıdır. Bu bağlamda, kırsal alanlarda eğitim yatırımlarına öncelik verilmesi gerekmektedir. Özellikle gençlerin ve kadınların eğitim seviyelerinin artırılması, aynı zamanda beceri kazandırıcı programların yaygınlaştırılması, kırsal nüfusun kalkınmaya katkı sağlaması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, kırsal nüfusun iş gücü piyasasına entegrasyonunu sağlamak amacıyla mesleki eğitim programlarının yaygınlaştırılması ve sektörel becerilerin kazandırılması, ekonomik kalkınmanın temel taşlarını oluşturacaktır (Yontar ve Söztutar, 2018,50)

UKKS III, kırsal kalkınma sürecinde çevresel sürdürülebilirliğe de özel bir önem atfetmektedir. Bu çerçevede, kırsal bölgelerde çevreye duyarlı uygulamaların benimsenmesi, doğal kaynakların verimli kullanılmasını ve çevresel dengenin korunmasını sağlamak amacıyla çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. Özellikle sıfır atık ve geri dönüşüm projelerinin yaygınlaştırılması, kırsal alanda atık yönetiminin etkin bir şekilde sağlanması adına kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, tarımda sürdürülebilirlik ilkesinin benimsenmesi için modern sulama tekniklerinin kullanılması ve ekolojik dengeyi gözetten tarım yöntemlerinin teşvik edilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Biyoçeşitliliğin korunması, kırsal alanlarda doğal yaşam alanlarının muhafaza edilmesi ve biyolojik çeşitliliğin artırılması amacıyla

uygulanan politikalar, ekosistem sağlığını koruyarak uzun vadeli kalkınmayı destekleyecektir.

UKKS III, kırsal alanlarda kalkınma sürecine dair kapsamlı bir yaklaşım sunmakta olup, kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesini, sosyal eşitsizliklerin azaltılmasını ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasını hedeflemektedir. Bu strateji, kırsal bölgelerde insan kaynağının geliştirilmesi ve altyapı yatırımlarının artırılmasıyla Türkiye'nin kalkınma hedeflerine daha güçlü bir şekilde ulaşmasına olanak tanıyacaktır. Sonuç olarak, UKKS III, kırsal alanların ekonomik kalkınma ve sosyal refah alanlarında güçlü bir model oluşturmaya yardımcı olacak bir strateji olarak şekillenmektedir (UKKS, 25.08.2024, <http://www.sp.gov.tr>).

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi IV (UKKS IV), kırsal bölgelerin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak amacıyla geliştirilen ve kapsamlı bir eylem planı içeren stratejik bir belgedir. Bu strateji, kırsal alanlardaki ekonomik çeşitliliği artırmayı, sosyal refahı iyileştirmeyi ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamayı hedeflemektedir. UKKS IV, kırsal kalkınmanın çok boyutlu dinamiklerini dikkate alarak, uzun vadeli kalkınma için gerekli olan temel politika ve eylem alanlarını belirlemektedir. Kırsal kalkınma politikaları, ekonomik büyüme ile sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği bir denge içinde tutarak, kırsal nüfusun yaşam kalitesini yükseltmeyi hedeflemektedir. Türkiye'de kırsal kalkınma stratejileri, belirli aralıklarla revize edilerek daha kapsamlı ve etkin bir hale getirilmiştir. Bu bağlamda, UKKS IV, 2024-2028 dönemi için oluşturulan yeni bir kalkınma modelini temsil etmektedir. Stratejinin temel unsurlarının, kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesi, sürdürülebilir üretim yöntemlerinin benimsenmesi ve kırsal yaşam koşullarının iyileştirilmesi doğrultusunda şekillendirildiği görülmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 30.08.2024, <https://ipard.tarimorman.gov.tr>).

UKKS IV, kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla beş temel hedef üzerine yapılandırılmıştır. İlk hedef, ekonomik çeşitliliğin sağlanması ve girişimciliğin teşvik edilmesi olup, kırsal bölgelerde tarım dışı sektörlerin gelişiminin yanı sıra yerel girişimciliğin güçlendirilmesine yönelik stratejiler geliştirmiştir. İkinci hedef, tarımsal verimliliğin artırılması ve gıda güvencesinin sağlanması kapsamında, modern tarım tekniklerinin entegrasyonu ve sürdürülebilir üretim yöntemlerinin benimsenmesi amaçlamıştır. Üçüncü hedef, altyapı ve temel hizmetlerin güçlendirilmesine yönelik olup, kırsal bölgelerde ulaşım, sağlık ve eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi ve bu hizmetlerin erişilebilirliğinin artırılmasını hedeflemektedir. Dördüncü hedef, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması doğrultusunda, doğal kaynakların etkin

bir şekilde yönetilmesi ve çevresel koruma politikalarının uygulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Beşinci hedef ise sosyal içermeye ve bölgesel kalkınma alanında, kırsal nüfusun yaşam kalitesini artırmaya yönelik sosyal projelerin geliştirilmesi ve bu projelerin bölgesel eşitsizlikleri azaltmaya yönelik etkili bir araç olarak kullanılmasını sağlamaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 30.08.2024, www.tarimorman.gov.tr).

UKKS IV, kırsal alanlarda ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınmayı entegre bir şekilde ele alarak, kırsal bölgelerin kalkınmasına yönelik uzun vadeli bir vizyon sunmaktadır. Bu strateji, Türkiye'nin kırsal kalkınma hedeflerine ulaşması için önemli bir yol haritası sunmakta ve kırsal alanların sürdürülebilir gelişimini sağlamak amacıyla çeşitli politika araçlarını hayata geçirmeyi planlamaktadır.

UKKS-IV'ün etkin bir şekilde uygulanabilmesi, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün güçlü bir işbirliği içerisinde faaliyet göstermelerini zorunlu kılmaktadır. Ancak, bu stratejinin hayata geçirilmesi sürecinde bazı önemli zorluklar ve engellerle karşılaşmaktadır. Bu engellerin başında, kırsal kalkınma projelerinin sürdürülebilirliğini temin edebilmek için gerekli olan finansman kaynaklarının yetersizliği yer almaktadır. Finansman eksikliği, UKKS-IV'ün belirlenen hedeflerine ulaşabilmesi açısından kritik bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca, farklı kurumlar arasında var olan koordinasyon eksiklikleri, kaynakların verimli bir biçimde tahsis edilmesini engelleyerek stratejinin etkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çerçevede, işbirliğini artırmaya yönelik yapılandırılmış çabaların devreye girmesi önem arz etmektedir. Bunların yanı sıra, iklim değişikliği ve çevresel faktörler de stratejinin başarısını tehdit eden önemli bir unsurdur. İklim değişikliğinin, tarımsal üretim süreçleri ve kırsal altyapı üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler, stratejinin belirlenen hedeflerine ulaşmasını ciddi şekilde engellemektedir. Çevresel değişkenlik, özellikle su kaynaklarının yönetimi, tarımsal verimlilik ve altyapı dayanıklılığı gibi kritik unsurları olumsuz yönde etkileyerek kırsal kalkınma stratejilerinin başarısını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, iklim değişikliğine karşı dayanıklı ve esnek bir kalkınma modeli geliştirilmesi, stratejinin sürdürülebilirliğini sağlamak için önem arz etmektedir.

UKKS-IV'ün uygulanmasındaki karşılaşılan zorlukların aşılabilmesi için, düzeyli işbirliği ve kapsamlı bir stratejik yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir. Stratejinin başarıyla hayata geçirilmesi için, katılımçılık ilkeleri doğrultusunda tüm paydaşların aktif bir şekilde sürece dahil edilmesi ve bu doğrultuda yapılandırılmış planlama süreçlerinin hayata geçirilmesi,

stratejinin etkinliğini önemli ölçüde artıracak bir adım olacaktır. UKKS IV'ün etkinliğini artırmak için atılması gereken stratejik adımlar,

- Finansal Teşviklerin Artırılması, Tarımsal ve kırsal kalkınma projeleri için kamu ve özel sektör yatırımlarının artırılması.
- Dijitalleşme ve Akıllı Tarım Uygulamaları, Tarımda teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması ve veri odaklı üretim yöntemlerinin teşvik edilmesi.
- Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi, Kırsal kalkınma sürecinde yerel yönetimlerin daha aktif roller üstlenmesi.

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi IV, kırsal bölgelerin ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğini sağlamak adına kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır. Ancak, stratejinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için finansal kaynakların artırılması, kurumsal işbirliğinin güçlendirilmesi ve çevresel faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, UKKS IV'ün uzun vadeli etkileri, sürdürülebilir kırsal kalkınma politikaları ile desteklenmesi gerekmektedir (UKSS IV, 2024).

5.7. Türkiye’de Kırsal Kalkınma Modelleri

Türkiye’de kırsal alanlardaki altyapı eksiklikleri, coğrafi zorluklar, dağınık yerleşim yapıları ve finansal kaynak yetersizliği gibi etmenler, kırsal bölgelerin kalkınmasının önündeki temel engelleri teşkil etmiştir. Bu sorunların giderek daha belirgin hale gelmesi, kent ile kır arasındaki gelir eşitsizliklerini derinleştirmiştir. Kırsal ve kentsel alanlar arasında ortaya çıkan bu gelir uçurumunun, kent lehine belirgin bir şekilde artması, kırsal kalkınma hızını artırmaya yönelik farklı teorilerin ve modellerin geliştirilmesine neden olmuştur. Bu teoriler ve modeller çerçevesinde, Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar çeşitli kırsal kalkınma uygulamaları hayata geçirilmiş ve bu süreçte farklı dönemlerde değişen ekonomik, sosyal ve politik dinamiklere bağlı olarak çeşitli stratejiler benimsenmiştir.

5.7.1. Toplum Kalkınma Modeli

Toplum kalkınması modeli, toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişimin sağlanması amacıyla halk ile hükümetin işbirliği yapmasını ifade etmektedir. Bu model, temelde “halkın katılımı” ilkesine dayanmakta olup, diğer önemli ilkeleri gönüllülük, karşılıklı yardımlaşma, kırsal alanda yaşayanların örgütlenmesi ve idare ile işbirliğinin kurulması olarak sıralamaktadır. Bir başka deyişle, model halk ile devletin güçlerini birleştirerek toplum kalkınmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Şahin, 2021,136).

Modelin temel amacı, merkezi idarenin halk üzerindeki müdahalesini asgariye indirerek, halkın kendi kendine yetebilecek bir konuma gelmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda, toplum kalkınması yaklaşımı, devletin kırsal bölgelerdeki doğrudan çabalarını destekleyerek, bu bölgelerdeki kültürel, toplumsal ve ekonomik sorunların çözülmesini hedefleyen eğitsel ve örgütsel bir model olarak şekillenmiştir. Bu model, yalnızca ekonomik, sosyal ve kültürel koşulların iyileştirilmesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda halk arasında, halk ile hükümet arasında, sürdürülebilir ve güçlü bir anlayışın inşa edilmesini de amaçlamaktadır (Keleş, 1998, 120).

Toplum kalkınması modelinin etkinliği, yerel halkın eğitim yoluyla dönüştürülmesi ve halkın kendi sorunlarını kendi oluşturacağı örgütler aracılığıyla çözmesi üzerine kuruludur. Ayrıca, kırsal toplulukların kalkınmasının ülke genelindeki kalkınmaya katkı sağlayacağı düşüncesi, modelin en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal kalkınma sadece bölgesel değil, aynı zamanda ulusal düzeyde de ekonomik büyüme ve gelişmeye katkı sağlayacak önemli bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır (Avaner, 2018, 67).

Toplum kalkınması modeli, Hindistan başta olmak üzere birçok Uzak ve Ortadoğu ülkesi ile Güney Amerika'da uygulanmakta olup, kırsal nüfusun yoğun olduğu bölgelerde sosyal ve ekonomik gelişimi teşvik eden bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde yalnızca haberleşme ve maddi kaynakların geliştirilmesine odaklanan bu model, zamanla kırsal toplulukların ihtiyaçlarını belirleyerek, halkın yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik programlar geliştirmiştir. UNESCO, Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Komitesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Point Four Programı ve Ford Vakfı gibi uluslararası kuruluşlar, toplum kalkınmasının yaygınlaştırılmasında önemli rol oynamıştır (Türkdoğan, 1977, 12-13).

Modelin temel amacı, halkın kendi sorunlarını belirlemesi ve çözüm sürecine aktif katılım sağlamasıdır. Bu çerçevede, toplum kalkınmasının etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için üç temel ilke belirlenmiştir. Bu ilkeler; işbirliği ve dayanışma kültürünün kurumsallaştırılması, hayırseverlik yaklaşımından ziyade karşılıklı yardımlaşma mekanizmalarının teşvik edilmesi, zorlayıcı yöntemler yerine demokratik ve insan merkezli örgütlenme modellerinin benimsenmesi şeklinde ifade edilmiştir. Kalkınma sürecinde halkın aktif katılımını öngören bu model, yerel gereksinimlere uygun planlamalar yapılmasını, gençler ve kadınlar başta olmak üzere tüm kesimlerin kalkınma süreçlerine dahil edilmesini ve toplum tarafından

başlatılan projelerin devlet tarafından desteklenmesini öngörmektedir (Kayıkçı, 2009, 67).

Türkiye’de toplum kalkınması modeli, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda önemli bir yer tutmuş ve kırsal kalkınmanın devlet-halk işbirliği çerçevesinde yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu süreçte, yerel yönetimlerin etkinliğinin artırılması, halkın eğitilmesi ve kooperatiflerin örgütlenmesi gibi temel ilkeler benimsenmiştir. Ancak, kırsal kalkınma projelerinin planlama ve eşgüdüm eksikliği nedeniyle istenilen başarıya ulaşamadığı görülmüştür. Özellikle, çalışmaların tek bir bakanlık bünyesinde yürütülmesi, farklı kuruluşlar arasındaki işbirliğini sınırlandırmış, bu da sürecin etkinliğini azaltmıştır. Ayrıca, toprak mülkiyetiyle ilgili dengesizlikler, yönetsel eksiklikler ve kırsal kesimdeki eğitim faaliyetlerindeki aksaklıklar, kalkınma sürecinin önündeki temel engeller olarak öne çıkmıştır (Kırsal Kalkınma Çalışma Grubu, 2003, 35).

Toplum kalkınması modeli kırsal kalkınma süreçlerinde önemli bir referans noktası oluşturmuş, halk katılımı ve kamu-özel işbirliği gibi kavramların gelişimine katkı sağlamıştır. Ancak, uygulamada karşılaşılan yapısal ve yönetsel sorunlar nedeniyle beklenen başarı sağlanamamış ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine tam anlamıyla ulaşamamıştır.

5.7.2. Çok Yönlü Kırsal Alan Planlaması Modeli

Çok yönlü kırsal planlama modeli, kırsal alanları yaşanabilir bir hale getirmek ve bu bölgelerde kendine yeterli bir yapı oluşturmak amacıyla mevcut kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını hedefleyen bir yaklaşımdır (Doğanay, 1993a,63). Bu bağlamda, kırsal yaşam kalitesinin artırılması yoluyla kentlerin çekiciliğinin azaltılması ve kır-kent dengesinin sağlanması temel amaçlardan biri olmuştur. Köylülerin kentlerde yaşayan bireylerle eşit yaşam standartlarına erişimini sağlamayı ve ulusal kalkınma hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlayan bu planlama modeli, tarım ve kırsal yaşamı destekleyici bütüncül bir strateji geliştirmeyi esas almaktadır. Model, köylerin ekonomik ve sosyal yönden kendi kendine yetebilen bir yapıya kavuşturulmasını, kırsal-kentsel farklılıkların en aza indirilmesini ve yerel düzeyde oluşturulan küçük ölçekli planların ulusal kalkınma politikalarıyla uyumlu olmasını hedeflemektedir (Geray, 1981, 52-59).

Bu planlama sistemi bölgesel, makro ve mikro ölçeklerde uygulanmakta olup, kooperatiflerin ve kredi imkanlarının geliştirilmesi, toprağın verimli kullanımı, tarımsal üretimde modern tekniklerin yaygınlaştırılması, pazarlama stratejilerinin oluşturulması, sağlık ve eğitim hizmetlerinin güçlendirilmesi ile aile ve sosyal hizmet planlamalarının hayata geçirilmesi gibi çok çeşitli

alanları içermektedir. Uluslararası düzeyde ilk olarak İsrail, İtalya ve Hollanda gibi ülkelerde uygulanan model, Türkiye’de ise 1965-1975 yılları arasında Köy İşleri Bakanlığı’nın koordinasyonunda İzmir, Manisa, Diyarbakır, Malatya, Urfa ve Uşak illerinde pilot olarak uygulanmıştır. Ancak planlanan projelerin yalnızca üçte biri hayata geçirilebilmiş ve beklenen sonuçlara tam olarak ulaşamamıştır (Çelik, 2006, 58).

Modelin başarısızlıkla sonuçlanmasının temel nedenleri arasında, uygulama sürecinde yerel yönetimlerin yeterli teknik donanım ve mali güce sahip olmaması, yerel ve merkezi yönetimler arasında koordinasyon eksikliği, yetişmiş personel yetersizliği ve planlamaların ilçe düzeyinde yürütülerek bölgesel kalkınma stratejileriyle bütünleştirilememesi yer almaktadır (Çelik, 2005, 67). Ayrıca, çok yönlü planlama modeli ile toplum kalkınması yaklaşımı arasında yeterli entegrasyon sağlanamaması, modelin tamamlayıcı bir unsur olarak ele alınmak yerine, alternatif bir yöntem olarak benimsenmesi de eleştirilen unsurlar arasında bulunmaktadır. Bu eksiklikler nedeniyle model uygulamadan kaldırılmış ve sürdürülebilir bir kalkınma süreci oluşturulamamıştır (Keleş, 1998, 125).

5.7.3. Merkez – Köy Modeli

Merkez köy modeli, kırsal alanlarda kamu hizmetlerinin daha düşük maliyetle daha geniş bir kesime ulaştırılmasını amaçlayan bir kalkınma stratejisidir. Bu model, coğrafi olarak dağınık yerleşim yapısına sahip kırsal bölgelerde, tüm köylere doğrudan hizmet götürmenin maliyet ve erişim açısından yarattığı zorlukları gidermeyi hedeflemektedir. Modelin temel yaklaşımı, belirlenen bir merkez köyde sağlık, eğitim, altyapı ve ticari hizmetleri toplayarak, çevre köylerin bu olanaklardan yararlanmasını olanak sunmaktadır. Böylece kırsal bölgelerde hizmetlerin kapsamının genişletilmesi, maliyetlerin azaltılması ve tüm köylülerin kamu hizmetlerine erişiminin artırılması hedeflenmektedir (Keleş, 1992, 158)

Türkiye’nin kırsal alanları, sosyal, kültürel, ekonomik ve coğrafi faktörler nedeniyle dağınık yerleşim yapısına sahiptir. Bu durum, pazar ilişkilerinin gelişmesini engellemekte, alt kültür gruplarının birbiriyle etkileşimini sınırlamakta ve toplumsal bütünleşmeyi zorlaştırmaktadır. Merkez köy modeli, bu olumsuzlukları en aza indirmek amacıyla geliştirilmiş olup, kırsal bölgelerde hizmet sunumunda etkinliği artırmayı amaçlayan bir yapı sunmaktadır. Bu bağlamda model, kamu hizmetlerinin ülke genelinde dengeli bir şekilde dağıtılmasını sağlayarak, kırsal kesimdeki yaşam standartlarını yükseltmeyi hedeflemektedir (Çevik, 2000, 41).

Model kapsamında sunulan hizmetler iki kademeye ayrılmaktadır. Birinci kademede su, elektrik, sağlık, eğitim, haberleşme ve ulaşım gibi temel kamu hizmetleri yer alırken, ikinci kademede güvenlik, tarımsal teknik destek, imalathaneler, küçük işletmeler, yaygın eğitim programları, tapu-kadastro işlemleri, bankacılık hizmetleri, depolar, ticaret alanları, spor ve eğlence tesisleri gibi daha geniş çaplı hizmetler bulunmaktadır (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2003).

Türkiye’de merkez köy modeli ilk kez İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın 1970 ve 1972 yılı programlarında ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda kırsal kalkınma politikalarının bir aracı olarak ele alınmıştır. 1983 yılında alınan Bakanlar Kurulu Kararı doğrultusunda Devlet Planlama Teşkilatı ve ilgili kurumlar ile yerel yöneticilerin iş birliğiyle yürütülen çalışmalar sonucunda, ülke genelinde 4.319 köy “merkez köy” olarak belirlenmiştir. Ancak bu uygulama, yalnızca hizmet ve tesislerin geliştirilmesi ile sınırlı kalmış; endüstrileşme, üretim, örgütlenme ve yerleşme alanlarında kapsamlı bir ekonomik ve toplumsal dönüşüm sağlayamamıştır. Bu eksiklikler nedeniyle modelin kırsal kalkınmadaki etkisi sınırlı olmuş ve hedeflenen uzun vadeli gelişim süreci tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir (Doğanay, 1993b, 37).

5.7.4. Köykent Modeli

Köykent modeli, ilk olarak Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında ele alınan merkez köy modelinin daha kapsamlı ve gelişmiş bir versiyonu olarak ortaya çıkmıştır. Modelin temel amacı, kırsal yerleşimlerin daha sistematik ve planlı bir yapıya kavuşturulması, dağınık yerleşim düzeninin bütüncül bir şekilde organize edilmesi, kırsal bölgelere yönelik kamu hizmetlerinin etkinliğinin artırılması ve bu bölgelerde sanayileşmenin teşvik edilerek ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir hale getirilmesidir. Ayrıca, istihdam olanaklarının genişletilmesi ve tarımsal üretim düzeninin yeniden yapılandırılması da modelin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Köykent yaklaşımı, kırsal kalkınmayı hızlandırarak kırsal nüfusa yaşadığı bölgede iş imkânı sunmayı ve göçü azaltmayı amaçlamaktadır (Tütengil, 1999,248).

1973 yılında Köy İşleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bir raporda, köykent modelinin, hızlı nüfus artışı ve işsizlik gibi demografik baskılara çözüm sunmayı amaçladığı belirtilmektedir. Bu doğrultuda, fazla nüfusun bir bölümünün köykentlerde istihdam edilmesi ve kırsal kesimin temel ihtiyaçlarının en az personel ve yatırım maliyetiyle karşılanması hedeflenmiştir. Böylece kırsal bölgelerde yeni iş olanakları oluşturularak kentlere göçün önüne geçilmesi, büyük şehirlerde nüfus yoğunluğunun

dengelenmesi ve sağlıklı bir kentleşme sürecinin sağlanması öngörülmüştür. Köykent modeli, kırsal kesimde yaşayan nüfusun ekonomik, kültürel ve sosyal gereksinimlerini karşılamayı amaçlayan bir yapı olup, kentleşme ve sanayileşmeyi kırsal alanlarla entegre etmeyi hedeflemektedir (Keleş, 1992, 158).

Merkez köy modeli ile karşılaştırıldığında, köykent modeli tabana dayalı bir yapıya sahip olup, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda kapsamlı bir toplumsal dönüşümü hedefleyen bir kalkınma yaklaşımı olarak öne çıkmaktadır (Mutlu, 2010, 81-82). Model kapsamında hem sosyal hem de fiziksel planlamaya önem verilmekte; kırsal alanlarda sosyal hizmetlerin artırılması, yerleşim alanlarının düzenlenmesi ve kırsal altyapının güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Köykentler, yalnızca çevresindeki köylere hizmet sunan merkezler olarak değil, aynı zamanda kentte bulunan sosyal ve ekonomik olanakları kırsal alana taşıyan, üretimi sanayileştiren ve istihdamı artıran gelişim merkezleri olarak tasarlanmıştır. Ancak, Türkiye’de yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, köykent modelinin hedeflerine tam anlamıyla ulaşmasını engellemiştir (Doğanay, 1993b, 40).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ayrıntılı bir şekilde ele alınan köykentler, güçlü bir kırsal altyapıya sahip, tarımsal üretimin sanayi ile entegre edildiği, istihdam yaratan ve ekonomik olarak kendi kendine yetebilen yerleşim birimleri olarak tasarlanmıştır. Model, köylerin sadece fiziksel ve estetik niteliklerinin iyileştirilmesinin ötesinde, yeni bir toprak düzeni oluşturmayı ve birbirini tamamlayan tarımsal üretim, kredi ve pazarlama kooperatifleri aracılığıyla ekonomik geçim kaynaklarını çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, kırsal alanlarda sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması ve altyapı eksikliklerinin giderilmesi modelin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Köykent modelini diğer kırsal kalkınma yaklaşımlarından ayıran temel unsurlar, kooperatifçilik ilkesinin benimsenmesi ve halk katılımının ön planda tutulmasıdır. Bu unsurlar, yerel düzeyde ekonomik ve sosyal dönüşümü teşvik etmek amacıyla, toplumsal katılım ve ortaklaşa üretim anlayışını güçlendirmektedir (Erdönmez, 2005, 35-51).

5.7.5. Tarım Kentleri Modeli

Tarım-kent modeli, kırsal alanda köylerin gelişiminin, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasıyla sağlanabileceğini öne süren bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Bu model ile köykent modeli arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Köykent modelinde, zamanla köylerin bir araya getirilerek ekonomik ve sosyal yaşamın kooperatifler aracılığıyla organize edilmesi hedeflenirken, tarım-kent modeli, kırsal nüfusun mevcut köylerinde yaşamaya devam etmesini esas almaktadır (Civelek, 2002, 147).

Tarım kentleri modeli kapsamında, 8 ila 10 köyün bir araya getirilerek bir yönetim birimi oluşturması ve bu köylerin merkezinde bir tarım kentinin inşa edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, köylerin merkez köylere bağlanması ve bu merkezlerin ise geniş bir yol ağıyla birbirine entegre edilmesi planlanmıştır. Bu doğrultuda, toplam 4.000 tarım kentinin oluşturulması ve devletin kırsal alanlara yönelik yatırımlarını bu yerleşim birimlerine yönlendirmesi hedeflenmiştir. Ancak, tarım kentleri modeli yalnızca teorik bir öneri olarak kalmış ve uygulamaya geçirilmemiştir (Şahin, 2021,143).

Tarım-kent modeli, kırsal kalkınmada hizmetlerin belirli merkezlerde yoğunlaştırılması ve kırsal nüfusun yerinde kalkındırılması fikrine dayanmaktadır. Ancak, modelin yalnızca siyasi bir söylem düzeyinde kalması ve uygulamaya geçirilememesi, kırsal gelişime yönelik etkilerinin sınırlı olmasına neden olmuştur.

5.7.6. Türkiye’de Diğer Kırsal Kalkınma Modelleri

Türkiye’de kırsal kalkınmayı teşvik etmek amacıyla çeşitli modeller geliştirilmiş olup, bu modeller arasında Cumhuriyet Köyü Projesi, Örnek Köyler ve Köye Dönüş gibi modeller önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu projeler, kırsal alanların ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasını desteklemeyi hedeflemektedir.

Cumhuriyet Köyü Projesi, Mustafa Kemal Atatürk tarafından geliştirilmiş ve kırsal alanların kalkınmasına yönelik çağdaş bir model olarak tasarlanmıştır. Bu modelin temel prensibi, kaynakların etkin bir şekilde kullanılması ve üretimin artırılması olmuştur. Bu çerçevede, 1924 yılında kabul edilen 442 sayılı Köy Kanunu, köylerin yönetsel işleyişi, imar faaliyetleri ve köylülerin sorumluluklarını belirleyerek, projenin hukuki altyapısını oluşturmuştur. 1937 yılında planlanan Cumhuriyet Köyü, dairesel bir yerleşim düzeni üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu tasarımda, köy meydanı ve kurumsal yapılar merkeze yerleştirilmiş; yaşam alanları ve kırsal alanlar ise ıınsal akslar boyunca konumlandırılmıştır. Proje, kültürel, sosyal, ticari, eğitimsel ve tarımsal faaliyetlerin entegre bir şekilde sunulmasını öngörmüştür. Temel amaç, çevreci ve çağdaş bir köy ortamı yaratmak; sosyal hizmetleri artırmak, tarım ve hayvancılığı geliştirmek ve köylülerin yaşam standartlarını yükseltmektir. Bu model, yalnızca bir yerleşim planlaması olmanın ötesinde, siyasal, toplumsal, çevresel ve kentsel düzeyde bir dönüşüm projesi olarak tasarlanmıştır. Zamanla, bu projeden ilham alınarak, İsmet İnönü’nün “Kombinalar”, Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) “Tarımkent” ve Bülent Ecevit’in “Köykent” projeleri geliştirilmiştir. (Atabeyoğlu, 2017,176).

Örnekköy modeli, başlangıçta belirli merkez köylerinde uygulanan kalkınma faaliyetlerinin, çevredeki diğer köylere de yayılmasını amaçlayan bir yaklaşımdır. 1963-1965 yılları arasında geliştirilmiş olan bu modelin temel hedefleri arasında, sunulan hizmetlerin çevre köylerdeki yerleşim alanlarına da ulaştırılması, köylerde karşılaşılan ortak sorunların tespit edilerek bu sorunlara yönelik kolektif çözümler üretilmesi ve pilot uygulamalarla seçilen köylerin, çevrelerindeki diğer yerleşim alanlarına kalkınma konusunda örnek teşkil etmesi yer almaktadır. Model, ilk olarak İstanbul ve Ankara'nın bazı köylerinde uygulanmış olup, bu süreçte ulaşım, elektrik, içme suyu, tarım, hayvancılık ve eğitim gibi temel altyapı unsurlarına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ancak, modelin eleştirilen yönleri arasında yalnızca fiziki yapısal değişikliklere odaklanması, halk katılımını dışlaması ve merkezîyetçi bir planlama anlayışıyla geliştirilmiş olması bulunmaktadır (Şahin, 2021, 144-145).

Cumhuriyet Köyü Projesi ve Örnekköy Modeli, kırsal kalkınma alanında farklı yaklaşımlar sunmalarına rağmen, her biri çeşitli sınırlamalar ve eleştirilerle karşılaşmıştır. Cumhuriyet Köyü Projesi, kapsamlı bir toplumsal dönüşümü amaçlarken, Örnekköy Modeli kırsal hizmetlerin yaygınlaştırılmasını, özellikle pilot uygulamalarla teşvik etmeyi hedeflemiştir. Her iki model, Türkiye'de kırsal kalkınma politikalarının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamış ve sonraki dönemdeki çeşitli projelere ilham kaynağı olmuştur.

5.8. Uluslararası Kaynaklı Kırsal Kalkınma Projeleri

1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de kırsal kesimdeki sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azaltılması ve doğal kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılması amacıyla çeşitli kırsal kalkınma projeleri uygulanmaya başlanmıştır. Bu projeler, Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) gibi uluslararası finans kuruluşları tarafından desteklenmiş ve finanse edilmiştir. Projelerin içeriği ve uygulanacağı bölgeler, finansman sağlayacak kurumların belirlediği kriterlere göre şekillendirilmiş, ardından bu teklifler uluslararası finans kuruluşlarına sunulmuştur. Söz konusu kuruluşlar, başvuruları kendi politikalarına ve kalkınma hedeflerine uygunluk açısından değerlendirmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'deki kırsal kalkınma projelerinin önemli bir kısmı, WB ve IFAD tarafından finansal destek almıştır (Çelik, 2005, 67).

Dünyanın çeşitli bölgelerinde uygulamaya konulan benzer kırsal kalkınma projeleri, büyük ölçüde uluslararası finansal kaynaklarla desteklenmiştir. Bu projeler genellikle bir veya birkaç ilde yoğunlaşmakta olup, ana hedefleri

tarımsal faaliyetler aracılığıyla kırsal yoksulluğun azaltılması ve doğal kaynakların yanı sıra kırsal çevrenin sürdürülebilir bir şekilde korunması olmuştur. Bu genel amaç doğrultusunda, projelerde çeşitli alt hedefler belirlenmiş ve bu hedeflere ulaşılabilmesi için hazırlanan projelere finansal destek sağlanmıştır.

5.8.1. Çorum – Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi

1976-1984 yılları arasında gerçekleştirilen bu proje, dış kaynaklı ilk entegre kalkınma projesi olma özelliği taşımaktadır. Proje, 1972 yılında Türkiye hükümeti ile Dünya Bankası arasında başlatılmış olup, üç buçuk yıllık bir gecikmeyle 1984 yılında tamamlanabilmiştir. Projenin ana hedefi, tarımsal üretimi artırarak kırsal halkın gelir düzeyini yükseltmek, sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamak ve geri kalmışlığı ortadan kaldırmaktır. Ayrıca, tarım ve hayvancılık sektörlerinde verimliliğin artırılmasına yönelik daha etkili ve sürdürülebilir uygulamaların hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Proje kapsamında buğday, arpa ve yem bitkilerinin üretiminin artırılması hedeflenmiş ve nadasa bırakılan arazinin oranı düşürülmesi öngörülmüştür (Çelik, 2005, 68).

Proje, tarımsal üretimi ve verimliliği artırmayı, çiftçilerin gelirlerini yükseltmeyi, altyapı yatırımlarını (yol, elektrik, içme suyu vb.) gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu yatırımların yanı sıra köylere sosyal altyapı yapıları da planlanmış ancak, bazı yapılar halk tarafından kullanılmamış ve farklı amaçlarla dönüştürülmüştür. Proje sonuçları, tarımda verimliliği iki katına çıkarmış, altyapı yatırımları gerçekleştirilmiş ve bölge halkının yaşam standartlarında belirgin bir iyileşme sağlanmıştır (Gülçubuk, 1997, 80).

Projenin finansmanı Dünya Bankası tarafından karşılanmış ve uygulaması Tarım ve Orman Bakanlığı koordinesinde gerçekleştirilmiştir. Uygulama sürecinde yerel düzeydeki ziraat müdürlükleriyle işbirliği içinde çalışan uluslararası uzmanlar, proje yönetimiyle koordineli bir şekilde çalışmıştır. Proje, öngörülen maliyetin üzerinde tamamlanarak kırsal kalkınma sürecine önemli katkılarda bulunmuştur (Alagözlü, 2010, 102).

5.8.2. Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi

1976–1989 yılları arasında uygulanan Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi, Erzurum ilinin 391 köyünü hedef alarak tarımsal üretim, gelir artışı, göçün önlenmesi, kredi erişimi, istihdam olanaklarının genişletilmesi, çiftçi eğitimi ve halkın refah seviyesinin yükseltilmesi gibi amaçlarla tasarlanmıştır. Proje kapsamında tarımda makine kullanımı %95'e ulaşmış, suni gübre kullanımı artmış ve verimlilik sağlanmıştır. Ayrıca, çiftçilere hayvan sağlığı ve

yetiştiriciliği konularında eğitim verilmiş, altyapı yatırımları yapılmıştır. Bu gelişmeler, kırdan kente göçü yarı yarıya azaltmıştır (Gülçubuk, 1997, 82).

Proje, Dünya Bankası ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) tarafından finanse edilmiştir ve toplam bütçesi 137 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Ancak, proje süresi uzatılmasına rağmen belirlenen finansmanın tamamı kullanılamamıştır. Proje, merkezi idare tarafından planlanmış ve hayata geçirilmiş olup, halkın ve yerel paydaşların katılımı eksik kalmıştır. Bu durum, planlama sürecindeki eksiklikler ve uygulama sırasında yaşanan aksaklıklar nedeniyle projenin etkinliğini sınırlamıştır. Ayrıca, pazarlama, madencilik ve ormancılık gibi sektörler yeterli odaklanılmaması, kadın, çocuk ve gençlerin eğitimi ile sağlık konularında eksikliklerin olması gibi bazı yetersizlikler mevcuttur. Ancak, yine de proje, göç hızını azaltma ve diğer sosyal hedeflere ulaşma açısından başarılı sonuçlar elde etmiştir (Atsan, 1998, 35).

5.8.3. Bingöl – Muş Kırsal Kalkınma Projesi

1990-1998 yılları arasında uygulamaya konulan Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi, Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) işbirliğiyle hayata geçirilmiştir. Projenin temel amacı, Bingöl ve Muş illerinde kırsal nüfusun yaşam kalitesini iyileştirmek ve gelir düzeylerini artırmaktır. Bu doğrultuda, tarımsal, bitkisel ve hayvansal üretimde verimliliği artırmak, kredi desteği sağlamak, el sanatlarını teşvik etmek, özellikle kadınlar başta olmak üzere yöre halkının ekonomik koşullarını iyileştirmek, kırsal altyapıyı güçlendirmek ve istihdam olanaklarını genişletmek temel hedefler olarak belirlenmiştir. Proje kapsamında 28 halı-kilim üretim tesisi kurulmuş, 3.707 çiftçiye eğitim verilmiş, 50 köye temiz içme suyu sağlanmış ve toplamda 448 kilometre köy yolu inşa edilmiştir. Ayrıca 1.187 hektar alanda sulama projeleri hayata geçirilmiş, 308 hektarlık alanda ağaçlandırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Projenin uygulanması sonucunda kümes hayvancılığında artış sağlarken, büyükbaş ve küçükbaş hayvan üretiminde azalma yaşanmıştır. Bununla birlikte, yem bitkileri, sebze ve meyve üretiminde artış gözlenmiş; ancak tarla bitkileri üretiminde gerileme kaydedilmiştir (Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi, 1991, 90-100).

Toplam 61,2 milyon dolar bütçeye sahip olan projenin 19,9 milyon dolarlık kısmı IFAD tarafından finanse edilmiştir. Projenin yürütücülüğünü Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Orman Bakanlığı ve Ziraat Bankası üstlenmiştir. Ancak, proje planlaması merkezi yönetim tarafından gerçekleştirilmiş ve yerel halkın sürece katılımı sağlanmamıştır. Bunun yanı sıra, herhangi bir

mekânsal planlama yapılmaksızın doğrudan ilgili il birimlerine gönderilerek uygulamaya konulması, projenin en önemli eksikliklerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Koç ve Gül, 2006, 40).

5.8.4. Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi

1991-2001 yılları arasında yürütülen Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi, IFAD ve Tarım ve Köyşleri Bakanlığı işbirliğiyle tasarlanmış ve hayata geçirilmiştir. Projenin temel amacı, kırsal bölgelerde yaşayan çiftçi ailelerin yaşam standartlarını iyileştirmek, tarımsal verimliliği artırmak ve altyapı hizmetlerini geliştirmektir. Bu doğrultuda, köy yolları, sulama sistemleri ve içme suyu tesislerinin inşa edilmesi ve mevcut altyapının iyileştirilmesi gibi fiziksel yatırımlara öncelik verilmiştir. Ayrıca, ipek böcekçiliği, arıcılık, halıcılık ve dokumacılık gibi tarım dışı ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi hedeflenmiş; hayvancılığın geliştirilmesi amacıyla küçük ölçekli peynir imalathaneleri ile süt toplama merkezleri kurulmuştur. Tarımsal verimliliğin artırılması için çiftçilere yüksek verimli girdilere erişim imkânı sağlanmış ve proje kapsamında kredi desteği sunulmuştur. Uygulama sürecinde, 125 km köy yolu stabilize edilerek kaplanmış, 70 köye içme suyu tesisleri inşa edilmiş ve 6.670 hektarlık alan sulamaya açılmıştır. Bunun yanı sıra, hayvancılığın geliştirilmesi amacıyla aşılama çalışmaları yürütülmüş, suni ve tabii tohumlama faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve tarımsal yayım hizmetleri sunulmuştur (Türkiye Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi, 1991).

Toplam maliyeti 40,5 milyon dolar olan proje, 16,4 milyon doları IFAD, 4,1 milyon doları ise Türkiye Hükümeti tarafından finanse edilerek hayata geçirilmiştir. Ancak, proje planlama sürecinde yerel halkın katılımına yer verilmemesi ve uygulamada merkezîyetçi bir yönetim anlayışının benimsenmesi çeşitli aksaklıklara yol açmıştır. Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde oluşturulan yönetim mekanizması, 6 genel müdürlük ve 1 APK kurulundan oluşan komisyonlar aracılığıyla yürütülmüş; ancak proje koordinatörlerine geniş sorumluluklar verilmesine rağmen, fon kullanımı ve stratejik değişiklikler konusunda karar alma yetkisi tanınmamıştır. Bu durum, uygulama sürecinde idari ve operasyonel aksaklıklara neden olmuş, kırsal kalkınma hedeflerinin tam anlamıyla gerçekleştirilememesine yol açmıştır (Bakırcı, 2007, 190).

5.8.5. Ordu – Giresun Kırsal Kalkınma Projesi

1997-2006 yılları arasında uygulanan kırsal kalkınma projesi, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Orman Bakanlığı işbirliğiyle geliştirilmiş olup, özellikle katılımcı kırsal planlama yaklaşımının benimsenmesiyle diğer projelerden ayrılmıştır. Proje kapsamında ilk kez “Köy Kalkınma

Planları” hazırlanmış ve toplam 280 köyde, çiftçilerin gönüllü katılımıyla bölgesel kalkınma stratejileri oluşturulmuştur. Projenin temel amacı, kırsal bölgelerde yaşayan dezavantajlı grupların, özellikle kadınların, mevcut doğal kaynakları daha etkin kullanarak yaşam koşullarını iyileştirmelerini ve gelir seviyelerini artırmalarını sağlamaktır. Bu çerçevede, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, tarımsal üretimin verimliliğinin artırılması, ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, kırsal altyapının modernize edilmesi, finansal destek mekanizmalarının oluşturulması ve ormancılık faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi gibi temel hedefler belirlenmiştir (TKİB, 2004, 26).

Proje, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı ile Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüş, ancak hazırlık aşamasında yerel halkın katılımı sağlanmamış ve mekânsal planlama yapılmamıştır. Buna rağmen, uygulama sürecinde belirlenen hedeflere yönelik gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde kırsal nüfusun gelir ve refah seviyesinde artış gözlemlenmiştir. Toplam maliyeti 50,9 milyon dolar olan projenin 20 milyon dolarlık kısmı IFAD tarafından finanse edilmiş, ayrıca İslam Kalkınma Bankası, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesindeki makine parkının iyileştirilmesi amacıyla 8,2 milyon dolar kredi desteği sağlamıştır. Proje kapsamında mera ıslahı, erozyon kontrolü ve ağaçlandırma çalışmaları Orman Bakanlığı tarafından yürütülürken, kırsal altyapının geliştirilmesine yönelik yol, içme suyu ve tarımsal sulama faaliyetleri Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir (Ordu - Giresun Kırsal Kalkınma Projesi,1996).

5.8.6. Sivas – Erzincan Kırsal Kalkınma Projesi

2005-2012 yılları arasında uygulanan kırsal kalkınma projesi, sosyoekonomik açıdan dezavantajlı kesimlerin yaşam standartlarını yükseltmeyi, kırsal istihdam olanaklarını genişletmeyi, gelir seviyesini artırmayı ve tarımsal üretkenliği geliştirmeyi amaçlamıştır. Proje kapsamında belirlenen temel hedefler arasında kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, kırsal altyapının modernize edilmesi, finansal destek mekanizmalarının oluşturulması ve eğitim faaliyetleri aracılığıyla kırsal nüfusun ekonomik kalkınmasına katkı sağlanması yer almaktadır. Özellikle Erzincan ve Sivas illerinin en dezavantajlı bölgelerinde uygulanan proje, kırsal nüfusun %12’sini oluşturan 200 köyü kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Toplam maliyeti 30 milyon dolar olan proje, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yürütülmüş olup, finansmanı IFAD, OPEC ve iç kaynaklardan sağlanmıştır. Proje bütçesinin %56’sı kırsal altyapı yatırımlarına, %36’sı hibe destek mekanizmalarına ve %8’i ise tarımsal üretim ile pazarlama faaliyetlerine tahsis edilmiştir. Bununla birlikte, dış finansman kaynaklarıyla desteklenen

projeler arasında, yatırım bütçesinin tamamının etkin bir şekilde kullanıldığı ilk proje olma niteliğine sahiptir (Kayıkçı, 2009, 212).

Projenin yürütülmesi, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın genel koordinasyonunda, Sivas ve Erzincan'da kurulan özerk Proje Yönetim Birimleri (PYB) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu birimlerde, sözleşmeli personel ile tarım il müdürlüklerinden geçici görevlendirme yoluyla atanan personel yer almıştır. Geçici görevlendirmelerin temel amacı, proje sürecinde edinilen bilgi ve deneyimlerin, ilgili kamu kurumlarına aktarılmasını temin etmektir. Proje kapsamında kırsal altyapıya yönelik planlamalar başarıyla tamamlanmış olmakla birlikte, uygulama sürecinde çeşitli yapısal sorunlar ortaya çıkmıştır. Tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanması ve küçülmesi, kırsal genç nüfusun istihdamını zorlaştırarak sürdürülebilir kalkınmayı engellemiştir. Ayrıca, üreticilerin örgütlenmesi ve tarımsal üretimin işlenmesine yeterli önem verilmemiş, özellikle gençlerin ve kadınların tarım dışı sektörlerde istihdamı göz ardı edilmiştir. Bu durum, projenin kırsal kalkınma hedeflerine tam anlamıyla ulaşmasını kısıtlayan temel faktörlerden biri olmuştur (Yaşa, 2016, 119).

5.8.7. Uluslararası Kaynaklı Diğer Kırsal Kalkınma Projeleri

Türkiye'de hayata geçirilen dış kaynaklı veya destekli kırsal kalkınma projeleri, genellikle Dünya Bankası ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) tarafından sağlanan kredilerle finanse edilmiştir. Bu projeler, 1972 yılında Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi ile başlamış ve zamanla ülke genelinde farklı bölgelerde uygulanan çeşitli projelerle devam etmiştir. Bunlara ek olarak, söz konusu büyük ölçekli projelerin yanı sıra, uygulamaya konulmuş ve halen yürütülmekte olan diğer dış kaynaklı kırsal kalkınma projeleri de mevcuttur.

Tarımsal Yayım ve Uygulama Projesi, Dünya Bankası ve IFAD tarafından sağlanan finansal destekle hayata geçirilmiştir. Projenin temel hedefleri, tarımsal yayım faaliyetleri aracılığıyla çiftçilerin gelirlerini ve üretim kapasitelerini artırmak, hayvancılık alanındaki sağlık hizmetlerini geliştirmek, kurumsal kapasiteyi güçlendirmek ve tarımsal yayım hizmetlerini etkinleştirmektir. 1984 yılında başlatılan proje, kırsal alanda kadınların ilk defa "çiftçi" olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın koordinasyonunda yürütülen proje, başlangıçta 18 ilde uygulanmış, ardından Dünya Bankası ile yapılan ikinci bir anlaşma doğrultusunda ikinci etabına 1998'de devam edilmiştir. Proje, belirlenen hedeflere kısmi ölçüde ulaşabilmiştir (World Bank, 1999).

Doğu Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi, Dünya Bankası'nın finansal desteğiyle hayata geçirilmiştir. Projenin temel hedefleri arasında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Orta Fırat Havzası'ndaki barajların ekonomik ömürlerini uzatmaya yönelik olarak sediment birikiminin azaltılması, barajlara akan nehirlerin üst havzalarında ağaçlandırma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, mera alanlarının ıslah edilmesi ve toprak koruma önlemleri ile erozyonun önlenmesi yer almaktadır. Ayrıca, bitki ve su kaynaklarının korunmasına yönelik sürdürülebilir yöntemlerin uygulanması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, çiftçilerin projeye katılımını sağlamak amacıyla tarımsal teşviklerin sağlanması hedeflenmiştir. Proje, Orman Bakanlığı'na bağlı Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Genel Müdürlüğü (AGM) koordinatörlüğünde, Orman Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü (OR-KÖY), Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü (TUGEM) ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) gibi çeşitli kurumların katılımıyla yürütülmüştür. 1993 yılında Adıyaman, Malatya ve Elazığ illerinde başlatılan proje, daha sonra Sivas, Maraş, Adana, Şanlıurfa, Gaziantep, Mersin, Antalya ve Isparta illerini kapsayacak şekilde genişlemiş ve 2001 yılı Eylül ayında tamamlanmıştır (Maslak, 2016, 33).

Yüksek Kesimler için Kırsal Kalkınma Programı, Batı Karadeniz ve Doğu Akdeniz bölgelerinde tespit edilen başlıca sorunlara çözüm sunmayı amaçlayan üç ana bileşen ve alt bileşenlerden oluşmaktadır. İlk bileşen, tarımsal işletmeleri geliştirmek için üreticiler, alıcılar, belediyeler ve diğer paydaşları ekonomik kümelenmeler etrafında bir araya getirmeyi hedeflemektedir. İkinci bileşen, küçük üreticilerin yatırım sermayesi gibi finansal hizmetlere erişim imkanlarını artırmayı amaçlamaktadır. Üçüncü bileşen ise proje yönetimi süreçlerini düzenlemeye yöneliktir. Bu üç bileşen aracılığıyla, proje kapsamındaki bölgelerde tarım sektöründeki hanelerin gelir seviyelerinin iyileştirilmesi hedeflenmiştir. 2018 yılında başlatılan proje, Osmaniye, Adana, Mersin, Bartın, Sinop ve Kastamonu illerini kapsamakta olup, ikinci etapta Kahramanmaraş ve Çankırı illerinin de projeye dahil edilmesi planlanmaktadır. Projenin toplam süresi 8 yıl olarak öngörülmekte ve finansmanın bir kısmı IFAD tarafından sağlanmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 01.09.2024, www.tarimorman.gov.tr).

Tarım Bakanlığı ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) işbirliğiyle geliştirilen *DOKAP Tarım Projesi*, Doğu Karadeniz Bölgesindeki Trabzon, Rize, Ordu, Gümüşhane, Giresun ve Artvin illerinde yaşayan küçük çiftçilerin yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Proje, bu illerdeki küçük ölçekli çiftçilere çiftlik geliştirme yönteminin yayılmasını ve model alandaki çiftçilerin yaşam seviyelerinin artırılmasını hedeflemiştir. Ayrıca, proje illerindeki teknik personelin, çoklu tarımın yaygınlaştırılması

konusunda kapasite geliştirmelerine yönelik seminerler düzenlenmiştir (Akın, 2015, 110).

Çoruh Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi, 2012–2019 yılları arasında Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) tarafından sağlanan finansal destekle gerçekleştirilmiştir. Projenin amacı, Artvin, Erzurum ve Bayburt illerinde yer alan 13 mikro havzada toprak koruma, doğal afetlerin önlenmesi, bozulan ormanların rehabilitasyonu ve sınırlı kaynaklara sahip çiftçilerin desteklenmesi yoluyla entegre bir havza rehabilitasyonunu sağlamaktır. Ayrıca, proje kapsamında su kaynakları, bitki örtüsü ve toprağın korunmasına yönelik çalışmalar yapılmış, bölge halkının yaşam koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. (Tarım ve Orman Bakanlığı Faaliyet Raporu, 2018, 103-104).

Murat Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi kapsamında, Muş, Bingöl ve Elazığ illerindeki belirli mikro havzalarda yer alan yayla köylerinde yaşayan ve ekonomik açıdan dezavantajlı durumda bulunan ailelerin gelir seviyelerinin yükseltilmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmektedir. Bununla birlikte, su havzalarında ileri düzeye ulaşan arazi tahribatının önlenmesi ve doğal kaynakların korunarak sürdürülebilir şekilde geliştirilmesi de projenin temel amaçları arasında yer almıştır. (IFAD, 2018).

Göksu-Taşeli Havzası Kalkınma Projesi, kırsal yoksulluğun azaltılması ve bölgesel gelir eşitsizliklerinin giderilmesine katkı sağlamak amacıyla geliştirilmiş olup, IFAD tarafından yaklaşık 18 milyon dolar kredi desteği ile finanse edilmiştir. 2016-2023 yıllarını kapsayan bu proje, Konya’da yedi, Karaman’da ise dört olmak üzere toplam 11 ilçede uygulanmaktadır. Proje kapsamında; Macar fiği üretiminin teşvik edilmesi, antraknoza dayanıklı sertifikalı nohut tohumu yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması, meyveciliğin geliştirilmesi, teknik eğitim programları ve inceleme gezileri gibi çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Murat Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi de IFAD tarafından finansal destekle yürütülen projeler arasında yer almaktadır (TOBB, Faaliyet Raporu, 2019, 148-149).

Doğu Anadolu Kalkınma Programı (DAKAP), “İnsani Gelişme Programı” kapsamında, Devlet Planlama Teşkilatı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Atatürk Üniversitesi iş birliğiyle hazırlanmıştır. Programın temel hedefleri, Türkiye’nin ulusal kalkınma stratejileri ve Avrupa Birliği’ne katılım sürecine yönelik hedefleriyle uyumlu olarak, bölgesel kalkınma projelerinin uygulanabilmesi için ilgili bölgelerde kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması ve sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi şeklinde belirlenmiştir. Programın finansmanı, Avrupa Birliği’nin bölgesel program ve fonlarından bağımsız

olarak, Akdeniz'e kıyısı bulunan ülkeler için oluşturulan MEDA fonları aracılığıyla sağlanmış olmasıdır (Turan, 2007, 84).

Rize-Bayburt-Gümüşhane Kırsal Kalkınma Projesi, bitkisel, hayvansal ve su kaynaklarının verimliliğini artırarak kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin gelir seviyelerini yükseltmeyi amaçlayan çeşitli faaliyetleri kapsamaktadır. Proje, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından 2013 yılında hazırlanan ön değerlendirme raporunun Kalkınma Bakanlığı'na sunulmasının ardından onaylanarak hayata geçirilmiştir. Uygulama süreci, GTHB'nin koordinasyonunda ve ilgili illerde oluşturulan proje yönetim birimleri tarafından yürütülmüştür (Gümüş, 2010, 42).

Diyarbakır-Batman-Siirt Kalkınma Projesi, 2007 yılında başlatılmış olup, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) iş birliğiyle ulusal düzeyde yürütülmüş ve 2012 yılında tamamlanmıştır. Projenin temel amacı, bölgeler arasındaki sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri sürdürülebilir kırsal kalkınma faaliyetleri yoluyla azaltmaktır. Bu doğrultuda, kırsal yerleşimlerde tarım ve tarım dışı sektörlerde gelir artışını sağlayacak çalışmaların yürütülmesi, yeni istihdam fırsatlarının oluşturulması ve ekonomik olarak dezavantajlı kesimlerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir (Bulutcu, 2015, 49). Söz konusu hedeflere ulaşılabilmesi için bireysel ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesine öncelik verilmiş, ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik hassasiyet gösterilmiştir. Kadınların proje kapsamındaki hibelerden yararlanabilmesi için özel olanaklar sağlanmış; sağlanan destekler ve iş geliştirme eğitimleri, kadınların ekonomik hayata katılımını teşvik etmiştir. Projenin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için Diyarbakır'da bir Proje Yönetim Birimi oluşturulmuş ve bu birim, üç ildeki Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı il müdürlüklerinde görev yapan teknik personel tarafından yönetilmiştir (GTHB, 2014, 58).

Ardahan-Kars-Artvin Kalkınma Projesi, başlangıçta 2010-2015 yılları arasında tamamlanması planlanmış olmakla birlikte, proje kapsamındaki köy sayısının 160'tan 597'ye çıkarılması, uygulama sahasındaki olumsuz iklim koşulları ve inşaat sezonunun kısıtlı olması gibi faktörler nedeniyle tamamlanma süreci uzamış ve proje 2018 yılının ilk çeyreğinde nihai olarak tamamlanmıştır. Ardahan, Kars ve Artvin illerine bağlı toplam 13 ilçede yürütülen bu projenin temel hedefleri; tarımsal üretimi artırmak, tarım dışı istihdam olanakları oluşturmak, kırsal altyapıyı güçlendirmek, yerel halkın bilinç düzeyini yükseltmek ve kurumsal kapasiteyi geliştirmek suretiyle kırsal bölgelerdeki gelir seviyesini artırmaktır. Projenin toplam bütçesi, IFAD tarafından finanse edilmiştir. Proje, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü'nün

koordinasyonunda, Ardahan, Kars ve Artvin illerinde görev yapan teknik personelden oluşan bir “Proje Yönetim Birimi” tarafından yürütülmüştür. Genel olarak, proje hedeflerine ulaşmış olup, Tarım ve Orman Bakanlığı il ve ilçe müdürlükleri, belediye başkanları ve köy muhtarlarının projeye gösterdiği ilgi, sürecin başarısına önemli katkılar sağlamıştır. Bunun yanı sıra, il özel idarelerinin projeye dâhil edilmesi, kırsal altyapı yatırımlarının mevsimsel zorluklara rağmen planlanan sürede tamamlanmasına imkân tanımıştır (TRGM, 2017).

5.9. Ulusal Kaynaklı Kırsal Kalkınma Projeleri

Türkiye’de ulusal kaynaklarla finanse edilen veya desteklenen kırsal kalkınma projeleri ağırlıklı olarak Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Bunun yanı sıra, ulusal bütçeden tahsis edilen fonlar aracılığıyla çeşitli kamu kurum ve kuruluşları tarafından geliştirilen ve uygulanan projeler de mevcuttur. Bu projelerin temel amacı, kırsal kesimde yaşayan bireylerin yaşam standartlarını yükseltmek, gelir seviyelerini artırmak ve istihdam olanaklarını genişleterek ekonomik refahlarını iyileştirmektir.

Bu kapsamda, Bölgesel Kalkınma Projeleri önemli bir yer tutmakta olup, bölge kalkınma idareleri ve kalkınma ajansları tarafından yürütülmekte ve sürecin takibi sağlanmaktadır. Türkiye’deki bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik olarak özellikle altyapı projeleri öncelikli olarak desteklenmekte, ardından sosyal açıdan dezavantajlı bölgelerde toplumsal entegrasyonu artırmaya yönelik projeler hayata geçirilmektedir. Bu doğrultuda, sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi teşvik edilerek, kültürel mirasın korunmasını ve sosyal uyumu destekleyen sportif ve kültürel faaliyetler gibi projeler öne çıkarılmaktadır.

5.9.1. Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi (KÖYDES)

Kırsal bölgelerde yaşanan altyapı eksiklikleri, kalkınma ve yaşam kalitesini doğrudan etkileyen temel sorunlardan biridir. Türkiye’de kırsal alanlarda altyapıyı geliştirmeye yönelik en kapsamlı projelerden biri olan Köy Altyapısını Destekleme Projesi (KÖYDES), kırsal bölgelerde içme suyu, yol, atık su yönetimi ve sulama sistemleri gibi temel altyapı hizmetlerini iyileştirmeyi amaçlamaktadır. 2005 yılında pilot düzeyde başlatılan proje, ilerleyen yıllarda kapsamı genişletilerek kırsal kalkınma sürecinde kritik bir rol üstlenmiştir. Projenin temel amacı, kırsalda yaşayan nüfusun yaşam standartlarını yükseltmek ve altyapı eksikliklerini düşük maliyetlerle gidermek olarak belirlenmiştir. Özellikle içme suyu sıkıntısı çeken köylerin su ihtiyacının karşılanması öncelikli hedefler arasında yer almıştır. Bununla birlikte, ulaşım, sağlık, eğitim ve diğer temel hizmetlerin iyileştirilmesi

yoluyla kırsal nüfusun refah seviyesinin artırılması hedeflenmiştir (Canpolat, 2007,29).

KÖYDES Projesi, kırsal altyapının geliştirilmesine yönelik merkezi yönetim tarafından ayrılan kaynakların doğrudan yerel yönetim birimlerine tahsis edilmesiyle farklı bir finansman ve uygulama modeli benimsemiştir. İl özel idareleri ve köylere hizmet götürme birlikleri aracılığıyla yürütülen proje kapsamında katılımcı bir yönetim anlayışı benimsenmiş, planlama süreci yerel yönetimler ve kaymakamlıkların koordinasyonunda yürütülmüştür. Projenin özellikle Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerindeki altyapı eksikliği yaşayan kırsal yerleşimlerde yoğunlaştırılması, bölgesel kalkınma farklılıklarının giderilmesine katkı sağlamıştır. 2019 yılı sonuna kadar toplam 147.913 proje planlanmış ve bunların %98'si tamamlanmıştır (KÖYDES, 11.09.2024, www.koydes.gov.tr).

Projenin en önemli kazanımlarından biri, kırsal altyapıya yönelik verilerin sayısal ortama aktarılmasını sağlayan Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) entegrasyonu olmuştur. Bu sistem sayesinde köylerdeki altyapı tesisleri ve koordinatları merkezi bir veri tabanında toplanarak, proje süreçlerinin daha etkin planlanması ve izlenmesi mümkün hale gelmiştir. Ayrıca, proje kapsamında gerçekleştirilen altyapı yatırımları, kamu ve özel sektörde çalışan teknik personelin deneyim kazanmasına ve kırsal alanlarda iş yapabilmek kapasitesinin artmasına katkı sağlamıştır (Canpolat, 2007, 120)

KÖYDES Projesi kırsal altyapının geliştirilmesine yönelik bütüncül bir strateji sunarak, kırsalda yaşayan nüfusun yaşam kalitesini artırmış, yerel yönetimlerin kapasitesini güçlendirmiş ve altyapı hizmetlerinin modernizasyonuna önemli katkılar sağlamıştır. Proje, kırsal alanların kalkınma sürecine entegrasyonunu destekleyerek, sosyo-ekonomik gelişime yönelik sürdürülebilir bir model sunmuştur.

5.9.2. Belediyelerin Altyapısını Destekleme Projesi (BELDES)

BEL-DES Projesi, nüfusu 10.000'in altında olan belediyelerde temel altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi amacıyla hayata geçirilen bir kırsal kalkınma programıdır. Yüksek Planlama Kurulu (YPK) Kararı doğrultusunda uygulamaya konan bu proje, kırsal alanlardaki belediyelerin altyapı eksikliklerini gidermeyi ve hizmet kalitesini artırmayı hedeflemiştir. Proje kapsamında, içme suyu temini, bakım ve onarım çalışmaları, yol yapımı ve çeşitli tesis geliştirme gibi temel altyapı yatırımlarına öncelik verilmiştir. Ayrıca, şebekeli içme suyu sistemine sahip olmayan belediyelere bu altyapının kazandırılması da projenin önemli bir bileşeni olmuştur (Kayıkçı, 2009, 217).

BEL-DES Projesi, uygulama süreçlerinde yerel idarelerin rolünü önemli ölçüde artırmıştır. Belediyelerin altyapı yatırımları, valilikler ve kaymakamlıklar tarafından denetlenmekte ve takip edilmektedir. Yatırım projelerinin izlenmesi, değerlendirilmesi ve raporlanması sorumluluğu, illerde valilere, ilçelerde ise kaymakamlara verilmiştir. Proje harcamalarının denetimi, İçişleri Bakanlığı'nın belirlediği denetim prosedürleri çerçevesinde yapılmıştır (TBB, 12.09.2024. www.mahalli-idareler.gov.tr).

Projenin finansmanı, Genel Bütçe'den ayrılan hibeler aracılığıyla sağlanmakta ve bu fonlar İller Bankası'na aktarılmaktadır. Banka, nüfusu 10.000'in altında bulunan ve şebekeli içme suyu tesisine sahip olmayan belediyelerde altyapı projelerinin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. 2019 yılı itibarıyla toplamda 69 proje yürütülmüş olup, bunlardan 67'si tamamlanmış, ikisi ise ihale aşamasına gelmiştir. BEL-DES Projesi, kırsal belediyelerin altyapı eksikliklerini gidermeyi, hizmet kalitesini artırmayı ve yerel düzeyde kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlayan önemli bir stratejik girişimdir. Proje, finansman modelinden yerel yönetimlerin etkinliğine kadar çeşitli düzeylerde başarıyla uygulanan ve denetlenen bir altyapı destekleme modeli sunmaktadır (İlbank Faaliyet Raporu, 2020).

5.9.3. Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi (KASDEP)

KASDEP (Kırsal Alanlar Sosyal Destek Projesi) Projesi, 2006-2010 yılları arasında kırsal alandaki tarım üreticilerine yönelik yatırımları desteklemeyi amaçlayan bir kalkınma programıdır. Proje, tarımsal üretim yaparak gelir elde etmek isteyen yoksul aileleri kooperatifler aracılığıyla üretime teşvik etmeyi hedeflemiş, özellikle süt sığırcılığı, koyunculuk ve seracılık gibi alanlarda destek sağlamıştır. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından yürütülen proje, 1.104 kooperatife toplamda 1.073.633.142 TL finansal destek sunmuş ve AB fonlarından yararlanılabilecek bir ortam yaratmayı amaçlamıştır.

Proje, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu çerçevesinde, yoksul ailelere gelir sağlamayı amaçlamış olsa da, bu gruptaki bireylerin bilgi, deneyim ve finansal kaynak eksiklikleri nedeniyle istenilen sonuçları elde etmekte zorlanmıştır. Proje katılımcıları, verilen destekleri etkin bir şekilde kullanmakta zorluk yaşamış ve bu durum, kooperatiflerin işleyişinde sorunlara yol açmıştır. Proje belirli bir düzeyde başarıya ulaşmış olsa da, sürdürülebilirlik ve işbirliği açısından beklentilerin altında kalmıştır (Kayıkçı, 2009, 217).

5.9.4. Sosyal Destek Programı Projesi (SODES)

Kırsal kalkınma politikalarının temel hedeflerinden biri, toplumsal bütünleşmenin sağlanması ve beşerî sermayenin güçlendirilmesidir. Bu doğrultuda hayata geçirilen önemli kalkınma girişimlerinden biri de Sosyal Destek Programı (SODES) olmuştur. SODES, toplumsal gelişmeyi teşvik etmeye yönelik bir program olarak, sosyal bütünleşme ve beşerî sermaye gelişimi için çeşitli stratejiler sunmaktadır. Aynı zamanda kültür, sanat, spor, sosyal içermeye ve istihdam üzerine kurulu bileşenlerden oluşmuştur. Program, yerel aktörlere uygulama sürecinde önemli yetkiler vererek, proje temelli ve insan odaklı bir yaklaşım benimsemektedir. Ayrıca, SODES'in koordinasyonu valilikler tarafından sağlanmaktadır. Kültür, Sanat ve Spor bileşeniyle, toplumun ihtiyaç duyduğu sportif, sanatsal ve kültürel etkinliklerin geliştirilmesi hedeflenmekte olup, özellikle çocuk ve gençlerin bu faaliyetlere katılımı teşvik edilerek, onların kişisel gelişimleri ve topluma katkıları artırılmaya çalışılmaktadır (SODES, 15.09.2024, www.sodes.gov.tr).

2018 yılı itibarıyla Bilim ve Sanayi Bakanlığı'na devredilen SODES, diğer kırsal kalkınma projelerinin aksine, tarımsal üretim ve altyapı geliştirme gibi alanlarla sınırlı kalmayıp, sosyal projeler aracılığıyla dezavantajlı gruplara ulaşılmasını sağlayarak önemli bir boşluğu doldurmuştur. Kamu kurumları, fiziki yatırımların yanı sıra sosyal içerikli projelerle de topluma daha derinlemesine nüfuz etme imkânı bulmuşlardır. SODES, 2008 yılında GAP Eylem Planı kapsamında 9 ilde başlatılmış ve 2013 yılı itibarıyla 34 ile yayılmıştır. 2008-2018 yılları arasında, 34 ilde gerçekleştirilen toplam proje sayısı 8.817 olarak belirlenmiştir. Bu dönemde, en fazla proje gerçekleştirilen il 585 proje ile Şanlıurfa olurken, en az proje gerçekleştirilen il ise 48 proje ile Aksaray olmuştur (Şahin, 2021,166).

5.9.5. Su ve Kanalizasyon Altyapı Projesi (SUKAP)

Su ve Kanalizasyon Altyapı Projesi (SUKAP), 2011 yılında Yüksek Planlama Kurulu kararıyla BELDES Projesi'nin yerine uygulamaya konulmuş bir proje olarak hayata geçmiştir. Bu proje, nüfusu 25 binin altında olan belediyelerin içme suyu ve kanalizasyon altyapısı projelerini desteklemeyi hedeflemektedir. Proje kapsamında, belediyeler tarafından hazırlanan içme suyu ve kanalizasyon projelerinin finansmanı iki kaynaktan sağlanmaktadır. İlk olarak, proje tutarının %50'si İller Bankası tarafından uzun vadeli kredi şeklinde temin edilirken, geri kalan %50'lik kısım genel bütçeden ayrılan ödenekle hibe olarak alınmıştır. 31 Aralık 2019 itibarıyla SUKAP kapsamında toplamda 1.340 proje tamamlanmış, inşaatı devam

eden ve proje aşamasında olan çalışmalar devam etmektedir (İlbank Faaliyet Raporu, 2020, 20).

5.9.6. Kırsal Altyapı Destekleme Projesi (KIR-DES)

2014 yılında yapılan Büyükşehir Belediyesi Kanunu'ndaki değişikliklerle, büyükşehir belediyesi sayısı 16'dan 30'a çıkarılmıştır. Bu değişiklikte birlikte, ilgili illerin İl Özel İdarelerinin tüzel kişilikleri kaldırılmış ve bu illere bağlı köyler mahalleye dönüştürülmüştür. Daha önce KÖY-DES Projesi'ne dahil olan bu köyler, mahalleye dönüşmeleri sonucunda projeden çıkarılmışlardır. Bu dönüşümle birlikte, mahalleye dönüşen yerleşim alanlarındaki vatandaşların öncelikli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 2017 yılında KIR-DES Projesi başlatılmıştır. Bu proje, mahalle içi altyapı ihtiyaçlarını gidermeyi ve yaşam kalitesini artırmayı hedeflemektedir. KIR-DES Projesi kapsamında, taziye evleri, muhtarlık binaları, atık su yatırımları, içme suyu şebekeleri, mahalle içi yollar ve spor tesislerinin inşa edilmesi planlanmıştır (İçişleri Bakanlığı, 15.09.2024, www.icisleri.gov.tr).

Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi çerçevesinde, beşerî sermayenin güçlendirilmesi amacıyla, yoksul ailelerin hayvancılık faaliyetlerinin desteklenmesi ve gelir getirici iş ve mesleklere yönlendirilmesi gibi desteklerle projenin kapsamı daha da genişletilmiştir. 6330 sayılı Kanun ile kurulan büyükşehir belediyelerinde, KÖY-DES örneğinden hareketle kırsal mahallelerin altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik KIR-DES'in başlatılması, merkezi idarenin KÖY-DES Projesini etkin bir uygulama aracı olarak kabul ettiğini göstermektedir. KIR-DES aynı zamanda, kırsal mahalleler veya ilçeler arasındaki altyapı yatırımlarında meydana gelebilecek dengesizlik veya adaletsizliğin, mülki amirler tarafından giderilmesine olanak sağlayan bir araç olmuştur (Yatkin, 2019, 117).

5.9.7. Ulusal Kaynaklı Diğer Kırsal Kalkınma Projeleri

Kırsal alanlarda yaşayan bireylerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi, refah seviyelerinin artırılması, iş olanaklarının ve gelir düzeylerinin yükseltilmesi amacıyla, başta Tarım ve Orman Bakanlığı olmak üzere çeşitli kamu kurumları ve kuruluşları tarafından ulusal bütçeden tahsis edilen fonlarla yürütülen bir dizi program ve proje bulunmaktadır. Bu projeler, kırsal kalkınmanın sağlanmasına yönelik faaliyetlerin geliştirilmesi ve uygulamalarıyla kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Beş yıllık kalkınma planları ve Avrupa Birliği uyum süreci çerçevesinde şekillenen kırsal kalkınma politikaları kapsamında, daha önceki bölümlerde ele alınan plan, proje ve uygulamaların yanı sıra, yerel ve ulusal düzeyde tespit edilebilen, hayata geçirilen veya devam eden diğer kırsal kalkınma

planları, projeleri ve uygulamaları da bulunmaktadır. Bu projeler, (Şahin, 2021,168-169).

- Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi
- Çevre Amaçlı Tarım Arazilerinin Korunma Projesi (ÇATAK)
- Entegre Su Havzaları Rehabilitasyon Projeleri
- Genç Çiftçi Projesi
- Kadın Çiftçiler Tarımsal Yayım Projesi
- Kırmızı Et üretim ve İşlenmesinde İşbirliği Süreçleri Analiz Projesi
- Kırsal Kalkınma Mali Destek Programı
- Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP)
- Kırsal Kalkınmada Uzman Eller Projesi
- Kırsal Kesim Mikro Kredi Destekleri
- Kırsal Kesimin Kanalizasyon Sorunu Çözümüne Dair Doğal Arıtma Projesi
- Kooperatif Kredileri Takip Faaliyetleri
- Kooperatif Mülkiyetinde Projeler
- Hayvancılık Projeleri
- Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı (ARIP)
- Köy Merkezli Tarımsal Üretime Destek Projesi (Köy-Mer)
- Köy Yolları, Köy İçme Suları, Kırsal Alan Planlaması ve Tarım Sektörüne İlişkin Beş Yıllık Master Planı
- Köye Dönüş Rehabilitasyon Projesi (KDRP)
- Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi
- Lisanslı Depoculuk Desteklemeleri
- Mesudiye Köykent Projesi
- Ortak Ormancılık İçin Uygun Metotların Geliştirilmesi Projesi
- Sosyal Ormancılık Projesi (Sinop-Durağan ve Erzurum-Uzundere)
- Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP)
- Sulama Göletleri Master Planı
- Tarım ve Kırsal Kalkınma Mali Destek Programı

- Tarımsal Yayın ve Uygulamalı Araştırma Projeleri
- Televizyon Yoluyla Yaygın Çiftçi Eğitimi Projesi (YAYÇEP)
- Türkiye Toprak ve Su Kaynakları Veri Tabanı Projesi
- Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Girişimi (Teknoloji Köyleri) Projesi
- Ürün Borsaları Geliştirme Projesi
- Yaş Sebze ve Meyve Geliştirme Projeleri (MEYSEP)

6. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Kırsal Kalkınma Politikasına Uyum ve TKDK Destekleri

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci, özellikle kırsal kalkınma politikalarının uyumu açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Ülkenin tarımsal yapısının güçlendirilmesi ve kırsal alanların gelişimi, AB'nin Ortak Tarım Politikası çerçevesinde belirlenen hedeflerle uyumlu hale getirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu bağlamda, Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Yardım Araçları, Türkiye'nin kırsal kalkınma stratejilerini desteklemek amacıyla tasarlanmış olup, tarımsal altyapının geliştirilmesi ve kırsal yaşam standartlarının iyileştirilmesi için önemli bir finansman kaynağı sunmaktadır. Türkiye'nin bu süreçte, AB müktesebatına uyum sağlamak için gerekli reformları gerçekleştirmesi ve etkili bir kurumsal yapı oluşturması beklenmektedir. Böylece, kırsal kalkınma politikalarının uygulanmasında sürdürülebilir bir yaklaşım benimsenerek hem ekonomik hem de sosyal gelişim hedeflerine ulaşılması amaçlanmaktadır.

6.1. Avrupa Birliği İlişkilerinde Tarım Politikaları ve Uyum Süreci

Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, tarımsal yapı açısından köklü bir geçmişe sahiptir. 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile başlayan bu süreç, Türkiye'nin AB ile olan tarım ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edilmesi, tarım sektöründe önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra, Türkiye'nin tarımsal politikalarının AB Ortak Tarım Politikası ile uyumlu hale getirilmesi için çeşitli reformlar ve stratejiler geliştirilmiştir. Ancak, Türk

tarımının AB standartlarına uyumu konusunda yaşanan zorluklar, rekabet gücünün artırılması ve modernizasyon çabalarının yeterli düzeye ulaşmasını engellemiştir. Bugün, Türkiye'nin tarımsal yapısının AB müktesebatı ile entegrasyonu, hem ekonomik hem de sosyal gelişim açısından kritik bir öneme sahiptir ve bu hedef doğrultusunda atılacak adımlar, gelecekteki ilişkilerin şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

6.1.1. 1963-2005 Yılları Arasında Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri

Avrupa Birliği, kuruluşundan itibaren özellikle gelişmekte olan ülkelerin tam üyeliği konusunda yoğun çaba sarf etmiş ve Avrupa kıtasının bütünleşmesini sağlayan önemli bir aktör olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, stratejik jeopolitik konumu itibarıyla tarih boyunca güçlü ve gelişime açık bir ülke olarak öne çıkmıştır. Avrupa kıtasıyla sınır komşusu olan ve özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında Avrupa'yı bir referans noktası olarak benimseyen Türkiye, çeşitli alanlarda Avrupa modellerini esas alarak reformlar gerçekleştirmiştir. Nitekim, Kırım Savaşı'nın ardından 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Ancak, Soğuk Savaş dönemi, bu statünün farklı bir şekilde algılanmasına yol açmıştır (Özer, 2008,90).

Türkiye Cumhuriyeti, genç bir devlet olarak kuruluş yıllarında gerçekleştirdiği devrimlerle uluslararası alandaki imajını güçlendirmiş ve çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma hedefi doğrultusunda önemli adımlar atarak Avrupa devletlerinin dikkatini yeniden üzerine çekmeyi başarmıştır. Benzer şekilde, Soğuk Savaş sonrasında 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile kurulan ve Avrupa Birliği'nin temellerini oluşturan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), kısa süre içinde önemli başarılarla imza atarak savaş sonrası bölünmüş Avrupa'nın bütünleşmesinde merkezi bir aktör hâline gelmiştir. Bu gelişmeler Türkiye açısından da dikkate değer bulunmuş ve ülke, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yakın ilişkiler kurma yönünde bir irade ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, dönemin hükümeti tarafından 31 Temmuz 1959 tarihinde topluluğa ortaklık başvurusu yapılmıştır. Söz konusu başvurunun gerekçeleri arasında, AET üyesi ülkelerin Türk ekonomisindeki önemli rolü, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik nedenlerle Avrupa devletleriyle yakınlaşma isteği, aynı dönemde Yunanistan'ın üyelik başvurusu yapması ve Türkiye'nin bölgesel dengelerde geri planda kalmama arzusu gibi unsurlar yer almaktadır (Karluk, 1998,46).

Türkiye'nin 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) yaptığı ortaklık başvurusunun ardından gelişen süreçte, 23 Haziran 1963 tarihinde

tarafar arasında “Ortaklık Anlaşması” olarak bilinen Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, AET’nin kurucu metni olan Roma Antlaşması’nın 238. maddesi temel alınarak oluşturulmuş olup, iki taraf arasındaki ilişkileri kurumsal bir çerçeveye oturtmuştur. Anlaşmanın temel amacı, Türkiye’nin ekonomik kalkınma hızını artırmak ve halkın refah seviyesini yükseltmek suretiyle taraflar arasındaki siyasi ve ekonomik iş birliğini kesintisiz bir biçimde sürdürmek olarak belirlenmiştir. Ankara Anlaşması, ilerleyen yıllarda Gümrük Birliği’nin oluşturulmasına yönelik bir ön protokol niteliğinde değerlendirilmiş olup, anlaşmada öngörülen üç aşamanın tamamlanması durumunda, sanayi ve tarım ürünlerinin serbest dolaşımı, işgücünün Topluluk içerisinde serbest hareketliliği ve gümrük tarifelerinde Türkiye lehine düzenlemeler yapılması gibi çeşitli ekonomik avantajlar sağlanması öngörmüştür. Bu süreç üç temel aşamadan oluşmaktadır, İlk olarak, AET’nin sağladığı mali yardımlarla Türkiye’nin ekonomik altyapısını güçlendirmeye yönelik ‘hazırlık aşaması’ yer almaktadır. Ardından, Türkiye’nin ekonomik gelişimini sürdürerek ulusal mevzuatını AET düzenlemeleriyle uyumlu hâle getirmesi gereken ‘geçiş aşaması’ planlanmıştır. Son olarak, her iki aşamanın başarıyla tamamlanması durumunda, Türkiye ile AET arasında Gümrük Birliği’nin tesis edilmesini hedefleyen ‘nihai aşama’ devreye girmiştir (Aslan, 2000,11-12).

Türkiye, 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması sonrasında, hazırlık aşamasını tamamlamak amacıyla I. Mali Protokol çerçevesinde sağlanan mali yardımlarla ekonomik reformlara odaklanmıştır. Ancak, hazırlık sürecinin tamamlanmasını beklemeksizin 1967’de geçiş aşamasına geçmek için AET’ye resmi başvuruda bulunmuş, yanıt alamaması üzerine 1968’de başvurusunu yinemiştir. AET’nin görevlendirdiği uzmanların hazırladığı raporda, Türkiye’nin geçiş aşaması için yeterli düzeyde olmadığı belirtilmişse de, 1969’da toplanan Ortaklık Zirvesi, Türkiye’nin geçiş aşamasına resmen geçtiğini açıklamıştır. Yapılan müzakereler sonucunda, 21 Kasım 1970’te Katma Protokol’ün imzalanmasına karar verilmiş ve yürürlüğe gireceği 1973 yılına kadar Geçici Protokol’ün uygulanacağı duyurulmuştur. Geçici Protokol, Katma Protokol ile benzer işlevler taşıyarak malların, hizmetlerin ve iş gücünün serbest dolaşımı ile ilgili düzenlemeleri içermiş, ayrıca Türkiye’ye 1971-1977 yılları arasında sağlanacak mali destekleri kapsayan II. Mali Protokol’ü de içermiştir. Türkiye, bu süreçte yükümlülüklerini yerine getirmiş, ancak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve küresel petrol krizi nedeniyle ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bunun sonucunda, Türkiye 1976’da AET ile ilişkilerini askıya alma girişiminde bulunmuş ve 1979’da bu karar resmîyet kazanarak iki taraf arasındaki ilişkiler beş yıl süreyle durdurulmuştur. İlişkilerin askıya alınmasına rağmen, 1980’de yapılan

Ortaklık Konseyi toplantısında Türk işçilerin serbest dolaşımı ve belirli tarım ürünlerine uygulanan vergilerin kaldırılması kararlaştırılmıştır. Ancak, aynı yıl gerçekleşen askeri darbe nedeniyle, Türkiye-AET ilişkileri 1986'ya kadar kesintiye uğramıştır (Kalkan, 2022,47).

Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasındaki ilişkiler, 1986 yılında yeniden başlamış ve Türkiye'nin Gümrük Birliği için gerekli olan son aşamayı tamamlaması beklenmiştir. Ancak Türkiye, bu süreci tamamlamadan 14 Nisan 1987'de tam üyelik başvurusu yapmıştır. Yapılan 2,5 yıllık inceleme sonucunda başvuru reddedilmiş ve Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne henüz hazır olmadığı bildirilmiştir. Bununla birlikte, AET'nin Türkiye ile ilişkilerini olumsuz etkilememek adına 6 Haziran 1990'da bir "iş birliği" paketi devreye sokulmuş ve Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne hazır olduğu 21-22 Haziran 1993'te karara bağlanmıştır. Ancak Yunanistan'ın vetosu ve Avrupa Parlamentosu'ndaki tartışmalar süreci geciktirmiş, nihayet 6 Mart 1995'te anlaşma imzalanmış ve 31 Aralık 1995'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dâhil edilmesi, Ankara Anlaşması ve Ortaklık Anlaşması hükümleri doğrultusunda AB'ye tam üyelik yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Ancak AB üyesi ülkelerin ekonomik kaygıları, Yunanistan'ın vetosu ve 1980 darbesinin etkilerinin sürdüğü düşüncesi gibi nedenlerle Türkiye, 12-13 Aralık 1997'de düzenlenen Lüksemburg Zirvesi'nde aday ülkeler arasında gösterilmemiştir. Bu durum, Türkiye-AB ilişkilerinde olumsuz bir sürecin başlamasına yol açmış, Türkiye siyasi ilişkileri askıya aldığını açıklamıştır. Ancak AB, bu durumu telafi etmek adına, 15-16 Haziran 1998 Cardiff Zirvesi'nde Türkiye'ye yönelik daha olumlu bir söylem benimsemiş, 1999 Köln Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylık sürecine devam etmesi önerilmiş ve nihayet 11-12 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin resmen aday ülke statüsüne kavuştuğu ilan edilmiştir (Uysal, 2001,146-147).

6.1.2. Katılım Ortaklığı Belgeleri

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler, 1963'te Ankara Anlaşması ile başlamış olup, 11-12 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin resmi aday ülke olarak kabul edilmesiyle yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Bu süreçte, Türkiye'nin AB'ye uyum sürecini yönlendiren temel belge "Katılım Ortaklığı Belgesi"dir. Avrupa Komisyonu tarafından ilk olarak 8 Kasım 2000'de yayımlanan belge, Ege ve Kıbrıs sorunlarına dair ifadeler nedeniyle Türkiye tarafından kabul edilmemiş, düzenlemelerin ardından 4 Kasım 2000'de AB Bakanlar Konseyi tarafından onaylanmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi, AB müktesebatına uyum çerçevesinde aday ülkelerin yerine getirmesi gereken yükümlülükleri içeren bir yol haritası sunmaktadır. Belge hukuki olarak

bağlayıcı olmamakla birlikte, üyelik sürecinin sağlıklı ilerleyebilmesi açısından fiili bir bağlayıcılık taşımaktadır. Türkiye’den, demokratikleşme, insan hakları, rekabet gücünün artırılması ve ekonomik reformlar gibi alanlarda Kopenhag Kriterleri’ne uyum sağlaması beklenmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin AB ile olan iletişimini yönlendirmek amacıyla 4 Temmuz 2000’de Avrupa Birliği Genel Sekreterliği kurulmuştur (Baykal, 2001,203).

İlk belgenin yayımlanmasını takiben, 19 Mayıs 2003’te gözden geçirilmiş bir Katılım Ortaklığı Belgesi yayımlanmış, Türkiye’nin ilerleme durumu raporlanarak kısa ve orta vadeli hedefler belirlenmiştir. Bu süreçte Türkiye’nin AB ile ilişkileri olumlu yönde ilerlemiş ve 3 Ekim 2005’te tam üyelik müzakereleri resmen başlamıştır. Bu durumun ardından, 23 Ocak 2006’da revize edilen yeni bir Katılım Ortaklığı Belgesi yayımlanmış ve müzakere süreçlerine yönelik ilkeler belirlenmiştir. 18 Şubat 2008’de yayımlanan Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye’nin hukukun üstünlüğü ve insan hakları alanlarındaki ilerlemelerinin düzenli olarak raporlanacağını vurgulamış, Kıbrıs meselesi nedeniyle bazı müzakere başlıklarının açılmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bu belgeler, Türkiye’nin AB’ye tam üyelik sürecindeki önceliklerini ve reform yükümlülüklerini belirleyen temel dokümanlar olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2008).

Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgelerine karşılık olarak kapsamlı “Ulusal Programlar” hazırlayarak Avrupa Birliği’ne sunmuştur. Bu programlar, belirlenen yükümlülüklerin nasıl hayata geçirileceğini, öngörülen yasal düzenlemeleri, oluşturulacak veya yeniden yapılandırılacak kurumları, reformların ulusal düzeyde tamamlanma sürecini ve gerekli mali kaynakların temin yöntemlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyacaktır. Türkiye, 2001, 2003 ve 2008 yıllarında yayımladığı Ulusal Programlarla AB’ye uyum sürecine ilişkin taahhütlerini resmî olarak beyan etmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020).

Türkiye’nin yayımladığı Ulusal Programlar, yayımlandıkları andan itibaren bağlayıcı bir taahhüt niteliği taşımakta ve uygulamaya yönelik sorumluluk üstlenildiğini göstermektedir. Ayrıca, AB tarafından her yıl yapılan denetim ve incelemelerde temel referans belgeler olarak kullanılmaktadır. Bu süreç, Türkiye’nin AB’ye uyum sürecinde reformlarını planlı bir şekilde gerçekleştirmesine katkı sağlamıştır (Kalkan, 2022,52).

6.1.3. Avrupa Birliği Müzakere Fasılları

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki müzakerelerde, 35 fasıl altında yer alan her bir başlığın açılması ve tamamlanması, yalnızca Avrupa Birliği üye ülkelerinin oy birliğiyle mümkün olmaktadır. Tüm başlıklar

tamamlandıktan sonra, bu başlıkların tamamının tekrar oy birliği ile kabul edilmesi gerekmektedir. Bunun akabinde, Türkiye'nin tam üyelik anlaşmasının imzalanabilmesi için AB üye ülkelerinin oy birliğiyle karar alması zorunludur. Söz konusu anlaşmanın geçerlilik kazanabilmesi için, Türkiye Büyük Millet Meclisi, AB üye ülkelerinin parlamentoları veya referandum aracılığıyla ve ayrıca AB Parlamentosu'nun onayı alınması gerekmektedir. Müzakere süreci çerçevesinde 35 faslın 16'sı açılmış, ancak hiçbir fasıl tamamlanmamıştır; 18 fasıl ise hiç açılmamıştır. Bunlar arasında yalnızca "Bilim ve Araştırma" faslı açılmış ve müzakereler tamamlanarak kapatılmıştır. Suriye'deki iç karışıklıkların ardından çok sayıda göçmenin Avrupa Birliği ülkelerine yerleşme çabalarına karşılık olarak, 2016 yılında Türkiye ile Göç ve Geri Kabul, Vize Serbestliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, göç politikalarına yönelik olarak uygulanacak 6 milyar €'luk mali desteği ve Türkiye'nin belirli kriterleri yerine getirmesi durumunda Türk vatandaşlarına vizesiz giriş hakkı tanınmasını öngörmektedir. Ancak, Türkiye yükümlülüklerini yerine getirmesine rağmen, bazı kriterler gerekçe gösterilerek vize serbestliği uygulamaya konulmamıştır. (Bolat, 2021,51-53).

AB-Türkiye müzakereleri, 35 başlıktan oluşan geniş bir yelpazeye sahip olsa da, toplu oybirliğiyle kabul edilmesi gereken bir süreçtir. Bu durum, başlıklar arasında dolaylı bir bağlılık yaratmaktadır. AB-Türkiye arasındaki bu fasıllar; (T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2021).

1. Malların Serbest Dolaşımı
2. İşçilerin Serbest Dolaşımı
3. İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi
4. Sermayenin Serbest Dolaşımı
5. Kamu Alımları
6. Şirketler Hukuku
7. Fikri Mülkiyet Hukuku
8. Rekabet Politikası
9. Mali Hizmetler
10. Bilgi Toplumu ve Medya
11. Tarım ve Kırsal Kalkınma
12. Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı
13. Balıkçılık

14. Taşımacılık Politikası
15. Enerji
16. Vergilendirme
17. Ekonomik ve Parasal Politika
18. İstatistik
19. Sosyal Politika ve İstihdam⁴⁵
20. İşletme ve Sanayi Politikası
21. Trans-Avrupa Şebekeleri
22. Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu
23. Yargı ve Temel Haklar
24. Adalet, Özgürlük ve Güvenlik
25. Bilim ve Araştırma
26. Eğitim ve Kültür
27. Çevre
28. Tüketicinin ve Sağlığın Korunması
29. Gümrük Birliği
30. Dış İlişkiler
31. Dış, Güvenlik ve Savunma Politikaları
32. Mali Kontrol
33. Mali ve Bütçesel Hükümler
34. Kurumlar
35. Diğer Konular.

Müzakere öncesi hazırlık aşaması olan tarama toplantıları öncelikle tanıtıcı, sonrasında ise ayrıntılı olarak gerçekleştirilir. Bu süreçte, AB müktesebatı ile aday ülkenin mevzuatları karşılaştırılır ve uyum derecesi tespit edilir. Tarama süreci sonunda, Komisyon tarafından bir Tarama Sonu Raporu hazırlanarak ülkelere sunulur. Eğer rapor olumluysa, müzakere faslının açılması önerilir. Aksi takdirde, aday ülkenin eksikliklerini gidermesi için açılış kriterleri belirlenir (T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2021).

6.1.4. IPA Öncesi Mali Yardım Dönemi, 1990–2006 Arası Araçlar ve Uygulamalar

Avrupa Birliği (AB), genişleme politikasının temel araçlarından biri olarak mali yardımları, aday ve potansiyel aday ülkelerin üyelik sürecine hazırlıklarını desteklemek amacıyla yapılandırmıştır. Bu kapsamda uygulanan mali yardımlar, sadece idari ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesini değil, aynı zamanda sosyoekonomik dönüşümün gerçekleştirilmesini de hedeflemektedir. Mali yardımların yapısı ve içeriği, zaman içinde AB'nin genişleme stratejilerine ve aday ülkelerin ihtiyaçlarına göre evrilmiş; bu çerçevede 1990'lı yıllardan itibaren farklı yardım programları geliştirilmiştir (Gösterici ve Ormanoğlu, 2007, 163).

Katılım öncesi dönemde uygulanan mali yardım araçları, ülke gruplarına göre çeşitlilik göstermiştir. 1989 yılında başlatılan PHARE Programı, başlangıçta Polonya ve Macaristan'a yönelik olarak tasarlanmış, daha sonra Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Türkiye, bu programdan doğrudan yararlanmamıştır. 2000 yılından itibaren altyapı yatırımlarını hedefleyen ISPA ve tarım-kırsal kalkınma alanını destekleyen SAPARD programları devreye alınmıştır. Ancak Türkiye, bu programlar kapsamına alınmamış; bunun yerine 2001 yılında çıkarılan 2500/2001 sayılı Tüzük ile ülkeye özel bir mali yardım mekanizması oluşturulmuştur. 2002 yılından itibaren Türkiye'ye yönelik mali yardımlar, Katılım Öncesi Mali Yardım başlığı altında yürütülmeye başlanmıştır (Yıldız ve Yardımcıoğlu, 2005, 437).

2007 yılında yürürlüğe giren Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA), Avrupa Birliği'nin aday ve potansiyel aday ülkelere yönelik mali yardımlarını tek bir çatı altında toplayarak, daha bütüncül, stratejik ve hedef odaklı bir mali iş birliği mekanizması oluşturmuştur. Bu çerçevede IPA, söz konusu ülkelerin AB müktesebatına uyum süreçlerini desteklemek amacıyla, çok bileşenli ve ihtiyaçlara duyarlı bir yapıda tasarlanmıştır. Programın temel öncelikleri arasında demokrasi ve yönetim, hukukun üstünlüğü, çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik kalkınma ve kırsal dönüşüm gibi alanlar yer almaktadır (Ulucan, 2007, 2).

IPA'nın ilk uygulama dönemi olan 2007–2013 yılları arasında, geçiş desteği ve kurumsal yapılanma, sınır ötesi iş birliği, bölgesel kalkınma, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve kırsal kalkınma olmak üzere beş ana bileşenden oluşan bir yapı benimsenmiştir. 2014–2020 dönemini kapsayan IPA II uygulamasında ise sektörel bir yaklaşıma geçilerek, performans göstergelerine dayalı ve sonuç odaklı bir değerlendirme sistemi geliştirilmiştir. Mevcut program dönemi olan 2021–2027 yıllarını kapsayan IPA III ise, altı

öncelikli hedef eksenini etrafında yapılandırılmıştır. Bu eksenler; demokrasi ve yönetim, hukukun üstünlüğü, çevre ve iklim, rekabetçilik ve kapsayıcı büyüme, bölgesel iş birliği ile geçiş süreci ve entegrasyon olarak belirlenmiştir (Süngü, 2004, 97-98).

IPA mekanizması, aday ülkelerin reform kapasitelerini artırmak ve AB standartlarına uyumu hızlandırmak amacıyla teknik ve mali destek sağlamanın ötesinde, aynı zamanda yönetim kalitesini iyileştirmeyi, kurumsal yapıların etkinliğini artırmayı ve kalkınma sürecinde sürdürülebilirliği teşvik etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda IPA, sadece bir mali destek aracı değil, aynı zamanda AB ile aday ülkeler arasındaki yapısal uyum sürecinin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

IPA'nın temel hedefi, aday ülkelerin AB müktesebatına uyum sürecini desteklemek, idari ve kurumsal altyapılarını güçlendirmek ve kalkınma odaklı projeler aracılığıyla AB standartlarına yakınsama sağlamaktır. Bu kapsamda hazırlanan yıllık ve çok yıllık programlar, yardımın izlenebilirliği ve ölçülebilirliğini esas alarak yapılandırılmakta; uygulama sürecinde AB kurumları ile yararlanıcı ülkeler arasında yetki ve sorumluluk paylaşımı öngörülmektedir. Türkiye örneğinde, Ulusal Yetkilendirme Kurumu (NAO), Ulusal Fon (NF) ve uygulama birimleri aracılığıyla yardımların yönetimi sağlanmaktadır (Karataş, 2010, 76-77).

Türkiye, IPA fonlarından en yüksek düzeyde yararlanan ülkelerden biri olmuştur. Bu fonlar, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde reformların desteklenmesi, yerel ve bölgesel kalkınmanın teşvik edilmesi, çevresel altyapının iyileştirilmesi ve kırsal kalkınmanın sağlanması gibi öncelikli alanlara yönlendirilmiştir. IPA I ve II dönemlerinde Türkiye'ye aktarılan kaynaklar özellikle altyapı projeleri, kurumsal kapasite geliştirme ve bölgesel kalkınma hedeflerine odaklanmıştır. IPA III döneminde ise Türkiye'ye yönelik mali yardımlar, büyük ölçüde AB ile olan siyasi ilişkilerin seyrine bağlı olarak şekillenmektedir.

Bununla birlikte, AB'nin mali yardımları, yalnızca finansal destek sağlamakla sınırlı olmayıp aynı zamanda yapısal uyum ve yönetişim kapasitesinin geliştirilmesi açısından da kritik önemdedir. Türkiye'de fonların etkin kullanımında zaman zaman uygulama kapasitesiyle ilgili sorunlar, koordinasyon eksiklikleri ve bürokratik engellerin öne çıktığı gözlemlenmiştir. Bu durum, yardım mekanizmasının başarısını sınırlamakta ve mali kaynakların sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkısını azaltabilmektedir. Bu nedenle, yardım programlarının yerel ihtiyaçlarla daha uyumlu hale getirilmesi ve uygulayıcı kurumların kapasitesinin artırılması, mali yardımların etkinliğini güçlendirecek temel adımlar olarak değerlendirilmektedir (Genç, 2019, 39).

Sonuç olarak, Avrupa Birliği'nin aday ülkelere yönelik mali yardım politikası, genişleme sürecinin temel yapı taşlarından biri olarak stratejik bir önem taşımaktadır. Türkiye özelinde bu yardımlar, hem üyelik sürecinde reformları teşvik eden bir araç hem de kalkınma politikalarını yönlendiren bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu yardımların başarısı, yalnızca miktarına değil, aynı zamanda bu kaynakların etkili, verimli ve şeffaf bir şekilde kullanılmasıyla doğrudan ilişkilidir.

6.1.5. IPA Dönemi Mali Yardımları, Türkiye’de Uygulanan IPARD (2007–2013) Programı ve TKDK

Avrupa Birliği (AB), aday ve potansiyel aday ülkelerin kalkınmalarını desteklemek ve üyelik sürecine uyumlarını kolaylaştırmak amacıyla çeşitli mali yardım mekanizmaları geliştirmiştir. Bu bağlamda, 2007–2013 dönemini kapsayan Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA), daha önce uygulanan PHARE, CARDS, SAPARD, ISPA ve Türkiye Katılım Öncesi Aracı gibi programların yerine geçerek, yardımların daha bütüncül bir yapıda sunulmasını mümkün kılmıştır. IPA kapsamında beş temel bileşen yer almaktadır, geçiş desteği ve kurumsal yapılanma, sınır ötesi iş birliği, bölgesel kalkınma, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve kırsal kalkınma (Koç, 2016, 76-77).

Kırsal kalkınma bileşeni, özellikle Ortak Tarım Politikası'nın uygulanmasına hazırlık, tarım ve kırsal alanların sürdürülebilirliğine katkı ve AB mevzuatına uyumun sağlanması gibi hedeflere odaklanmaktadır (IPARD Programı 2007-2013, 157). Bu kapsamda hazırlanan Kırsal Kalkınma Programı (IPARD), 25 Şubat 2008 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından onaylanmış ve Türkiye’de uygulamaya geçirilmesi için kurumsal altyapı çalışmaları başlatılmıştır. Bu çerçevede, IPARD Programı'nın yürütülmesi amacıyla Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) kurulmuş ve IPARD Ajansı sıfatıyla faaliyet göstermeye başlamıştır (Karataş, 2010, 167).

IPARD (2007–2013) Programı, üç temel eksen ve bunlara bağlı hedeflerle yapılandırılmıştır. Birinci eksen kapsamında, tarım işletmeleri ile gıda zincirinin ekonomik verimliliğinin ve rekabet gücünün artırılması amaçlanmıştır; bu bağlamda çevresel koruma, halk sağlığı, hayvan refahı ve iş güvenliği konularında AB standartlarının süt, et, meyve-sebze ve balıkçılık sektörlerinde uygulanması hedeflenmiştir. İkinci eksen, tarım-çevre tedbirleri ve yerel kalkınma stratejilerine ilişkin hazırlıkların gerçekleştirilmesini içermekte olup, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması adına crozyon kontrolü, su kaynaklarının korunması ve biyolojik çeşitliliğin

desteklenmesine odaklanmıştır. Üçüncü eksen ise kırsal alanlardaki ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesini ve bu alanlarda yaşayan nüfusun geçim kaynaklarının artırılmasını amaçlamıştır. Programın stratejik hedefleri, tarım sektörünün modernizasyonunun teşvik edilmesi, AB gıda güvenliği ve çevre standartlarının benimsenmesi, kırsal bölgelerin sürdürülebilir kalkınmasının desteklenmesi ve yerel kırsal kalkınma stratejileri ile tarım-çevre tedbirlerine yönelik hazırlıkların yapılması olarak belirlenmiştir. Finansman yapısına bakıldığında, IPARD destekleri AB ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından ortaklaşa finanse edilmiştir. 101, 103 ve 302 numaralı tedbirler kapsamında verilen desteklerin %75'i AB tarafından, %25'i ise Türkiye Cumhuriyeti tarafından karşılanmıştır. 201, 202 ve 501 tedbirleri için bu oran sırasıyla %80 ve %20 olarak uygulanmıştır. Bu destekler geri ödemesiz hibe şeklinde verilmiş ve yalnızca uygun bulunan projelere tahsis edilmiştir.

AB tarafından sağlanan mali kaynaklar yıllık bazda değişiklik göstermekte olup, 2007 yılında 20,7 milyon Avro ile başlayan katkı, 2013 yılına gelindiğinde 213 milyon Avro'ya ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye genelinde faydalanıcılara sağlanan toplam AB katkısı 873,89 milyon Avro, Türkiye katkısı ise 285,97 milyon Avro düzeyindedir. Buna ek olarak, faydalanıcılar tarafından yapılan yatırımlar aracılığıyla 1.012 milyon Avro tutarında ilave kaynak oluşturulmuş ve böylece toplamda 2.172 milyon Avro düzeyinde bir ekonomik büyüklük yaratılması hedeflenmiştir (Bilici, 2010, 64).

Programın uygulanmasında dikkate alınan “n+3” kuralı gereği, herhangi bir yıla ait tahsis edilen fonların o yılı takip eden üçüncü yılın sonuna kadar kullanılması zorunludur. Bu sürenin sonunda harcanamayan kaynaklar için Avrupa Komisyonu'nun yükümlülüğü sona ermektedir. Türkiye özelinde, IPARD Programı 2008 yılında onaylandığı için, 2007 ve 2008 yılı fonlarının birlikte 2011 yılı sonuna kadar kullanılmasına izin verilmiştir (Akin, 2015, 121-122).

Sonuç olarak, IPARD (2007–2013) Programı, Türkiye'nin kırsal kalkınma hedefleri ile AB üyelik sürecindeki uyum çabalarını destekleyen kapsamlı bir araç olmuş hem sektörel modernizasyon hem de kırsal bölgelerde ekonomik ve sosyal gelişim açısından önemli katkılar sağlamıştır. Tarımsal üretimin yeniden yapılandırılması, çevresel sürdürülebilirlik ve yerel kalkınma kapasitelerinin artırılması yönündeki katkıları, Türkiye'nin AB uyum sürecinde kırsal kalkınma alanında önemli bir ilerleme kaydetmesini mümkün kılmıştır.

6.2. Türkiye’de TKDK ve IPARD Programı Uygulamaları

Türkiye’de Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından yürütülen IPARD Programı, Avrupa Birliği’nin aday ve potansiyel aday ülkelere sunduğu Katılım Öncesi Yardım Aracı’nın kırsal kalkınma bileşenidir. Program, tarım, hayvancılık ve turizm gibi sektörlerde hibe desteği sağlayarak, kırsal kesimdeki yaşam kalitesini artırmayı ve sürdürülebilir kalkınmayı amaçlamaktadır. IPARD Programı, Türkiye’de 2011’den itibaren uygulanmakta olup, IPARD I (2007-2013), IPARD II (2014-2020) ve IPARD III (2021-2027) olmak üzere üç farklı dönemden oluşmaktadır. Bu programlar kapsamında, tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar, tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi gibi konular desteklenmektedir. TKDK, IPARD Programı’nın uygulanmasından sorumlu olup, projelerin kabul, değerlendirme, kontrol ve ödeme işlemlerini gerçekleştirmektedir.

6.2.1. TKDK’nın Kurulması

Avrupa Birliği ile Türkiye arasında tam üyelik müzakereleri çerçevesinde, 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılan müzakere fasıllarından biri, 11. fasıl olarak adlandırılan “Tarım ve Kırsal Kalkınma” başlığıdır. Avrupa Komisyonu, 2006 yılında gerçekleştirilen tarama süreci sonrasında, bu fasıl kapsamında müzakerelerin başlatılabilmesi için Türkiye’nin belirli açılış kriterlerini yerine getirmesini talep etmiştir. Bu kriterlerden biri, IPARD ile ilgili çalışmaları yürütecek ajansın kurulması gerekliliğidir (Göksu, 2010, 102).

Bu doğrultuda, Avrupa Komisyonu’nun belirlediği koşulların sağlanabilmesi amacıyla, 18 Mart 2007 tarihinde 26526 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan ve 4 Mayıs 2007 tarihinde kabul edilen 5648 sayılı Kanun ile Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) kurulmuştur. Söz konusu kurum, kamu tüzel kişiliğine sahip, idari ve mali özerkliği bulunan, özel bütçeli bir yapı olarak oluşturulmuş olup, bu kanunda hüküm bulunmayan durumlarda özel hukuk hükümlerine tabi olacak şekilde düzenlenmiştir. TKDK, Tarım ve Orman Bakanlığı’na bağlı bir kuruluş olarak faaliyet göstermektedir (Hurma, 2018,65).

Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası’na (OTP) uyum sürecinde, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) kapsamında yer alan Kırsal Kalkınma bileşeni, Türkiye’nin AB üyelik sürecinde tarım sektörünün ve kırsal alanların AB standartlarına ulaşmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede IPARD programının takibi, Türkiye’de TKDK aracılığıyla sağlanmaktadır.

TKDK, küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik olarak hem ekonomik verimliliğin artırılmasını hem de uzun vadede sürdürülebilirliklerinin sağlanmasını desteklemektedir. Bu kapsamda işletmelere üretim teknikleri ve süreçlerini iyileştirmeleri için mali ve teknik destek sağlanmaktadır. Aynı zamanda, tarımsal işletmelerin kalite yönetimi, hijyen ve gıda güvenliği, hayvan refahı, çevre koruma ve iş güvenliği gibi alanlarda AB standartlarına uyumunu teşvik etmektedir. TKDK'nın kuruluşu, organizasyon yapısı ve faaliyetlerine ilişkin tarihsel gelişim süreci aşağıda kronolojik olarak sunulmuştur (Kırsal Kalkınma Dergisi, 2016, 45).

6.2.2. TKDK'nın Yasal Yükümlülükleri

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), 18 Mayıs 2007 tarihinde yürürlüğe giren 5648 Sayılı Kanun ile resmen kurulmuş olup, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na bağlı bir kuruluş olarak faaliyet göstermektedir. İdari ve mali özerkliğe sahip olan TKDK, kamu tüzel kişiliğine haiz ve özel bütçeli bir kamu kurumudur. 5648 Sayılı Kanun'un 4. maddesi kapsamında TKDK'nın temel yükümlülükleri şu şekilde belirlenmiştir,

- a) Faydalanicıların destek programlarından en üst düzeyde yararlanabilmesini sağlamak amacıyla bilgilendirme, tanıtım, eğitim ve yönlendirme faaliyetlerini yürütmek,
- b) Başvuruları kabul etmek, ön incelemelerini gerçekleştirmek, yerinde kontrolleri sağlamak ve proje ile faaliyetleri başvuru kriterleri doğrultusunda değerlendirerek seçim sürecini yürütmek,
- c) Desteklenmesi uygun görülen proje ve faaliyetleri belirlemek, uygulama sözleşmelerini hazırlamak, uygun bulunan faydalanicılarla sözleşme imzalamak ve uygun görülmeyen başvurulara ilişkin gerekli işlemleri yürütmek,
- d) Desteklenen proje ve faaliyetlerin muhasebe, ödeme ve tahakkuk işlemlerini gerçekleştirmek, ilgili denetim süreçlerini yürütmek,
- e) Proje ve faaliyetlerin uygulanmasını takip etmek, yararlanıcıların sözleşme yükümlülüklerine uyumunu izlemek ve bu doğrultuda gerekli denetimleri yapmak,
- f) Uygulama sürecine ilişkin ilerleme ve gelişmeleri raporlamak, Avrupa Birliği mevzuatı doğrultusunda gerekli bilgi, belge ve raporları hazırlayarak yetkili mercilere sunmak,

- g) Destek programlarının etkinliğinin artırılmasına yönelik öneriler geliştirerek ilgili makamlara iletmek,
- h) Kurumun faaliyetleri kapsamında güvenli bir bilgi işlem altyapısı ve veri tabanı oluşturmak,
- i) Kurumun görev ve faaliyetlerine ilişkin idari düzenlemeleri hayata geçirmek.

Bu çerçevede TKDK, kırsal kalkınma projelerinin hayata geçirilmesini destekleyerek ilgili mevzuat ve politikalar doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmektedir (TKDK, 01.10.2024, www.tkd.gov.tr).

6.2.3. TKDK Amaç ve Görevleri

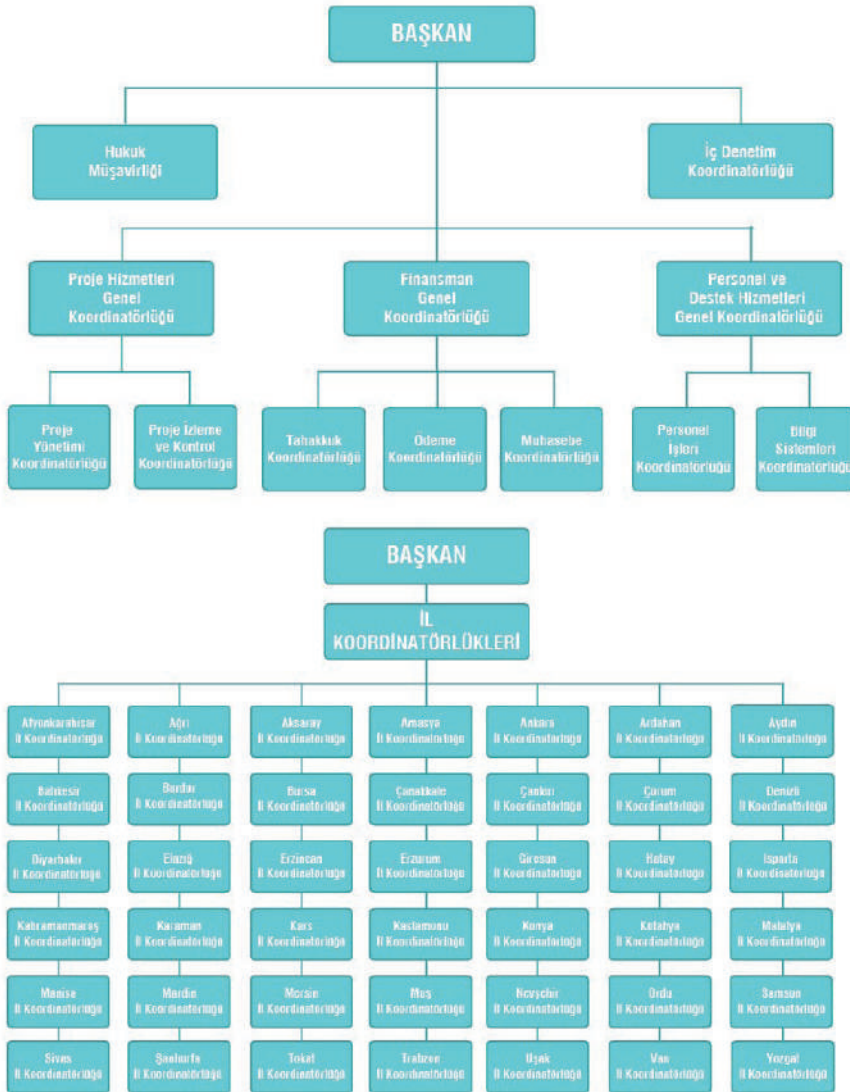
Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakların Türkiye’de kırsal kalkınma programlarının uygulanmasına yönelik faaliyetlerde kullanılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. TKDK, IPARD Programı’nın uygulanmasından sorumlu olup, bu program AB’nin Katılım Öncesi Yardım Aracı’nın kırsal kalkınma bileşenidir. IPARD Programı, IPARD I (2007-2013), IPARD II (2014-2020) ve IPARD III (2021-2027) olmak üzere üç farklı dönemden oluşmaktadır.

TKDK’nın amaçları arasında, ulusal ve uluslararası kaynaklardan sağlanan kırsal kalkınma fonlarının AB standartları ve sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak, IPARD Programı kapsamında yer alan tüm tedbirlerin bütçe kullanım yetki devrini almak ve kurumsal tanınırlığını artırmak yer almaktadır. Kurum, hızlı, etkin ve güvenilir hizmet sunabilmek için kurumsal kapasitesini güçlendirmeyi hedeflemektedir.

TKDK’nın görevleri, IPARD Programı kapsamında projelerin kontrol edilebilirliğini ve doğrulanabilirliğini sağlamak, başvuru çağrıları yapmak, projeleri değerlendirmek ve uygulamayı takip etmekle sınırlı değildir. Ayrıca, program kapsamında uygulanan tedbirlerin ilerleme seviyesini raporlamak, yararlanıcıların AB mali desteğinin farkında olmalarını temin etmek ve usulsüzlükleri ilgili makamlara bildirmek de kurumun sorumlulukları arasındadır. IPARD III Programı ile birlikte, TKDK, Türkiye’deki kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesine yönelik çalışmalarını sürdürürken, AB standartlarına uygun projelerin hayata geçirilmesini sağlamak için ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyetlerini devam ettirmektedir (TKDK, 01.10.2024, www.tkd.gov.tr).

6.2.4. TKDK'nın Teşkilat Yapısı

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), Türkiye'de kırsal kalkınma projelerinin uygulanmasına yönelik faaliyetlerde bulunan bir kuruluştur. Kurum, merkez ve taşra teşkilatından oluşmaktadır. Merkez teşkilatı, Proje Hizmetleri Genel Koordinatörlüğü, Finansman Genel Koordinatörlüğü, Personel ve Destek Hizmetleri Genel Koordinatörlüğü, Hukuk Müşavirliği ve İç Denetim Koordinatörlüğü gibi hizmet birimlerinden oluşurken, taşra teşkilatı 42 il koordinatörlüğünden meydana gelmektedir.

Şekil 6.1. TKDK Organizasyon Şeması, (TKDK, <https://www.tkd.gov.tr/Kurumsal/OrganizasyonSemasi>)

Kurum, Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmekte olup, bütçesi Tarım ve Orman Bakanı tarafından onaylanmaktadır. TKDK, ulusal ve uluslararası düzeyde kurumsal tanınırlığını artırmayı ve hızlı, etkin hizmet sunabilmek için kurumsal kapasitesini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, TKDK, kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesine yönelik çalışmalarını sürdürürken, AB standartlarına uygun projelerin hayata geçirilmesini sağlamak için ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyetlerini devam ettirmektedir (TKDK, 05.10.2024, www.tkd.gov.tr).

6.2.5. TKDK'nın Desteklediği İller

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Avrupa Birliği'nin Katılım Öncesi Yardım Aracı'nın kırsal kalkınma bileşeni olan IPARD Programı saha önce belirli iller kapsamında destek verirken, IPARD III programıyla birlikte, Türkiye'nin tüm illerinde faaliyet göstermektedir. TKDK desteği ilk kez 81 ilde uygulanmaya başlanmıştır. Bu program, kırsal kalkınmayı teşvik etmek amacıyla tarımın çeşitli sektörlerinde hibe desteği sağlamaktadır.

TKDK, IPARD Programı kapsamında farklı illerde farklı hibe oranları uygulamaktadır. Bazı illerde hibe desteği oranı %55 olarak belirlenmiştir. Bu iller arasında Afyon, Aksaray, Amasya, Ankara, Aydın, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çorum, Denizli, Elâzığ, Giresun, Kahramanmaraş, Kastamonu, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Mardin, Nevşehir, Ordu, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Trabzon, Uşak ve Van yer almaktadır. Ayrıca, üretici örgütlerinin hâkim ortağı olduğu projelerde hibe desteği oranı %65'e kadar çıkabilmektedir.

IPARD III Programı ile birlikte, 2021-2027 yılları arasında uygulanacak olup, toplamda 785 milyon avro hibe desteği sağlanacaktır. Program, tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması gibi çeşitli sektörlerde projelere yapım işi, makine-ekipman, hizmet ve görünürlük alımları desteği sunmaktadır. TKDK, bu program kapsamında Türkiye'nin tüm illerinde kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesine yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.

6.2.6. TKDK Tarafından Desteklenen IPARD-I Projesi

6.2.6.1. IPARD I Tanımı ve Kapsamı

IPARD I Programı, 2007-2013 yılları arasında Avrupa Birliği'nin Katılım Öncesi Yardım Aracı'nın kırsal kalkınma bileşeni olarak uygulanmıştır. Bu program, Türkiye'nin AB Ortak Tarım Politikası ve ilgili diğer politikalara

uyum sürecini desteklemek amacıyla tasarlanmıştır. IPARD I, Türkiye’de kırsal kalkınma bağlamında katılım öncesi dönemdeki öncelikleri ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Program, 9. Kalkınma Planı, Tarım Stratejisi ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi öncelikleri ile AB’nin Çok Yıllı Gösterge Planlama Belgesi’nin stratejik önceliklerini dikkate almıştır (Aslan vd. 2016,241).

IPARD I Programı kapsamında, kırsal alanların sosyo-ekonomik durumunun iyileştirilmesi, tarım sektörünün verimliliğinin artırılması ve kırsal turizm gibi sektörlerde projelere destek verilmesi hedeflenmiştir. Program, Tarım ve Köyışleri Bakanlığı ile işbirliği içinde yerel kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin görüşleri alınarak uygulanmıştır. Toplamda 463 milyon avro bütçeyle yürütülen program, Türkiye’nin kırsal kalkınma alanındaki kapasitesini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde, IPARD desteğiyle birçok tarım ve kırsal turizm projesi hayata geçirilmiştir (UçarveVuran, 2016,69).

6.2.6.2. IPARD I Programı Amaçları ve Hedefleri

IPARD I Programı, 2007-2013 yılları arasında Avrupa Birliği’nin Katılım Öncesi Yardım Aracı’nın kırsal kalkınma bileşeni olarak uygulanmıştır. Programın stratejik amaçları, tarım sektörünün sürdürülebilir modernizasyonuna katkıda bulunmak, AB müktesebatının üstlenilmesini teşvik etmek, kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlamak ve yerel kırsal kalkınma stratejileri ile tarım-çevre tedbirlerinin uygulanması için hazırlık faaliyetlerini gerçekleştirmektir. Bu bağlamda, IPARD I programı aşağıda belirtilen amaçlar doğrultusunda oluşturulmuştur, (IPARD I Programı, 2007-2013, 164-166).

1. **Tarım Sektörünün Sürdürülebilir Modernizasyonu**, IPARD I, tarım sektörünün modernizasyonuna katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede, tarımın işleme dahil olmak üzere verimliliğini artırmak ve sektörün rekabet gücünü tanıtmak için yatırımları desteklemiştir. Program, tarımın sürdürülebilir bir şekilde gelişimini teşvik ederek, sektörün uzun vadeli büyümesini sağlamayı hedeflemiştir.
2. **AB Müktesebatının Üstlenilmesi**, Program, gıda güvenliği, veterinerlik, bitki sağlığı, çevre ve diğer standartlara ilişkin AB müktesebatının üstlenilmesini teşvik etmiştir. Bu sayede, Türkiye’nin AB standartlarına uyumunu hızlandırmak ve sektörün uluslararası rekabet gücünü artırmak amaçlanmıştır.
3. **Kırsal Alanların Sürdürülebilir Kalkınması**, IPARD I, kırsal alanların sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmeyi ve bu bölgelerin

sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Program, kırsal alanlarda yeni istihdam olanakları yaratmak ve yaşam kalitesini artırmak için çeşitli projeleri desteklemiştir.

4. Yerel Kırsal Kalkınma Stratejileri ve Tarım-Çevre Tedbirleri, Program, yerel kırsal kalkınma stratejileri ile tarım-çevre tedbirlerinin uygulanması için hazırlık faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede, ulusal ve yerel düzeyde politika geliştirilmesini destekleyerek, kırsal kalkınma projelerinin daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamayı amaçlamıştır.

6.2.6.3. IPARD I Programının Tedbirleri ve Sektörleri

IPARD I Programının temel amacı, tarım sektörünün sürdürülebilir modernizasyonuna katkıda bulunmak, gıda güvenliği, veterinerlik, bitki sağlığı ve diğer standartlarla ilgili AB müktesebatının üstlenilmesini teşvik etmek ve kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasını teşvik etmektir. Türkiye'nin öncelikleri ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirilen IPARD I Programı kapsamında desteklenen tedbirler ve alt tedbirler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir,

1) *Tedbir Kodu 101 - Tarım ve Balıkçılık Sektörünün Sürdürülebilir Uyum ve Topluluk Standartlarının Uygulanmasına Yönelik Düzenlemeler*, Bu öncelik ekseninde, tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılması ve Topluluk standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlar desteklenmiştir. Tedbir 101, tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımları içermektedir. Desteklenen sektörler arasında süt ve kırmızı et sektörleri yer almaktadır. Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Uygun Hale Getirilmesine Yönelik Yatırımlar

- a) Süt Üretim Sektörü
- b) Kırmızı Et Üretim Sektörü

2) *Tedbir Kodu 102 - Üretici Gruplarının Kurulmasına Yönelik Destek*

3) *Tedbir Kodu 103 - Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ile Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Uygun Hale Getirilmesine Yönelik Yatırımlar*

- a) Süt Ürünleri Sektörü
- b) Et Ürünleri Sektörü
- c) Sebze ve Meyve İşleme Sektörü
- d) Su Ürünleri İşleme Sektörü

4) *Tedbir Kodu 302* - Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi

- Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi
- Yerel Ürünlerin ve Mikro İşletmelerin Desteklenmesi
- Kırsal Turizmin Geliştirilmesi
- Kültür Balıkçılığı (Su Ürünleri Yetiştiriciliği)

5) *Tedbir Kodu 501* - Teknik Destek (IPARD I Programı, 2007-2013, 171).

IPARD I Programı, toplam 1 milyar 165 milyon avro fonla 42 ilde uygulanmıştır. Program kapsamında, üretici gruplarının kurulmasına destek verilmiş ve meyve, sebze, süt, kırmızı et, yumurta, bal ve balık sektörlerinde faaliyet gösteren gruplar desteklenmiştir.

6.2.6.4. *IPARD I Destek Limitleri ve Oranları*

IPARD programı kapsamında sağlanan desteklerin miktarları ve oranları, ilgili tedbir bazında farklılık göstermektedir. Desteklenmeye uygun yatırım tutarları en az 5.000 Euro, en fazla 3 milyon Euro olarak belirlenmiştir. Sağlanan desteklerin oranı ise %50 ile %65 arasında değişkenlik göstermektedir. Bu çerçevede,

- Genç yatırımcıları teşvik etmek amacıyla, yatırımcı 40 yaşın altında ise destek oranına %5'lik bir ilave artış uygulanmaktadır.
- Dağlık bölgelerde gerçekleştirilecek yatırımları teşvik etmek adına, yatırımın dağlık bir bölgede bulunması durumunda destek oranına %10'luk bir artış sağlanmaktadır.

Tablo 6.1. IPARD Projelerinin Yatırım Limitleri ve Destek Oranları (TKDK, 2015).

Kategori	Destek Tedbiri	Yatırım Alt/Üst Sınırı (Avro)	Destek Oranı
Süt Besiciliği	Süt Besiciliği	15.000-1.000.000	%50-%65
Et Besiciliği	Kırmızı Et	20.000-1.000.000	%50-%65
Et Besiciliği	Kanatlı Eti	15.000-500.000	%50-%65
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Süt İşleyen İşletmeler	50.000-3.000.000	%50
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Süt Toplama Merkezleri	25.000-1.000.000	%50
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Kırmızı Et Kesimhaneleri	30.000-3.000.000	%50
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Kırmızı Et İşleme Tesisleri	30.000-3.000.000	%50

Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Kanatlı Eti Kesimhaneleri	30.000-3.000.000	%50
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Kanatlı Eti İşleme Tesisleri	30.000-3.000.000	%50
Diğer Tedbirler	Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması	50.000-1.250.000	%50
Diğer Tedbirler	Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	50.000-1.500.000	%50
Diğer Tedbirler	Arıcılık, Süs Bitkisi Yetiştiriciliği, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler	5.000-250.000	%50
Diğer Tedbirler	Yerel Ürünler	10.000-400.000	%50
Diğer Tedbirler	Kırsal Turizm	15.000-500.000	%50
Diğer Tedbirler	Kültür Balıkçılığı	15.000-400.000	%50

Bununla birlikte, sağlanan desteklerden yararlanabilmek için herhangi bir kapasite şartı aranmamaktadır (TKDK, 20.10.2024, www.tkd.gov.tr).

6.2.6.5. IPARD I Dönemi Tamamlanması

IPARD I Programı, 2007-2013 yılları arasında Avrupa Birliği'nin Katılım Öncesi Yardım Aracı'nın kırsal kalkınma bileşeni olarak uygulanmıştır. Programın tamamlanmasıyla birlikte, Türkiye'de tarım sektörünün modernizasyonu, gıda güvenliği ve veterinerlik standartlarının iyileştirilmesi, kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlanması gibi hedefler başarıyla gerçekleştirilmiştir.

2007-2013 yıllarını kapsayan IPARD I Programı kapsamında toplam 1 milyar 52 milyon Euro tutarında bir bütçe tahsis edilmiştir. Bu bütçenin 789 milyon Euro'luk kısmı Avrupa Birliği katkısı, 263 milyon €'luk kısmı ise Türkiye Cumhuriyeti ulusal katkısı olarak sağlanmıştır. Tahsis edilen toplam bütçenin %99,3'üne denk gelen 1 milyar 45 milyon Euro, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu aracılığıyla IPARD Programı faydalanıcılarına program hedefleri doğrultusunda aktarılmıştır (IPARD Programı İstatistikleri, 2018).

Tablo 6.2. Tedbirler Bazında Tahsis Edilen Destek Miktarı ile Sözleşme İmzalanan ve Ödenen Destek Miktarları (Euro) (IPARD, 2018)

Tedbir	Tahsis Edilen Kamu	Tahsis Edilen AB (%75)	Sözleşme Tutarı Kamu	Sözleşme Tutarı AB (%75)	Ödenen Tutar Kamu	Ödenen Tutar AB (%75)	Oran (%)
101	692.041.904	519.031.428	855.018.023	641.263.515	687.701.470	515.798.546	124
Süt Üreten	-	-	515.558.153	386.686.014	402.551.554	301.936.112	-
Et Üreten	-	-	339.459.870	254.594.802	285.149.915	213.862.434	-
103	170.731.255	128.048.441	231.436.490	173.577.367	170.621.388	127.966.003	136
Süt İşleme	-	-	83.213.773	62.470.721	56.423.135	41.357.351	-
Et İşleme	-	-	72.912.770	54.684.577	52.419.882	39.314.911	-
Meyve Sebze İşleme	-	-	63.219.985	47.414.899	53.877.428	40.404.070	-
Su Ürünleri İşleme	-	-	12.090.012	9.067.509	7.900.943	5.925.670	-
302	189.068.161	141.801.121	222.004.877	166.503.654	186.458.904	139.844.708	113
Çiftlik Faali. Çeş.	-	-	101.237.682	75.928.251	96.322.476	72.233.851	-
Yerel Ür. ve El San.	-	-	50.561.357	37.921.018	39.688.163	29.766.122	-
Kırsal Turizm	-	-	67.253.087	50.539.848	48.489.689	36.367.711	-
Kültür Balıkçılığı	-	-	2.952.751	2.114.537	1.958.694	1.469.020	-
501*	940.050	752.040	893.390	714.712	777.686	622.129	95
TOPLAM	1.052.781.370	789.633.030	1.309.352.781	982.059.248	1.045.559.398	784.231.406	-

IPARD I Programı kapsamında, et ve süt üreten tarımsal işletmelere yönelik yatırım amacıyla alınan proje başvurularının yüzde 62'si ile sözleşme imzalanmış olup, sözleşme imzalanan projelerin yaklaşık yüzde 90'ı başarıyla tamamlanmıştır. Süt, et, meyve, sebze ve su ürünlerinin işlenmesine yönelik yapılan yatırım başvurularının ise yüzde 59'u sözleşmeye bağlanmış ve bu projelerin yaklaşık yüzde 88'i tamamlanmıştır. Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesine yönelik alınan proje başvurularının yüzde 70'i ile sözleşme imzalanmış ve sözleşme imzalanan projelerin yaklaşık yüzde 96'sı tamamlanmıştır (IPARD Programı İstatistikleri, 2018).

Tablo 6.3. IPARD I Proje Sayıları Tablosu (IPARD, 2018).

Tedbir	Alınan Proje Başvurusu	Sözleşme İmzalanan	Tamamlanan
Et ve Süt Üreten	3.931	2.447	2.193
Süt Üreten	2.119	1.236	1.088
Et Üreten	1.812	1.211	1.105
Süt, Et, Meyve Sebze ve Su Ürünlerinin İşlenmesi	832	495	438
Süt İşleme	324	192	165
Et İşleme	225	127	113
Meyve Sebze İşleme	240	151	141
Su Ürünleri İşleme	43	25	19
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi	11.809	8.319	7.995
Çeşitlendirme	10.413	7.508	7.292
Yerel Ürünler ve El Sanatları	653	370	327
Kırsal Turizm	675	412	355
Kültür Balıkçılığı	68	29	21

Programın tamamlanmasının ardından, IPARD II Programı 2014-2020 yılları arasında uygulanmaya başlanmıştır. IPARD I'nın başarıları, IPARD II'nin daha kapsamlı ve etkili bir şekilde uygulanmasına zemin hazırlamıştır. IPARD Programı, Türkiye'de kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesine yönelik olarak AB standartlarına uygun projelerin hayata geçirilmesini sağlamak için ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyetlerini sürdürmüştür.

6.2.7. TKDK Tarafından Desteklenen IPARD-II Projesi

6.2.7.1. IPARD II Tanımı ve Kapsamı

IPARD II Programı, 2014-2020 yılları arasında uygulanmış ve Avrupa Birliği'nin Katılım Öncesi Yardım Aracı'nın kırsal kalkınma bileşeni olarak tasarlanmıştır. Programın temel amacı, tarım sektörünün modernizasyonuna katkıda bulunmak, gıda güvenliği, veterinerlik, bitki sağlığı ve diğer standartlarla ilgili AB müktesebatının üstlenilmesini teşvik etmek ve kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasını teşvik etmektir (TKDK, IPARD II Programı ve Desteklenecek Sektörler, 2016,3).

IPARD II Programı, üç ana öncelik eksenini etrafında şekillenmiştir. Birinci öncelik eksenini, ortak tarım politikası ve tarım-hayvancılık sektöründe

topluluk standartlarının uygulanmasını içermektedir. Bu kapsamda, tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar ve tarım-balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması desteklenmektedir. İkinci öncelik eksen, sürdürülebilirlik ve yerel kalkınma konularını içermektedir. Üçüncü öncelik eksen ise kırsal altyapı hizmetleri ve çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesini hedeflemektedir (Albayrak ve Seçkin, 2023,83).

Program, 42 ilde uygulanmış olup, tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar, tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme yatırımları gibi sektörleri desteklemektedir. IPARD II Programı, toplam 1 milyar 45 milyon avro fonla yürütülmüştür ve projelerin ekonomik sürdürülebilirliğini ve uzun vadeli büyümesini teşvik etmeyi amaçlamıştır.

6.2.7.2. IPARD II Amaçları ve Hedefleri

2014-2020 dönemini kapsayan IPARD II Programı'nın hedefleri, IPA II Çerçeve Anlaşması'nın 16. maddesinin 5. paragrafında belirlenmiştir. Bu doğrultuda, tarım ve kırsal kalkınma politikası çerçevesinde sağlanan IPA II yardımları, Sektörel Anlaşma'da tanımlanan önceden belirlenmiş tedbirler aracılığıyla, ülke strateji belgelerinde öngörülen önceliklere dayalı olarak tahsis edilmektedir. Programın uygulanması, Mali Tüzük'ün 189. maddesinin 3. paragrafına uygun şekilde, ulusal düzeyde hazırlanan ve IPA II uygulama sürecinin tamamını kapsayan, çok yıllık kırsal kalkınma programları kapsamında yürütülmektedir. Yönetim Otoritesi tarafından hazırlanan program, ilgili paydaşlarla yapılan istişarelerin ardından Avrupa Komisyonu'na sunulmaktadır. Kırsal kalkınma programları kapsamında sağlanan yardımlar şu hedeflere katkı sağlamaktadır, (IPARD II, 2020).

- Avrupa Birliği'nin kırsal kalkınma öncelikleri dikkate alınarak, insan ve fiziki sermayenin geliştirilmesi yoluyla IPA II yararlanıcısının gıda güvenliğini artırmak, tarımsal gıda sektörünün rekabet koşullarına uyum sağlama kapasitesini güçlendirmek. Aynı zamanda kırsal bölgelerin dengeli kalkınmasını desteklerken, sektörü özellikle hijyen ve çevre ile ilgili Avrupa Birliği standartlarıyla uyumlu hale getirmek.
- Modern kamu yönetimi ilkeleri doğrultusunda, iyi yönetim standartlarına uygun bir yönetim ve kontrol sistemi oluşturmak. Bu çerçevede, ilgili ülke yapılarının Avrupa Birliği üye devletlerindeki benzer kuruluşlarla eşdeğer yönetim standartlarını benimsemesini sağlamak ve yatırım desteklerini bu sistemler aracılığıyla yönlendirmek.

IPARD II Programı, toplam 1 milyar 45 milyon avro fonla yürütülmüş olup, projelerin sürdürülebilir ve uzun vadeli olması amaçlanmıştır. Program,

Türkiye’de kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesine yönelik olarak AB standartlarına uygun projelerin hayata geçirilmesini sağlamak için ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyetlerini sürdürmüştür. IPARD II Programı, üç ana öncelik eksenini etrafında şekillenmiştir, (TKDK, IPARD II Programı ve Desteklenecek Sektörler, 2016,5-6).

1. *Ortak Tarım Politikası ve Topluluk Standartlarının Uygulanması*, Bu öncelik eksenini kapsamında, tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar ve tarım-balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması desteklenmektedir. Tedbir 101, tarımsal işletmelerin fiziki kapasitesini güçlendirmeyi, Tedbir 103 ise tarımsal ürünlerin üretim sonrası aşamalarında katma değeri yüksek ürünlerin üretimini hedeflemektedir.
2. *Sürdürülebilirlik ve Yerel Kalkınma*, Bu öncelik eksenini, tarım-çevre tedbirleri ve yerel kırsal kalkınma stratejilerinin uygulanmasını içermektedir. Pilot bölgelerde sürdürülebilirlik konularına odaklanılmıştır.
3. *Kırsal Altyapı Hizmetleri ve Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi*, Bu öncelik eksenini, kırsal altyapı hizmetleri ve çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesini hedeflemektedir.

6.2.7.3. IPARD II Programın Tedbirleri ve Sektörleri

Türkiye’nin öncelik ve ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilen IPARD II Programı, çeşitli tedbirler ve alt tedbirler aracılığıyla kırsal kalkınmayı desteklemektedir. Bu kapsamda sunulan destekler ve alt tedbirler şu şekilde sıralanmıştır,

1) *Tedbir Kodu 101* - Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar,

- a) 101-1, Süt üreten tarımsal işletmelere yönelik yatırımlar
- b) 101-2, Kırmızı et üreten tarımsal işletmelere yönelik yatırımlar
- c) 101-3, Kanatlı eti üreten tarımsal işletmelere yönelik yatırımlar
- d) 101-4, Yumurta üreten tarımsal işletmelere yönelik yatırımlar

2) *Tedbir Kodu 103* - Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması ile İlgili Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar,

- a) 103-1, Süt ve süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
- b) 103-2, Kırmızı et ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması

- c) 103-3, Kanatlı et ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
- d) 103-4, Su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
- e) 103-5, Meyve ve sebzelerin işlenmesi ve pazarlanması

3)Tebdir Kodu 302 - Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme,

- a) 302-1, Bitkisel üretimin çeşitlendirilmesi, bitkisel ürünlerin işlenmesi ve paketlenmesi
- b) 302-2, Arıcılık ve arı ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve paketlenmesi
- c) 302-3, Zanaatkârlık ve katma değerli yöresel ürünler
- d) 302-4, Kırsal turizm ve rekreasyonel faaliyetler
- e) 302-5, Su ürünleri yetiştiriciliği
- f) 302-6, Makine parkları
- g) 302-7, Yenilenebilir enerji yatırımları

Bu tedbirler, IPARD II Programı'nın kırsal kalkınma hedeflerine ulaşmasını sağlamak amacıyla, tarımsal üretimden işleme ve pazarlamaya kadar geniş bir yelpazede çeşitli destekler sunmaktadır (IPARD II, Çerçeve Anlaşması, 2018).

6.2.7.4. IPARD II Destek Limitleri ve Oranları

IPARD II Programı, 2014-2020 yılları arasında uygulanmıştır ve Avrupa Birliği'nin Katılım Öncesi Yardım Aracı'nın kırsal kalkınma bileşeni olarak tasarlanmıştır. Program kapsamında sağlanan destek miktarları ve oranları, projelerin türüne ve büyüklüğüne göre değişmektedir.

Destek Limitleri,

- Desteklenen yatırım tutarı, tedbir bazında değişmekle birlikte, tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar için en az 5.000 Euro, en fazla 500.000 Euro'dur.
- Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması için en az 30.000 Euro, en fazla 3.000.000 Euro destek verilmektedir.
- Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme yatırımları için de benzer limitler uygulanmaktadır.

Destek Oranları,

- Destek oranı genellikle %50 ile %65 arasında değişmektedir. AB fonlarından sağlanan destek %75, ulusal fonlardan sağlanan destek ise %25 oranındadır.
- Genç girişimcileri teşvik etmek amacıyla, yatırım yapan kişi 40 yaşın altında ise %5 daha fazla destek verilmektedir.
- Dağlık alanlara yatırım yapılmasını teşvik etmek için, yatırım yapılan yer dağlık alanda yer alıyorsa %10 daha fazla teşvik verilmektedir.

Tablo 6.4. IPARD Projelerinin Yatırım Limitleri ve Destek Oranları (TKDK, 2015).

Kategori / Sektör	Yatırım Alt/Üst Limiti (Avro)	Destek Oranı (%)
Süt üretimi ve hayvancılık yatırımları	5.000 – 500.000	40 – 70
Et üretimi ve hayvancılık yatırımları	5.000 – 500.000	40 – 70
Yumurta üretimi	5.000 – 500.000	40 – 70
Süt ve süt ürünlerinin işlenmesi, pazarlanması	30.000 – 3.000.000	40 – 50
Et ve et ürünlerinin işlenmesi, pazarlanması	30.000 – 3.000.000	40 – 50
Meyve ve sebze işlenmesi ve pazarlanması	30.000 – 3.000.000	40 – 50
Su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması	30.000 – 3.000.000	40 – 50
Arıcılık, tıbbi/aromatik bitkiler, yerel ürünler	5.000 – 500.000	55 – 65
Kırsal turizm yatırımları	5.000 – 500.000	55 – 65
Kültür balıkçılığı	5.000 – 500.000	55 – 65
Makine parkları, yenilenebilir enerji	5.000 – 500.000	55 – 65

IPARD II Programı, toplam 1 milyar 45 milyon avro fonla yürütülmüş olup, Türkiye’de tarım sektörünün modernizasyonuna, gıda güvenliğinin iyileştirilmesine ve kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına önemli katkılar sağlamıştır. Program, projelerin ekonomik sürdürülebilirliğini ve uzun vadeli büyümesini teşvik ederek, Türkiye’nin AB standartlarına uyumunu hızlandırmıştır. Bu sayede, IPARD II, Türkiye’de kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesine yönelik olarak AB standartlarına uygun projelerin hayata geçirilmesini sağlamak için ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyetlerini başarıyla tamamlamıştır (Fakıoğluve Seçkin, 88-89).

6.2.7.5. IPARD II Dönemi Tamamlanması

IPARD II Programı, 2014-2020 yılları arasında uygulanmış ve program kapsamında, Türkiye'nin farklı bölgelerine yönelik olarak bütçe dağılımı yapılmıştır. Programın toplam bütçesi 1 milyar 45 milyon avro olarak belirlenmiştir. Bu bütçe, 42 ilde uygulanmıştır ve iller arasında bütçe dağılımı, projelerin yoğunluğu ve bölgesel ihtiyaçları dikkate alınarak yapılmıştır.

IPARD II Projeleri, program kapsamında, tarımsal örgütlere yaklaşık 419 milyon lira hibe verilmiş ve bu desteklerle beraber 308 proje hayata geçirilmiştir. Ayrıca, IPARD II Programı kapsamında onaylanan 138 projeye 120 milyon lira hibe sağlanmış ve bu hibe sayesinde kırsalda toplam 290 milyon liralık yatırım yapılmıştır.

Tablo 6.5. Tedbirler Bazında Tahsis Edilen Destek Miktarı ile Sözleşme İmzalanan ve Ödenen Destek Miktarları (Euro) (IPARD, 2018)

Tedbir	2014-2020 Bütçe (AB Katkısı, €)	Ödenen Tutar (2023 Sonu, €)	Devam Eden Sözleşme (€, 2023 Sonu)	Kalan Bütçe (2023 Sonu, €)
Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yatırımlar	130,740,000	129,756,790	983,210	1,200,479
Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi, Pazarlanması	168,120,000	163,848,964	4,271,036	–
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	213,800,000	155,533,424	58,266,576	–
Yerel Kalkınma Stratejileri	80,660,000	77,083,943	3,576,057	–
Eğitim, Yayım, Teknik Destek	7,680,000	7,136,599	543,401	–
TOPLAM	601,000,000	574,361,121	26,638,879	10,044,081

Programın tamamlanmasıyla birlikte, desteklenen projelerin büyük çoğunluğu başarıyla tamamlanmıştır. IPARD II kapsamında, tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar, tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi gibi sektörlerde projeler desteklenmiştir. Projelerin tamamlanma oranı, programın genel hedeflerine ulaşılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tablo 6.6. IPARD I Proje Sayıları Tablosu (IPARD, 2018).

Tedbir	Alınan Başvuru (adet)	Sözleşme İmzalanan	Tamamlanan
Tarımsal İşletmelerin Fiziki Yatırımları	4,200	2,600	2,410
Tarım-Gıda Ürünleri İşleme, Pazarlama	950	600	525
Çiftlik Faaliyetleri Çeşitlendirme	14,300	9,220	8,770
Yerel Kalkınma Stratejileri	140	120	115
Eğitim/Yayın/Teknik Destek	80	68	67
TOPLAM	19,670	12,608	11,887

2014-2020 döneminde IPARD II Programı kapsamında toplam 14.905 proje desteklenmiş, sağlanan toplam hibe tutarı 21,3 milyar TL'yi (yaklaşık 500 milyon Euro'nun üzerinde) aşmıştır. Sözleşme ve Tamamlanma Oranları;

- Tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar kapsamında yapılan başvuruların %62'si sözleşmeye dönüşmüş, bu projelerin %92'si başarıyla tamamlanmıştır.
- Tarım ve gıda ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması yatırımlarında başvuruların %63'ü sözleşmeye bağlanmış olup, bu sözleşmelerin %88'i tamamlanmıştır.
- Kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesine yönelik projelerde, başvuruların %64'ü sözleşmeye dönüşmüş, bu projelerin %95'i tamamlanmıştır.

IPARD II Programı, IPARD I döneminde edinilen deneyimler ışığında uygulama kapasitesini ve kurumsal denetim mekanizmalarını güçlendirmiştir. Program, kırsal alanlarda tarım-sanayi entegrasyonunu artırmak, istihdam olanaklarını geliştirmek ve ekonomik çeşitliliği desteklemek suretiyle önemli çıktılar üretmiştir. Kadın ve genç girişimcilerin yanı sıra sosyoekonomik açıdan dezavantajlı bölgelerde uygulanan projelere yönelik desteklerin hem kapsamı hem de etkinliği artış göstermiştir.

Programın uygulama sonuçları ve mali gerçekleştirmeleri, program dönemi sonrasında da izlenmeye devam edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda, elde edilen kazanımların IPARD III dönemine taşınması amaçlanmaktadır.

6.2.8. IPARD III Tanımı ve Kapsamı

IPARD III Programı, 2021-2027 yılları arasında yürütülen ve Avrupa Birliği'nin Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA III) kapsamında kırsal kalkınmaya yönelik oluşturulan destek programıdır. Program, Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci doğrultusunda tarım ve kırsal kalkınma alanında AB müktesebatının uyumlaştırılması ve kırsal alanlarda sürdürülebilir büyümenin sağlanması için tasarlanmıştır.

IPARD III'ün temel hedefi, Türkiye'nin tarım sektörünün modernizasyonunu sürdürmek, gıda güvenliği ve kalite standartlarını yükseltmek, çevreye duyarlı üretim tekniklerini yaygınlaştırmak, kırsal yaşam kalitesini geliştirmek ve iklim değişikliği ile uyumu hızlandırmaktır. Program, 81 ilde uygulanmaktadır. Böylece IPARD-II'ye göre kapsam genişletilmiştir. Toplam bütçesi 430 milyon Avro AB katkısı, 129 milyon Avro ulusal katkı olmak üzere yaklaşık 559 milyon Avro olarak belirlenmiştir (TKDK, IPARD III Programı, 2021, 4).

6.2.8.1. IPARD III Amaçları ve Hedefleri

IPARD III Programı, IPA III Çerçeve Anlaşması'nın esaslarına uygun olarak hazırlanmıştır. Yönetim Otoritesi (Tarım ve Orman Bakanlığı) tarafından ilgili paydaşlarla istişare edilerek tasarlanmış ve Avrupa Komisyonu tarafından onaylanmıştır. Başlıca amaç ve hedefleri şunlardır (IPARD III Strateji Belgesi, 2021; TKDK, 2022):

- **AB standartlarına uyum:** Tarım, gıda güvenliği, veterinerlik ve çevre konularında yüksek standartlara geçişi desteklemek.
- **Sürdürülebilir kırsal kalkınma:** Tarımsal üretimde çevreyi koruyan, iklim dostu ve kaynak-verimli uygulamaları yaygınlaştırmak.
- **Yerel kalkınma ve istihdam:** Kadınlar, gençler ve dezavantajlı gruplar için kırsal alanda yeni istihdam alanları oluşturmak.
- **Dijitalleşme ve inovasyon:** Tarımsal işletmelerin dijital tarım uygulamaları ve yenilikçi teknolojilere ulaşımını sağlamak.
- **Yeşil dönüşüm:** Yenilenebilir enerji yatırımlarına ve karbon emisyonlarını azaltıcı uygulamalara öncelik vermek.

Sonuç olarak, IPARD III, kırsal alanlarda ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği eş zamanlı olarak destekleyen bütüncül bir politika aracı olarak tasarlanmış olup, AB uyum süreci ve yerel kalkınma hedefleriyle doğrudan entegre bir yapıya sahiptir.

6.2.8.2. IPARD III Programın Tedbirleri ve Sektörleri

IPARD III Programı Türkiye'nin öncelikleri doğrultusunda aşağıdaki tedbirleri kapsamaktadır (EC, 2021; TKDK, 2023):

Tedbir 101 – Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar
Süt, kırmızı et, kanatlı eti ve yumurta üretimi yapan işletmeler.

Tedbir 103 – Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
Süt ve süt ürünleri, et ürünleri, meyve-sebze, su ürünleri işleme ve pazarlama tesisleri.

Tedbir 302 – Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme
Arıcılık, tıbbi ve aromatik bitkiler, zanaatkarlık ve yöresel ürünler, kırsal turizm, su ürünleri yetiştiriciliği, makine parkları, yenilenebilir enerji yatırımları.

Tedbir 501 – Çevre, İklim ve Arazi Yönetimi

Çevre dostu üretim, agro-ekolojik uygulamalar, karbon ayak izi azaltımı.

Tedbir 704 – Yerel Kalkınma Stratejilerinin Uygulanması (LEADER Yaklaşımı)

Yerel Aktör Grupları (LAG) aracılığıyla katılımcı kırsal kalkınma uygulamaları.

Bu kapsamda IPARD-III, IPARD-II'den farklı olarak iklim, çevre ve dijitalleşmeye özel öncelikler eklemiştir.

6.2.8.3. IPARD III Destek Limitleri ve Oranları

IPARD III döneminde sağlanan destekler şu limitler çerçevesinde uygulanmaktadır (TKDK, 2023):

- Tarımsal İşletmeler: 5.000 – 1.000.000 Avro (destek oranı %50-70)
- İşleme ve Pazarlama: 30.000 – 5.000.000 Avro (%40-60)
- Çeşitlendirme ve İş Geliştirme: 5.000 – 1.000.000 Avro (%55-65)
- Çevre ve İklim Tedbirleri: 5.000 – 500.000 Avro (%60-80)
- LEADER Yerel Kalkınma: Strateji başına 1-2 milyon Avro (%100 AB katkısı)

Ek teşvikler:

- Genç girişimcilere +%5 destek

- Kadın girişimcilere +%5 destek
- Dağlık/az gelişmiş bölgelerde +%10 destek

IPARD III dönemi destekleri, tarımsal işletmelerden kırsal kalkınma projelerine kadar geniş bir alanı kapsayacak şekilde yapılandırılmıştır; tarımsal işletmeler için 5.000–1.000.000 Avro (%50–70), işleme ve pazarlama yatırımları için 30.000–5.000.000 Avro (%40–60), çeşitlendirme ve iş geliştirme projeleri için 5.000–1.000.000 Avro (%55–65), çevre ve iklim tedbirleri için 5.000–500.000 Avro (%60–80) aralığında destekler sunulmaktadır. Ayrıca, LEADER yaklaşımıyla yerel kalkınma stratejilerine strateji başına 1–2 milyon Avro tutarında ve %100 AB katkısı sağlayan destekler verilmektedir. Genç ve kadın girişimcilere sağlanan ilave %5 destek ile dağlık ve az gelişmiş bölgelerde uygulanan %10 ek katkı, programın hem hedef kitlesel hem de bölgesel ihtiyaçları gözettiğini göstermektedir. Bu yapısal düzenlemeler, IPARD III'ün kırsal alanlarda ekonomik kapasiteyi artırmayı, işleme ve pazarlama altyapısını güçlendirmeyi ve çevresel sürdürülebilirliği desteklemeyi amaçladığını ortaya koymaktadır.

6.2.8.4. IPARD III Dönemi Uygulaması ve Beklenen Sonuçlar

IPARD III Programı, 2021 yılında başlatılmış olup 2027 yılına kadar uygulanması planlanmaktadır. Program kapsamında ilk çağrılar 2022 yılında yayımlanmış ve 2023 itibarıyla yüzlerce proje sözleşmeye bağlanmıştır. Programın hedefleri arasında 15.000'den fazla projenin desteklenmesi, 20.000'den fazla yeni istihdamın yaratılması, kırsal alanlarda yenilenebilir enerji kurulu kapasitesinin artırılması, üretimin Avrupa Birliği çevre ve gıda güvenliği standartlarına uygun şekilde yaygınlaştırılması ile kadın ve genç girişimcilerin toplam yararlanıcılar içindeki oranının %30'un üzerine çıkarılması yer almaktadır. IPARD III, önceki dönemlerde elde edilen sonuçları güçlendirmeyi hedeflemenin yanı sıra, kırsal ekonomiyi karbon-nötr bir geleceğe hazırlamayı, dijitalleşme yoluyla üretkenliği artırmayı ve kırsal göçün önlenmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır (EC, 2021; TKDK, 2024).

7. Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerinde Tarımsal Katma Değerin Belirlenmesinde Tarım Politikası ve İklim Unsurların Etkisi, Panel Veri Analizi

Bu bölümde, Türkiye ve seçilmiş 15 Avrupa Birliği (AB-15) ülkesi için 2001-2023 dönemine ait panel veri seti kullanılarak, tarımsal katma değer belirleyicileri ampirik olarak analiz edilmektedir. Analizde, tarım politikası kapsamında değerlendirilen tarımsal destekler ile birlikte, tarımsal işgücü ve tarımsal alan gibi yapısal faktörler ve yıllık yağış ile ortalama sıcaklık gibi iklimsel unsurların tarımsal katma değer üzerindeki etkileri incelenmiştir. Söz konusu değişkenlerin tarım sektöründeki üretkenlik ve büyüme üzerindeki etkileri, ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte, genel ekonomik performans üzerinde de doğrudan ve dolaylı sonuçlar doğurduğu gözlemlenmektedir. Özellikle son yıllarda tarım politikalarının etkinliği ve tarımsal üretimin sürdürülebilirliği hem sektörel hem de makroekonomik düzeyde önem kazanan tartışma alanları arasında yer almaktadır.

Bu çalışma, panel veri analiz yöntemi aracılığıyla, tarımsal desteklerin, işgücü ve arazi kullanımı gibi yapısal özelliklerin, ayrıca yağış ve sıcaklık gibi iklimsel değişkenlerin tarımsal katma değer üzerindeki etkilerini ampirik olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle ilgili ampirik literatüre yer verilecek, ardından çalışmanın metodolojisi ve veri seti tanıtılacak, son olarak analiz bulguları detaylı bir şekilde sunulacaktır.

7.1. Ampirik Literatür

İktisat literatüründe, tarımsal katma değer üzerine yapılan çalışmalar genellikle zaman serisi analizleri (tek ülke düzeyinde yapılan analizler)

ve panel veri analizleri (birden fazla ülkenin karşılaştırıldığı analizler) olmak üzere iki ana grupta sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma, farklı araştırma yöntemlerinin tarımsal katma değer gibi makroekonomik değişkenlerin belirlenmesindeki rolünü vurgulamaktadır. Söz konusu ayırım, araştırmaların metodolojik temellerinin çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin analiz edilen ülke gruplarına etkisini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Çalışmanın özgünlüğünü ve katkısını ortaya koymak amacıyla, özellikle tarımsal politikaların ve iklimsel faktörlerin tarımsal katma değer üzerindeki etkilerini inceleyen önceki zaman serisi ve panel veri analizlerine ilişkin bulgular detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu doğrultuda, alanyazında öne çıkan çalışmaların yöntemsel yaklaşımları ve ulaştıkları sonuçlar sistematik biçimde değerlendirilerek, mevcut çalışmanın kuramsal ve ampirik temelleri güçlendirilecektir.

7.1.1. Zaman Serisi Analizleri

Tarımsal katma değer belirlenimlerini inceleyen ampirik araştırmalarda, özellikle tek bir ülkeye odaklanan zaman serisi analizleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür çalışmaların bulguları, analiz kapsamındaki ülkenin yapısal özelliklerine, seçilen zaman dilimine ve kullanılan değişkenlerin içeriğine bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Bu durum, tarımsal katma değer çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymakta; iktisadi, yapısal ve çevresel faktörlerin birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Zaman serisi analizlerinde tarımsal katma değer belirlenmesinde sıklıkla; tarımsal destekleme ödemeleri, tarım sektöründe istihdam edilen işgücü, işlenen tarım arazisi büyüklüğü, yıllık ortalama yağış miktarı, ortalama sıcaklık düzeyi gibi değişkenlerin yanı sıra; gübre ve mazot kullanımı, tarımsal kredi hacmi, mekanizasyon düzeyi, çiftçi eğitimi, teknoloji kullanımı, ithalat ve ihracat oranları ile tarımsal ürün fiyatları gibi model dışı ancak etkili faktörlere de yer verilmektedir. Bu değişkenler aracılığıyla, üretim sürecini ve verimliliği etkileyen ekonomik, yapısal ve iklimsel faktörlerin tarımsal katma değer üzerindeki etkileri derinlemesine analiz edilmektedir.

Hennessy (1998) tarafından yapılan çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Iowa eyaletindeki mısır üreticilerine ait 1980-1996 yılları arasındaki 200 gözlem kullanılarak, tarımsal gelir destek programlarının üretim kararları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma, 1996 yılında uygulamaya konulan AMTA geçiş ödemeleri ve hedef fiyat programları çerçevesinde, ayrıştırmış desteklerin dahi üretim girdileri üzerinde etkili olabileceğini ortaya koymuştur. Simülasyon analizleri ile desteklerin üreticinin beklenen gelirini artırarak, gelir değişkenliğini azaltması yoluyla

girdi kullanımını teşvik ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, özellikle risk altında karar veren üreticiler için ayrıştırılmış desteklerin bile üretim davranışlarını dolaylı olarak etkileyebileceğini göstermektedir.

Roe, Somwaru ve Diao (2002) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, 1997 yılına ait Minnesota eyaleti verileri temel alınarak, tarımsal teşviklerin tarımsal katma değer üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çalışmada, tarımsal sermaye piyasalarının tam rekabet koşullarına sahip olduğu varsayımı altında, teşviklerin tarımsal katma değerde anlamlı bir artış sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, piyasa yapısının eksik rekabet özellikleri taşıdığı varsayıldığında, tarımsal teşviklerin kısa vadede tarımsal katma değer üzerinde olumlu etkiler yarattığı; buna karşın, uzun vadede bu etkinin giderek azaldığı ve kalıcılığını yitirdiği gözlemlenmiştir. Elde edilen bulgular, tarımsal destekleme politikalarının etkisinin piyasa koşullarına bağlı olarak değişebileceğini ve özellikle uzun dönemli üretim artışları açısından sürdürülebilirliğin piyasa yapısıyla yakından ilişkili olduğunu ortaya koyacağını savunmaktadırlar.

Siddiqi ve arkadaşları (2004) tarafından yapılan çalışmada, çiftçilere sağlanan kredilerin tarımsal üretimi artırmaya yönelik girdilere olan talebi artırdığı bildirilmiştir. Çalışmada, kredi miktarı, traktör sayısı, sulama, kimyasal gübre ve pestisit kullanımı gibi değişkenlerin, tarımsal gelirle olan elastikiyetleri incelenmiştir. Bu değişkenlerin hem ekilen alan bazında hem de işlenmiş alan bazında bağımlı değişkenle olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Sonuçlar, üretim kredisi ve su kuyuları (tube wells) ile tarımsal gelir arasında %95 güven düzeyinde pozitif ve anlamlı bir etki olduğunu göstermiştir. Traktör sayısı ve gübre kullanımı da pozitif katkı sağlasa da, bu etkilerin anlamlı olmadığı belirtilmiştir. Bunun nedeni, gübre ve traktör kullanımının yanlış şekilde yapılmasıdır. Bu da, doğru yönetilmeyen tarımsal girdilerin, beklenen verimliliği sağlamadığını göstermektedir.

Yıldız ve Oğuzhan (2007) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'nin 1963-2004 dönemi verileri kullanılarak, para politikasının tarımsal üretim üzerindeki etkileri VAR modeli ile analiz edilmiştir. Çalışmada, tarımsal üretime etki eden değişkenler olarak çiftçilerin eline geçen fiyatlar, tarımsal krediler, faiz oranları ve döviz kurları ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, çiftçilerin eline geçen fiyatlar, döviz kuru ve faiz oranlarının GSMH üzerindeki etkisinin tarımsal krediler kadar önemli olmadığı, dolayısıyla tarımsal desteklemede selektif kredilere ağırlık verilmesinin daha etkili olacağı belirlenmiştir. Ayrıca, tarımsal kredilerin sektördeki sorunları çözmede diğer değişkenlere göre daha önemli olduğu ve tarımsal üretimin yeniden yapılandırılması için beşerî ve altyapı yatırımlarına ihtiyaç

duyulduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, üretici örgütlerine yönelik kredi uygulamaları ve üretim planlamasının sektöre olumlu etkiler yapabileceği ifade edilmiştir.

Salcem ve Jan (2011) tarafından yapılan çalışmada, Pakistan'ın Dera Ismail Khan bölgesinde tarımsal kredi ile tarımsal üretim arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma, 1990-2008 yılları arasındaki kredi dağıtımı verileri ve bölgedeki ana ürünlerin tarımsal gayri safi yurt içi hasılası (GSH) verileri kullanılarak yapılmıştır. Veri analizi için Cobb-Douglass türü doğrusal regresyon modeli kullanılmıştır. Sonuçlara göre, tohum, gübre ve pestisitler için verilen kredi ile tarımsal GSH arasında 0.87, sulama için 0.58 ve traktörler için ise 0.42 oranında güçlü bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, kredi dağıtımının tarımsal GSH üzerindeki etkisinin %80'in üzerinde olduğu ve F istatistiği değeri 10.752 ile %0 anlamlılık düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Yalnızca tohum, gübre ve pestisitler için verilen kredinin bu etkide daha büyük bir rol oynadığı, diğer tarımsal amaçlar için verilen kredilerin ise GSH üzerinde anlamlı bir etki yapmadığı sonucuna varılmıştır. Çalışmanın bulguları, kredi kullanımının tarımsal üretim üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ve bu krediye yönelik artışların tarımsal GSYH'yi yaklaşık %1.5 oranında artırdığını ortaya koymuştur.

Obilor (2013) çalışmasında, Tarımsal Kredi Garantisi Fonunun tarımsal katma değer üzerindeki etkilerini incelemek için regresyon analizi kullanılmıştır. 1984-2007 yılları arasındaki verilerle yapılan analizde, ticari bankaların sağladığı krediler, hükümetin tarımsal sektöre ayırdığı fonlar ve tarımsal ürün fiyatlarının tarımsal üretim üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, hükümet fonları ve belirli amaçlarla sağlanan krediler tarımsal verimliliği ve katma değeri olumlu yönde etkilemişken, ticari bankaların sağladığı kredilerin ve tarımsal ürün fiyatlarının anlamlı bir etkisi bulunmamıştır.

Terin, Güler ve Aksoy (2014) çalışmasında, tarımsal üretim ile tarımsal kredi kullanımı arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmek amacıyla 1995-2012 yılları arasındaki 18 yıllık zaman serisi verisi kullanılmıştır. Çalışma, Augmented Dicky-Fuller (ADF) birim kök testi, Johansen eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi yöntemlerini kullanarak bu ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, tarımsal üretim ile tarımsal kredi arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu, yani tarımsal üretim artışının tarımsal kredi kullanımını artırdığı bulunmuştur. Johansen eş bütünleşme testi, uzun dönemde bu iki değişken arasında eş bütünleşme olduğunu ve dolayısıyla uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Granger nedensellik analizi ise, tarımsal üretim değerindeki değişikliklerin tarımsal

kredi kullanımındaki değişikliklerden önce gerçekleştiğini göstermiştir. Bu bulgu, tarımsal üretimi artırmaya yönelik altyapı çalışmaları ve teşviklerin tarımsal kredi kullanımını artıracığına ve ekonominin gelişmesine katkı sağlayacağına işaret etmektedir.

Agunuwa, vd. (2015) tarafından yapılan bu çalışmada, Nijerya'da ticari bankaların tarım sektörüne sağladığı kredilerin tarımsal üretkenlik üzerindeki etkisi incelenmiştir. 1981-2012 yılları arasındaki veriler kullanılarak yapılan analizde, değişkenlerin durağanlığını sağlamak amacıyla birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, ticari bankaların tarıma sağladığı kredilerin tarımsal üretkenliği anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Buna karşın, kredi faiz oranlarının tarımsal üretkenlik üzerinde anlamlı ve olumsuz bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca kamu harcamalarının tarım sektöründe üretkenliği artırıcı bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Çalışma, tarım sektörüne yönelik kredi koşullarının iyileştirilmesi ve faiz oranlarının düşürülmesinin sektördeki verimliliği artırabileceğini önermektedir.

Vozarova ve Kotulic (2016) çalışmasında, Pearson korelasyon katsayısı yöntemi kullanılarak, Slovakya'nın NUTS III sınıflandırmasına göre farklı bölgelerde verilen tarımsal sübvansiyonlar ile brüt tarımsal üretim arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bu analizde 2004-2013 yılları arasında, Avrupa Birliği üyesi olan Slovakya'nın çeşitli bölgelerindeki sübvansiyon verileri ile tarımsal üretim verileri kullanılmıştır. Pearson korelasyon katsayısı, iki sayısal değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi ölçen bir istatistiksel yöntemdir ve burada sübvansiyonlar ile brüt tarımsal üretim arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemek için kullanılmıştır. Sonuçlar, verilen sübvansiyonlar ile tarımsal üretim arasında güçlü bir pozitif korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Bu, sübvansiyonların doğrudan üretim artışına katkı sağladığını ve etkili yönetim uygulamalarıyla bu etkinin daha da güçlendirilebileceğini göstermektedir.

Ogbuabor ve Nwosu (2017), Nijerya'da tarım sektörünün verimliliği üzerindeki banka kredilerinin etkisini incelemek amacıyla, 1981-2014 dönemine ait yıllık zaman serisi verilerini kullanarak hata düzeltme modeli (ECM) ile bir analiz gerçekleştirmiştir. Çalışmada, tarımsal üretkenlik bağımlı değişken olarak ele alınırken, mevduat bankalarının tarım kredileri, tarım arazisi, işgücü, yıllık yağış miktarı ve ortalama sıcaklık gibi değişkenler modele dahil edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, tarım kredilerinin uzun vadede tarımsal üretkenlik üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu, ancak kısa vadede bu etkinin oldukça sınırlı kaldığını göstermektedir. Ayrıca, tarımsal arazi ve işgücü değişkenlerinin hem kısa hem uzun dönemde tarımsal

üretkenliği olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. İklim değişkenlerinin ise etkisinin ihmal edilebilir düzeyde kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular doğrultusunda çalışma, tarım kredilerinin uygun faiz oranlarıyla artırılması, araziye erişimin kolaylaştırılması ve tarımın makineleşmesi gibi politika önerileri sunmaktadır.

Kadanalı ve Kaya (2020) tarafından yapılan çalışmada, tarım sektöründe önemli bir finansman aracı olan tarımsal kredilerin, tarımsal üretim değeri üzerindeki etkisi incelenmiştir. 2005-2018 yıllarını kapsayan zaman serisi verilerinin kullanıldığı çalışmada, değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla Phillips-Perron birim kök testi uygulanmıştır. Durağanlık sağlandıktan sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmek için Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları, tarımsal kredilerden tarımsal üretim değerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, tarımsal kredilerin üretim değerini artırmada etkili olduğunu göstermekte ve kredi kullanımının kolaylaştırılması ile tarımsal üretimin desteklenebileceğine işaret etmektedir. Çalışma, Türkiye’de tarımsal kredi ve üretim ilişkisini inceleyen az sayıdaki araştırmadan biri olarak literatüre katkı sağlamaktadır.

Akça ve Altuntaş (2021) çalışmasında, Türkiye’de 1991-2019 dönemi boyunca tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerindeki etkisi ARDL ve Toda-Yamamoto nedensellik yöntemleriyle araştırılmıştır. Elde edilen bulgular, tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleriyle doğrulanmış ve pekiştirilmiştir. Ayrıca, nedensellik analizine göre tarımsal destekler ile tarımsal çıktı arasında nedensel bir ilişki bulunmamaktadır. Bu bulgular, Türkiye’deki tarımsal desteklerin etkinliğini artırmak amacıyla uzun vadeli ve sürdürülebilir bir yaklaşım gerektiğini önermektedir.

Keskin (2024) çalışmasında, Türkiye’de tarımsal kredilerin ve devlet desteklerinin bitkisel üretim verimliliği üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma, 1990-2022 yılları arasındaki dönemi kapsayan 33 gözlemden oluşan 3 farklı yıllık zaman serisi verisi kullanarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin durağanlık analizi Kesirli-Frekanslı Fourier ADF birim kök testi ile yapılmış ve değişkenlerin uzun dönemli ilişkilerini incelemek için Kesirli-Frekanslı Fourier ARDL sınır testi uygulanmıştır. Bulgular, tarımsal kredi bakiyesi ve devlet desteği kaynak büyüklüğündeki %1’lik artışların sırasıyla bitkisel üretim verimliliğini uzun dönemde %0.054 ve %0.062 oranında artırdığını, kısa dönemde ise %0.07 ve %0.08 oranında etkili olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, kısa dönemde meydana gelen sapmaların bir dönem sonra %1.25

oranında düzeldiği tespit edilmiştir. Bu bulgular, tarımsal kredilerin ve devlet desteklerinin bitkisel üretim verimliliğini artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, tarım sektöründeki yapısal sorunların çözülmesi için alternatif finansman yöntemlerinin düşünülmesi gerektiği ve katılım bankalarının bu süreçte rol alabileceği önerilmiştir.

Tablo 7.1'de çeşitli ülkeler için tarımsal katma değer ve tarımsal desteklere yönelik yapılan zaman serisi çalışmalarına yer verilmektedir.

Tablo 7.1. Tarımsal Katma Değer ve Tarımsal Desteklere Yönelik Zaman Serisi Çalışmaları

Yazar(lar)	Dönem/ Ülke	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
Hennessy (1998)	1980-1996 ABD	Zaman Serisi Analizi	AMTA Geçiş Ödemeleri, Hedef Fiyat Programları, Tarımsal Girdi Kullanımı, Üretici Geliri, Girdi Talebi	Tarımsal desteklerin üretim kararları ve girdi kullanımını artırdığı bulunmuştur.
Roe, Somwaru ve Diao	2002-1997 ABD	Zaman Serisi Analizi	Tarımsal Yatırımlar, Tarımsal Teşvikler, Tarımsal Katma Değer	Kısa vadede tarımsal teşviklerin etkili olduğu, ancak uzun vadede etkisinin azaldığı bulunmuştur.
Siddiqi ve Ark. (2004)	Belirtilmemiş Pakistan	Regresyon Analizi	Üretim Kredisi, Traktör Sayısı, Sulama, Kimyasal Gübre, Pestisit Kullanımı, Tarımsal Gelir	Kredilerin tarımsal gelir üzerinde olumlu etkisi olduğunu, yanlış yönetilen girdilerin verimliliği düşürdüğünü göstermektedir.
YıldızveOğuzhan	1963-2004 Türkiye	Granger Nedensellik ve VAR Analizi	Tarımsal Krediler, Döviz Kuru, Faiz Oranları, Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar Endeksi ve Tarımsal Üretim	Tarımsal kredilerin, tarımsal üretim üzerinde önemli bir etkisi bulunmakta olup, sektörün karşılaştığı sorunların çözümünde diğer faktörlere kıyasla daha büyük bir rol oynamaktadır.
Salcem ve Jan (2011)	1990-2008 Pakistan	Regresyon Analizi	Tohum Kredileri, Gübre Kullanımı, Pestisit, Sulama, Traktör Kullanımı, Tarımsal GSYİH	Kredilerin kullanılması Tarımsal GSYİH'ı arttırdığı bulunmuştur.

Obilor (2013)	1984-2007 Nijerya	Regresyon Analizi	Tarımsal üretim çıktı endeksi, ticari bankaların tarımsal sektöre verdiği krediler, tarımsal sektöre kamu mali tahsisi, tarımsal üretim fiyatı ve amaca göre tarımsal garanti kredisi	Hükümet fonları ve kredilerin tarımsal verimliliği artırdığı bulunmuştur.
Terin, Güler ve Aksoy (2014)	1995-2012 Türkiye	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Tarımsal Üretim ve Tarımsal Kredi	Tarımsal üretim artışının tarımsal kredi kullanımını artırdığı belirlenmiştir.
Vozarova ve Kotulic (2016)	2004-2013 Slovakya	Pearson Korelasyon	Tarımsal Sübvansiyonlar, Tarımsal Üretim	Tarımsal sübvansiyonların üretim üzerinde olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir.
Ogbuabor ve Nwosu (2017)	1981-2014 Nijerya	Johansen eşbütünleşme, Vektör Hata Düzeltilme Modeli (VECM) ve Granger nedensellik	Kişi Başı Tarımsal Katma Değer, Tarımsal Sektöre Yatırılan Mevduat Banka Kredisi, tarımsal işgücü, yıllık yağış, yıllık sıcaklık ve tarımsal alan	Tarımsal kredi kullanımının uzun vadede üretkenliği artırıcı etkisi olduğu bulunmuştur.
Kadanalı ve Kaya (2020)	2005-2018 Türkiye	Granger Nedensellik	Tarımsal Üretim Değeri, Tarımsal Krediler	Tarımsal kredilerin üretim değerini artırmada etkili olduğu tespit edilmiştir.
Akça ve Altuntaş (2021)	1991-2019 Türkiye	ARDL ve Toda- Yamamoto	Tarımsal Destekler, Tarımsal Çıktı	Tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerinde anlamalı bir etkisi olmadığı bulunmuştur.
Keskin (2024)	1990-2022 Türkiye	Fourier ARDL Testi	Tarımsal Krediler, Devlet Destekleri, Bitkisel Üretim Verimliliği	Tarımsal krediler ve devlet desteklerinin bitkisel üretim verimliliğini artırdığı bulunmuştur.

7.1.2. Panel Veri Analizleri

Panel veri analizleri, zaman içindeki değişimleri ve farklı birimlerin performansını incelemeye imkân tanır. Tarımsal desteklerin üretkenlik ve verimlilik üzerindeki etkilerini değerlendirmede bu yöntem etkin bir araçtır. Tarımsal katma değer, üretimden elde edilen ekonomik değeri ifade ederken, tarımsal destekler, tarım sektöründeki zorlukları aşmak için sağlanan finansal yardımlardır. Bu desteklerin etkileri, panel veri analizleriyle daha doğru bir

şekilde tespit edilmekte ve bölgesel farklılıklar dikkate alınarak daha etkili tarım politikaları geliştirilmesine olanak sağlamaktadır.

Mccloud ve Kumbhakar (2008) tarafından yapılan bu çalışma, Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası (CAP) kapsamında çiftçilere yapılan sübvansiyonların, Danimarka, Finlandiya ve İsveç'teki süt çiftliklerinde üretkenlik üzerindeki etkilerini incelemektedir. 1997-2003 yılları arasındaki verilerle yapılan analiz, sübvansiyonların verimlilik, girdi ürün lüğü ve teknik verimlilik üzerinden üretkenliği artırdığını ve etkilerin bölgelere göre farklılaştığını göstermektedir. Ayrıca, sübvansiyonların iş gücü ve gübre gibi girdilerle yerine geçebileceği ancak sermaye ve malzeme ile tamamlayıcı olduğu bulunmuştur.

Nazhoğlu (2011), tarımsal fiyatlarda hedefi aşma hipotezini ampirik olarak test etmek amacıyla bu çalışmayı gerçekleştirmiştir. Çalışmada, 1980-2007 yılları arasında 109 ülkenin (28'i gelişmiş, 81'i gelişmekte olan) verileri kullanılarak, panel hata düzeltme yöntemi olan panel ARDL yaklaşımı uygulanmıştır. Analiz sonucunda, kısa dönemde para arzındaki artışın tarımsal fiyatlar üzerinde pozitif etkili olduğu, uzun dönemde ise bu etkinin tam olarak para arzındaki artışa eşit olmadığı, dolayısıyla paranın yansızlığı hipotezinin geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça tarımsal fiyatların hedefi aşma derecesinin sanayi mallarına kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgular ışığında, tarım sektöründe fiyat istikrarının sağlanabilmesi için para politikasının etkilerinin dikkate alınması, makroekonomik politikalarla birlikte tarımsal vadeli işlem sözleşmeleri, ürün sigortaları ve ürün farklılaştırması gibi araçların kullanılması önerilmektedir.

Güloğlu ve Nazhoğlu (2013) çalışması, enflasyonun tarımsal katma değer üzerindeki dolaylı etkilerini tarımsal fiyatlar aracılığıyla incelemeyi amaçlamıştır. 1980-2007 dönemine ait, 28'i gelişmiş ve 83'ü gelişmekte olan toplam 111 ülkenin verileri panel yumuşak geçiş regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Bulgular, düşük enflasyon dönemlerinde tarımsal fiyatların arttığını, yüksek enflasyon dönemlerinde ise maliyet-fiyat sıkışması nedeniyle azaldığını göstermektedir. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün maliyet artışlarını çıktı fiyatlarına yansıtamaması nedeniyle tarımsal katma değer baskı altında kaldığını ortaya koymaktadır. Çalışma, bu ülkelerde fiyat kontrolleri yerine piyasa mekanizmasını güçlendirecek, rekabeti ve kırsal kalkınmayı önceleyen politikaların uygulanması gerektiğini önermektedir.

Aktaş, Altıok ve Songur (2015) çalışması, Türkiye'de tarımsal üretimde artan dışa bağımlılığın ve destekleme politikalarının etkinliğinin

sorgulanmasının ön plana çıkmasıyla, farklı ülkelerde uygulanan tarımsal destekleme sistemlerinin tarımsal çıktı üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, 1995–2010 yılları arasında Üretici Destek verileri kullanılarak, pazar fiyat desteği ve girdi desteğinin tarımsal çıktı üzerindeki etkileri panel veri analiziyle incelenmiştir. Genel olarak elde edilen bulgular, bu iki destek türünün tarımsal çıktıyı artırdığını ortaya koyarken; gelişmiş ülkelerde bu etkinin daha güçlü, gelişmekte olan ülkelerde ise sınırlı veya olumsuz olabildiği gözlemlenmiştir. Türkiye özelinde, destekleme politikalarının sık değiştirilmesi ve yapısal sorunlar nedeniyle, bu desteklerin istenilen etkiyi yaratamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, destekleme politikalarının tarımsal piyasa yapısı dikkate alınarak uzun vadeli ve istikrarlı şekilde tasarlanması, üretici örgütlenmesinin teşvik edilmesi ve verimlilik ile kaliteyi artırıcı politikaların önceliklendirilmesi gerektiğini önermektedir.

Recepoglu ve Değer (2016) çalışması, Türkiye’de uygulanan bölgesel yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ampirik olarak inceleme amacı taşımaktadır. Bu doğrultuda, 2004-2011 dönemine ait Düzey 2 bölgesel katma değer verileri ve yatırım teşvikleri verileri kullanılarak panel veri eşbütünleşme analizleri, FMOLS tahminleri ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Çalışmada uzun dönemde yatırım teşviklerinin bölgesel katma değer üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu saptanmıştır. Ancak az gelişmiş bölgelerde bu etkinin kısa vadede zayıf olduğu, uzun vadede ise daha belirgin katkılar sunduğu görülmüştür. Bulgular ayrıca, az gelişmiş bölgelerde yatırım teşviklerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, yatırım teşviklerinin etkisinin artması için bu bölgelerde özel kesim yatırımlarının teşvik edilmesi, ileri ve geri bağlantılı sektörlerin desteklenmesi ve teşviklerin etkin biçimde denetlenmesi gerektiğini önermektedir.

Akyol (2018) çalışması, tarım sektörünün stratejik önemi ve sektöre sağlanan teşviklerin etkinliğini değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada, 2000-2016 yılları arasında yeni endüstrileşen ülkeler grubundan seçilen Türkiye, Güney Afrika, Meksika, Çin ve Brezilya’ya ait tarımsal teşvikler ve tarımsal katma değer verileri kullanılarak panel eşanlı denklem sistemleri analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, hem gayri safi yurtiçi hasılda meydana gelen artışların tarımsal teşvikleri olumlu etkilediği hem de tarımsal teşviklerin tarımsal katma değer üzerinde pozitif etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Çalışma, tarımsal teşviklerin yalnızca girdi maliyetlerini düşürmeye odaklanmaması gerektiğini; aynı zamanda ürünlerin işlenmesi, mamul hale getirilmesi ve tarımsal teknolojilerin geliştirilmesi yönünde

uygulanacak teşvik politikalarının katma değeri artırmada daha etkili olacağını önermektedir.

Kan (2019) çalışması, kırsal alanda kadının tarımsal üretime olan katkısının ve kadın emeğinin sürdürülebilir tarım üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmada, 2004-2017 yılları arasında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması 1 (İBBS1) düzeyinde Türkiye'nin 12 bölgesine ait tarımsal üretim değeri, tarımda kadının işgücüne katılım oranı ve traktör varlığı verileri kullanılarak Panel Veri Analizi (Autoregressive Distributed Lag – ARDL) yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, kadın işgücünün ve traktör varlığının tarımsal üretim değeri üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, kadınların tarımsal üretimdeki rollerinin güçlendirilmesi için eğitim düzeylerinin artırılması, girişimcilik kapasitelerinin desteklenmesi, üretken kaynaklara erişimlerinin kolaylaştırılması ve örgütlenme olanaklarının geliştirilmesi gerektiği önerilmiştir. Ayrıca, kadınların tarımda kalma isteklerini belirlemeye yönelik çalışmalar yapılması ve kadınlara yönelik politikaların artırılarak sürdürülmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Gezer ve Gezer (2022) çalışmasında, Türkiye'de tarımsal desteklerin ve tarım kredilerinin tarımsal üretim üzerindeki etkisi incelenmiştir. 2006Ç1-2021Ç3 dönemi verileriyle yapılan analizde, kısa dönemde pozitif destek ve kredi şoklarının üretimi artırdığı, ancak uzun dönemde tarımsal desteklerin olumsuz etkiler gösterdiği bulunmuştur. Tarım kredilerinin pozitif şokları üretimi artırırken, negatif şoklar azaltmaktadır. Çalışma, tarımsal desteklerin etkinliğinin sorgulanması gerektiğini ve finansal desteklerin sürdürülebilirliğinin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, tarımsal altyapının iyileştirilmesi ve dijitalleşme gibi yapısal reformlara ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir.

Temurlenk ve Erdik (2023) çalışmasında, 1990-2019 dönemi için 16 Akdeniz ülkesinde iklim değişikliğinin tarımsal katma değer üzerindeki etkisi incelenmiştir. Panel veri analizi ile yapılan araştırma, sıcaklık değişimlerinin etkisinin ülkeden ülkeye farklılaştığını ve gelişmişlik düzeyine göre değiştiğini göstermektedir. Kuzey Akdeniz ülkelerinde olumsuz etkiler daha belirginken, Güneydoğu Akdeniz ülkelerinde etkiler daha sınırlıdır. Ayrıca, yüksek gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde iklim değişikliğinin etkisi daha az olumsuzken, orta düzeydeki ülkelerde daha belirgindir. Sonuç olarak, iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için ülkelere özel politikaların geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Heydarova ve Saatçioğlu (2024) çalışmasında, 2005-2022 yılları arasında Azerbaycan ve diğer BDT ülkelerinde tarımsal katma değeri

etkileyen faktörler incelenmiştir. Panel veri analizi kullanılarak yapılan çalışmada, sabit sermaye yatırımları, kentleşme oranı gibi değişkenler anlamlı bulunmazken, tarımsal işgücü oranı, tarımın devlet harcamalarındaki payı ve tarımsal krediler ile tarımsal katma değer arasında pozitif anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Tarımsal işgücü oranı ve devlet harcamalarının arttırılması gerektiği, ancak tarımsal kredilerin tarımsal katma değeri azaltan bir etkisi olduğu bulunmuştur. Çalışmada, tarımsal üretimi artırmak için tarım sektörü desteklenmeli ve tarımsal kredilerin düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Tablo 7.2’de çeşitli ülkeler için tarımsal katma değer ve tarımsal desteklere yönelik yapılan panel veri çalışmalarına yer verilmektedir.

Tablo 7.2. Tarımsal Katma Değer ve Tarımsal Desteklere Yönelik Zaman Serisi Çalışmaları

Yazar(lar)	Dönem/ Ülkeler	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
McCloudve Kumbhakar (2008)	1997-2003 Danimarka, Finlandiya, İsveç	Panel veri analizi	Tarımsal Destekler, Tarımsal İş Gücü, Sermaye, Malzeme, Gübre Tüketimi	Sübvansiyonlar üretkenliği artırmakta; bölgesel farklılıklar gözlenmekte, iş gücü ve gübreye ikame, sermaye ve malzeme ile tamamlayıcı etki göstermektedir.
Nazlıoğlu (2011)	1980-2007 109 ülke	Panel ARDL	Para Arzı, Tarımsal Katma Değer, Tarımsal Fiyatlar	Kısa dönemde tarımsal fiyatların sanayi fiyatlarından daha hızlı uyum sağladığını, uzun dönemde ise para arzı artışıyla orantılı hareket etmediğini göstererek paranın yansızlığı hipotezini çürütmektedir.
Güloğluve Nazlıoğlu (2013)	1980-2007 111 ülke	Panel yumuşak geçiş regresyonu	Enflasyon, Tarımsal Fiyatlar, Tarımsal Katma Değer	Enflasyonun tarımsal fiyatlar üzerindeki etkisinin ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değiştiğini ve gelişmekte olan ülkelerde maliyet-fiyat sıkışmasına yol açarak tarımsal fiyat istikrarı politikaları açısından önemli sonuçlar doğurduğunu ortaya çıkıştır.
Aktaş, Altıokve Songur (2015)	1995–2010 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler	Panel veri analizi	Pazar Fiyat Destegi, Girdi Destegi, Tarımsal Çıktı	Gelişmiş ülkelerde desteklerin etkisi güçlü, Türkiye’de sık politika değişimi nedeniyle etkiler sınırlı kalmıştır.

Recepogluve Değer (2016)	2004–2011 Türkiye (Düzy 2 Bölgeleri)	Panel Eşbütünleşme, FMOLS, Granger Testi	Yatırım Teşvikleri, Tarımsal Katma Değer	Yatırım teşvikleri uzun vadede pozitif etki göstermekte; az gelişmiş bölgelerde kısa vadede zayıf, uzun vadede ise güçlüdür ve ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur.
Akyol (2018)	2000–2016 Türkiye, Güney Afrika, Meksika, Çin, Brezilya	Panel Eşanlı Denklem Sistemi	Tarımsal Teşvikler, Tarımsal Katma Değer, GSYİH	Teşvikler katma değeri artırır, GSYİH arttıkça teşvikler yükselir; sadece girdiye değil, işleme ve teknolojiye de odaklanması gerektiğini vurgulamıştır.
Kan (2019)	2004–2017 Türkiye (İBBS1)	Panel ARDL	Tarımda Kadın İstihdamı, Traktör Sayısı , Tarımsal Üretim	Kadın emeği ve mekanizasyon Tarımsal üretimi artırır; kadınların üretimdeki rolü desteklenmelidir.
Gezer ve Gezer (2022)	2006Q1– 2021Q3 Türkiye	Panel veri analizi	Tarımsal Destek, Tarım Kredisi, Üretim	Tarımsal desteklerin üretim üzerindeki etkisinin kısa vadeli ve geçici olduğunu, tarım kredilerinin ise üretimde belirleyici ve daha kalıcı bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.
Temurlenkve Erdik (2023)	1990–2019 16 Akdeniz ülkesi	Panel veri analizi	Sıcaklık Değişimi, Gelişmişlik, Tarımsal Katma Değer	Sıcaklığın tarımsal katma değer üzerindeki etkisinin bölgesel ve gelişmişlik düzeyine göre değiştiğini, özellikle gelişmiş ülkelerde ve Güneydoğu Akdeniz’de bu etkinin daha az olumsuz ya da olumlu olduğunu göstermektedir.
Heydarovave Saatçioğlu (2024)	2005–2022 Azerbaycan ve BDT ülkeleri	Panel veri analizi	Tarımsal İşgücü Oranı, Devlet Harcaması, Tarımsal Krediler	Çalışma, tarımsal katma değerin tarımsal işgücü oranı, tarım harcamaları ve tarımsal kredilerle pozitif ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

7.2. Ampirik Uygulama

Ekonometrik araştırmalarda değişkenlere ilişkin verilerin doğru, güvenilir ve amaca uygun şekilde toplanması, elde edilecek tahminlerin geçerliliği açısından kritik öneme sahiptir (Gujarati ve Porter, 2009, 22). Ekonometrik

analizlerde sıklıkla başvurulanan veri türleri zaman serisi, yatay kesit ve panel veriler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Zaman serisi verileri, tek bir birim için farklı zaman dilimlerinde toplanan verilerden oluşurken; yatay kesit verileri, belirli bir anda farklı birimlerden elde edilen gözlemleri ifade eder (Stock ve Watson, 2011, 10-11). Ancak her iki veri türünün sınırlılıkları, özellikle ekonomik davranışların zamana ve bireysel özelliklere göre değişkenlik gösterdiği durumlarda yetersiz kalabilmektedir.

Bu nedenle zaman serisi ile yatay kesit verilerin birleştirilmesinden oluşan panel veri analizi yöntemi giderek daha fazla tercih edilmektedir. Panel veriler, hem zamansal hem de bireysel boyutları içermesi sayesinde daha fazla veri ile çalışmaya olanak tanıyarak istatistiksel verimliliği artırmaktadır (Tatoğlu, 2012, 2). Panel veri setleri, aynı birimlerin farklı zamanlarda gözlemlenmesiyle oluşturulur ve bu sayede heterojenliği kontrol etme imkânı sunmaktadır (Hsiao, 2003, 3).

Bu çalışmada, panel veri analizinin dinamik formu kullanılmaktadır. Dinamik panel veri yöntemleri, özellikle ekonomik değişkenlerin zamana bağlı etkileşimlerini incelemek açısından avantaj sağlamaktadır (Greene, 2003, 571). Panel veri analizinin öne çıkan avantajları aşağıda özetlenmiştir,

- Panel veri kullanımı, gözlem sayısını artırarak serbestlik derecesini yükseltir ve daha güvenilir tahminler yapılmasına imkân tanır (Gujarati ve Porter, 2009, 393).
- Çoklu doğrusal bağlantı sorunları, değişkenlerin iki boyutlu yapısı sayesinde panel veri analizlerinde daha az sıklıkla görülür (Baltagi, 2005, 5).
- Panel veri yöntemleri, zaman serisi ya da yatay kesit verileriyle açıklanamayan karmaşık yapıları analiz etme kabiliyeti sunar (Matyas ve Sevestre, 1996, 17).
- Bireyler, firmalar ya da ülkeler gibi birimler arasında göz ardı edilen heterojenlik unsurları panel veri ile modele dâhil edilebilir (Baltagi, 2013).
- Gözlem tekrarları sayesinde dinamik modellerin tahmin edilmesi ve değişkenler arası nedensellik ilişkilerinin analiz edilmesi kolaylaşır (Stock ve Watson, 2011, 14).
- Panel veri, dışlanan değişkenlerden kaynaklı hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkiyi azaltarak sapmaları minimize eder (Pindyck ve Rubinfeld, 1998, 250).

Panel veri analizinin gelişimi devam etmekte olup, literatürde bu alana yönelik yeni yöntemler ve testler geliştirilmeye devam etmektedir. Panel veri modelleri genel olarak ikiye ayrılır, Gözlem sayısının zaman boyutundan fazla olduğu durumlarda kullanılan modeller “statik panel”, zaman boyutunun gözlem sayısından büyük olduğu modeller ise “dinamik panel” olarak adlandırılır (Kitamura, 1990, 401).

Panel veri analizi, serbestlik derecesini artırması, değişkenlerin zaman içindeki etkilerini aynı anda dikkate alması ve bireyler arası farkları modele entegre etmesi sayesinde sosyal bilimler başta olmak üzere pek çok disiplinde tercih edilen güçlü bir ekonometrik yöntem olarak öne çıkmaktadır.

7.2.1. Veri Seti

Bu çalışmanın temel amacı, Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile Türkiye özelinde tarım sektörünün ekonomik performansını belirleyen başlıca etmenleri analiz etmek ve özellikle tarımsal krediler ekseninde, tarımsal katma değer dinamiklerini ekonometrik bir çerçevede ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, 2001-2023 dönemini kapsayan ve Türkiye ile 15 Avrupa Birliği ülkesini içeren bir panel veri seti kullanılarak, tarım sektörünün üretim düzeyini etkileyebilecek iktisadi, beşerî ve çevresel nitelikli değişkenler modele dâhil edilmiştir.

Tarım sektörü yalnızca ekonomik büyümeye katkı sağlayan bir faaliyet alanı olmakla kalmayıp; aynı zamanda gıda güvenliği, istihdamın artırılması ve kırsal bölgelerin sosyoekonomik kalkınması bakımından da stratejik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, tarımsal katma değer; üretim hacmini, verimliliği ve sektörün genel ekonomik yapı içerisindeki görece ağırlığını yansıtan kritik bir gösterge niteliğindedir (OECD, 2020).

Tarımsal üretim faaliyetlerinin sürdürülebilirliği ve gelişimi açısından finansmana erişim önemli bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin doğası gereği yüksek girdi maliyetleri ve uzun vadeli geri dönüş süreleri, sektörü dış finansmana, özellikle kredi kullanımına bağımlı hâle getirmektedir. Çiftçilerin modern tarım teknolojilerine erişimi, üretim araçlarını temin edebilme kapasitesi ve ölçek ekonomilerinden faydalanabilmesi büyük ölçüde kredi olanaklarının yeterliliğine bağlı olmaktadır. Bu çerçevede, tarımsal kredi hacmi çalışmada bağımsız bir değişken olarak ele alınmış ve tarımsal katma değer üzerindeki etkisi analiz edilmiştir (Binswanger ve Khandker, 1995). Öte yandan, tarımsal üretim büyük ölçüde emek yoğun bir karakter taşımaktadır. Sektörde istihdam edilen işgücü, üretim kapasitesinin belirlenmesinde temel girdilerden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak işgücünün üretkenliğinin yalnızca niceliksel

değil, aynı zamanda niteliksel özellikler açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, modelde tarım sektöründe çalışan kişi sayısı emek girdisinin bir temsili olarak yer almaktadır (Hayami ve Ruttan, 1985).

Tarım arazisi büyüklüğü ise sektörel üretim potansiyelini doğrudan belirleyen temel fiziksel kaynaklardan biridir. Tarım yapılan alanın genişliği hem toplam üretim hacmi hem de ürün çeşitliliği üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca, tarımsal alanın zaman içindeki değişimi, kentleşme eğilimleri, arazi kullanım biçimleri ve çevresel sürdürülebilirlik bağlamında yapısal dönüşümleri yansıtmaktadır. Bu nedenle, çalışmada tarıma ayrılan toplam arazi miktarı bağımsız değişken olarak değerlendirilmiştir

Tarım sektörü, doğrudan doğa koşullarına bağımlı bir yapıya sahip olması nedeniyle iklim değişkenlerinden yüksek düzeyde etkilenmektedir. Özellikle yağış ve sıcaklık gibi iklimsel etmenler, ürün verimliliği üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Uygun yağış miktarları tarımsal verimliliği desteklerken; aşırı kuraklık ya da yüksek sıcaklık değerleri üretimi olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, yıllık ortalama yağış miktarı (mm) ile yıllık ortalama sıcaklık (°C) değişkenleri, çevresel koşulların temsili olarak modele dâhil edilmiştir (Lobell et al., 2011; Schlenker ve Roberts, 2009).

Tablo 7.3. Analize Dabil Edilen Değişkenlerin Tanımlanması

<i>Değişken</i>	<i>Değişken Türü</i>	<i>Kısaltma</i>	<i>Veri Kaynağı</i>
Tarımsal Katma Değer	Bağımlı Değişken	TKD	Dünya Bankası
Tarımsal Krediler	Bağımsız Değişken	TK	FAO
Tarımsal işgücü (% toplam istihdam)	Bağımsız Değişken	Tİ	Dünya Bankası
Tarımsal Alan (km ²)	Bağımsız Değişken	TA	Dünya Bankası
Yıllık Ortalama Yağış Miktarı (mm)	Bağımsız Değişken	YOY	Dünya Bankası İklim Değişikliği Bilgi Portalı
Yıllık Ortalama Sıcaklık (°C)	Bağımsız Değişken	YOS	Dünya Bankası İklim Değişikliği Bilgi Portalı

Bu çalışmada bağımlı değişken olarak modele dâhil edilen Tarımsal Katma Değer (TKD), ilgili yıl içerisinde tarım sektörünün gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) içerisindeki yüzdesel payını (%GSYİH) ifade etmektedir. Tarım sektörünün ekonomideki görece ağırlığını yansıtan bu gösterge, sektörel büyüme, verimlilik düzeyleri ve ekonomik kalkınma süreçlerinin değerlendirilmesinde temel bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. AVA değişkenine ilişkin veriler, Dünya Bankası'nın açık veri tabanından temin edilmiştir.

Modelde yer alan tüm diğer değişkenler ise bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Bu değişkenlerin her biri, tarımsal katma değer üzerindeki etkilerin analiz edilmesi amacıyla seçilmiştir.

Bu kapsamda, Tarımsal Krediler (TK), ilgili yıl içerisinde tarım sektörüne sağlanan toplam kredi hacmini temsil etmektedir. Bu değişken, tarımsal üretimin finansmanında kredi kanallarının etkinliğini ve üreticilerin dış kaynaklara erişim kapasitesini değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. DMC değişkenine ait veriler, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) istatistiksel veri tabanından elde edilmiştir.

Tarımsal İşgücü (Tİ), tarım sektöründe istihdam edilen bireylerin toplam istihdam içerisindeki oranını göstermektedir. Tarımın emek yoğun bir üretim yapısına sahip olması nedeniyle, bu değişken sektörel üretkenlik düzeylerinin analizinde dikkate alınmaktadır.

Tarımsal Alan (TA) değişkeni ise tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü toplam arazi miktarını kilometrekare (km²) cinsinden ifade etmektedir. Üretim kapasitesinin fiziksel sınırlarını gösteren bu değişken, tarımsal faaliyetlerin çeşitliliği ve sürdürülebilirliği açısından belirleyici bir göstergedir.

İklimsel koşulları temsilen modele dâhil edilen iki çevresel bağımsız değişkenden ilki olan Yıllık Ortalama Sıcaklık (YOS), ülkelerin yıl boyunca kaydedilen ortalama sıcaklık değerlerini santigrat derece (°C) cinsinden göstermektedir. Sıcaklık değişimleri, tarımsal üretkenlik ve ürün desenleri üzerinde önemli etkiler doğurmaktadır.

İkinci iklimsel değişken olan Yıllık Yağış Miktarı (YOY) ise, ülkelerin yıllık ortalama toplam yağış miktarını milimetre (mm) cinsinden ifade etmektedir. Yağış düzeyleri, özellikle sulama altyapısı sınırlı olan bölgelerde, tarımsal üretim çıktıları üzerinde kritik rol oynamaktadır. YOS ve YOY değişkenlerine ait veriler, Dünya Bankası İklim Değişikliği Bilgi Portalı (World Bank Climate Change Knowledge Portal) üzerinden sağlanmıştır.

Ekonometrik analizlerde kullanılan veri seti, 2001-2023 yılları arasında kapsayan ve yıllık frekansta düzenlenmiş bir panel veri yapısına sahiptir. Çalışma kapsamına alınan ülkeler; Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Hollanda, Slovakya, İspanya ve Türkiye olmak üzere toplam 16 ülkeden oluşmaktadır. Söz konusu ülkelerin seçilmesinde, Avrupa Birliği'nin ortak tarım politikalarının sektörel etkilerinin gözlemlenebilir olmasıyla birlikte, Türkiye'nin bu ülkelerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amacı belirleyici olmuştur. Çalışmada yer alan ülkelere ilişkin detaylar Tablo 7.4'te sunulmaktadır.

Tablo 7.4. Analize Dahil Edilen Ülkeler

Analize Dahil Edilen Ülkeler	
1. Avusturya	9. Hollanda
2. Almanya	10. İrlanda
3. Belçika	11. İspanya
4. Bulgaristan	12. İtalya
5. Çekya	13. Macaristan
6. Estonya	14. Slovakya
7. Finlandiya	15. Yunanistan
8. Fransa	16. Türkiye

Bu çalışmada Avrupa Birliği'ne üye 15 ülke ile Türkiye'nin analiz kapsamına alınmasının temel gerekçesi, söz konusu ülkelerin tarım politikaları bakımından benzer kurumsal çerçevelere sahip olmalarına karşın; iklimsel koşullar, demografik yapı ve tarımsal üretim desenleri bakımından dikkate değer ölçüde farklılaşmalarıdır. Avrupa Birliği üyesi ülkeler, Ortak Tarım Politikası (Common Agricultural Policy – CAP) kapsamında yıllardır yürütülen yapısal reformlar ve mali destek mekanizmaları sayesinde belli bir düzeyde politik uyum ve kurumsal yakınsama sağlamış durumdadır. CAP kapsamında uygulanan doğrudan gelir desteği, çevresel koşulluluk, kırsal kalkınma programları ve pazara yönelik düzenlemeler, tüm üye ülkelerde ortak bir politika zemini oluşturmaktadır (European Commission, 2023).

Bununla birlikte, AB ülkeleri arasındaki agro-ekolojik farklılıklar, bu ortak politikanın ülkeler bazında farklı etkiler yaratmasına neden olmaktadır. Örneğin, İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi güney Avrupa ülkeleri kurak ve yarı kurak iklim koşullarında faaliyet gösterirken; Almanya, Fransa ve Hollanda gibi ülkeler daha ılıman iklim koşullarına sahiptir. Öte yandan Finlandiya ve Estonya gibi kuzey ülkelerinde tarımsal faaliyetler kısa ve soğuk büyüme dönemleriyle sınırlı kalmaktadır. Bu çeşitlilik, aynı politik çerçeveye tabi ülkelerde dahi tarımsal verimlilik, üretim deseni ve kredi kullanım dinamiklerinin farklılaşmasına yol açmaktadır.

Türkiye ise Avrupa Birliği'ne henüz tam üyelik kazanamamış olmakla birlikte, uzun yıllardır AB'ye uyum süreci kapsamında tarım sektöründe mevzuat ve politika dönüşümlerine gitmektedir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren uygulamaya konulan reform programları ve AB'ye katılım müzakereleri çerçevesinde gerçekleştirilen düzenlemeler, Türkiye'nin tarım politikalarını Avrupa normlarına yaklaştırma yönündeki kararlılığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin tarımsal yapısı birçok AB ülkesinden belirgin şekilde ayrılmaktadır. Geniş ekilebilir arazi potansiyeline,

yüksek sayıda küçük ölçekli üreticiye ve bölgesel iklim çeşitliliğine sahip olması, Türkiye'yi hem mukayeseli analizler hem de heterojen politika etkilerinin incelenmesi açısından anlamlı bir örnek hâline getirmektedir.

Bu çerçevede, çalışmada yer verilen 16 ülke, hem ortak bir tarımsal politika sistemine tabi olmaları hem de çevresel, ekonomik ve kurumsal farklılıklar sergilemeleri bakımından karşılaştırmalı panel veri analizine elverişli bir örneklem kümesi sunmaktadır.

7.2.2. Model

Bu çalışmada, Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye için 2001-2023 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak, tarımsal katma değeri etkileyen temel faktörler panel veri analizi yoluyla incelenmiştir. Panel veri analizinin tercih edilmesinin temel nedeni hem zamana hem de ülkeye göre farklılık gösteren heterojenliği kontrol edebilmesi ve daha fazla gözlem ile daha yüksek derecede serbestlik ve etkinlik sunmasıdır (Baltagi, 2005). Çalışmada kullanılan temel ekonometrik model aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir,

$$LN(TKD_{it}) = \beta_0 + \beta_1 LN(TK) + \beta_2 LN(TA) + \beta_3 LN(Tİ) + \beta_4 (YOY) + \beta_5 (YOS) + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada, i ülkeleri ($i = 1, \dots, 16$),

t yılları ($t = 2001, \dots, 2023$) gösterirken ε_{it} , hata terimini ifade etmektedir.

Modelde bağımlı değişken olan tarımsal katma değer, ekonomik büyüklük olması ve değişkenler arası elastikiyet ilişkisinin analizine olanak tanınması nedeniyle doğal logaritmaya dönüştürülmüştür. Aynı şekilde, tarımsal kredi, tarımsal işgücü ve tarımsal alan değişkenleri de üretim fonksiyonu mantığı çerçevesinde logaritmik forma dönüştürülerek modele dahil edilmiştir. Yağış ve sıcaklık değişkenleri ise zaten yıllık ortalama düzeyde ölçülen iklim göstergeleri olduğundan log dönüşüm uygulanmamıştır.

7.2.3. Metodoloji

Panel veri analizi, birden fazla birimin (örneğin ülkelerin, şirketlerin vb.) zaman içinde gözlemlendiği veri yapılarında kullanılan ekonometrik bir yöntemdir. Bu yapı, hem yatay kesit (cross-section) hem de zaman serisi (time-series) bileşenlerini içerdiği için daha fazla bilgi sağlamakta, varyansı azaltmakta ve daha fazla serbestlik derecesi sunmaktadır (Hsiao, 2003). Genel panel veri modeli aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$y_{it} = \alpha + \beta(X_{it}) + u_{it} \quad (2)$$

Burada,

y_{it} , i birimine (ülke), t dönemine ait bağımlı değişken,

X_{it} , bağımsız değişkenler vektörü,

β , parametre katsayıları,

u_{it} , hata terimidir. Hata terimi u_{it} , iki bileşenden oluşmaktadır.

$$u_{it} = \alpha + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

μ_i , birime özgü, zamana göre değişmeyen sabit etkiyi temsil etmektedir.

ε_{it} , klasik rastgele hata terimidir.

Bu yapıya göre panel veri modelleri, Sabit Etkiler Modeli (Fixed Effects Model - FEM) ve Tesadüfi Etkiler Modeli (Random Effects Model - REM) olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Sabit etkiler modelinde, her birimin kendine özgü bir sabit katsayısı olduğu varsayılır. Model şu şekilde yazılır,

$$y_{it} = \alpha_i + \beta(X_{it}) + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Burada α_i , her birimin zaman içinde değişmeyen etkisini temsil etmektedir ve modele sabit parametre olarak dahil edilmektedir. Bu yaklaşım, gözlemlenemeyen heterojenliği kontrol altına alarak değişkenler arası ilişkiyi daha doğru biçimde analiz etmeyi sağlamaktadır. Özellikle bireyler arası farkların modele katılması istendiğinde tercih edilmektedir. Tesadüfi etkiler modelinde ise bireye özgü etkiler sabit değil, rassal bir değişken olarak kabul edilir. Model şu şekilde ifade edilmektedir,

$$y_{it} = \alpha_i + \beta(X_{it}) + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Bu yaklaşımda μ_i terimi, hata teriminin bir parçası olup rassal olarak dağılmıştır. Tesadüfi etkiler modeli, sabit etkiler modeline göre daha az karmaşık bir yapı sunmaktadır. Ancak μ_i ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olmaması (yani $Cov(X_{it}, \mu_i) = 0$ ön koşulunu gerektirir. Bu varsayım ihlal edilirse tahminler sapmalı olmaktadır.

Sabit ve tesadüfi etkiler modelleri arasında seçim yapılırken Hausman testi temel belirleyici araç olarak kullanılır. Bu test, sabit etkiler modelinin daha güvenilir olup olmadığını istatistiksel olarak test etmektedir. Panel veri yapısında analiz süreci aşağıdaki temel adımlarla gerçekleştirilir.

7.2.3.1. Sabit Etkiler Modeli (Fixed Effects Model - FEM)

Sabit etkiler modeli, panel veri analizinde birimler arasında zamanla değişmeyen tüm yapısal farklılıkları kontrol altında tutma imkânı sağlayan bir yaklaşımdır. Bu yöntem sayesinde, modelde yer almayan ve doğrudan

gözlemlenemeyen sabit karakteristiklerin, tahmin edilen katsayılar üzerinde yanlılığa neden olma riski minimize edilmektedir. Söz konusu model, zaman içinde sabit kalan faktörlerin, bağımlı değişkendeki varyasyonu açıklamakta yetersiz olduğunu varsayar ve bu nedenle bu tür faktörlerin etkilerini denklemin dışında tutar (Stock ve Watson, 2003, 356).

Bu bağlamda sabit etkiler modeli, her bir gözlem biriminin kendi içindeki zaman boyutlu değişimlerini esas alarak, bu değişimlerin olası nedenlerini açıklamaya odaklanır. Zira zamana göre sabit kalan bir özelliğin, gözlem biriminde meydana gelen zamanla ilgili değişiklikleri tetiklemesi beklenmez. Bu yönüyle model, kesit boyutundaki heterojenliği göz ardı etmeden, sadece zaman eksenli varyasyonlara odaklanmayı mümkün kılar.

Modelin teorik yapısı açısından kritik bir varsayım, birime özgü sabit etkilerin modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz olması gerekliliğidir. Bu koşulun sağlanması durumunda, sabit etkiler modelinden elde edilen tahminler tutarlılığını korur. Panel veri modelleri bağlamında ise, eğim katsayılarının tüm birimler için ortak, ancak sabit terimlerin birimler arasında farklılık gösterdiği yapı (6), sabit etkiler yaklaşımının temel formunu oluşturmaktadır. (Nwakuya ve Ijomah, 2017, 276).

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (6)$$

$$i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Bu çerçevede ele alınan yapı, sabit etkiler modelinin temel formunu yansıtmaktadır ve literatürde “tek yönlü sabit etkiler modeli” olarak da adlandırılmaktadır. Bu modelde, açıklayıcı değişkenlere ait katsayılar (β_k) tüm gözlem birimleri için sabit kabul edilirken, kesme terimi (α_i) her birim için farklılık göstermekte ve bu yönüyle “birime özgü sabitler” olarak tanımlanmaktadır. Bu sabit terimler, birimlerin yapısal olarak sahip oldukları ve zaman içerisinde değişmeyen karakteristiklerini temsil etmekte, dolayısıyla popülasyon geneline değil, her birimin kendine özgü farklılıklarını modellemeye olanak sağlamaktadır. Bu yaklaşım, kesitsel heterojenliğin denetim altına alınması açısından önemli bir avantaj sunmaktadır (Frees, 2004, 8).

Sabit etkiler modelinin temel varsayımlarından biri, açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında herhangi bir korelasyonun bulunmadığı yönündedir. Ancak, model kapsamında birim sabiti (μ_i) ile açıklayıcı değişkenler (X_{it}) arasında korelasyon bulunmasına izin verilir. Bu yapı, zamana bağlı olmayan açıklayıcı değişkenlerin modelde doğrudan yer almasını engeller; zira bu tür etkiler, doğrudan gözlemlenemeyen birim sabitlerinin içerisine dâhil edilerek dolaylı biçimde kontrol altına alınır (Bollen ve Brand, 2008, 34)

Bu bağlamda, eğer birim sabiti (μ_i) ile açıklayıcı değişkenler (X_{it}) arasında korelasyon söz konusuysa, gözlemlenemeyen birim etkileri ile gözlenebilir sabit değişkenleri istatistiksel olarak ayırt etmek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle sabit etkiler modeli, yalnızca zamanla değişim gösteren açıklayıcı değişkenlerin analize dâhil edilmesine olanak tanımaktadır. Bu durumu bir örnek ile açıklamak gerekirse, birey düzeyinde yapılan bir analizde zamanla sabit kalan cinsiyet ya da etnik köken gibi değişkenler; ya da firma düzeyinde teknolojik seviye gibi faktörler model kapsamında bağımsız değişken olarak yer alamaz (Tatoğlu, 2018, 80).

Modelde yer alan ve birime özgü olan sabit terim (α_i), bağımlı değişkendeki (Y_{it}) zamanla değişen varyasyonun büyük bir bölümünü açıklayabilme kapasitesine sahiptir. Bununla birlikte sabit etkiler yaklaşımı, her bir gözlem biriminin zaman serisi boyunca birbirinden bağımsız gözlemlere sahip olduğu varsayımına dayanır. Dolayısıyla, modelde hem serisel korelasyon hem de birimler arası eş zamanlı ilişki bulunmadığı kabul edilmektedir. Model, zaman ve birim değişkenlerinin rollerinin simetrik şekilde değiştirilebileceği varsayımıyla esnek bir yapı sergilemektedir (Frees, 2004, 23).

$$Y_{it} = \lambda_t + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (7)$$

$$i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Bu çerçevede yer alan λ_t parametresi, zamanla değişen fakat birimler arasında farklılık göstermeyen bir etkiyi temsil etmektedir. Panel veri analizinde, eğer modelin birime özgü yapısal farklılıkları dikkate alacak şekilde genişletilmesi amaçlanıyorsa, literatürde sıklıkla önerilen yapılardan biri numaralı modeldir. Bu yapı, birim düzeyinde heterojenliğe olanak tanıyan esnek bir form sunmaktadır.

Frees (2004), zamana ilişkin etkilerin modele dâhil edilmesi amacıyla zaman boyutuna özgü kukla değişkenlerin kullanılabileceğini ve bu şekilde zaman boyutlu parametrelerin anakütle parametrelerinin bir bileşeni olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, modelin hem zamana hem de birime özgü etkileri aynı anda dikkate alabilmesine olanak tanıyan daha kapsayıcı bir çerçeve sunar. Bu bağlamda, söz konusu çalışmada aşağıda yer alan model yapısının dikkate alınması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır (Frees, 2004, 23).

$$Y_{it} = \alpha_i + \lambda_t + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (8)$$

$$i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Bu model panel veri analizinde iki yönlü sabit etkiler modelinin genel formunu temsil etmektedir. Bu yapı, hem birime özgü sabit etkileri (α_i) hem de zaman dönemlerine özgü sabit etkileri (λ_t) aynı anda dikkate alarak hem kesitsel heterojenliği hem de zamansal şokları kontrol altına almayı amaçlar. Modelde yer alan α_i terimi, her bir gözlem birimine ait değişmeyen özellikleri temsil ederken, λ_t terimi her bir zaman diliminde tüm birimleri etkileyen ortak faktörleri kapsamaktadır. Böylece, bireysel ve zamansal farklılıkların etkisi ayrıştırılarak bağımlı değişken üzerindeki etkiler daha sağlıklı bir şekilde analiz edilebilmektedir. Bu model, özellikle birim ve zaman sabit etkilerinin birlikte anlamlı olduğu durumlarda tercih edilmektedir.

7.2.3.2. Tesadüfi Etkiler Modeli

Daha önce ifade edildiği üzere, sabit etkiler modelinde birim düzeyindeki etkiler (μ_i), modelin sabit terimi üzerinden her bir gözlem birimi için farklılaşan değerler aracılığıyla temsil edilmektedir. Ancak analizde kullanılan birimler, geniş bir anakütleden rassal olarak seçilmişse, bu durumda birimler arası farklılıkların sabit olduğu varsayımı gerçekçi olmayabilmektedir. Bu tür örneklemeler için, birim etkilerini sabit olarak tanımlamak yerine, tesadüfi etkiler modeli çerçevesinde değerlendirme yapmak daha uygun bir modelleme stratejisi sunmaktadır. Zira sabit etkiler yaklaşımı kapsamında her birim için ayrı bir sabit terim tahmin edilmesi, özellikle gözlem sayısının yüksek olduğu veri yapılarında serbestlik derecesinin ciddi şekilde azalmasına yol açabilmektedir (Baltagi, 2008, 14).

Tesadüfi etkiler modeli, sabit etkiler modeline kıyasla bazı önemli yapısal avantajlara sahiptir. Bu model kapsamında, zamanla sabit kalan açıklayıcı değişkenlerin analize dâhil edilebilmesine imkân tanınmaktadır. Ancak bu durumun geçerli olabilmesi için, modelde yer alan tüm açıklayıcı değişkenlerin birimlere özgü tesadüfi etkilerle korelasyonsuz olması gerektiği varsayımı önem arz etmektedir. Diğer taraftan, her bir gözlem biriminin hata terimi diğer birimlerin hata terimlerinden bağımsız olsa da, modelde yer alan birim etkisi (μ_i) nedeniyle aynı birime ait gözlemler arasında kalıntıların korelasyon göstermesi olasıdır (Tatoğlu, 2018, 102). Bu bağlamda, eğer uygun panel veri modeli tesadüfi etkiler modeli olarak belirlenmişse, birim içi hata terimleri arasında beklenen korelasyon yapısı dikkate alınmalıdır. Bu durum yalnızca modelin varsayımlarını anlamak açısından değil, aynı zamanda kullanılacak tahmin yönteminin doğru şekilde seçilmesi açısından da belirleyici bir rol oynamaktadır. Aşağıdaki panel veri modelinde (Frees, 2004,73),

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (9)$$

$$i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Tesadüfi etkiler modelinde, birimlere ilişkin etkiler rassal kabul edildiği için bu etkiler modelin hata terimi içinde yer almaktadır. Bu kapsamda hata terimi iki bileşenden oluşmakta olup, bunlar $u_{it} + \mu_{it}$ şeklindedir. Burada u_{it} klasik hata bileşenini, μ_{it} ise birimlere özgü tesadüfi etkiyi temsil etmektedir. Birimsel hata terimi, farklı gözlem birimleri arasındaki yapısal ayrışmaları ve zaman boyunca meydana gelen değişimleri yansıtmaya işlevine sahiptir. Bu model yapısı, literatürde “Hata Bileşenleri Modeli” olarak adlandırılmaktadır. Bu çerçevede tesadüfi etkiler modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir,

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + v_{it} \quad (10)$$

Burada birim etki tesadüfi olduğundan hata payı içinde yer almaktadır. Bu durumda hata terimi iki bileşene ayrılır. Bunlar $u_{it} + \mu_i$ 'dir. Burada u_{it} hata terimini, μ_i birim hatayı gösterir. Birim hata, birim farklılıklarını ve zamana göre birimler arasındaki değişmeyi ifade etmektedir. Bu modele Hata Bileşenleri Modeli de denir. Bu durumda tesadüfi etkiler modeli aşağıdaki şekilde yazılabilir,

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + v_{it} \quad (11)$$

Burada,

$$v_{it} = u_{it} + \mu_i \text{ ve}$$

$i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T$ (Greene, 2007, 201) tesadüfi etkiler modeli varsayımlarının aşağıdaki gibi olduğunu ifade etmiştir,

- $u_{it} \sim N(0, \sigma_u^2)$ u_{it} , normal dağılır.
- $\mu_i \sim N(0, \sigma_\mu^2)$ μ_i , normal dağılır.
- $\{X_{1it}, X_{2it}, \dots, X_{kit}\}$ deterministiktir.
- $Var(u_{it}) = \sigma_u^2$
- $Var(\mu_i) = \sigma_\mu^2$
- $E(\mu_i u_{it}) = 0$ tüm i, t ve j için; Tesadüfi değişkenler μ_i ve u_{it} arasında korelasyon yoktur.
- $E(\mu_i) = 0$ ve $E(u_{it}) = 0$ μ_i ve u_{it} 'nin ortalamaları sıfırdır.
- $E(v_{it} | X_i) = 0 \quad t = 1, 2, \dots, T$ Katı dışsallık varsayımı geçerlidir.
- $E(\mu_i | X_i) = 0 = E(\mu_i) = 0$ Açıklayıcı değişkenler ile birim etki arasında korelasyon yoktur.

Sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler modelini birbirinden ayıran temel unsurlardan biri, açıklayıcı değişkenler ile birim etkileri arasındaki ilişki

varsayımdır. Bu çerçevede, (Nwakuya ve Ijomah, 2017, 277), tesadüfi etkiler modelinin temel varsayımının, birim etkilerinin açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz ve rastgele nitelikte değişkenler olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Benzer şekilde Greene, sabit ve tesadüfi etkiler modelleri arasındaki temel farkın, gözlemlenemeyen birim etkilerinin modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerle korelasyon içerip içermemesine dayandığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, birim etkisi μ_i 'nin stokastik bir değişken olarak kabul edilmesi halinde, bu etki tesadüfi nitelik kazanır. Ayrıca, tesadüfi etkiler modelinin geçerli olabilmesi için açıklayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının bulunmaması gereklidir. Greene, tarafından ifade edilen şekilde, hata bileşeni u_{it} 'ye ilişkin varsayımlar ise daha ayrıntılı olarak aşağıda sıralanmıştır, (Greene, 2007, 183-201)

$$1. \quad E(u_{it}^2) = \sigma_u^2 \text{ koşulsuz varyansı sabittir.}$$

$$2. \quad E(u_{it} u_{is}) = 0 \text{ otokorelasyonsuzdur.}$$

Bu varsayımlardan ve $E(\mu_i u_{it}) = 0$ varsayımından yararlanarak birleşik hata olan v_{it} 'nin varyans ve kovaryansı sırasıyla aşağıdaki şekildedir, $E(v_{it}^2)$

$$= E(\mu_i + u_{it})^2 = E(\mu_i^2) + 2E(\mu_i u_{it}) + E(u_{it}^2) = \sigma_\mu^2 + \sigma_u^2$$

$$-E(v_{it} v_{is}) = E[(\mu_i + u_{it})(\mu_i + u_{is})] = E(\mu_i^2) + E(\mu_i u_{it}) + E(\mu_i u_{is}) + E(u_{it} u_{is}) = E(\mu_i^2) = \sigma_\mu^2$$

Bu bilgilerden hareketle v_{it} 'nin varyans kovaryans matrisi aşağıdaki gibidir (Greene, 2007, 201),

$$\Omega = E(v_i v_i') = \begin{bmatrix} \sigma_\mu^2 + \sigma_u^2 & \sigma_\mu^2 & \dots & \sigma_\mu^2 \\ \sigma_\mu^2 & \sigma_\mu^2 + \sigma_u^2 & \dots & \sigma_\mu^2 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \sigma_\mu^2 & \sigma_\mu^2 & \dots & \sigma_\mu^2 + \sigma_u^2 \end{bmatrix}$$

T ne olursa olsun, Ω hata bileşeni matrisi hem birey sabiti hata teriminin varyansı (σ_μ^2) hem de idiosinkratik hata teriminin varyansı (σ_u^2) ile ilişkilidir. Bileşik hata teriminin (v_{it}) herhangi iki zaman dilimi arasındaki korelasyonu ise aşağıdaki şekilde tanımlanır,

$$\text{corr}(v_{it}, v_{is}) = \rho = \sigma_\mu^2 / (\sigma_\mu^2 + \sigma_u^2) \geq 0$$

Bu ifade, bireye özgü sabit etkilerin (μ_i) varyansının, toplam hata terimi varyansına oranı olarak tanımlanmakta ve t ile s dönemleri arasındaki zaman farkından bağımsız bir korelasyon yapısını ifade etmektedir.

Aşağıdaki varsayımlar, panel veri modelindeki artık hata bileşeni u_i hakkında temel varsayımları yansıtır,

1. $E(u_i u_i' | X_i) = E(u_i u_i')$, Bu ifade, hata terimlerinin açıklayıcı değişkenlere (X_i) koşullu varyanslarının sabit olduğunu gösterir.
2. Homoskedastisite varsayımı altında, zaman boyunca koşulsuz varyans sabittir ve otokorelasyon bulunmamaktadır.
3. $E(u_i u_i' | X_i, \mu_i) = \sigma_u^2 I$, Burada hata terimlerinin koşullu varyanslarının sabit olduğu ve koşullu kovaryansların sıfırlandığı kabul edilmektedir.
4. $E(\mu_i^2 | X_i) = \sigma_\mu^2$, Bireyc özgü sabit etkilerin varyansının sabit olması, yani μ_i homoskedastik olması beklenir.

Eğer analizde kullanılan panel veri, büyük bir anakütleden rassal olarak seçilen gözlemleri içeriyorsa, bu durumda modelleme yaklaşımının tesadüfi etkiler (random effects) modeli şeklinde kurulması uygun görülmektedir. Bununla birlikte, sabit etkiler (fixed effects) ve tesadüfi etkiler modelleri arasında seçim yapılması gereken durumlarda, model tercihine karar vermek amacıyla Hausman testi önemli bir araç olarak kullanılır (Özkan, 2024,14-15).

7.2.3.3. Hausman Testi

Hausman testi, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler tahmincileri arasındaki farklılığa dayanan bir model spesifikasyon testidir. Bu test kapsamında kurulan hipotez çiftinde, sıfır hipotezi, bireysel ya da zamansal sabit etkiler ile modelde yer alan açıklayıcı değişkenler arasında herhangi bir korelasyon bulunmadığını varsayar. Bu durumda, tesadüfi etkiler modelinin uygun olduğu kabul edilir. Alternatif hipotez ise, sabit etkilerin açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu olduğunu ve dolayısıyla sabit etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiğini ileri sürer.

Baltagi, tarafından belirtildiği üzere, testin temel dayanağı, açıklayıcı değişkenlerle sabit etkiler arasında korelasyon bulunsun ya da bulunmasın, sabit etkiler tahmincisi olan β_{SE} 'nin tutarlı bir tahminleyici olduğudur. Sıfır hipotezinin reddedilmemesi durumunda, sabit etkiler tahmincisinin, tesadüfi etkiler modeli altında etkin bir tahmin sağlayamayacağı ifade edilir. Buna karşın, tesadüfi etkiler tahmincisi β_{TE} , sıfır hipotezinin geçerli olduğu durumda etkin olmakla birlikte, sabit etkiler açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olduğunda yanlı ve tutarsız hale gelir. Sabit ve tesadüfi etkiler tahmincileri arasındaki fark aşağıdaki şekilde tanımlanır (Baltagi, 2014,429),

$$\hat{q} = \hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE}$$

Bu fark, sıfır hipotezi altında olasılıksal olarak sıfıra yakınsar. Alternatif hipotez altında ise bu fark sıfırdan anlamlı şekilde farklıdır. Bu tahmin farkının varyansı aşağıdaki biçimde tanımlanır,

$$var(q) = var(\hat{\beta}_{SE}) - var(\hat{\beta}_{TE})$$

Ayrıca, sıfır hipotezi geçerli olduğunda bu fark ile tesadüfi etkiler tahmincisinin kovaryansı şu şekilde sıfır kabul edilir,

$$cov(q, \hat{\beta}_{TE}) = 0$$

Hausman test istatistiği ise aşağıdaki şekilde hesaplanır ve sıfır hipotezi altında, kkk serbestlik dereceli bir Ki-Kare (χ^2) dağılımına uyar,

$$H = q'[var(q)]^{-1}q$$

Hausman testinin sonucuna göre sabit etkiler mi yoksa tesadüfi etkiler modelinin mi tercih edileceği belirlenmiş olur. Bu tercihin ardından, panel verisinde birimlerin homojen mi yoksa heterojen mi olduğu analiz edilmelidir. Panel yapısındaki homojenlik ya da heterojenlik durumu, sonraki analiz adımları açısından kritik bir temel oluşturur.

7.3. Ampirik Bulgular

Bu bölümde, çalışmada oluşturulan panel veri seti üzerinden yapılan ampirik analizlere yer verilmiştir. İlk olarak, 2001-2023 dönemini kapsayan ve 16 ülkeyi içeren veri seti, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre gruplandırılmış; gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları arasında yer alan yapısal farklılıkların belirlenebilmesi amacıyla tanımlayıcı istatistikler ile bağımsız örneklem t-testi analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, tarımsal ve iklimsel değişkenlerin ortalama düzeylerinde anlamlı farklar olup olmadığı test edilmiştir. İkinci aşamada ise, panel veri analizine geçilerek sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri uygulanmış, model seçiminde Hausman testi kullanılmış ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda en uygun model belirlenerek değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Ampirik bulgular, her iki analiz düzeyinde de ülkeler arasındaki yapısal heterojenliği dikkate alacak şekilde yorumlanmıştır.

7.3.1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Tarımsal Değişkenlerin Karşılaştırmalı Analizi

Çalışmada yer alan her bir değişkene ait verilerin tanımlayıcı istatistikleri, aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır. Bu tablolar, 2001-2023 dönemini kapsayan ve gelişmiş (1) ile gelişmekte olan (2) ülkeler olmak üzere toplam 16 ülkeye ait 368 gözlemi içeren panel veri setine dayanmaktadır. Panel veri analizine geçilmeden önce, her bir değişkenin ülke gruplarına göre ortalama

(mean), standart sapma (standard deviation) ve standart hata (standard error) değerleri ayrı ayrı hesaplanarak dağılım özellikleri değerlendirilmiştir. Bu çerçevede; tarımsal katma değer, tarımsal kredi kullanımı, tarımsal istihdam, tarımsal alan büyüklüğü ile yıllık ortalama sıcaklık ve yağış değişkenleri, ülkelerin gelişmişlik düzeyi temelinde karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Söz konusu tanımlayıcı istatistikler, ülke grupları arasındaki yapısal farklılıkların ve değişkenlerin potansiyel etkilerinin önceden gözlemlenmesine imkân tanımaktadır.

Tablo 7.5. Değişkenler ve Betimleyici İstatistikler

GELİŞMİŞLİK	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata
TKD	1	207	1,595	0,655
	2	161	3,882	2,107
TK	1	207	651.195,06	547.067,47
	2	161	82.782,45	111.979,05
Tİ	1	207	46.820,06	203.105,004
	2	161	8,391	7,091
TA	1	207	110.508,20	105.542,02
	2	161	90.066,29	124.651,60
YOS	1	207	10,423	2,928
	2	161	10,873	3,010
YOY	1	207	837,936	166,60033
	2	161	631,762	98,693

Bu çalışmada, analiz kapsamında yer alan 15 Avrupa Birliği üyesi ülke ile Türkiye, tarımsal ve iklim değişkenleri bakımından karşılaştırmalı analiz yapmak amacıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak iki gruba ayrılmıştır. Gelişmiş ülkeler grubunda Avusturya, Almanya, Belçika, Hollanda, İrlanda, Fransa, Finlandiya, İspanya ve İtalya yer alırken; gelişmekte olan ülkeler grubunu Bulgaristan, Çekya, Estonya, Macaristan, Slovakya, Yunanistan ve Türkiye oluşturmaktadır.

Tarımsal Katma Değer açısından yapılan analizler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün Gayrisafi Yurt İçi Hasıla içindeki ortalama payı 1,595 birim iken, gelişmekte olan ülkelere bu oran 3,882 birim olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, tarım sektörünün düşük gelirli ülkelere ekonomik yapı içerisindeki görece ağırlığının daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarımsal Kredilerde yapılan analizler de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında anlamlı fark olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde tarımsal kredi ortalaması 651.195 birim iken, gelişmekte olan ülkelerde 82.782 birim olarak ölçülmüştür. Bu sonuç, gelişmiş ülkelerde tarıma yönelik finansman kaynaklarının genişliğini ve gelişmekte olan ülkelerde kredi erişimindeki sınırlılıkları yansıtmaktadır.

Tarımsal İşgücü açısından da gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde tarımsal işgücü ortalaması 46.820, gelişmekte olan ülkelerde ise 8.390 olarak bulunmuştur. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerde tarımda çalışan kişi sayısının görece olarak daha fazla olduğunu, gelişmiş ülkelerde ise mekanizasyon ve verimlilik nedeniyle toplam çalışan sayısının yüksek olabildiğini göstermektedir.

Tarımsal Alan açısından yapılan analizler, gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığını ortaya koymaktadır. Gelişmiş ülkelerde ortalama tarımsal alan 110.508 hektar, gelişmekte olan ülkelerde ise 90.066 hektar olarak belirlenmiştir. Bu durum, tarımsal alan kullanımının ülkelerin coğrafi yapısı, arazi politikaları ve nüfus yoğunluğu gibi yapısal faktörlerle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Yıllık Ortalama Sıcaklık açısından yapılan analizler de gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde yıllık ortalama sıcaklık 10,42 °C, gelişmekte olan ülkelerde 10,87 °C olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, sıcaklık değişkeninin coğrafi konumla ilişkili olduğunu ve ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre sistematik bir fark göstermediğini ortaya koymaktadır.

Yıllık Ortalama Yağış açısından yapılan analizler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde ortalama yıllık yağış 837,94 mm, gelişmekte olan ülkelerde ise 631,76 mm olarak ölçülmüştür. Bu bulgu, iklim koşullarının tarımsal faaliyetler ve ürün tercihi üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır.

Analize dâhil edilen değişkenler arasında yalnızca yıllık yağış ve sıcaklık verileri ham hâllerleriyle kullanılmış, diğer tüm değişkenler doğal logaritmaları alınarak modele entegre edilmiştir. Bu yöntem, değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkilerin modellenmesine olanak tanımakta ve değişkenler arasındaki oransal farklılıkların yorumlanabilirliğini artırmaktadır.

Genel olarak, tanımlayıcı istatistikler ekonomik ve iklimsel değişkenlerin ülkeler arasında belirgin farklılıklar içerdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bağımsız örneklem t-testleri ve Levene testi ile yapılan analizler, tarımsal katma değer, tarımsal krediler, tarımsal işgücü ve yıllık yağış değişkenlerinde

anlamli farklılıklar olduğunu, tarımsal alan ve yıllık ortalama sıcaklık değışkenlerinde ise anlamli bir fark olmadığını göstermektedir.

Tablo 7.6. Gelişmişlik Düzeyine göre Değişkenler Arasındaki Fark Testleri (Bağımsız İki Örneklem t-Testi)

Değişken	Levene Varyans Homojenliği Testi	t-Testi (Ortalama Farkı)	Serbestlik Derecesi (df)	Anamlılık (p)	Yorum
TKD	F=102,068; p=0,000 (Eşit varyans yok)	t = -13,276	184,163	0,000	Anlamli fark var
TK	F=301,986; p=0,000 (Eşit varyans yok)	t = 14,495	225,528	0,000	Anlamli fark var
Tİ	F=32,500; p=0,000 (Eşit varyans yok)	t = 3,316	206,000	0,000	Anlamli fark var
TA	F=1,475; p=0,225 (Eşit varyans var)	t = 1,702	366	>0,05	Anlamli fark yok
YOS	F=0,545; p=0,461 (Eşit varyans var)	t = -1,443	366	>0,05	Anlamli fark yok
YOY	F=30,570; p=0,000 (Eşit varyans yok)	t = 14,780	343,736	0,000	Anlamli fark var

*Not, “***p<0.01, **p<0.05, *p<0.10”*

Bu çalışmada, analiz kapsamında yer alan on beş Avrupa Birliği üyesi ülke ile Türkiye, tarımsal ve iklim değışkenleri bakımından karşılaştırmalı analiz yapmak amacıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak iki gruba ayrılmıştır. Gelişmiş ülkeler grubunda Avusturya, Almanya, Belçika, Hollanda, İrlanda, Fransa, Finlandiya, İspanya ve İtalya yer alırken; gelişmekte olan ülkeler grubunu Bulgaristan, Çekya, Estonya, Macaristan, Slovakya, Yunanistan ve Türkiye oluşturmaktadır. Bu gruplar arasındaki ortalama farklarının anlamli olup olmadığı, bağımsız iki örneklem t-Testi ile incelenmiştir. Analize başlamadan önce, Levene Testi uygulanarak değışkenlerin varyanslarının eşitliği sınanmış; varyansların eşit olduğu veya olmadığı durumlara uygun şekilde t-Testi sonuçları değerlendirilmiştir.

Tarımsal Katma Değer için yapılan Levene testi (F = 102,068; p < 0,001) varyansların eşit olmadığını göstermektedir. Varyans eşitliği varsayılmadığında t-testi sonucu (t = -13,276; p < 0,001) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında anlamli bir fark olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, tarımsal katma değerin gelişmekte olan ülkelere ekonomideki payının daha yüksek olduğunu göstermektedir ve literatürle uyumludur.

Tarımsal Kredilerde Levene testi ($F = 301,986$; $p < 0,001$) varyansların eşit olmadığını ortaya koymuştur. Varyans eşitliği dikkate alınarak yapılan t-testi ($t = 14,495$; $p < 0,001$) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, gelişmiş ülkelerde tarım sektörüne sağlanan kredi hacminin ve finansal erişimin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tarımsal İşgücü için Levene testi ($F = 32,500$; $p < 0,001$) varyansların eşit olmadığını ortaya koymaktadır. t-testi sonucu ($t = 3,316$; $p = 0,001$) gruplar arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Bu durum, tarımda çalışan kişi sayısının gelişmekte olan ülkelerde görece olarak daha fazla olduğunu, ancak gelişmiş ülkelerde toplam değerlerin teknolojik yatırımlar nedeniyle daha yüksek olabildiğini göstermektedir.

Tarımsal Alan için Levene testi ($F = 1,475$; $p = 0,225$) varyansların eşit olduğunu göstermektedir. t-testi sonucu ($t = 1,702$; $p = 0,089$) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında anlamlı bir fark olmadığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, tarımsal alan büyüklüklerinin ülkelerin coğrafi yapısı ve arazi dağılımı gibi doğal faktörlerle ilişkili olduğunu ve gelişmişlik düzeyiyle doğrudan bağlantılı olmadığını göstermektedir.

Yıllık Ortalama Sıcaklık için Levene testi ($F = 0,545$; $p = 0,461$) varyansların eşit olduğunu göstermektedir. t-testi sonucu ($t = -1,443$; $p = 0,150$) gelişmişlik düzeyine göre anlamlı bir fark olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, sıcaklık değişkeninin ülkelerin coğrafi konumuyla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Yıllık Ortalama Yağış için Levene testi ($F = 30,570$; $p < 0,001$) varyansların eşit olmadığını ortaya koymaktadır. t-testi sonucu ($t = 14,780$; $p < 0,001$) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Bulgular, gelişmiş ülkelerde ortalama yağışın daha yüksek olduğunu ve bunun daha nemli iklim kuşaklarına yerleşmiş ülkelerde tarımsal faaliyetler için daha uygun çevresel koşulları yansıttığını göstermektedir.

Sonuç olarak, yapılan bağımsız örneklem t-testleri, tarımsal katma değer, tarımsal krediler, tarımsal işgücü ve yıllık yağış değişkenlerinde gelişmişlik düzeyine göre anlamlı farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Tarımsal alan ve yıllık ortalama sıcaklık değişkenlerinde ise anlamlı bir fark bulunmamaktadır; bu durum, söz konusu göstergelerin daha çok doğal ve coğrafi özelliklerle ilişkili olduğunu göstermektedir.

7.3.2. Panel Veri Modellerinin Tahmini ve Model Seçimi, Tüm Ülkeler Kapsamında Sabit ve Tesadüfi Etkiler ile Hausman Testi Uygulamaları

Bu çalışmada analizde yer alan değişkenlerin temel özellikleri ve dağılımı, panel veri analizine geçilmeden önce detaylı şekilde incelenmiştir. Tablo 7.7, 2001-2023 dönemi arasındaki 16 ülkeye ait toplam 368 gözlemi kapsayan veri setine dayalı olarak hesaplanan tanımlayıcı istatistikleri sunmaktadır. Söz konusu tablo, değişkenlerin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri gibi temel istatistiksel göstergelerini içermekte olup, veri setinin genel yapısı hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır.

Tablo 7.7. Değişkenler ve Betimleyici İstatistikler

	LNTKD	LNTK	LNTİ	LNTA	YOY	YOS
Ort.	0.771095	11.89716	1.463973	10.90891	747.7352	10.63629
Max	2.824621	14.52106	3.626383	12.92934	1185.000	17.20000
Min	-0.583475	6.922284	-0.096956	8.851091	444.3500	3.400000
Std.Sapma	0.648526	1.649017	0.689680	1.125734	174.1905	2.957342
Gözlem	368	368	368	368	368	368

Analizde yer alan yağış ve sıcaklık değişkenleri dışındaki tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınarak modele dâhil edilmiştir. Tarımsal Katma Değer (lnVA) değişkeninin ortalaması 0,77 olarak belirlenmiş olup, standart sapması 0,65 seviyesindedir. Değişkenin minimum ve maksimum değerleri sırasıyla -0,58 ve 2,82 olup, bu durum ülkeler arasında tarımın gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) içindeki payının önemli ölçüde farklılık gösterdiğine işaret etmektedir.

Tarımsal Krediler (lnDMC) değişkeni ise ortalama 11,89 değeri ve 1,64 standart sapması ile yüksek bir yaygınlığa sahiptir. Minimum değeri 6,92, maksimum değeri ise 14,52 olarak kaydedilmiş olup, bu durum bazı ülkelerde tarımsal kredi kullanımının diğerlerine kıyasla daha yoğun olduğunu göstermektedir. Tarımsal İşgücü (lnWORK) değişkeninin ortalaması 1,46 iken, değerler -0,09 ile 3,62 arasında değişim göstermektedir. Standart sapması 0,68 olan bu değişken, işgücünün tarım sektöründeki katkısının ülkeden ülkeye farklılık arz ettiğini ortaya koymaktadır; bu bağlamda gelişmiş ülkelerde daha düşük, gelişmekte olan ülkelerde ise daha yüksek değerler gözlemlenmektedir.

Tarımsal Alan (lnLAND) değişkeninin ortalama değeri 10,90 olup, standart sapması 1,12'dir. Minimum ve maksimum değerler sırasıyla

8,85 ve 12,93 arasında değişmekte olup, ülkeler arasında tarıma ayrılan arazi büyüklüklerinde yapısal farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. İklimsel değişkenlerden Yıllık Ortalama Yağış (YOY) ortalaması 748 mm olarak hesaplanmış ve değerler 444 mm ile 1185 mm arasında değişkenlik göstermektedir. 174 mm’lik standart sapma, incelenen Avrupa ülkeleri arasında iklim koşullarının oldukça çeşitlilik arz ettiğini göstermektedir. Yıllık Ortalama Sıcaklık (YOS) değişkeni ise 3,4°C ile 17,2°C arasında değişmekte olup ortalaması 10,6°C’dir. 2,95’lik standart sapma ise ülkelerin farklı iklim kuşaklarında yer aldığını ve bu farklılığın model için anlamlı bir varyasyon sunduğunu göstermektedir.

Genel olarak, tanımlayıcı istatistikler ekonomik ve iklimsel değişkenlerin ülkeler arasında önemli yapısal farklılıklar içerdiğini ve bu çeşitliliğin panel veri analizinin uygulanabilirliğini desteklediğini ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra, değişkenler arasındaki doğrusal ilişkileri değerlendirmek amacıyla Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 7.8’de, bu analiz sonucunda elde edilen korelasyon katsayıları ile istatistiksel anlamlılık düzeylerini kapsamlı bir şekilde sunmaktadır.

Tablo 7.8. Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

	INTKD	INTK	INTİ	INTA	YOY	YOS
LNTKD	1					
LNTK	-0,3504* (0,000)	1				
LNTİ	0,2282* (0,000)	-0,3185* (0,000)	1			
LNTA	0,2714* (0,000)	0,3748* (0,000)	0,3471* (0,000)	1		
YOY	-0,4826* (0,000)	0,3428* (0,000)	-0,3268* (0,000)	-0,1401* 0,0071	1	
YOS	0,2181* (0,000)	0,3737* (0,000)	0,2692* (0,000)	0,3959* (0,000)	-0,1653* 0,0015	1

* $p < 0.05$

Tarımsal katma değer (LNTKD) ile tarımsal krediler (LNTK) arasındaki ilişki negatif yönlü ve anlamlı bulunmuştur ($r = -0.3504$, $p < 0.01$). Bu bulgu, tarımsal kredilerin doğrudan katma değer yaratıcı etkisinin sınırlı olabileceğini göstermektedir. Kredi desteklerinin etkinliği, tahsis edilen alanların verimliliği ve üretici eğitim düzeyi gibi faktörlere bağlı olarak

değişmekte; bazı çalışmalarda, kredilerin verimli alanlara yönlendirilmemesi ve yapısal finansman eksikliklerinin ekonomik katkısı azaltabildiği belirtilmektedir (Binswanger ve Khandker, 1995; Petrick, 2005).

Tarımsal işgücü (LNTİ) ile LNTKD arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir ($r = 0.2282$, $p < 0.01$). Bu durum, işgücü yoğun üretim modellerinin hâkim olduğu ekonomilerde tarımsal işgücünün sektörel katma değer üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Tarımsal alan (LNTA) ile LNTKD arasındaki ilişki pozitif ve anlamlıdır ($r=0.2714$, $p < 0.01$). Bu sonuç, tarımda kullanılan fiziksel üretim faktörlerinin büyüklüğünün çıktılar üzerindeki etkisini desteklemekte olup klasik üretim fonksiyonu yaklaşımı ile uyum göstermektedir (Chavas, 2001).

İklimsel değişkenlerden yıllık ortalama yağış (YOY) ile LNTKD arasındaki ilişki negatif ve anlamlıdır ($r = -0.4826$, $p < 0.01$). Bu bulgu, aşırı yağışların tarımsal üretim süreçlerini aksatabileceğini ve suya aşırı doyma, toprak erozyonu veya verim kaybı gibi olumsuz etkiler doğurabileceğini göstermektedir. IPCC (2022) raporunda da iklim değişikliği kaynaklı yağış düzensizliklerinin tarımsal üretim üzerinde ciddi belirsizlikler yarattığı vurgulanmaktadır.

Yıllık ortalama sıcaklık (YOS) ile LNTKD arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r = 0.2181$, $p < 0.01$). Bu sonuç, sıcaklık artışlarının belirli bir düzeye kadar bitki gelişimini destekleyebileceğini, ancak etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir (Lobell et al., 2008).

Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonlar da dikkat çekicidir. LNTA ile YOS arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki ($r = 0.3959$, $p < 0.01$), LNTK ile LNTA arasında ($r = 0.3748$, $p < 0.01$) ve LNTK ile YOS arasında ($r = 0.3737$, $p < 0.01$) anlamlı korelasyonlar tespit edilmiştir. Bu ilişkiler, daha geniş ve sıcak iklim kuşaklarında yer alan ülkelerde tarımsal faaliyetlerin daha fazla kredi desteğiyle finanse edildiğini ve fiziksel ile iklimsel koşulların finansman kararları üzerinde etkili olabileceğini düşündürmektedir.

Panel veri yapıları hem zaman serisi hem de yatay kesit özellikleri taşıdığından, analiz öncesinde serilerin durağanlıklarının sınanması gerekmektedir. Durağan olmayan seriler, zaman içinde sabit ortalama ve varyansa sahip olmadıkları için regresyon analizlerinde yanıltıcı sonuçlar verebilir; bu durum, katsayıların istatistiksel olarak anlamlı görünmesine rağmen ekonomik olarak geçerli bir ilişkiyi yansıtmamasına yol açabilir (Phillips ve Moon, 2000).

Bu nedenle, çalışmada yer alan değişkenlerin durağanlık özellikleri hem ortak kök varsayımına hem de bireysel kök varsayımına dayanan panel birim

kök testleri ile değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (IPS) ve Maddala ve Wu (1999) tarafından geliştirilen ADF-Fisher ve PP-Fisher testleri uygulanmıştır. Elde edilen test sonuçları Tablo 7.9'da özetlenmektedir.

Tablo 7.9. Birim Kök Testi Bulguları

Değişken	LLC (Düzey)	IPS (Düzey)	ADF-Fisher ve PP-Fisher (Düzey)
LNTKD	-4.7956 (0,000)	-4.2266 (0,0000)	79.8404 (0,0000)
LNTK	-8.1343 (0,0000)	-3.7584 (0,0001)	64.2451 (0,0006)
LNTİ	-3.7017 (0,0001)	-0.0987 (0,0407)	58.6565 (0,0028)
LNTA	-2.7509 (0,0004)	-0.9715 (0,0657)	106.6989 (0,0000)
YOY	-11.5479 (0,0000)	-11.1987 (0,0000)	165.3070 (0,0000)
YOS	-3.3956 (0,0003)	-5.2857 (0,0000)	81.3535 (0,0011)

Çalışmada kullanılan panel veri setine ilişkin değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla hem ortak kök hem de bireysel kök varsayımlarına dayalı panel birim kök testleri uygulanmıştır. Bu doğrultuda, Levin-Lin-Chu (LLC; 2002), Im-Pesaran-Shin (IPS; 2003) testleri ile Maddala ve Wu (1999) tarafından geliştirilen ADF-Fisher ve PP-Fisher testlerinden yararlanılmıştır. Panel veri yapısının doğası gereği, bu testlerin birlikte kullanılması farklı durağanlık varsayımlarına göre daha sağlam sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

Test sonuçlarına göre, lntkd, lntk, yoy ve yos değişkenleri tüm testlerde düzey seviyesinde durağan (I(0)) bulunmuştur ($p < 0.01$). Buna karşılık, lnti ve lnta değişkenleri için bazı testlerde anlamlılık sınırında sonuçlar elde edilmekle birlikte, büyük çoğunluğun durağanlık lehine sonuç üretmesi nedeniyle bu değişkenler de düzeyde durağan kabul edilmiştir. Dolayısıyla, veri setinde yer alan tüm değişkenlerin düzeyde durağan olduğu varsayımı altında panel regresyon analizine geçilmesi metodolojik açıdan uygun görülmüştür. Bu yaklaşım, spurious regression (yanıltıcı regresyon) riskini minimize etmek açısından önemlidir (Baltagi, 2005).

Model tahminine geçmeden önce, çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) problemi olup olmadığını belirlemek amacıyla

değişkenler arasında Varyans Artış Faktörü (Variance Inflation Factor - VIF) analizi yapılmıştır. Bu analiz, özellikle OLS kabullerinden biri olan bağımsız değişkenler arasında düşük korelasyon varsayımının ihlal edilip edilmediğini tespit etmek için kullanılmaktadır. Literatürde genellikle VIF değerinin 10'un üzerinde olması güçlü bir çoklu doğrusal bağlantı göstergesi olarak değerlendirilmekte; 5'in altındaki değerler ise kabul edilebilir düzeyde görülmektedir (Gujarati ve Porter, 2009). Çalışmada elde edilen maksimum VIF değeri 2.25 olup, bu değer doğrultusunda çoklu doğrusal bağlantı sorununun bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Panel veri setine uygulanacak uygun modelin belirlenmesi amacıyla ilk olarak Breusch-Pagan Lagrange Multiplier (LM) testi gerçekleştirilmiştir. Bu test, sıradan en küçük kareler (OLS) regresyonu ile panel veri modelleri (özellikle rastgele etkiler modeli) arasında anlamlı bir fark olup olmadığını sınamaktadır. Elde edilen test istatistiği $\chi^2(1) = 1432.86$ ve p-değeri = 0.0000 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, bireyler arası varyansın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve panel veri yapısının dikkate alınması gerektiğini göstermektedir (Breusch ve Pagan, 1980). Bu bağlamda, klasik OLS yerine panel regresyon modellerinin kullanılması uygun bulunmuştur.

Sabit etkiler (fixed effects) ile tesadüfi etkiler (random effects) modelleri arasında uygun modelin belirlenmesi amacıyla Hausman testi uygulanmıştır. Bu test, tahmin edici (estimator) seçiminde tutarlılık ve etkinlik kriterleri çerçevesinde sistematik bir fark olup olmadığını ölçmektedir. Hausman test istatistiği $\chi^2(5) = 8.22$ ve p-değeri = 0.1446 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, sabit ve tesadüfi etkiler modelleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığını ve dolayısıyla daha etkin tahminler sunan tesadüfi etkiler modelinin (RE) tercih edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Hausman, 1978).

Tesadüfi etkiler modeli uygulanmadan önce model varsayımlarının geçerliliği çeşitli testlerle kontrol edilmiştir. İlk olarak, modeldeki varyansın sabit olup olmadığını test eden heteroskedastisite testi (Wald testi) uygulanmıştır. Heteroskedastisite, tahmin edilen standart hataların güvenilirliğini ve modelin doğruluğunu etkileyebileceğinden mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. (White, 1980). Ayrıca, zaman boyutlu panel veri yapılarında sıklıkla karşılaşılan otokorelasyon problemi de analiz edilmiştir. Otokorelasyon, özellikle panel veri setlerinde zamanlar arası gözlemler arasında ilişki olması durumunda modelin tutarlılığını tehlikeye atabilmektedir. Bu bağlamda Baltagi-Wu LM testi ya da Wooldridge testi gibi yöntemler tercih edilebilmektedir (Drukker, 2003). Son olarak, model hata terimlerinin normal dağılıma uyup uymadığı değerlendirilmiştir.

Normal dağılım varsayımı, modelden elde edilen bulguların genellenebilirliği açısından önemlidir. Bu üç temel test sonucunda elde edilen bulgular Tablo 7.10'da ayrıntılı şekilde sunulmuştur.

Tablo 7.10. Varsayım Testleri

Varsayım Testleri	Test (Sig.)
Heteroskedastisite (Wald Test/ Chi2)	765.62 (0.124)
Shapiro–Wilk W test	3.97823 (0,0951)
Baltagi Wu Otokorelasyon Testi	3,12254 (0,2453)
Yatay Kesit Bağımlılığı (Pesaran)	1.7453 (0.2144)

Model tahmininden önce, panel veri analizinde modelin geçerliliğini ve güvenilirliğini etkileyebilecek bazı temel varsayımlar çeşitli istatistiksel testlerle sınanmıştır. Bu kapsamda heteroskedastisite, hata terimlerinin normal dağılıma uygunluğu, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı gibi kritik unsurlar değerlendirilmiştir.

İlk olarak, modelde varyansın birim gruplar arasında sabit olup olmadığını test etmek amacıyla Wald testi uygulanmıştır. Bu test, panel veri modellerinde heteroskedastisite olup olmadığını belirlemede sıkça kullanılan bir yöntemdir. Elde edilen p-değeri 0.124 olup, %5 anlamlılık düzeyinin üzerinde yer almaktadır. Bu sonuç, modelde heteroskedastisite bulunmadığını ve dolayısıyla hata terimlerinin varyansının gruplar arasında sabit (homoskedastik) olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, model tahminlerinin güvenilirliğini desteklemektedir (Greene, 2012).

İkinci olarak, modelin hata terimlerinin normal dağılıma uyup uymadığı Shapiro-Wilk testi ile analiz edilmiştir. Bu test, özellikle küçük ve orta büyüklükteki örneklerde dağılımın normalliğini test etmede etkili bir araç olarak kabul edilmektedir. Elde edilen p-değeri 0.0951 olup %5 anlamlılık düzeyine oldukça yakın olmakla birlikte, istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durum, hata terimlerinin normal dağıldığını ve modeldeki normalite varsayımının geçerli olduğunu göstermektedir (Shapiro ve Wilk, 1965).

Panel veri analizlerinde zaman boyutlu gözlemlerin art arda gelmesi, hata terimleri arasında otokorelasyon riski doğurabilir. Bu bağlamda, Baltagi-Wu otokorelasyon testi kullanılarak modeldeki hata terimlerinin

birbiriyle ilişkili olup olmadığı sınanmıştır. Test sonucu itibarıyla elde edilen p-değeri 0.2453'tür. Bu değer, sıfır hipotezinin (otokorelasyon yoktur) reddedilmemesine neden olmuş ve sonuç olarak hata terimlerinde otokorelasyonun bulunmadığını göstermiştir. Bu bulgu, zaman serisi bileşeninin etkilerinin model içinde sistematik bir sorun yaratmadığını ortaya koymaktadır (Baltagi ve Wu, 1999).

Son olarak, panel veri yapılarında yaygın bir sorun olan yatay kesit bağımlılığı (cross-sectional dependence) durumu, Pesaran (2004) CD testi ile değerlendirilmiştir. Bu test, panel birimler arasındaki hata bileşenlerinin korelasyonunu test ederek, yatay kesitler arasında bağımsızlık varsayımının geçerli olup olmadığını belirlemeye yaramaktadır. Elde edilen p-değeri 0.2144 olup, bu değere göre birimler arasında anlamlı bir yatay kesit bağımlılığı söz konusu değildir. Dolayısıyla, gözlemler arası bağımsızlık varsayımının geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Tüm bu testlerin bütüncül değerlendirmesi, modelin temel varsayımları sağladığını ve rassal etkiler modelinin tahmin sonuçlarının geçerli bir biçimde yorumlanabileceğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, rassal etkiler modeline ilişkin ampirik bulgular bir sonraki bölümde analiz edilecektir. Gerçekleştirilen tanı testlerinin özet sonuçları Tablo 7.11'de sunulmaktadır.

Tablo 7.11. Rassal Etkiler (Random Effects) Modeli Sonuçları

DEĞİŞKEN	KATSAYI (β)	STANDART HATA	Z DEĞERİ	P DEĞERİ	%95 GÜVEN ARALIĞI
LNTK	-0.1791	0.0166	-10.81	0.000	[-0.2115, -0.1466]
LNTI	0.2992	0.0474	6.31	0.000	[0.2063, 0.3921]
LNTA	0.2100	0.0580	3.62	0.000	[0.0964, 0.3236]
YOY	0.0000021	0.0001201	0.02	0.986	[-0.0002, 0.0002]
YOS	0.0180	0.0138	1.31	0.190	[-0.0089, 0.0450]
SABİT	-0.0199	0.5774	-0.03	0.972	[-1.1516, 1.1118]

Gözlem Sayısı (N), 368

Grup Sayısı, 16

R-kare (Within), 0.4969

R-kare (Between), 0.7874

R-kare (Overall), 0.7577

Sigma_u (grup içi varyans), 0.2448

Sigma_c (hata terimi varyansı), 0.1359

Rho (grup içi varyansın toplam varyansa oranı), 0.7644

Rassal etkiler modeline ilişkin tahmin sonuçları değerlendirildiğinde, modelin genel geçerliliği ve açıklayıcılığı açısından tatmin edici bir performans sergilediği görülmektedir. Elde edilen genel determinasyon katsayısı (Overall

$R^2 = 0.7577$), modelin bağımlı değişken olan tarımsal katma değerdeki varyansın yaklaşık %75.77'sini açıklayabildiğini ortaya koymaktadır. Bu yüksek açıklayıcılık düzeyi, modele dâhil edilen bağımsız değişkenlerin, tarımsal katma değer üzerindeki etkilerinin güçlü olduğunu göstermektedir. Modelde yer alan rho katsayısı ($\rho = 0.7644$), toplam varyansın %76.44'ünün grup düzeyinde (ülke bazlı) olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, panel veri yapısının kullanılmasının istatistiksel anlamda yerinde olduğunu, yani varyansın büyük ölçüde ülke içi değil, ülkeler arası farklardan kaynaklandığını göstermektedir (Baltagi, 2005).

Bağımsız değişkenler açısından incelendiğinde, tarımsal krediler (LNTK) değişkeni için tahmin edilen katsayı -0.1791 olup, istatistiksel olarak oldukça anlamlıdır ($p < 0.01$). Bu sonuç, tarımsal kredilerdeki bir birimlik artışın, tarımsal katma değer üzerinde yaklaşık %0.18 oranında negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde de sıklıkla vurgulandığı üzere, kredilerin verimli ve üretken alanlara yönlendirilmemesi, kaynak tahsisinde etkinlik eksikliği ya da kredi geri ödeme sorunları, bu negatif ilişkinin temel nedenlerinden biri olabilir (Binswanger ve Khandker, 1995; Petrick, 2004).

Tarımsal işgücü (LNTİ) değişkeni için tahmin edilen katsayı 0.2992 olup, bu etki istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.01$). Bu bulgu, tarımsal işgücündeki artışın tarımsal katma değeri pozitif yönde etkilediğini ve işgücü faktörünün üretim üzerindeki önemini vurgulamaktadır. Özellikle emek yoğun tarım ekonomilerinde işgücünün, üretim çıktıları üzerindeki etkisi daha belirgin olmaktadır (Schultz, 1964).

Benzer biçimde, tarımsal alan (LNTA) değişkeni de anlamlı ve pozitif bir etki göstermektedir ($\beta = 0.2100$; $p < 0.01$). Bu durum, tarım faaliyetlerinde kullanılan arazinin büyüklüğü ile üretim çıktısı arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde bu bulgu, arazi kullanımının genişlemesinin toplam tarımsal üretkenliği artırabileceği yönündeki çalışmalarla da uyumludur (FAO, 2011).

İklimsel değişkenler açısından, yıllık ortalama yağış (YOY) değişkeninin katsayısı 0.0000021 olup, bu değişkenin tarımsal katma değer üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmektedir ($p = 0.986 > 0.05$). Bu bulgu, panel kapsamında yer alan ülkelerde yağış dağılımının homojen olmaması ya da su yönetimi politikalarının farklılığı gibi faktörlerle açıklanabilir.

Öte yandan, yıllık ortalama sıcaklık (YOS) değişkeninin katsayısı 0.0180 olarak tahmin edilmiş ve bu etkinin de istatistiksel olarak anlamlı olmadığı

belirlenmiştir ($p = 0.190 > 0.05$). Bu durum, sıcaklık değişimlerinin kısa vadede tarımsal çıktı üzerindeki etkisinin belirgin olmayabileceğini ya da tarımsal üretimin sıcaklık değişimlerine karşı adaptasyon geliştirmiş olabileceğini düşündürmektedir (Lobell et al., 2011).

Sonuç olarak, panel veri analizinde uygulanan durağanlık, otokorelasyon, heteroskedastisite, model seçimi ve yatay kesit bağımlılığı testleri, ampirik bulguların metodolojik güvenilirliğini sağlamaktadır. Durağanlık sınamaları, tüm değişkenlerin düzeyde sabit olduğunu ortaya koyarken, otokorelasyon ve heteroskedastisite testleri model varsayımlarının genel olarak sağlandığını göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığı analizleri, ülkeler arası etkileşimlerin modele önemli bir sapma getirmediğini ortaya koymuştur. Hausman testi sonucunda, rassal etkiler modelinin uygunluğu doğrulanmıştır; bu tercih, ülkeler arası heterojenliğin gözlemlenmeyen sabit etkilerden bağımsız olduğunu varsayan modelin, tahminlerde verimliliği artırması ve parametrelerin tutarlılığını koruması açısından daha elverişli olması nedeniyle uygulanmıştır. Rassal etkiler modeli sonuçları, tarımsal kredilerin tarımsal katma değer üzerinde sınırlayıcı bir etkisi olduğunu; işgücü ve arazi büyüklüğünün ise üretkenliği artırıcı yönde anlamlı etkiler taşıdığını göstermektedir. İklimsel değişkenlerin etkileri istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamış olup, bu bulgunun kısa vadeli iklimsel dalgalanmaların etkisinin sınırlı olması veya mevcut uyum ve adaptasyon stratejilerinin söz konusu etkileri büyük ölçüde hafifletmesiyle açıklanabileceği değerlendirilmektedir. Bulgular, tarımsal finansmanın etkin dağılımının yanı sıra işgücü ve arazi kaynaklarının verimli kullanımının tarımsal katma değer üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, tarımsal kredilerin yüksek üretkenlik potansiyeline sahip üretim alanlarına stratejik olarak tahsis edilmesi ve çiftçilerin bilgi, beceri ve uygulama kapasitelerinin güçlendirilmesine yönelik eğitim programlarının yaygınlaştırılması suretiyle tarımsal verimliliğin artırılması önerilmektedir.

8. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki kırsal kalkınma politikalarının tarihsel gelişimini ve bu politikaların ekonomik, sosyal ve çevresel hedefler doğrultusundaki etkinliğini derinlemesine incelemektedir. Kırsal kalkınma, yalnızca tarımsal üretimin artırılmasına yönelik bir strateji olmanın ötesinde, istihdamın artırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, altyapıların güçlendirilmesi ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması gibi çok boyutlu amaçlar içermektedir. Bu bağlamda çalışmada, kırsal kalkınma olgusu özellikle iktisadi büyüme, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması ve toplumsal bütünleşme ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Kırsal alanlarda gerçekleşen sosyo-ekonomik değişim ve kır-kent ilişkilerindeki dönüşüm, kırsal kalkınma politikalarının kapsamını genişletmiş; yalnızca tarım sektörünü değil, tarım dışı sektörleri de destekleme ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu çerçevede, kırsal kalkınma politikalarının çok sektörlü ve çok aktörlü doğası vurgulanmakta, kamu-özel iş birlikleri, yerel yönetimlerin rolü ve sivil toplum katılımı gibi unsurların önemi üzerinde durulmaktadır.

Kırsal kalkınmaya yönelik teorik yaklaşımlar incelendiğinde, geleneksel kalkınma modellerinden günümüz sürdürülebilirlik temelli yaklaşımlarına uzanan farklı perspektifler görülmektedir. Geleneksel anlayışlar kırsal alanları ağırlıklı olarak tarımsal üretim merkezli ve dışa bağımlı bölgeler olarak tanımlarken, günümüz sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde kırsal alanlar, yerel kaynaklarını etkin kullanabilen, yenilikçi ve çok işlevli yapılara dönüştürülmektedir. Bu geçiş, kırsal kalkınmanın yalnızca üretimsel hedeflerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sosyal refah ve çevresel sürdürülebilirlik gibi yeni boyutları da içerdiğini göstermektedir. Çalışma, bu teorik temeller ışığında, Avrupa Birliği ve Türkiye'nin kırsal kalkınma

politikaları arasındaki farklılıklar ve benzerlikleri kapsamlı bir biçimde ele almıştır.

Karşılaştırmalı politika analizi incelendiğinde, Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikaları ortak tarım politikası çerçevesinde şekillendirmiştir. Ortak Tarım Politikası başlangıçta tarımsal üretim fazlasını kontrol altına almak ve fiyat istikrarı sağlamak üzere tasarlanmışken, zaman içinde çok fonksiyonlu tarım anlayışı ve çevresel sürdürülebilirlik gibi yeni amaçlarla evrilmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kırsal kalkınma Ortak Tarım Politikasının ikinci ayağı olarak kurumsallaşmış; çevre koruma, kırsal yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, alternatif gelir kaynaklarının teşviki ve yerel toplulukların katılımı gibi hedefler ön plana çıkmıştır. Bu evrim, kırsal kalkınma politikalarının daha bütüncül, bölgesel farklılıklara duyarlı ve paydaş odaklı bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır.

Türkiye’de ise kırsal kalkınma politikaları Cumhuriyet’in erken dönemlerinden itibaren şekillendirilmiş ve süreç boyunca çeşitli stratejilerle zenginleşmiştir. İlk dönemlerde merkezi planlama anlayışı egemen olmuş, 1980’li yılların başlarından itibaren ise serbest piyasa ilkelerine dayalı yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Bu dönemde, Toplum Kalkınması Modeli, Köy Kent Projesi ve Tarım Kentleri Projesi gibi girişimler devreye alınmıştır. Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları tarımsal üretimi artırmanın ötesinde kırsal altyapının güçlendirilmesi, kırsal turizmin teşvik edilmesi ve özellikle kadın ile genç iş gücünün istihdamını artırmaya yönelik hedefleri de içermiştir. Kurumsal açıdan, Tarım ve Orman Bakanlığı başta olmak üzere yerel kalkınma ajansları ve diğer kamu kurumları kırsal kalkınma sürecine yönelik projeleri yürütmüşlerdir.

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne uyum süreci de kırsal kalkınma politikalarının dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) ve özellikle IPARD (Katılım Öncesi Kırsal Kalkınma) programı, Türkiye’nin AB kırsal kalkınma normlarına entegrasyonunu hızlandıran araçlar olmuştur. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) aracılığıyla yürütülen IPARD programı kapsamında tarımsal işletmelerin modernizasyonu, tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi, çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve kırsal altyapının güçlendirilmesi gibi alanlarda destekler sağlanmıştır. Bu süreç, Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarının AB standartlarıyla uyumunu, kurumsal kapasitenin artırılmasını, mevzuat uyumlaştırmayı ve yerel düzeyde katılımcılığı teşvik etme yönünde önemli ilerlemeleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, AB’nin çok aktörlü, çok sektörlü ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine dayalı kırsal politikalarının Türkiye’de uygulanabilirliği, mevcut yapısal koşullar

ve kurumsal kapasiteyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, kırsal kalkınma politikalarının etkinliği değerlendirilirken yalnızca strateji belgeleri değil, aynı zamanda uygulama süreçleri ve yerel aktörlerin katılım düzeyi de dikkate alınmalıdır. Çalışmada da bu husus göz önünde bulundurularak, politika etkinliği yalnızca kurumsal düzeyde değil, uygulama boyutu itibarıyla da ele alınmıştır.

Metodolojik olarak, çalışmada 2001-2023 dönemini kapsayan ve 15 AB üyesi ülke ile Türkiye'yi içeren panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Analizde bağımlı değişken olarak tarımsal katma değer alınmış; bağımsız değişkenler arasında tarımsal destekler, tarımsal işgücü, tarım arazilerinin büyüklüğü ile iklim değişkenleri (ortalama yıllık sıcaklık ve yağış miktarı) yer almıştır.

Analize dâhil edilen ülkeler, gelişmiş ve gelişmekte olan olarak sınıflandırıldığında, tarımsal ve iklimsel değişkenler bakımından belirgin farklılıklar gözlemlenmektedir. Tarımsal katma değer, tarımsal krediler, tarımsal işgücü ve yıllık yağış değişkenlerinde anlamlı farklılıklar tespit edilirken, tarımsal alan büyüklüğü ve yıllık ortalama sıcaklık açısından gruplar arasında sistematik bir ayrışma gözlenmemiştir. Bulgular, gelişmekte olan ülkelerde tarımın ekonomik yapı içerisindeki görece ağırlığının yüksek olduğunu; gelişmiş ülkelerde ise finansal kaynak ve kredilerin daha yaygın biçimde sağlandığını göstermektedir. İklimsel açıdan sıcaklık farkı belirgin olmamakla birlikte, yıllık yağış miktarının gelişmiş ülkelerde daha yüksek olması, tarımsal üretimin çevresel koşullara duyarlılığını ve bölgesel heterojenliğin önemini vurgulamaktadır. Bu sonuçlar, tarımsal üretim ve kırsal kalkınma politikalarının tasarımıyla ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı yapısal farklılıkların dikkate alınmasının önemini ortaya koymaktadır.

Panel veri modeli, zaman boyutundaki etkileri ve ülkeye özgü sabit etkileri dikkate alarak sonuçların güvenilirliğini artırmıştır. Bu yöntem, ülkeler arasındaki zamana bağlı değişimleri ve gecikmeli etkileri de analiz ederek kırsal kalkınma politikalarının tarımsal üretim üzerine çok boyutlu etkilerini değerlendirmenin dinamik bir perspektifini sunmuştur.

Araştırma bulguları, tarımsal katma değer oluşumunda hem iktisadi hem de iklimsel faktörlerin eş zamanlı olarak rol oynadığını göstermiştir. Ampirik sonuçlara göre, tarımsal desteklerin tarımsal katma değer üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Bu durum, tarımsal desteklerin etkisiz bir şekilde dağıtılması veya uygun hedeflemeyle verilmeyişinin, tarımsal verimlilikte kayıplara yol açabileceğine işaret etmektedir. Özellikle desteklerin yanlış alanlara yönlendirilmesi veya yerel düzeyde yetersiz uygulanması tarımsal sektörün verimliliğini olumsuz

etkileyebilmektedir. Buna karşılık, tarımsal işgücünün büyüklüğü ve tarım arazilerinin yüzölçümü gibi üretim faktörleri, tarımsal katma değer üzerinde pozitif ve anlamlı etkiler göstermektedir. Bu bulgular, kırsal kalkınma politikalarının etkinliğini artırmak amacıyla tarım sektöründeki üretim faktörlerinin verimli kullanılmasının önemini vurgulamaktadır. İşgücü kullanımının etkinleştirilmesi, eğitim düzeyinin artırılması ve tarımda mekanizasyonun yaygınlaştırılması gibi önlemler, tarımsal üretkenliği ve katma değeri artırıcı yönde etkiler yaratabilecektir.

İklimsel değişkenlerin etkisi istatistiksel açıdan genel olarak anlamlı bulunmamıştır; ancak bu durum, ülkeler arasındaki yapısal, coğrafi ve çevresel farklılıklarla açıklanabilmektedir. Dolayısıyla iklimsel faktörlerin etkisinin homojen olmadığı, mekânsal ve kurumsal bağlama bağlı olarak değişebildiği söylenebilmektedir. Bununla birlikte, yıllık ortalama yağış ile tarımsal katma değer arasında gözlemlenen negatif ve güçlü ilişki dikkat çekicidir. Bu durum, aşırı yağış rejimlerinin tarımsal üretimde verim kayıplarına neden olabileceğini göstermektedir. Özellikle aşırı yağışların yol açtığı sel ve su baskınlarının verimli tarım arazilerini olumsuz etkileyebileceği, dolayısıyla yağış rejimindeki aşırılıkların uzun vadeli tarım stratejilerinde göz önünde bulundurulması gerektiği anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan bulgular, tarım sektörünün iklim koşullarına duyarlılığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Analiz bulguları, ortalama sıcaklık ile tarımsal katma değer arasında sınırlı da olsa pozitif yönlü bir ilişkinin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, ılıman sıcaklık koşullarının tarımsal üretimi destekleyebileceğine işaret etmekte, ancak aşırı sıcaklıkların olumsuz etkilerine de dikkat çekmektedir. İklim değişikliği öngörülleri çerçevesinde sıcaklıklardaki olası artışlar ve yağış düzenlerindeki değişiklikler, tarımsal üretim üzerinde yeni riskler oluşturacaktır. Bu nedenle, tarım politikaları ile iklim politikalarının entegrasyonunun sağlanması, tarım sektöründeki sürdürülebilirliği güvence altına almak açısından kritik bir öneme sahiptir. Elde edilen iklimsel bulgular, tarım stratejilerinde çevresel sürdürülebilirlik ve iklim uyum politikalarının güçlendirilmesi gerekliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Araştırmada ayrıca tarımsal krediler ve kırsal altyapı iyileştirmeleri gibi politika araçlarının rolü de değerlendirilmiştir. Tarımsal kredi uygulamalarının, ancak etkin bir tahsis ve doğru hedefleme mekanizmaları ile uygulandığında değer yaratıcı olacağı anlaşılmıştır. Mevcut durumda, özellikle küçük ölçekli çiftçilerin düşük faizli kredi ve desteklerle yeterince desteklenememesi, kırsal kalkınmanın önünde bir engel teşkil etmektedir. Türkiye'deki tarımsal kredi uygulamalarının, Avrupa Birliği'ndeki uygulamalara kıyasla daha sınırlı ve düşük etkinlikle olduğu belirlenmiştir.

Bu durum, kırsal kalkınma politikalarının yerel ihtiyaçlar ve koşullara göre daha fazla özelleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde, kırsal altyapının iyileştirilmesi tarımsal üretimin verimliliğini artırmak için kritik bir rol oynamaktadır. Altyapı yatırımları tarımsal üretim maliyetlerini düşürmekte, lojistik süreçleri hızlandırmakta ve tarım ürünlerinin kalitesini artırmaktadır. Türkiye’de kırsal kalkınma projelerinin önemli bir kısmı altyapı yatırımları ve eğitim programlarına odaklanırken, Avrupa Birliği’ndeki kırsal kalkınma projeleri daha geniş bir yelpazede desteklenmekte ve çevresel sürdürülebilirlik konularını da kapsayacak şekilde çeşitlilik göstermektedir. Sonuç olarak hem Türkiye’de hem de AB’de kırsal altyapıya yönelik yatırımların artırılması, kırsal kalkınmanın başarısını doğrudan etkileyecektir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, kırsal kalkınma politikalarının etkinliği yalnızca sağlanan finansal desteklerin büyüklüğüne değil, bu desteklerin yerel yapılarla uyumuna, niteliğine ve bölgesel üretim yapısına uygunluğuna bağlı olduğunu göstermiştir. Kısacası, maddi kaynak sağlanması tek başına yeterli olmayıp, kırsal kalkınma programlarının yerel ihtiyaç ve koşullara uygun şekilde tasarlanıp uygulanması gerekmektedir. Avrupa Birliği ve Türkiye örnekleri üzerinden elde edilen bulgular, kırsal kalkınma politikalarının yeniden şekillendirilmesine bilimsel dayanak oluşturacak niteliktedir ve gelecekte yapılacak çalışmalara yön verici potansiyele sahiptir.

Politika yapıcılara yönelik öneriler de bu çerçevede şekillendirilmesi gerekmektedir. Öncelikle, tarım sektöründe üretim faktörlerinin verimliliğini artıracak mekanizmaların desteklenmesi gerektiği vurgulanması gerekmektedir. İş gücünün niteliğini yükseltecek eğitim ve kapasite geliştirme programları, tarımsal üretim süreçlerinin mekanizasyonu ve modernizasyonu, tarımsal desteklerin doğru hedeflenmesi, bu bağlamda etkin araçlar olarak ön plana çıkmaktadır. İkincisi, iklim risklerini en aza indirmeye yönelik uyum stratejilerinin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine dayanıklı tarım uygulamaları geliştirilmesi, ürün çeşitliliğinin artırılması ve sürdürülebilir su yönetimi politikalarının entegre edilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca, kırsal kalkınma politikalarının etkin olabilmesi için yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, katılımcı yönetim mekanizmalarının desteklenmesi ve politika uyumunun sağlanması gerekmektedir. Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler de bu bağlamda sadece teknik uyumu değil, kırsal alanlara yönelik vizyonun ve müdahale anlayışının yeniden şekillendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, kırsal kalkınma politikalarının gelecekteki yönelimi, çok sektörlü ve çok aktörlü bir yapının güçlendirilmesi ve iklim değişikliğinin

tarımsal üretim üzerindeki etkilerinin daha derinlemesine analiz edilmesi ile şekillenecektir. Avrupa Birliği ve Türkiye arasında kırsal kalkınma politikalarına yönelik gerçekleştirilen uyum çalışmaları, bu iki bölge arasındaki stratejik yakınlaşmayı desteklemekte ve kırsal kalkınma alanında etkili bir politika modelinin oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Gelecekteki çalışmalar, kırsal kalkınma politikalarının daha sürdürülebilir ve bölgesel farklılıkları dikkate alan bir şekilde yeniden tasarlanmasını sağlayacak bilimsel veriler sunarak, bu alandaki bilgi birikimine önemli katkılar sağlaması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Ackrill, R., & Kay, A. (2014). *The Common Agricultural Policy*. Sheffield, Sheffield Political Economy Research Institute (SPERI).
- Ahner, D. (2004). Cap Reform and EU Enlargement, The Future of European Agricultural Policy. www.europa.eu.int/comm/agriculture/events/sofia/ahner.pdf.
- Ahner, D. & Scheele, M. (2000). The Common Agricultural Policy, An Overview from Where We Come, Where We Are, Tasks ahead (Bildiri). International Postgraduate Course on European Agricultural Policy in Transformation, Wageningen Universitesi, Hollanda.
- Agunuwa, E.V., Inaya, L., Proso, T. (2015), Impact of commercial banks' credit on agricultural productivity in Nigeria (time series analysis 1980-2013). *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 5(11), 337-350.
- Ağca, F. (2010). Batı Balkanların Geleceğinde Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Rolü. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 45-65.
- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Dağlı, Y. & Çavuşoğlu, Ş. B. (2011). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu.
- Akalın, A. (2021). Planlı Dönemler İtibariyle Türkiyede Kalkınma Çalışmaları ile Kırsal Kalkınma Arasındaki İlişki. *Abi Evran Akademisi*, 2(1), 32-39.
- Akbulut, F. S. (2024). Köykent modeli, gelişim süreci içerisinde Bülent Ecevit'in kırsal kalkınma stratejileri. *GRID - Architecture Planning and Design Journal*, 7(1), 60-83. <https://doi.org/10.37246/grid.1184227>.
- Akça, H., & Altuntaş, H. (2022). Tarımsal desteklerin tarımsal çıktı üzerindeki etkisi, Türkiye için ampirik bir analiz. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(2), 560-572. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.1125443>.
- Akçay, B., Göçmen, İ., (2012), *Ekonomik ve parasal birlik, Avrupa Birliği, tarihçe, teoriler, kurumlar ve politikalar*, Seçkin Yayıncılık.

- Akder, A.H. (2018). “Ortak Tarım Politikası, Dün-Bugün-Yarın. Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri”, ATAUM 30. Yıl Armağanı, <http://ataum.ankara.edu.tr/30-yil-armagani/>, Erişim Tarihi, (25.01.2024).
- Akpınar, R. (2017). Yerel kalkınmada bölge ölçeğinde kurumsal yapılanma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 13-22.
- Aksoy, S. (1984). *Tarım hukuku*, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi.
- Aksoylu, D., & Karaalp-Orhan, H. S. (2022). AB ortak tarım politikası çerçevesinde Türkiye ve seçili doğu Avrupa ülkeleri karşılaştırılmalı bir analiz. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 9(1), 172-201. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.860363>.
- Akşahin, S., (2008). *Avrupa Birliği’nin bölgesel politikası, yapısal araçların koordinasyonu ve Türkiye’nin uyumu*. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı AB Uzmanlık Tezi, (Yayımlanmamış).
- Akın, O., (2015). *Kırsal Kalkınma politikalarının ab politikaları çerçevesinde incelenmesi, Denizli ili örneği*. [Doktora Tezi]. Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.
- Akman, O., (2023). *Köylerin altyapısının desteklenmesi (KÖYDES) projesinin kırsal kalkınmaya etkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Bilim Dalı.
- Akpınar, R. (2017). Yerel Kalkınmada Bölge Ölçeğinde Kurumsal Yapılanma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 13-22.
- Aktan, R. (1978). *Türkiye İktisadı*. Ankara Üniversitesi, SBF.
- Aktaş, E., Altıok, M., & Songur, M. (2015). Farklı ülkelerdeki tarımsal destekleme politikalarının tarımsal üretim üzerine etkisinin karşılaştırmalı analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 55-74. <https://doi.org/10.18037/ausbd.08912>.
- Akyol, M. (2018). Tarımsal Teşviklerle Tarımsal Katma Değer Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yeni Endüstrileşen Ülkeler İçin Panel Eşanlı Denklemler Sistemi Analizi. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(3), 226-236. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.456791>
- Albayrak Fakıoğlu, P., & Seçkin, E. (2023). Tarım ve kırsal kalkınma aracı olarak IPARD II programının Türkiye’deki uygulamaları ve desteklerin mekânsal dağılımı. *Journal of Geography*(46), 81-91. <https://doi.org/10.26650/JGEOG2023-1168139>
- Altieri, M. A. (2018). Agroecology, the science of sustainable agriculture. *CRC Press*. https://doi.org/10.1201/9780429495465_s.448.

- Arendonk, A.van (2012). *The impact of the EU Rural Development Programme Case Study of Noord-Holland, Bachelor International Development Studies*, Wageningen University.
- Arslan, A., & Türkmen, A. (2023). Türkiye’de kalkınma politikaları ve bölgesel kalkınma planlarının dönüşümü. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4(Özel), 254-272. <https://doi.org/10.58702/teyd.1354976>.
- Aslan, R., (2000). Türkiye-Avrupa Birliği, sancılı gelişen ilişki, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 55-3.
- Aslan, S., Demirhan, Y., & Ertaş, M. (2016). Avrupa Birliği katılım öncesi mali yardım aracı kırsal kalkınma bileşeni (IPARD I) ve mardin iline etkileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 232-254.
- Aşgın, S. (2009). *Valilerin yerel ve ulusal kalkınmadaki rolü, bir model önerisi, ulusal kalkınma ve yerel yönetimler*, Cilt 1, TODAİE.
- Atabeyoğlu, Ö. (2017). Atatürk’ün kırsal kalkınma projesi, ideal cumhuriyet köyü projesinin mekân kuramları açısından değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 176-185.
- Ata, A. Y., & Dalli, T. (2024). Kırsal kalkınma üzerine bir literatür araştırması. *Journal of Economics and Research*, 5(1), 1-19.
- Atış, E., Tanrıvermiş, H., & Işıklı, E. (1999). Sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve türkiye tarımı, *Kooperatifçilik*, 125, 14-26.
- Atmaca, Y., & Sağır, H. (2017). Avrupa Birliği bölgesel politikası ve Türkiye, kalkınma ajansları bağlamında bir analiz. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 67-88. <https://doi.org/10.22466/acusbd.304471>
- Avaner, T. (2005). BKA Siyasal Rejim Sorunu Yaratır mı?, M. Turan (Derl.), *Bölgesel Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, Paragraf Yayınları.
- Avaner, T. (2018). Türkiye’de ‘toplum kalkınması’ üzerine, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (6), 66-73.
- Avşar, M. (2019). *Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları (1923-2016)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ay, A., & Yapar, S. (2005). Dünya ticaret örgütü tarım anlaşması ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (13), 57-80.
- Ayanoğlu, İ. (2008). Kırsal kalkınma ve Türkiye için bir kırsal kalkınma modeli, [Yüksek Lisan Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Ayyıldız, M., Çiçek, A. & Ayyıldız, B. (2016). 6360 sayılı büyükşehir yasasının kırsal kesime olası etkileri, Nevşehir bilim ve teknoloji dergisi, *TARGİD, Özel Sayı*, s. 280-285.

- Aysu, A., (2006). *Türkiye, Avrupa Birliği ve tarım politikaları*. Heinrich Böll Stiftung Derneği.
- Aytaç, F. (2009). *Açıklamalı köy kanunu*, Seçkin Yayıncılık.
- Bakırcı, M. (2009). Avrupa Birliği üyelik öncesi destek fonunun (IPA) kırsal kalkınma bileşeni (Ipard), Türkiye'nin durumu ve muhtemel etkileri. *Doğu Coğrafiya Dergisi*, 14(21), 53-78.
- Bales, C.M. (2024). *An exploration of the use of facilitative leadership to drive innovative rural economic development, a case*. [Doctoral dissertation]. Division of Leadership and Followership Studies, Indiana Wesleyan University.
- Baltagi, B. H., 2005. *Econometrics Analysis of Panel Data*, 3rd Edition. Chichester, John Wiley.
- Baltagi, H. B., (2013). *Econometric Analysis of Panel Data*, Fifth Edition, John Wiley & Sons Publish, UK.
- Baltagi, B. H. (2014). *Panel Data and Difference-in-Differences Estimation*. Encyclopedia of Health Economics.
- Baltas, Nicholas C., (2001). *The Common Agricultural Policy, Past, Present and Future*. European Economic And Political Issues III, F. Columbus, ed., Chapter 7, 97-116, Nova Science Publishers, Inc., Available at SSRN, <https://ssrn.com/abstract=672201>.
- Bardakçı, S., Karagöz, Y., & Dünder, S. (2019). On birinci kalkınma planında yer alacak öncelikli kalkınma politikalarına yönelik toplumsal bakış açısının incelenmesi, tr72 bölgesinde bir uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), 798-817. <https://doi.org/10.17755/esosder.458691>
- Bartlett, WJ., & Samardzija, V. (2000). The reconstruction of South East Europe, the Stability Pact and the role of the EU. *MOCT-MOST Economic Policy in Transitional Economics*, 10, 245 - 263.
- Başıbüyük, A. (2004). Coğrafi açıdan Türkiye'de kırsal kalkınma sorunu. *Doğu Coğrafiya Dergisi*, 12, 43-46.
- Batuhan, T. & Kodaz, İ. (2020). On Birinci kalkınma planında kentleşme ve çevre politikaları. *Şehir ve Medeniyet Dergisi*. 6 (12).
- Baykal, Sinem (2001). Katılım ortaklı belgesi, Türkiye-Avrupa birliği ilişkilerinde yeni bir dönemeç. *Mülkiye Dergisi*, 25(226), 201-224.
- Beşirov, H. (2008). *Avrupa Birliği ortak tarım politikası ve Polonya örneği ışığında Türkiye tarımın dönüşüm sorunu*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilge, N. S. (2024). Kırsal turizmin kırsal kalkınmaya katkısı, nedenleri ve etkileri. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2024(2), 183-195. <https://doi.org/10.55543/insan.1317354>.

- Bilici, İ. (2010). *Türkiye’de kırsal kalkınmanın gelişimi ve IPARD süreci*. [Yüksek Lisans Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Bilir, N., Çakır, B., Dağlı, E., Ergüder, T. & Önder, Z. (2009). *Tobacco Control in Turkey*, WHO Europe, Copenhagen.
- Binswanger, H. P., & Khandker, S. R. (1995). The impact of formal finance on the rural economy of India. *The Journal of Development Studies*, 32(2), 234-262.
- BM. (2015). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/> Erişim Tarihi, (13.01.2024).
- Bulutçu, A. B. (2015). IPARD programı ile ulusal kırsal kalkınma programlarının tamamlayıcılık açısından değerlendirilmesi, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı / GTHB.
- Bora, C. (1964). *Toplum kalkınması*, Gürsoy Basımevi.
- Boztürk, H. (2019). *Avrupa Birliği’nin gelecek inşasında Almanya’nın rolü ve Türkiye Avrupa birliği ilişkilerine etkisi*. Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Börzel, T. A., & Risse, T. (2009). The transformative power of Europe, the European Union and the diffusion of ideas. (KFG Working Paper Series, 1). Berlin, Freie Universität Berlin, FB Politik- und Sozialwissenschaften, Otto-SuhrInstitut für Politikwissenschaft Kolleg-Forschergruppe The Transformative Power of Europe. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-364733>.
- Can, M. (2007). *Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye’nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi, SAPARD ve IPARD Örneği*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.
- Can, M. & Esengün, K. (2007). Avrupa Birliği kırsal kalkınma programlarının Türkiye’nin kırsal kalkınması açısından incelenmesi, SAPARD ve IPARD Örneği. *GOÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 43-56.
- Can, E., & Kocagül Akdenizli, D. (2008). *Avrupa Birliği’nde Bölgesel Politika’nın gelişimi ve yapısal fonlar*, TEPAV Yayını.
- Can, A. (2013). *Yerel yönetimlerde iç denetim, istanbul su ve kanalizasyon idaresi örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Canpolat, H. (2007). Kırsal kalkınma uygulamalarında yeni bir yaklaşım. *KÖYDES Programı, İdarecinin Sesi Dergisi*, 21 (120), s. 26-29.
- Cantore, N., Kennan, J., & S. Page. (2011). CAP Reform and Development Introduction, Reform Options and Suggestions for Further Research. <https://cdn.odi.org/media/documents/7245.pdf>, Erişim Tarihi, ----.

- Çakar, Y. M. (2007). *Türkiye’de 1980 sonrası kırsal kalkınma uygulamaları ve Çorum il örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAYKUR (2020). <http://www.caykur.gov.tr/Pages/Kurumsal/KurumHakkinda.aspx> Erişim Tarihi, (11.06.2024).
- Cenkış, S. (2014). Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinde Yeni Dönem Başladı. *Tematic Ticaret ve Mevzuat Araştırmaları Dergisi*, 3, 1-7.
- Chambers, R. (1997). Whose reality counts? Putting the first last. Intermediate Technology Publications.
- Civelek, A. Y. (2002). Zirai kavramların kullanımında kargaşa, *Türk Tarım Dergisi*, 147, 47-53.
- Council Regulation (EC) (2013). Official Journal of the European Union, No, 1305/2013, L 347/535, Annex 1.
- Çalışkan, Ö. (2012). 2013 sonrası AB ortak tarım politikası, AB komisyonu’nun reform önerileri üzerine bir değerlendirme, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Dergisi Sayı 38*, 137-164.
- Çalışkan, M. E., Çalışkan, S., Demirel, U., Aksoy, E. & Arnoğlu, H. (2020). Nişasta ve Şeker Bitkileri Üretiminde Mevcut Durum ve Gelecek. *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Türkiye Ziraat Mühendisliği IX. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı -1*. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 439-462.
- Çapanoğlu, S. (2010), Geçmişten Günümüze Lizbon Strateji- si ve 2020 İçin Yeni Bir Vizyon Işığında AB 2020 Stratejisi, İKV Değerlendirme http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/gecmisten_gunumuze_liz_bon_stratejisi_ve_2020_icin_yeni_bir_vizyon_isiginda_ab_2020_strateji_isi.pdf, Erişim Tarihi, (27.02.2024).
- Çelik Ateş, H., & Akbaş, A. (2018). Sürdürülebilir Tarımda Doğal Kaynakların Kullanımı. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi* 398-407.
- Çelik, H. (2015). *Yoksullukla mücadelede kırsal kalkınma politikalarının etkinliği; güneydoğu Anadolu projesi (GAP) örneği*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı.
- Çelik, L. (2013). Anayasa Mahkemesi’nin 6360 sayılı Kanun’a ilişkin kararının değerlendirilmesi. *Mahalli İdareler Dergisi*, 10, 3-6.
- Çelik, Z. (2005). Planlı dönemde Türkiye’deki kırsal kalkınma politika ve uygulamaları üzerine bir değerlendirme, *Planlama Dergisi*, 2, 61-71.
- Çelik, Z. (2006). *Türkiye’de kırsal planlama politikalarının geliştirilmesi*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir Planlama Anabilim Dalı, İzmir.

- Çeliktürk, T. (2018). *1985–2017 dönemi iller bankası reorganizasyon politikalarının tamamlayıcı analiz yaklaşımı çerçevesinde çözümlenmesi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelikyay, H. (2014). Değişen Kent Yönetimi ve 6360 sayılı Büyükşehir Yasası, SETA, İstanbul.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Bakanlığı, Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın Tarihçesi, <https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012>, Erişim Tarihi, (10.04.2024).
- Çil, D. (2014). *Kırsal kalkınma politikalarının Adıyaman kırsalına olan etkisinin bütün tarımı üzerinden değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı.
- Çolakoglu, E. (2002). *Kırsal kalkınma ve Köy-Kent uygulamaları* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Çörek Öztaş, Ç., & Karaaslan, Ş. (2017). Türkiye'de kırsal planlama ve farklı ülkelere ait kırsal planlama örnekleri. *Kent Akademisi*, 10(32), 432-465.
- Çukur, F., & Çukur, T. (2024). Bazı Avrupa Birliği ülkelerinin tarımsal yapılarının TOPSIS yöntemi ile incelenmesi. *Journal of Agriculture Faculty of Ege University*, 61(3), 357-366. <https://doi.org/10.20289/zfdergi.1462784>.
- Dağ, R. (2007). *Kırsal kalkınma siyaseti*, Dipnot Yayınları.
- DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2013). DAP Eylem Planı, 2014-2018, DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, <http://www.dap.gov.tr/eylem-planim/dap-eylem-planı-2014-2018>, Erişim Tarihi, (26.05.2024).
- Demir Avcı Y., & Gözüm S. (2018). Kırsal alanda yaşayan yaşlılar için sağlık hizmeti sunum modelleri ve tele-sağlık. *TJFMPC*. 12(1), 56-67.
- Demiral, M. (2007). Türkiye'de sosyal sermaye kapsamında sivil toplum kuruluşları, sürdürülebilir Sosyo-ekonomik kalkınma sürecindeki rolü. *Akademik Bakış*, 13, s. 1-26.
- Demirtaş Yalaman, M. (2023). Kuruluşundan günümüze Dünya Ticaret Örgütü'nün küresel ticaretteki rol ve işlevi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Dergisi*, 1(1), 32-41. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7966631>
- Demirtürk, E. (2015). *Türkiye'de kırsal kalkınma ve politika analizi*. Nobel Yayıncılık.
- Denizlioğlu, M. (2021). Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde çiftçi hareketlerinin karşılaştırmalı bir çözümlemesi, çiftçi hareketleri mi çiftçi hareketsizliği mi?, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 777-790. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1007477> ö
- Dışişleri Bakanlığı, Dünya Ticaret Örgütü https://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-__dto_.tr.mfa, Erişim Tarihi, (24.01.2024).

- Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Kalkınma İşbirliği, Genel Özellikleri Ve En Az Gelişmiş Ülkelere Yönelik Yaklaşımı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa>, Erişim Tarihi, (15.04.2024).
- Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, (2016), Türkiye – AB Mali İşbirliği, <https://www.ab.gov.tr/5.html>, Erişim Tarihi, (01.04.2024).
- Dikeçligil, B. (1993). Kültür Kavramının Analizi veya Sosyo-Kültürel Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *I. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Dünya'da ve Türkiye'de Sosyolojik Gelişmeler. Sosyoloji Derneği, 37-47.
- Dinçarslan, M. (2012). *Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları ve uygulamalar*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Diraor, B. M. (2008). *Katılım öncesi AB fonları ve kırsal kalkınma, fırsatlar, sorunlar ve Türkiye için öneriler* [Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi]. Devlet Planlama Teşkilatı / DPT.
- Doğan, S. & Akşahin, S. B. (2011). *Türkiye ve AB'de kırsal kalkınma, bir mevzuat derlemesi*. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Doğan, T. & Yardımcı, B. (2019). *Kırsal kalkınma, tanım, temel meseleler ve politikalar*. Türkiye Kalkınma Vakfı.
- Doğanay, F. (1993a). *Kırsal kalkınma*, DPT.
- Doğanay, F. (1993b). *Merkez köyler*, DPT.
- Doğanay, F. (1994). *Sosyal ve kültürel dönüşme sürecinde Harran Ovası ve GAP uygulaması*. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), https://sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/10/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1962-1967.pdf.
- DPT (1963). I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), DPT, Ankara.
- DPT (1967). II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), DPT, Ankara.
- DPT (1972). III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1978), DPT, Ankara.
- DPT (1979). IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), DPT, Ankara.
- DPT (1984). V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), DPT, Ankara.
- DPT (1989). VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), DPT, Ankara.
- DPT (1995). VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), DPT, Ankara.
- DPT (2000). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT, Ankara, http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018.11.08_KirsalKalkinma.pdf.
- DPT (2000). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.
- DPT (2000). VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.

- DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_YerelYonetimler.pdf.
- DPT (2003). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2003 Yılı Programı, https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/2003_Y%c4%b1l%c4%b1_Program%c4%b1.pdf.
- DPT (2004). VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı 2005 Yılı Programı, RG, 31.10.2004, 25629 Mükerrer.
- DPT (2005). Dokuzuncu Kalkınma Planı 16.2 no.lu Kırsal Kalkınma Politikaları Alt Komisyonu Taslak Raporu, DPT, Ankara.
- DPT (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı Kırsal Alanda İşbirliği ve Örgütlenme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT, Ankara.
- DPT (2006). IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2011), DPT, Ankara.
- DPT (2006). IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013), DPT, Ankara.
- DPT (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Yerleşme, Şehirleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT, Ankara.
- DPT-BM(2005). Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu, DPT - BM Mukim Koordinatörlüğü, Ankara.
- DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Sekizinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-Yerel-Yonetimler-OIK-Raporu.pdf> (05.01.2023).
- DPT (2003). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2003 Yılı Programı, https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/2003_Y%c4%b1l%c4%b1_Program%c4%b1.pdf (25.12.2023).
- DPT (2004). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2004 Yılı Programı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/2004_Yili_Programi.pdf.
- DPT (2005). Dokuzuncu Kalkınma Planı 16.2 no.lu Kırsal Kalkınma Politikaları Alt Komisyonu Taslak Raporu, DPT, Ankara.
- DPT (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı Kırsal Alanda İşbirliği ve Örgütlenme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT, Ankara.
- DPT (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Yerleşme, Şehirleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT, Ankara.
- DPT (2014). UKKS 2014-2020. http://kkp.tarim.gov.tr/ADMIN/App_Upload/UKKS.pdf.
- DSİ, (2020). Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü 2020 Yılı Faaliyet Raporu, DSİ, Ankara.

- EC, European Commission, (2000). The mini ISPA Report 2000-2004, DG Regio-ISPA, s.4, http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/ispa/pdf/stat20002004_en.pdf, Erişim Tarihi, 20.02.2024
- EC, European Commission, (2001). SAPARD Annual Report-Year 2000, Brussels.
- EC, European Commission. (2004). ISPA Annual Report 2003. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52004DC0814>,
- EC, European Commission, (2004). Report from the Commission to the European Parliament and the Council - General report on pre-accession assistance (Phare - Ispa - Sapard) in 2004. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52006DC0137> Erişim Tarihi, (23.03.2024).
- European Commission. (2007). CARDS annual report 2006. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%52007DC0807>, (Erişim Tarihi, 23.03.2024).
- EC, European Commission, (2010). KPMG (KPMG Advisory Ltd.), 2010, Synthesis of SAPARD ex post evaluations Evaluation, https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/evaluation/rural-development-reports/2010/sapard/fulltext_en.pdf Erişim Tarihi, (10.02.2024).
- EC, European Commission. (2012) The Common Agricultural Policy, A story to be continued , Lüksemburg, Publications Office of the European Union.
- EC, European Commission. (2020). Report on the impact of COVID-19 on global food security and the agricultural sector. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/report-impact-covid19-global-food-security_en.pdf. Erişim Tarihi, (10.03.2024).
- EC, European Commission. (2020). Rural development in the European Union, Policy and practices. Retrieved from <https://ec.europa.eu/policy/rural-development-2020>, Erişim Tarihi, (16.01.2024).
- EC, European Commission. (2021). The new Common Agricultural Policy, A greener, fairer, more flexible CAP for a sustainable future. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/cap-overview/cap-2023-27_en, Erişim Tarihi, (16.03.2024).
- EC, European Commission. (2021). The future of CAP and rural sustainability. Retrieved from <https://ec.europa.eu/future-cap-2021>, Erişim Tarihi, (16.01.2024).
- EC, European Commission. (2021). CAP 2023-27, Key policy objectives. European Commission. https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-2023-27/key-policy-objectives-cap-2023-27_en, Erişim Tarihi, (10.03.2024) .

- EC., (2022). IPARD III Programme (2021-2027) for Turkey: Main priorities and objectives. <https://ec.europa.eu>
- EC, European Commission. (2022). Strategic approaches for regional development. Retrieved from <https://ec.europa.eu/strategies-2022>, Erişim Tarihi, (16.01.2024).
- EC, European Commission. (2023). *Common Agricultural Policy Report*. Brussels, European Commission Publications. (Erişim Tarihi, 10.03.2024).
- EFSA, European Food Safety Authority. (2021). Administrative guidance for the processing of applications for regulated products. EFSA Supporting Publications, 18(3), EN-6471, <https://www.efsa.europa.eu/en/supporting/pub/cn-6471>, Erişim Tarihi. (02.03.2024).
- Efe, H., Kemahlı, F., & Demirci, E. (2018). Avrupa Birliği'nde bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması sorunu ve birliğin bölgesel politikası. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 18(38), 85-123. <https://doi.org/10.25294/auibfd.492739>.
- Eğilmez, M. (2018). *Değişim sürecinde Türkiye* (14. Baskı), Remzi Kitabevi.
- El-Agraa A. M. (1990). *The Economics of the European Community*. Philip Allan.
- Eldem, H. (2015). Yerel yönetimler reformunun bir parçası olarak köy kanunu tasarı taslağı. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2 (1), s. 39-61.
- Ellis, F., & Biggs, S. (2001). Evolving themes in rural development 1950s–2000s. *Development policy review*, 19(4), 437-448.
- Elliott, J. (2012). *An Introduction to Sustainable Development* (4th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203844175>.
- Ekeman, E. (1999). 21. Yüzyılın Eşiğinde Avrupa Birliği'nde Ortak Tarım Politikası, İktisadi Kalkınma Vakfı / İKV.
- Ekeman, E. 2000. 21. Yüzyılın Eşiğinde Avrupa Birliği'nde Ortak Tarım Politikası. İKV, 158, Mayıs.
- Ekim, R. M. (2006). *Avrupa Birliği kalkınma politikaları ve Türkiye'nin uyumu*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EUROSTAT. (2022). Statistics on European rural areas. Retrieved from <https://eurostat.eu/rural-statistics>, Erişim Tarihi, (16.01.2024).
- EUROSTAT, (2020a). Rural development database. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/rural-development/data/database>. Erişim Tarihi, (20.12.2023).
- EUROSTAT, Urban-rural typology. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Urban-rural_typology (Erişim Tarihi, 20.12.2023).

- EUROSTAT, (2025). Trade in agricultural products, €39.2 billion surplus, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250513-2>, (Erişim Tarihi, 01.06.2025).
- EP, (2010), Report from the Commission to the European Parliament, the Council and the Economic and Social Committee, 2009 Annual Report on PHARE, Turkey Pre-Accession Instruments, CARDS and the Transition Facility, Brussels, 20.12.2010, COM(2010) 793 final, p.101; http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/2009_phare_report_en.pdf, Erişim Tarihi, (18.03.2024).
- EP, (2017), Second pillar of the CAP, rural development policy http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_3.2.6.pdf, Erişim Tarihi, (06.02.2024).
- EP, European Parliament, (2023), The Western Balkans, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/168/the-western-balkans>, Erişim Tarihi, (30.03.2024).
- EP, European Parliament, (2025), [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/629209/IPOL_STU\(2019\)629209_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/629209/IPOL_STU(2019)629209_EN.pdf). Erişim Tarihi, (01.06.2025).
- EU, European Union, (2003). The CARDS programme (2000-2006), <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-cards-programme-2000-2006.html?fromSummary=16>, Erişim Tarihi, (30.03.2024).
- EU, European Union, (2003). The European Union and the Western Balkans, The road to integration, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/c24c901d-5cd7-495d-aaa3-1684b1b94565_en?filename=gl_2003_en.pdf, Erişim Tarihi, (25.05.2024).
- EU, European Union, (2022). Eu Agricultural Outlook, For Markets, Income And Environment 2022 – 2032, https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2023-04/agricultural-outlook-2022-report_en_0.pdf, (Erişim Tarihi, 01.06.2025).
- Erbay, R. (2013). Ekonomik kalkınmada tarımın rolü. *Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 0-5.
- Erdik, S. Ş., & Temurlenk, M. (2023). İklim değişikliğinin gelişmişlik ve bölgesel farklılıklar bağlamında tarımsal katma değer üzerine etkisi, Akdeniz ülkeleri üzerine bir panel veri analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 227-240. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1231640>.
- Erdönmez, C. (2005). Köy Kent, olumlu ve olumsuz yönleriyle bir kırsal kalkınma projesinin çözülmesi. *SDÜ Orman Fakültesi Dergisi*, 2, 35-51.

- Erkul, H., Seçtim, H., & Altay, A. M. (2023). Büyükşehir belediye şirketlerinin denetimi üzerine nitel bir araştırma. *Management and Political Sciences Review*, 5(2), 140-159. <https://doi.org/10.57082/mpsr.1225854>.
- Ertaş, N. (2019). *Kırsal kalkınmanın aracı olarak Van'da hayvancılık faaliyetleri*, [Doktora Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Coğrafya Ana Bilim Dalı, Beşerî ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı.
- Eryigit, B. H. (2016). Yerel kalkınma bağlamında yerel yönetim birliklerinin kuruluş sürecinde uygulanan vesayet denetimi ve bir model önerisi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4 (1) s. 283-295.
- Elsevier Gallent, N., Hamiduddin, I., Juntti, M., Kidd, S., and Shaw, D. (2015). *Introduction to Rural Planning, Economics, Communities and Landscapes*, Taylor & Francis Ltd., London.
- FAO. (2017). The future of food and agriculture, Trends and challenges. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org/3/a-i6583e.pdf>. Erişim Tarihi, (10.01.2024).
- FAO. (2017). The state of food security and nutrition in the world 2017. Rome, FAO. Erişim adresi, <https://doi.org/10.4060/I7695EN>, Erişim Tarihi, (13.01.2024).
- FAO. (2018). Sustainable agriculture and rural dynamics. Rome, FAO Publishing. Retrieved from <https://www.fao.org/agriculture-rural-dynamics>, Erişim Tarihi (16.01.2024).
- FAO. (2020). Rural development strategies in a changing world. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org/publications>. Erişim Tarihi, (12.01.2024).
- FAO. (2020). Rural development strategies in a changing world. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org/publications>. Erişim Tarihi (22.01.2024).
- FAO. (2020). The state of food and agriculture, Overcoming water challenges in agriculture. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://openknowledge.fao.org/items/a2dc7490-735d-4b5d-92a2-a36bfb380c02>. Erişim Tarihi, (10.01.2024).
- FAO. (2021). Rural Development Strategy for Sustainable Food Systems. Rome, FAO. <https://sdgs.un.org/un-system-sdg-implementation/food-and-agriculture-organization-fao-49106> (Erişim Tarihi, 01.05.2024).
- FAO. (2022). Innovative rural solutions for sustainable development. Rome, FAO Publishing. Retrieved from <https://www.fao.org/rural-innovation-2022>, Erişim Tarihi (16.01.2024).
- Furat, M. (2013). Küresel politika değişimleri ve Türkiye'de kırsal kalkınma, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 589-610.

- Folmer, C., M.A. Keyzer, M.D. Merbis, H.J.J. Stolwijk & P.J.J. Veenendaal (1995). *The Common Agricultural Policy beyond the MacSharry Reform*. New York,
- Frees, E. W. (2004). *Longitudinal and Panel Data*. Cambridge University Press.
- Gedikoglu, Ş. (1971). *Evrleri, Getirdikleri ve Yankularıyla Köy Enstitüleri*. İş Matbaacılık ve Ticaret.
- Genç, C., (2019). *AB Mali Yardım Araçlarından IPARD Programının Kırsal Kalkınma Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş ili örneği* [Yüksek Lisans Tezi] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Geray, C. (1981). *Kırsal Türkiye’de toplum kalkınması ve kooperatifçilik, örnek olaylar*. Türkiye, Tuna Yayıncılık ve Dağıtım.
- Geray, C. (2011). *Dünden bugüne kırsal gelişme politikaları*, Phoenix Yayınevi.
- Geray, C. (2015). Kırsal alanda ekonomik yapı ve toplumsal değişimin boyutları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 37 (3), s. 65-87.
- Gezer, T., & Gezer, M. A. (2022). Tarımsal destek ve kredilerin tarımsal üretim üzerindeki etkinliği. *Turkish Journal of Agricultural and Natural Sciences*, 9(4), 1102-1113. <https://doi.org/10.30910/turkjans.1151057>
- Gibbons, J. (1999). The Common Agricultural and Fisheries Policies. McDonald ve Dearden (Haz.). *European Economic Integration* (281-301). Addison&Wesley-Longman.
- Greene, W. H., (). *Econometric analysis*. Pearson Education.
- Greene, W. H. (2007). *Econometric analysis*. Prentice Hall
- Gujarati, D. N., & Porter, D., (2009). *Basic Econometrics*, Mc Graw-Hill International Edition.
- Gülhan, F. (2019). *Türkiye’de kırsal kalkınma alanında uygulanan yatırım projeleri, Ankara Kahramankazan ve güdül üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gümgüm, Y. S. U. (2010). *Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları ve KÖYDES projesi uygulaması*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Günaydın, G. (2006). *Avrupa Birliği genişleme sürecinde Türkiye kırsal ve tarımsal politikalar* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Günaydın, G., (2010). *Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm Politika Transferi Süreci-AB ve Türkiye*. Tan Kitapevi Yayınları.
- Gündüz, A. Y., & Kaya, M. (2007). Avrupa Birliği Tarım Politikası ve Türkiye’de Organik tarımın geliştirilmesi üzerine olası etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(21), 305-330.

- Güneş, B. (2009). Dünya ticaret örgütü tarım anlaşmasının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri, bir hesaplanabilir genel denge modeli çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 123-170.
- Gürlük, S. (2001). Dünyada ve Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları ve sürdürülebilir kalkınma. *Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 19(4), 200-215.
- Güven, O. (2017). Türkiye kırsal kalkınma politikalarının analizi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 209-227.
- Gökulu, G. (2010). Kent güvenliği kentleşme ve suç ilişkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24, 209-226.
- Gösterici, H., B., & Ormanoğlu, (2007). AB Mali Yardımları ve IPA Uygulamasına Geçiş, *Türk İdare Dergisi*, 79 (456), 163-192.
- Gözübüyük, Ş. (2002). *Yönetim hukuku*, 22. Baskı, Turhan Kitabevi.
- Hayami, Y., & Ruttan, V. W. (1985). *Agricultural Development, An International Perspective*. Johns Hopkins University Press.
- Haydari, A. (2020). *Kırsal kalkınmada kırsal potansiyellerden yararlanma olanakları, Kütahya örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Heydarova, M., & Saatçioğlu, C. (2024). Azerbaycan ve seçilmiş diğer BDT üyesi ülkelerde tarımsal katma değeri etkileyen faktörlerin panel veri analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 454-467. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.1482137>.
- Hennessy, D. A. (1998). The production effects of agricultural income support policies under uncertainty. *American Journal of Agricultural Economics*, 80(1), 46-57.
- Hurma, G., (2018). *Tarım ve kırsal kalkınmayı destekleme Kurumu’nun (TKDK) tarımsal küçük üreticilik üzerindeki rolü*. [Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data*, Cambridge University Press, United Kingdom, 562s.
- IFAD. (2015). The latest on, Sustainable Development Goals. <https://www.ifad.org/en/v/48663979>, Erişim Tarihi, (28.12.2023).
- IFAD (2018)., <http://www.ifad.org/documents/10180/> Erişim Tarihi, (10.09.2024)
- IFAD. (2018). Transforming rural areas, The role of private sector engagement. International Fund for Agricultural Development. <https://www.ifad.org/documents>. Erişim Tarihi, (12.01.2024).

- IFAD. (2021). Rural development report 2021, Transforming food systems for rural prosperity. International Fund for Agricultural Development. <https://www.ifad.org/documents/12345678>. Erişim Tarihi, (12.01.2024).
- IPARD. (2007- 2013) (Instrument for Pre-Accession Assistance-IPA), Erişim Tarihi, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_7_turkiye_ab_mali_isbirligi/2_2_7_1_ipa/2_2_7_1_9_ipav_2007_2013/2007_2013_ipard_programi___tr.pdf.
- IPCC. (2021). Climate change 2021, The physical science basis. Cambridge University Press. Erişim adresi, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/>, Erişim Tarihi, (13.01.2024).
- IPCC, (2022). Climate change 2022, Impacts, adaptation, and vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/>, Erişim Tarihi, (03.01.2024).
- İçişleri Bakanlığı (2020). İller İdaresi Genel Müdürlüğü-Birlikler, <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/birlikler>, Erişim Tarihi, (08.04.2024).
- İçişleri Bakanlığı (2019). Köydes Nedir?, <http://www.koydes.gov.tr/Home/KoydesNedir> Erişim Tarihi, (08.04.2024).
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (1957). Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşma (Roma Antlaşması). Avrupa Komisyonu. <https://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf>.
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (2006). 2006 TÜRKİYE İLERLEME RAPORU (Siyasi ve Ekonomik Kriterler'in İKV tarafından gerçekleştirilen resmi olmayan çevirisi), <https://oldweb.ikv.org.tr/pdfs/ilerlemeraporu-2006.pdf>.
- İlbaş, M. H. (1999). Türkiye'de Kooperatifçilik ve Köy-Koop. Deneyimi, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, O. Baydar (Dizi Koordinatörü), 75 Yılda Köylerden Şehirlere. İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Yayınları, Bilanço 98 Serisi.
- İller Bankası (2020). Yürütülen Projeler ve Uluslararası Finansmanlı Projeler, www.ilbank.gov.tr, Erişim Tarihi,(02.06.2024).
- Illic,A., Zaharia, R. (2007) Common Agricultural Policy. The Implementation of the Acquis Communautaire in Romanian Agriculture. *Romanian Economic Journal*, 10(23), 87-98.
- İnan, M. T., & Ege, Z. (2019). Türkiye'deki kırsal turizm politikaları. *Gastoria, Journal of Gastronomy And Travel Research*, 3(4), 689-701. <https://doi.org/10.32958/gastoria.587280>.
- Jegede, O. E. (2022). A critical analysis of the impact of local government administration on rural development, a focus on selected local government

- areas in Ondo state, Nigeria. *KIU Interdisciplinary Journal of Humanities and Social Sciences*, 3(3), 147-161.
- Johnson, L. (2019). *Agricultural Economics and Market Stabilization in the EU*. Oxford, Oxford University Press.
- Kabaoğlu, Ş. (2016). Kırsal Kalkınmada IPARD Programı Uygulamaları (Trabzon İli Örneği) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kan, A. (2019). Türkiye’de bölgesel düzeyde tarımsal üretim değeri, kadınların işgücüne katılımı ve sermaye stoku arasındaki ilişkinin panel veri analizi ile karşılaştırması. *Turkish Journal of Agricultural and Natural Sciences*, 6(1), 52-63. <https://doi.org/10.30910/turkjans.515347>.
- Kaplan, E. (2017). *Cumhuriyet Dönemi’nde Kırsal Kalkınma Politikaları Örnek Bir Model, Köy Enstitüleri*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/OnuncuKalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf>.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). X. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2013-2018), Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2014). Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi, 2014-2023, https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/20142023_B%c3%b6lgesel_Geli%c5%9fme_Ulusal_Stratejisi.pdf
- Kalkınma Bakanlığı (2018). Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Raporu, On birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Kalkınma Bakanlığı, Ankara, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/-KırsalKalkınmaOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>.
- Kalkınma Bakanlığı (2018). XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023). Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Kalkınma Bakanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ankara.
- Kaplan, L. (2019). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları, IPARD programı uygulaması (Malatya İli Örneği)*, [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- Karadağ, A. (2020). *Kırsal kalkınma politikalarının değerlendirilmesi, Türkiye örneği*. Beta Yayınları.
- Karakayacı, Ö. (2018). Bölge Planlamada Kırsal Alanların Önemi Yeniden Keşfetmek, Yeni Bölgecilik Perspektifinde Kuramsal Tartışmalar, Planlama, (Ek 1), 42-51.
- Karakılçık, Y. (2016). *Yeni Yerel-Bölgesel gelişmeler ışığında yerel yönetimler*. 3. Basım, Seçkin.

- Karataş, H., 2010, *Avrupa Birliği katılım öncesi mali yardımları*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı.
- Karakoç, R. (2015). Ulusal Kalkınmanın Yerel Aktörleri. *Bölgesel Kalkınma Ajansları*. Yerel Politikalar(1).
- Karluk, Rıdvan (1998). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 5 Baskı, Beta yayınevi.
- Karbuç, F., (2023). *Türkiye'nin Avrupa Birliği ortak tarım politikasına entegrasyon süreci* [Doktora Tezi]. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi.
- Kaldırım, F. (2012). *Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları, Yerel Yönetimlere Katkısı Kapsamında KÖYDES Projesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalkan, M., (2022). *Türkiye'de uygulanan kırsal kalkınma politikalarının sürdürülebilirliğinde denetimin yeri ve önemi, Çanakkale ili IPARD-II programı üzerine bir analiz* [Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Kalkınma Bakanlığı. (2018a). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara, Erişim Adresi, <https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/KırsalKalkınmaOzellhtisasKomisyonuRaporu.pdf>. (Erişim Tarihi, 20.12.2023).
- Kara, M., & Görün, Y. (2008). Kırsal kalkınmada il özel idarelerinin, köylere hizmet götürme birliklerinin ve ilçe yönetimlerinin rolü ve bazı uygulamalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 411-433.
- Karataş, H., (2010), Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Kayıkçı, S. (2009). *Türkiye'de kırsal alan yönetimi*, [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavruk, H. (2004). *Köy ve mahalle, yerleşim ve yönetim birimi*, Odak Yayınevi.
- Kay, A. (1998). *The Reform of the Common Agricultural Policy, the Case of MacSharry Reform*. Oxon, CAB International.
- Kay, M., Bunning, S., Burke, J. F. (2022). The state of the world's land and water resources for food and agriculture 2021. Systems at breaking point, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Erişim Adresi, <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/ecb51a59-ac4d-407a-80de-c7d6c3e15fcc/content>, Erişim Tarihi, 05.03.2025.
- Kaya, M. N. (2020). *Cumhuriyet döneminde Türkiye'de kırsal kalkınmanın yönetimi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kaya, Ö. (2008). *Sivil toplum kuruluşları ve kalkınma* [Yayınlanmamış Yeterlilik Tezi]., İçişleri Bakanlığı, Dernekler Dairesi Başkanlığı.
- Kayıkçı, S. (2009). *Türkiye’de kırsal alan yönetimi*, [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yönetim Bilimleri Bilim Dalı.
- Keleş, R. (2002). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi.
- Keleş, R., & Mengi, A. (2013). *Avrupa Birliği’nin Bölge Politikaları*, Cem Yayınevi.
- Kencesoy, G. (2023). Bir politika transferi örneği, Türkiye’de tütün yasası ve Tekel’in özelleştirilmesi. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4(3), 517-552. <https://doi.org/10.58658/kaypod.1334580>.
- Kızılaslan, H., & Doğan, H. G. (2013). *AB ve Türkiye’de Tarım Sektöründe Örgütlenme ve Üretici Birlikleri*. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1, 146-159.
- KB. (2018a). Kırsal kalkınma ve dezavantajlı gruplar. Kalkınma Bakanlığı. <https://www.kalkinma.gov.tr/yayinlar> . Erişim Tarihi, (12.01.2024).
- KB. (2018a). *Cork II Deklarasyonu, Kırsal alanda daha iyi bir yaşam*. Avrupa Komisyonu.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi.
- Kırsal Kalkınma Çalışma Grubu (2003). Avrupa Birliği’ne Üyelik Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Politikası Raporu, Ankara, http://213.139.233.100/arayuz/6/icerik.asp?fl=sanal_kutuphane2/kırsal_kalkınma_raporu_9-07-2003.zip.
- Kitamura, R., (1990). *Panel Analysis in Transportation Planning, An Overview*, *Tnspn. Res.-A*, 24(6), 401-415
- Koç, B. (2005). *Türkiye’de kırsal kalkınma modeli olarak köykentler ve köykentlerde tarımsal işletmelerin sosyal ve ekonomik analizi* [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı.
- Koç, A. (2016). *Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde Türkiye’de kırsal kalkınmanın finansmanı kapsamında IPARD*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kongar, E. (1971). Toplum kalkınması ve toplum örgütlenmesi. *Anıme İdaresi Dergisi*, 4 (4), s. 116-141.
- KOP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2013). KOP Eylem Planı (2014–2018), KOP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Konya. <http://www.kop.gov.tr/upload/dokumanlar/16.pdf>, Erişim Tarihi, (24.05.2024).
- Koşal, T. (2022). *Avrupa Birliği ortak tarım politikasının Türkiye’nin tarım politikasına etkilerinin merkezi doğu Avrupa ülkeleri deneyimleri çerçevesinde değerlendirilmesi, buğday, şeker ve pamuk piyasaları*. [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.

- Köksal, M. (2010). *Kırsal kalkınma politikaları ve Türkiye açısından analiz*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Köy Kanunu. 4 Nisan 1924 tarih ve 68 sayılı Resmî Gazete, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=442&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>. (Erişim Tarihi, 20.12.2023).
- Kurt, V. (2024). Kalkınma Yolu Projesi, Türkiye'nin Lojistik ve Ticaret Merkezi Olma Yolunda Stratejik Adımı. *Ulaştırma ve Altyapı* (1), 134-144.
- Kurtege Sefer, B. (2024). Kadın Kooperatiflerinde Yönetici Stratejileri ve Yöneticilerle Ortaklar Arası Hiyerarşik İlişkiler. *Fe Dergi* 16,(1), 215-46. <https://doi.org/10.46655/federgi.1337692>.
- Kuşat, N. (2014). Sürdürülebilir kırsal kalkınma için bir alternatif olarak kırsal turizm ve Türkiye'de uygulanabilirliği, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (2), s. 65-87.
- Langewiesche, R. (1995). The PHARE programme and the social dimension 1990-1995-an overview. *Transfer, European Review of Labour and Research*, 1(3), 411-425.
- LEADER Türkiye. LEADER yaklaşımı, LEADER Türkiye Erişim tarihi, (01.03.2024), <https://leaderturkiye.org/leader-yaklasimi/>.
- Lcal-Arcas, R. (2006). The Death of the Doha Round. What Next for Services Trade? bepress Legal Series Working Paper.
- Lobell, D. B., Schlenker, W., & Costa-Roberts, J. (2011). Climate trends and global crop production since 1980. *Science*, 333(6042), 616-620.
- Mamur Işıkcı, Y. (2018). Türkiye'de kırsal kalkınmada bölge kalkınma ajanslarının Rolü. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), 417-446. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.378592>.
- Mantino F (2003). Rural Development Policies in the EU, The Main Progresses after Agenda 2000 and the Challenges Ahead. International Conference, *Agricultural policy reform and the WTO*, where are we heading?, s.23-26 Inca, Italy
- Mantino, F. (2005). What Future for Rural Development Funds in Europe? Some Scenarios for The Financial Perspectives over 2007-2013 Period, XIth Congress of the EAAE (European Association of Agricultural Economists), 1-15.
- Maslak, M. (2016). *Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları çerçevesinde KÖYDES projesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Massadikov, K. (2018). *Bağımsız idari otoritelerin faaliyetlerinin kamu yararı açısından değerlendirilmesi, tütün ve alkol piyasası düzenleme kurumu örneği* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Matyas, L., & Sevestre, P. (.). The Econometrics of Panel Data, A Handbook of the Theory with Applications, Second Revised Edition, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 948s.
- McCloud, N. & Kumbhakar, S. C. (2008). Do subsidies drive productivity? A crosscountry analysis of Nordic dairy farms. In, Bayesian econometrics. Emerald Group Publishing Limited, ed. by Siddhartha Chib, William Griffiths, Gary Koop, Dek Terrell. *Emerald Group Publishing Limited*, 23, 245-274.
- Metintaş, M. Y. & Kayıran, M. (1929). 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), s. 33-82.
- Mor, B. (2015), Türkiye-AB Mali İşbirliği Kapsamında Fon Sağlanan Kurumsal ve Yasal Uyum Çalışmalarının Türk Tarım Politikalarına Katkısının Değerlendirilmesi, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, [AB Uzmanlık Tezi].
- Moseley, M. J. (2003). *Rural Development Principles and Practice*, Sage Publications Ltd, London.
- Mutlu, K. (2010). *Kırsal Kalkınma politikaları ve Türkiye açısından analiz* (Yüksek Lisans Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale Üniversitesi.
- Nazlı, A. R. ve Küden, A. B. (2012), AB Ortak Tarım Politikası ve Türkiye. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 5(2), 93-95.
- NAZLIOGLU, S. (2011). Tarımsal fiyatlarda hedefi aşma hipotezi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için panel ARDL analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48(556), 67 - 79.
- Nerse, S. (2014). Türkiye Kır Çalışmalarında Paradigma Değişimi. *Sosyoloji Dergisi*, 3(29), 165-179.
- Niemann, A., (1993). The PHARE Programme and Theconcept Of Spillover, Neofunctionalism İn The Making, Journal of European Public Policy 5,3 September, ss.425-460.
- Nwakuya, M. T., & Ijomah, M. A. (2017). Fixed Effect Versus Random Effects Modeling in a Panel Data Analysis; A Consideration of Economic and Political Indicators in Six African Countries. *International Journal of Statistics and Applications*, 7(6), 275-279.
- Oakley, P., and Garforth, C. (1985). Guide to Extension Training, UN FAO Training Series, No,11, Rome.
- Obilor, S. I. (2013). The impact of commercial banks' credit to agriculture on agricultural development in Nigeria, An econometric analysis. *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 3(1), 85-94.
- OECD, 2016. A New Rural Development Paradigm for the 21st Century, A Toolkit for Developing Countries, Development Centre Studies. OECD Publishing.

- OECD. (2019). Rural policy reviews, Sustainability and growth. Paris, OECD Publishing. Retrieved from <https://www.oecd.org/rural-policy-reviews-2019>, Erişim Tarihi, (16.01.2024).
- OECD. (2019). Rural development policies, A multi-sectoral approach. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/publications>. Erişim Tarihi, (12.01.2024).
- OECD. (2020). Innovation, Productivity and Sustainability in Food and Agriculture. OECD Publishing, Erişim Adresi, https://www.oecd.org/en/publications/2019/10/innovation-productivity-and-sustainability-in-food-and-agriculture_81c0c513.html, Erişim Tarihi, 05.03.2025.
- OECD (2020), Rural Well-being, Geography of Opportunities, OECD Rural Studies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/d25ccf80-en>. (Erişim Tarihi, 20.12.2023).
- OECD. (2021). Digital transformations in rural economies. Paris, OECD Publishing. Retrieved from <https://www.oecd.org/digital-rural-economy-2021>, Erişim Tarihi, (16.01.2024).
- OJ (Official Journal Of European Union), 23/12/1989, Council Regulation (EEC) No, 3906/89 of 18 December 1989 on economic aid to the Republic of Hungary and the Polish People's Republic (L 375) <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1989/3906/oj>. Erişim Tarihi, (15.02.2024).
- Oduncu, T. (2019). 1999 Kosova krizi ve NATO'nun Kosova müdahalesi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Oktay, E., & Çukur, T., (2004). AB'ne Aday Ülkelerin Tarım Sektörünün Birliğin Uyumunda Uygulanan SAPARD Projesi ve Konunun Türkiye Açısından Genel Bir Değerlendirmesi. *Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi*, 16–18 Eylül, Tokat.
- Olgun Susta, G. (2024). Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Belgelerinde Yer Alan Kırsal Veriler ve Bu Verilerin TÜİK Veri tabanında Erişilebilirliği Açısından İncelenmesi. *Düzce Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 32-45.
- Ökten, Ş. & Çeken, H. (2008). GAP Projesinin Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Politikaları İçindeki Yeri ve Önemi, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 14 (1), s.13-22.
- Öncü, R., (2022). Türkiye'de tarımın durumu, sorunları ve çözüm önerileri [Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Ana Bilim Dalı.
- Önder, İ. (1999). Aşar'ın Kaldırılması ve Tarım Kesimine Uygulanan Vergiler, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, O. Baydar (Dizi Koordinatörü), 75 Yılda Köylerden Şehirlere, İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Yayınları, Bilanço 98 Serisi, İstanbul, s. 67-74.

- Öner, S. (2019). Amaç ve Politikalar Açısından Yerel Yönetimler, Onuncu ve On Birinci Kalkınma Planları Karşılaştırmalı Analizi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(3), 645-664. <https://doi.org/10.33712/mana.634837>.
- Örnek, A. (2007). *Kırsal Kalkınma El Kitabı*. Heinrich Böll Stiftung Derneği.
- Övgün, B. (2011). Türk kamu yönetiminde yeni bir örgütlenme. *Kalkınma Bakanlığı, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (3), 272-281.
- Özçağlar, A. (2005). Türkiye’de mülki idare bölümlerinin idari coğrafya analizi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-25. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000053
- Özdemir, G., Varnalı, T., & Yılmaz, E. (2023). Kırsal kalkınmada kadınların rolü, Karamusul köyü örneği ve tarımsal eğitim ihtiyaçları. *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, 3(2), 71-92. <https://doi.org/hepdergi.1346607>.
- Özer, M. A. (2008). Avrupa Birliğine tam üyelik yolunda Türkiye, *Sayıştay Dergisi*, 69, 49-71.
- Özer, B., & Tozak, E. (2017). *Türkiye’de Kırsal Kalkınma ve Kırsal Kalkınma Politikaları*. 4. Uluslararası Öğrenci Kongresi Bildiriler Kitabı, 47-57.
- Özgen, H. N. (2005). Dünya bankası ve Birleşmiş Milletler’in kalkınma politikaları ve bölgesel kalkınmada yeni kavramlar. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(1 ve 2), 51-59.
- Özkan, E. (2024). Yeni sanayileşen ülkelerde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi, panel dinamik görünüşte ilişkisiz regresyon [Doktora tezi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı Yöneylem Bilim Dalı.
- Özşahin, Ş., & Güven, C. (2023). Tarım destekleri ve hükümet istikrarının tarımsal katma değer üzerine etkisi, gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi, *Turkish Journal of Agricultural and Natural Sciences*, 10(4), 791-805. <https://doi.org/10.30910/turkjans.1272944>.
- Öztürk, T., & Mengüloğlu, M. (2008). Sürdürülebilir kalkınmada fiziksel kırsal alan planlaması. *OMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23 (3), s. 209-215
- Pala, A. (2003). Avrupa Birliği’nde bölgesel politikalar, kırsal kalkınma ilişkisi ve Türkiye [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Toplulukları Anabilim Dalı.
- Pindyck, R.S., & Rubinfeld, D.L., (1998). *Microeconomics*, New Jersey, Prentice Hall.
- Radlińska, K. (2024). Changes in the Structure of Agriculture in Central and Eastern Europe in the Light of the European Green Deal. *Sustainability*, 17(1), 104.
- Recepoglu, M., & Değer, M. K. (2016). Türkiye’de bölgesel yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik büyüme üzerine etkisi, düzey 2 bölgeleri üzerine

- panel veri analizleri (2004-2011). *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 6-21.
- Renner, S., & Trauner, F., (2009) Creeping EU Membership in South-east Europe, The Dynamics of EU Rule Transfer to the Western Balkans, *Journal of European Integration*.
- Resmî Gazete (03.07.2005). 5393 Sayılı Belediye Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050713-6.htm> Erişim Tarihi, (08.07.2024).
- Roe, T., Somwaru, A. & Diao, X.. (2003). Do direct payments have intertemporal effects on U.S.'s agriculture? in *Government Policy and Farmland Markets, The Maintenance of Farmer Wealth*, ed. by Charles B. Moss and Andrew Schmitz (pp.115-140), Iowa State Press,
- Roederer-Rynning, C. (2003). Impregnable Citadel or Leaning Tower? Europe's Common Agricultural Policy at Forty. *SAIS Review ProQuest Social Science Journals*, 23(1), 133-151.
- Sağlık, R. (2018). *Avrupa Birliği İLE Türkiye ilişkileri kapsamında türkiye'nin tarım politikası ve sektörün gelişimi üzerine etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Saleem, M. A., & Jan, F. A. (2011). The impact of agricultural credit on agricultural productivity in Dera Ismail Khan (District) Khyber Pakhtonkhawa Pakistan. *European Journal of Business and Management*, 3(2), 38-44.
- Savaş, F. V. (1979). *Kalkınma Ekonomisi (İkinci Baskı)*, İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar Yardım Vakfı, No, 315/547, İstanbul.
- SBB, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2018). *Avrupa Birliği'nde Kalkınma Ajansları, Bölgesel Geliştirme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü*, file:///C:/Users/user/OneDrive/Masa%C3%BCst%C3%BC/Tez/Avrupa-Birlig%CC%86inde-Kalk%C4%B1nma-Ajanslari.pdf, Erişim Tarihi, (15.05.2024).
- SBB, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021). *Ulusal kırsal kalkınma stratejisi (2021-2023)*. <https://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/bNU3s+UKKS-Strateji-Belgesi.pdf>.
- Schlenker, W., & Roberts, M. J. (2009). Nonlinear temperature effects indicate severe damages to US crop yields under climate change. *Proceedings of the National Academy of sciences*, 106(37), 15594-15598.
- Sedelmeier, U. (2005). *Eastern enlargement, risk, rationality and role-compliance*, Routledge Press, The Politics of European Union Enlargement, 136.157.
- Selekoğlu, L.S. (2012). *A Comparative Analysis of The Pre-Accession Assistances Provided for Turkey and for The Other EU Candidate and Potential Candidate Countries, and A Prescience on Turkey's Possible*

- Full Membership to The EU, Joint Master's Programme European Studies Master Thesis, Akdeniz University, Institute of Social Sciences, University of Hamburg School of Business, Economics and Social Sciences, Antalya/Hamburg.
- Serbes, H., & Tokatlıoğlu, M. (2019). Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Türkiye ve Batı Balkan ülkelerinin ekonomik ve mali performansı, küresel kriz sonrası bir değerlendirme. *Journal of Life Economics*, 6(2), 163-196. <https://doi.org/10.15637/jlecon.6.011>.
- Sevinç, G. (2008). *Türkiye'de kırsal yapı ve kırsal kalkınma politikaları*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Sındır, A., (2022). *Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları ve 2007-2013 dönemi hibe desteği sağlanan kırsal kalkınma projelerinin etki analizi*, [Doktora Tezi]. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Siddiqi Muhammad Wasif Mazhar-ul-Haq, Kishwar Naheed Baluch (2004), — Institutional credit, A policy tool for enhancement of agricultural income of Pakistan. International Research Journal of Arts & Humanities (IRJAH) Vol. 37.
- Smith, J. (2020). *European Agricultural Markets and Policy Mechanisms*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stead, D. R. (2008). The Birth of the CAP Die Geburt der GAPLa naissance de la PAC. *EuroChoices*, 7(2), 6–12. <https://doi.org/10.1111/j.1746-692X.2008.00093.x>.
- Stock, J. H., & Watson, M., (2011). *Dynamic Factor Models*, Oxford Handbooks Online.
- STMG, (2020). Kalkınma Ajansları, <https://www.stgm.org.tr/fon-kaynaklari/kalkinma-ajanslari>, Erişim Tarihi, (15.05.2024).
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, T.C. Cumhurbaşkanlığı (2018). XI. Kalkınma Planı, Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları, Özel İhtisas Alt Komisyonu Raporu, Ankara.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, T.C. Cumhurbaşkanlığı (2019). On birinci Kalkınma Planı, SBB, <http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, T.C. Cumhurbaşkanlığı (2019). XI. Kalkınma Planı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ankara.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, T.C. Cumhurbaşkanlığı (2024). On birinci Kalkınma Planı, SBB, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf.
- Siudek, T., Czarnecki, E., & Vashchik, M. (2016). Assessment of the sustainability of rural development in the European Union Member States. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 15(3), 101-113.

- Süngü, S., (2004), Avrupa Birliği mali yardımlarının topluluğa yeni katılmış ve katılacak olan ülkelerle Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Sayıştay Dergisi*, (54), 77-111.
- Şahin, Y., & Koçak, İ. (2022). Düzey 2 bölgelerinde faaliyet gösteren kalkınma ajanslarının performans etkinliği, veri zarflama analizi. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 2(1), 28-41.
- Şahin, M. S. (2016). *Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Projeleri Ders Notları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Şahin, M. S. (2021). Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları ve projelerinin yönetim sorunsalı, [Doktora Tezi]. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Şahinöz, A. (2011). *Neolitik’ten günümüze tarım ekonomisi ve politikaları*. Turhan Kitabevi.
- Şanlısoy, S., & Özcan, A. (2006). Türkiye’de bağımsız düzenleyici kurumların bağımsızlığı, *Siyasa*, 2 (3-4), 99-132.
- Şener, G., (2015). Avrupa 2020 Stratejisi Kapsamında 2013 Sonrası Ortak Tarım Politikası ve Türkiye’nin Bakışı, T.C Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı AB Uzmanlık Tezi, Ankara. Erişim Tarihi, (27.02.2024).
- Şimşek, G. & Mercanoğlu, C. (2018). Bir planlama örneği olarak köy enstitüleri deneyimi, *Planlama*, 28 (3), s. 261-281.
- Tan, S., Dellal, L. (2003). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası. *Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Bakış Dergisi*, 2, 1-4.
- Taştekin, A. (2018). Türkiye’de bölgesel kalkınma stratejileri ve bölge idareleri, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1 (1), s. 69-83.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (1991). Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (1991). Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (1996). Türkiye Ordu - Giresun Kırsal Kalkınma Projesi değerlendirme raporu. Bölüm II - Ekler - Rapor No, 0718 - TR. (y.y), Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölümü Program Yönetimi Dairesi.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (2003). Avrupa Birliğine Üyelik Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Politikası Raporu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (2004). II. Tarım Şurası Raporu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (2004). II. Tarım Şurası, VIII. Komisyon, Kırsal Kalkınma Politikaları, VIII. Komisyon Sonuç Raporu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.

- Tarım ve Orman Bakanlığı, Samsun İl Müdürlüğü. (2006). AB Ortak Tarım Politikaları ve DTO Kararları, Bunların Ülke ve Bölge Tarımına Etkileri. Samsun İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. https://samsun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Tarimsal_strateji/AB_ortak_tarim_politikalari_ve.DTO_kararlari_bunlarin_ulke_ve_bolge_tarimina_etekileri.pdf, Erişim Tarihi, ----
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2017). Yüksek Kesimler İçin Kırsal Kalkınma Programı, <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Haber/125/Yuksek-Kesimler-Icin-Kirsal-Kalkinma-Programi>. Erişim Tarihi, (01.09.2024).
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2019). 2019 Faaliyet Raporu, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanl%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar%C4%B1/TARIM%20VE%20ORMAN%20BAKANLI%C4%9EI%202019%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2020). IPARD, <https://ipard.tarim.gov.tr/Statiks>, Erişim Tarihi ,(24.03.2024).
- Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü. (2021). Türkiye IPARD III Programı (2021-2027). <https://ipard.tarimorman.gov.tr>
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2021). Sürdürülebilir Gıda Sistemleri Ülke Raporu <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Uluslararası%C4%B1%20Kurulu%C5%9Flar/Su%CC%88rd%C4%B1%20G%C4%B1da%20Sistemleri%20U%CC%88lke%20Raporu%20%20T%C3%BCrkiye%202021.pdf>, Erişim Tarihi, (03.01.2024).
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2023). Tarımsal Destekleme ve Kırsal Kalkınma Politikaları Raporu, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanl%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar%C4%B1/TARIM%20VE%20ORMAN%20BAKANLI%C4%9EI%202023%20YILI%20%C4%B0DARE%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf Erişim Tarihi, (22.05.2025).
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2024). Tarım ve Orman Bakanlığı 2024-2028 Stratejik Plan, <https://faolex.fao.org/docs/pdf/tur224726.pdf>. (Erişim Tarihi, 30.08.2024).
- Tatoğlu, F. Y., 2012. *Panel veri ekonometrisi*, Beta Yayınevi.
- TBB. (2021). Mahalli İdare Birlikleri, https://www.tbb.gov.tr/Tr/icerik_mahalli-dare-birlikleri_232, Erişim Tarihi, (20.07.2024).
- TBB. (2021). Kuruluş ve Görevler, https://www.tbb.gov.tr/Tr/icerik_kurulus-gorevler_55, Erişim Tarihi, (25.07.2024).
- TBMM. Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1924). Köy kanunu, 442 sayılı kanun. Resmi Gazete. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.442.pdf>, Erişim Tarihi, 17.06.2024).

- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2014). 2014-2020 dönemi AB çok yıllık mali çerçeve taslağı [Rapor]. T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. https://www.ab.gov.tr/files/ab_mff_2014_2020_notu.pdf.
- T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2020). TR-AB Mali İşbirliği, Ankara. https://www.ab.gov.tr/tr-ab-mali-isbirligi_5.html Erişim Tarihi, (21.10.2024).
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2015). Kırsal Dönüşüm Çalıştayı, Sonuç Raporu, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2024). Enerji verimliliği 2030 Stratejisi ve II. Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı (2024 – 2030), https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/BHIM/tr/Duyurular/T%C3%BCrkiyeEnerjiVerimlili%C4%9Fi2030StratejisiVeIIUlusalEnerjiVerimlili%C4%9FiEylemPlan%C4%B1_202401161407.pdf?utm_source, Erişim Tarihi, (15.04.2024) .
- T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Tarihçe, <https://shgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/112/105/Tarihce#,~,text=Spor%20i%C5%9Flerinin%20ilk%20kez%20bakanl%C4%B1k,sporunda%20yeni%20bir%20sayfa%20a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1>, Erişim Tarihi, (18.04.2024).
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2019). İVME Finansman Paketi, https://www.hmb.gov.tr/duyuru/hazine-ve-maliye-bakani-sayin-berat-albayrak-ivme-finansman-paketini-acikladi?utm_source, Erişim Tarihi, (18.01.2024).
- İçişleri Bakanlığı (2019). Köydes Nedir? <http://www.koydes.gov.tr/Home/KoydesNedir>, Erişim Tarihi, (15. 09. 2024)
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2020). <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/birlikler> Erişim Tarihi, (04.07.2024).
- T.C.Kalkınma Bakanlığı (2012). Sosyal Destek Programı, http://www.sodes.gov.tr/wpcontent/uploads/2017/04/SODES_KITABI_2012.pdf, Erişim Tarihi, (15.09.2024).
- T.C.MilliEğitimBakanlığı,(2020).EğitimPolitikasıGörünümüRaporu,Türkiye, https://abdigm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_09/03111424_EYitim_PolitikasY_Gorunumu_Turkiye_Raporu_2020.pdf?utm_source, Erişim Tarihi, (19.04.2024).
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, <http://www.gap.gov.tr>, Erişim Tarihi, (23.05.2024).
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, <https://www.dap.gov.tr/>, Erişim Tarihi, (23.05.2024).
- T.C. Sayıştay Başkanlığı, (2019). Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/>

- NaQ5KLGoqB-dogu-anadolu-projesi-bolge-kalkinma-idaresi-baskanligi, Erişim Tarihi, (23.05.2024)
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf, Erişim Tarihi, (10.04.2024).
- T.C. Vilayetler Birliği, T.C. Vilayetler Birliği Ana Tüzüğü, <https://www.vilayetler.gov.tr/BirlikTuzugu>, Erişim Tarihi, 20.07.2024).
- T.C. Ziraat Vekâleti, (1938). Türk Ziraatına Bir Bakış, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi. İlhan Tekeli Toplu Eserler -8*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tela, U. G. (2017). The effectiveness of funding sources on agricultural projects in Yobe State, Nigeria, Doctoral Dissertation, College of Management and Technology, Applied Management and Decision Sciences Faculty, Walden University, ABD.
- Terin, M., Güler, İ. O., & Aksoy, A. (2014). Türkiye’de tarımsal üretim ile tarımsal kredi kullanımı arasındaki nedensellik ilişkisi. *İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 67-72.
- TKB. Tarihçe, Statü ve Sermaye Yapısı, <https://kalkinma.com.tr/bizi-taniyin/tarihce-statü-ve-sermaye-yapisi>, Erişim Tarihi, (06.06.2024).
- TKB, (2011). Türkiye Kalkınma Bankası 2011 Yılı Faaliyet Raporu, file:///C:/Users/user/Downloads/KALKINMA%202011_FAAL_YET%20RAPORU.pdf, Erişim Tarihi, (06.06.2024).
- TKİB, Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası. (2014). Kırsal kalkınma politikaları komisyonu raporu, <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/157061015171411541360kirsalkalkinmaplani.pdf>.
- TKDK. (2013). Kırsal Kalkınma ve Uygulama Stratejileri. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu.
- TKDK (2020). Stratejik Plan (2019 –2023), <https://tkdk.gov.tr>, Erişim Tarihi, (22.04.2024).
- TKDK. (2021). IPARD III Programı (2021-2027) strateji belgesi. <https://ipard.tarimorman.gov.tr>.
- TKDK. (2024). IPARD III başvuru çağrı rehberi (7. başvuru dönemi). <https://www.tdk.gov.tr>.
- TKDK. <https://ankara.tdk.gov.tr/Dokumanlar.aspx>, Erişim Tarihi, (10.02.2024).
- Togan, S., Bayaner, A., & Nash, J. (2005). Analysis of the Impact on Agricultural Markets and Incomes of Turkey’ in Turkey. B. M. Hoekman ve Togan, S. (Haz.). *Economic Reform and Accession to the European Union* (39-87). Washington, The World Bank and Center for Economic Policy Research.

- Tolunay, A., & Akyol, A. (2006). Kalkınma ve kırsal kalkınma, temel kavramlar ve tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A(2), 116-127.
- Topçu, T., (2003). Avrupa Birliği tütün ortak piyasa düzeni ve Türkiye’de uygulanabilirliği [Uzmanlık Tezi]. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkileri ve A.T. Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.
- Tortop, N., İsbir, E. G., & Aykaç, B. (2012). *Yönetim bilimi*. Yargı Yayınları.
- Tracy, M. (1982). *Agriculture in Western Europe-Crisis and Adaptation since 1880*. Londra, Granada Publishing.
- TRGM (2014). 2010-2013 Yılı Kırsal Kalkınma Planı Değerlendirme Raporu. Ankara, Tarımsal Kalkınma Genel Müdürlüğü. <https://kkp.tarimorman.gov.tr/KKPdr2010-2013.pdf> (Erişim Tarihi, 26.12.2023).
- Turan, S. (2007). Bölgesel kalkınma ajansları Dünya daki uygulamalar ve Türkiye modeli [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Turner, W. A. (2025). From climate to food security, Advancing climate-based tools for agricultural assessments and advisories in food insecure areas of Africa, [Doctoral dissertation]. University of California, Santa Barbara.
- TÜİK (2023). Türkiye İstatistik Kurumu, Nüfus ve Demografi İstatistikleri (2023) Sonuçları, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> (Erişim Tarihi, 21.12.2023).
- Türkdoğan, O. (1977). *Toplum kalkınması*, 2. Baskı, Eren Matbaası.
- Türkdoğan, O. (1979). *Köy sosyolojisinin temel sorunları*. Dede Korkut Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2006). *Türkiye’de köy sosyolojisi*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Türkiye Belediyeler Birliği (2020). Mahalli İdare Birlikleri, Köylere Hizmet Götürme Birlikleri, <https://www.tbb.gov.tr/belediyelerimiz/mahalli-idarebirlikleri/koylere-hizmet-goturme-birlikleri> Erişim Tarihi, (12.09.2024).
- Tütengil, C. O. (1999). *1970’lerin Köy-Kent Projesi, O. Baydar (Dizi Koordinatörü), 75 Yılda Köylerden Şehirlere*. İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Yayınları, Bilanço 98 Serisi, İstanbul, 233-240.
- TZOB (2020) Türkiye Ziraat Odaları Birliği Tarihçesi, <http://www.tzob.org.tr/tarihce>, Erişim Tarihi, (28.07.2024).
- Uçar, M. & Vuran, Y. (2016). *IPARD Programının (Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı) Ülkemiz İstihdamına Etkisi*. *International Journal of Academic Value Studies*, 2 (2) , 53-81.
- Uğur, A. (2001). Yeni Demokrasinin Yeni Aktörleri, T. Ulaş (Derl.) *Merhaba Sivil Toplum, Helsinki Yurttaşlar Derneği*, İstanbul, s. 69-78.
- UKKS. (2013). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi ve Eylem Planı. Türkiye Cumhuriyeti Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.

- UKKS. (2023). ULUSAL KIRSAL KALKINMA STRATEJİSİ (2021-2023). Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Ulucan, B. (2007). *IPA Kırsal Kalkınma Ajansının Akreditasyonu* [Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi]. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.
- UN DESA (2021). United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). World Social Report 2021, Reconsidering rural development. New York, NY, United Nations. <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2021-2.html>. (Erişim Tarihi, 27.12.2023).
- UNDP. (2014). The Millennium Development Goals Report, <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/binyil-kalkinma-hedefleri-raporu-2014>. Erişim Tarihi, (01.02.2025)
- UNDP. (2017). Strengthening rural-urban linkages for sustainable development. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/publications>. Erişim Tarihi, (12.01.2024).
- UNDP (2018). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Toplam Faktör Verimliliği, <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgkc326/files/migration/tr/4913bfc74b15f3d651237c352f59d01219104bc64a5691654cd-04cbe09db066a.pdf>, Erişim Tarihi, (14.04.2025).
- UNDP. (2018). Sustainable development goals, Gender equality and rural development. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/publications/sdg-gender-equality-rural-development>. Erişim Tarihi, (12.01.2024).
- UNDP. (2020). Human development report 2020. New York, United Nations Development Programme. Erişim adresi, <http://hdr.undp.org/en/2020-report>, Erişim Tarihi, (13.01.2024).
- UNDP. (2021). UNDP Türkiye 2021 Yıllık Raporu. UNDP Türkiye. <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/undp-turkiye-2021-yillik-raporu>, Erişim Tarihi, 03.01.2024).
- UNDP. (2021). Human Development Report 2021, Transforming Rural Economies for Resilience. United Nations Development Programme (Erişim Tarihi, 01.16.2024).
- UNESCO. (2016). Global education monitoring report 2016, Education for people and planet. Paris, UNESCO. Erişim adresi, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245752>, Erişim Tarihi, (14.01.2024).
- United Nations. (2015). Sustainable Development Goals, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>, Erişim Tarihi, (15.01.2024).
- UN Women. (2018). Turning promises into action, Gender equality in the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York, UN Women. Erişim adresi, <https://www.unwomen.org/en/digital->

- library/publications/2018/2/gender-equality-in-the-2030-agenda-for-sustainable-development-2018, Erişim Tarihi, (14.01.2024).
- UKKS (2021-2023). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2021-2023), <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/bNU3s+UKKS-Strateji-Belgesi.pdf>.
- UKKS (2024-2028). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi-İv (2024-2028). <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/0Yay%C4%B1nlar%C4%B1m%C4%B1z/UKKS%20IV.PDF>.
- Uslu, Ö. S. & Kaya, A. R. (2015). Kırsal Turizm Alanında Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Destekleri, Kahramanmaraş Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5 (2), 17-24.
- Uslu, M. (2019). *Türkiye’de tarım ve kırsal kalkınmayı destekleme Kurumu’nun kırsal kalkınmaya etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı.
- Uysal, C. (2001). Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 1(1), 140-153.
- Uzunpınar, A. (2008). Katılım öncesi AB kırsal kalkınma politikası ve Türkiye’de uygulanacak IPARD Programı kapsamında proje hazırlama, değerlendirme ve seçim süreci. *Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı*, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.
- Ünlü, F. (2015). Avrupa Birliği yenilik karnesi ve Türkiye, karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(42), 161-192.
- Ünal, G., (2020). *European Union Common Agriculture Policy. European Union* (pp.385-413), Nobel Yayınevi.
- Ünlü, İ.B. (2023). *Gümrük Birliği sonrası Türkiye ve Avrupa Birliği dış ticaretinde tarım, bir araştırma*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- World Bank (1975). Rural Development, Sector Policy Paper (English). Washington, D.C.<http://documents.worldbank.org/curated/en/688121468168853933/Ruraldevelopmentsector-policy-paper> (Erişim Tarihi, 27.12.2023).
- World Bank, (2016). https://thedocs.worldbank.org/en/doc/17b0f5f6a844f2738e32d7101d273e25-0410012016/original/ida_turkish_brochure_2016.pdf, (Erişim Tarihi, 05.02.2024).
- World Bank, (2016)., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/907151483607340902/pdf/P161143-01-04-2017-1483543404823.pdf>, Erişim Tarihi, (05.02.2024).
- World Bank. (2018). Rural population decline and its implications. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/publication>. Erişim Tarihi, (12.01.2024).

- World Bank. (2019). Rural development, Strategies and tools for inclusive growth. World Bank Publications. <https://www.worldbank.org/en/topic/rural-development/publication/rural-development-strategies>. Erişim Tarihi, (12.01.2024)
- World Bank. (2020). Agriculture and Rural Development, Achieving Inclusive Growth. Washington, DC, World Bank. <https://www.worldbank.org/en/programs/knowledge-forchange/brief/agriculture-and-rural-development> (Erişim Tarihi, 05.01.2024).
- World Bank. (2020). Digital Transformation and Rural Development, Harnessing Technology for Growth. World Bank Publications (Erişim Tarihi, 01.16.2024).
- World Bank. (2020). World development report 2020, Trading for development in the age of global value chains. Washington, DC, World Bank. Erişim adresi, <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1457-0>, Erişim Tarihi, (13.01.2024).
- World Bank. (2021). Dünya Bankası Nehir Havzalarındaki Kırsal Toplulukların Geçim Kaynaklarını ve İklim Karşı Dayanıklılığını Arttırmak için Türkiye'ye 135 milyon \$'lık Kredi Sağladı, https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2021/06/09/world-bank-provides-turkey-135-million-to-improve-climate-resilience-and-livelihoods-for-rural-communities-in-river-basi?utm_source=chatgpt.com, Erişim Tarihi, (10.01.2024).
- World Bank. (2021). Toplum temelli kalkınma programları, Deneyimler ve dersler. Erişim adresi, <https://www.worldbank.org/en/topic/communitydrivendevelopment>, Erişim Tarihi, (16.01.2024).
- Vozarova, I. K., & Kotulic, R. (2016). Quantification of the Effect of Subsidies on the Production Performance of the Slovak Agriculture. *Procedia Economics and Finance*, 39, 298-304.
- Yalova, Y. (2007). *Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye*, Alp Yayınevi.
- Yaşa, D. (2016). *Kırsal kalkınmada kırsal kalkınma projelerinin rolü, Sivas Erzincan projesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yatkin, Ş. (2019). *1986–2017 döneminde Türkiye'nin sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları politikasının çözümlenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yayman, H. (2008). *Türkiye'nin idari reform tarihi*. Turhan Kitabevi.
- Yenigül, S. B., (2016). Türkiye'de Kırsal Alan Politikalarının Değerlendirmesi, Seksen Sonrası Gelişmeler, Seksen Sonrası Mekân ve Planlama Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü 30 Yıl Kitabı (pp.39-50), Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.

- Yenigül, S.B. (2017). Kırsal kalkınma politikalarında yeni yaklaşımlar ve bu yaklaşımların Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarına etkisi. *Planlama*, 2(1),16-25.
- Yenigül, S. B. (2017). *Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik*. Kalkınma Yayınları.
- Yaş, H., & Güler, T. (2016). Kır-Kent ayrımı görünümünün Havsa örneğinde incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12 (46), s. 1-20.
- Yeşilbaş, M. (2011). Kırsal kalkınma politikalarının gelişim çizgisi ve planlı dönemde kırsal kalkınma yaklaşımları. *Türk İdare Dergisi*, (470),153-176.
- Yıldırak, N. (1984). *Kırsal Kalkınma Ders Notları*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü.
- Yıldırım, C. (2021). İl tarımsal kalkınma Kurulu'nun gerekliliği üzerine düşünceler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(Özel Sayı), 85-105. <https://doi.org/10.35408/comuybd.971311>.
- Yıldız, E., & Oğuzhan, A. (2007). Türkiye'de uygulanan para politikalarının tarımsal üretime etkisi, model denemesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 206-225.
- Yıldız, O. (2009). *Avrupa Birliği'nde kırsal kalkınma istatistikleri ve uyum sürecinde Türkiye'nin durumu* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.
- Yıldız, H., & Yardımcıoğlu, F. (2005), Türkiye'ye yönelik Avrupa Birliği mali yardımları ve aday ülkelerle karşılaştırılması. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. IX, (3-4), 437-472.
- Yılmaz, H., & Tolunay, A. (2007). Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yönelimler ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A(1),107-122.
- Yonar, Ö. (2006). *Avrupa Birliği Yüksek Lisans Programı Avrupa Birliği 2004 Genişlemesinin KOBİ'ler Üzerindeki Olası Ekonomik Etkileri*, Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü.
- Yontar, İ. G., & Söztutar, M. (2018). Kırsal Alanda Girişimcilik, Üretim ve Kalkınma Boyutlarıyla Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu TKDK- Manisa İl Koordinatörlüğü Örneği. *Sayıştay Dergisi* (111), 43-77.
- Yüksel, D. (2019). *Kırsal kalkınma bağlamında sosyal hizmet, Samsun Vezirköprü örneği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, D. (2022). Kırsal alanlarda sosyal kalkınma ve sosyal hizmet ilişkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(57), 745-773. DOI,10.21560/spcd.vi.1019369.
- Zarakoğlu, A. (1982). 1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri, AÜ SBF Maliye Enstitüsü ve Türkiye Ekonomi Kurumu (Haz.), *Atatürk Dönemi Ekonomi*

Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, AÜ SBF ve Türkiye Ekonomi Kurumu. 89-103.

- Zawalińska, K. (1999). Agriculture of the Czech Republic, Hungary and Poland in Perspective of Joining Common Agricultural Policy - with Some Fiscal Remarks. Research project No. P 96-6089-R ACE PHARE Programme 1996 on The Medium and Long-term Perspectives of Fiscal Adjustment of Selected Central European Countries. <https://www.case-research.eu/en/agriculture-of-the-czech-republic-hungary-and-poland-in-perspective-of-joining-common-agri>, Erişim, (14.02.2024).
- Zhang, X., Wu, H., Li, Z., & Li, X. (2023). Spatial–Temporal Evolution Characteristics And Driving Factors of Rural Development in Northeast China. *Land*, 12(7), 1407.
- Ziraat Bankası, 'Hakkında, Tarihçe', <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hakkimizda/bankamiz-tarihcesi#,%20text=%20C4%B0%C5%9Fte%20o%20zor%20g%C3%BCnlerde%2C%2023,yard%C4%B1mc%C4%B1%20olmak%20i%C3%A7in%20kurulmu%C5%9Ftur%22%20denilmektedir>. Erişim Tarihi, (01.06.2024).

Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kırsal Kalkınma Politikaları ve Etkinliği

Esra Gündeşli